

Archiwa – Kancelarie – Zbiory

nr 14(16)/2023

Archives – Chanceries – Collections

no. 14 (16) / 2023

Archiwa – Kancelarie – Zbiory

nr 14 (16) / 2023

Toruń 2023

Rada naukowa

Zinaida Antonowicz (*Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku, Białoruś*), Martina Bolom-Kotari (*Uniwersytet w Hradcu Králové, Czechy*), Arvydas Pacevičius (*Uniwersytet Wileński, Litwa*), Lenka Pavlíková (*Archiwum Narodowe w Bratysławie, Słowacja*), Vitaliy Perkun (*Narodowa Akademia Nauk Ukrainy*), Bogdan Popovici (*Archiwum Narodowe w Braszowie, Rumunia*), Bohdan Ryszewski (*Olsztyn*), Krzysztof Skupieński (*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*), Krzysztof Strykowski (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*)

Komitet redakcyjny

Robert Degen (*redaktor naczelny*), Krzysztof Syta (*zastępca redaktora naczelnego*), Agnieszka Rosa (*sekretarz redakcji*), Marcin Smoczyński (*sekretarz redakcji*), Waldemar Chorążyczewski, Magdalena Wiśniewska-Drewniak (*redaktor językowy tekstów angielskich*)

Recenzenci tekstów zgłoszonych do tomu

Jerzy Bednarek, Adam Grzegorz Dąbrowski, Bartłomiej Konopa, Marek Konstankiewicz, Anna Krochmal, Dariusz Magier, Hubert Michał Mazur, Maryna Paliienko, Adrian Trzoss, Violetta Urbaniak, Paweł Wolnicki

Redakcja językowa

Anna Kołodziejaska

Projekt okładki

Monika Pest

Tłumaczenia streszczeń i słów kluczowych na język angielski

Magdalena Wiśniewska-Drewniak

ISSN print 1895-9075

ISSN online 2544-5685

Czasopismo jest wydawane na zasadach licencji niewyłącznej Creative Commons i dystrybuowane w wersji elektronicznej Open Access poprzez Akademicką Platformę Czasopism

Printed in Poland

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2023

Streszczenia opublikowanych prac są dostępne online w międzynarodowej bazie danych 'The Central European Journal of Social Sciences and Humanities' <<http://cejsh.icm.edu.pl>>

UNIwersytet MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Redakcja: Instytut Historii i Archiwistyki UMK
ul. Władysława Bojarskiego 1, 87-100 Toruń
e-mail: akz@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38, e-mail: books@umk.pl
www.wydawnictwo.umk.pl

Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK, ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń, tel. (56) 611 22 15

SPIS TREŚCI

STUDIA

İRINA MATÁŠ, <i>The Archival Ucrainica: institutionalization of research</i>	11
JOANNA EWA KILKOWSKA, <i>Dyskusje o archiwach, archiwaliach i archiwistach w Sejmie Ustawodawczym 1919–1922</i>	37
MICHAŁ PALMAKA, MICHAŁ PIŁAT, <i>Archiwizacja gier komputerowych w Polsce – wstęp do problematyki</i>	59
TOMASZ CZARNOTA, <i>Zasada archiwalnej reprezentacji podstawowych organizacji partyjnych (POP) PZPR – założenia teoretyczne i realizacja praktyczna ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego</i>	93
MAJA AKSAMITOWSKA, <i>Jak wykorzystywać źródła archiwalne w edukacji? Katalog przedsięwzięć edukacyjnych</i>	153

KRONIKA

MARCIN SMOCZYŃSKI, <i>IX Wiosenne Spotkania Archiwalne: „Dokumenty w postaci elektronicznej. Problemy zarządzania”</i> . Toruń, 11–12 maja 2023 r.	209
MICHAŁ BĄBOL, NATALIA JURKOWSKA, <i>24. Ogólnopolski Zjazd Studentów Archiwistyki</i> . Kraków, 31 maja–2 czerwca 2023 r.	213
ROBERT DEGEN, <i>Seminarium szkoleniowe Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP</i> . Zielona Góra, 13–15 września 2023 r.	223
WIESŁAW NOWOSAD, <i>Kongres Międzynarodowej Rady Archiwów</i> . Abu Dhabi, 9–13 października 2023 r.	231
MARCIN SMOCZYŃSKI, <i>Biurowość brytyjskiego Home Office w okresie międzywojennym. Omówienie projektu</i>	235

RECENZJE

<i>The History and Contents of the Archive of the Sandomierz College of Canons in the Light of the second volume of Feliks Kiryk’s Inwentarz Rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu</i> (MICHAŁ SZCZERBA)	239
Smoczyński, Marcin. <i>Walczy o usprawnienie administracji! Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956</i> . Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023 (PIOTR JÓZEFIAK)	251

Flaga-Gieruszyńska, Kinga, Paweł Gut, i Piotr Frąckowiak, red. Zarządzanie dokumentacją: aspekty prawne i historyczne. Rozprawy i Studia / Uniwersytet Szczeciński, t. (1364) 1290. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2023 (EWA SKONIECZNA) 257

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

İRINA MATÁŠ, <i>The Archival Ucrainica: institutionalization of research</i>	11
JOANNA EWA KILKOWSKA, <i>Discussions on archives, archival materials, and archivists of the Polish Legislative Assembly 1919–1922</i>	37
MICHAŁ PALMAKA, MICHAŁ PIŁAT, <i>Archiving computer games in Poland – introduction to the issue</i>	59
TOMASZ CZARNOTA, <i>The principle of archival representation of the basic party organizations (BPOs) of the Polish United Workers’ Party – theoretical framework and practical implementation with particular reference to the Lublin province</i>	93
MAJA AKSAMITOWSKA, <i>How to use archival sources in education? Catalog of educational projects</i>	153

CHRONICLE

MARCIN SMOCZYŃSKI, <i>The 9th Spring Archival Meeting “Electronic records. Management problems”. Toruń, 2023, May 11–13</i>	209
MICHAŁ BĄBOL, NATALIA JURKOWSKA, <i>The 24th National Congress of Students of Archival Science. Kraków, 2023, May 31–June 2</i>	213
ROBERT DEGEN, <i>Training seminar of the Section of Archives of Scientific and Cultural Institutions of the Society of Polish Archivists. Zielona Góra, 2023, September 13–15</i>	223
WIESŁAW NOWOSAD, <i>International Council on Archives Congress. Abu Dhabi, 2023, October 9–13</i>	231
MARCIN SMOCZYŃSKI, <i>Office Management in British Home Office in the Interwar Period. Project overview</i>	235

REVIEWS

<i>The History and Contents of the Archive of the Sandomierz College of Canons in the Light of the second volume of Feliks Kiryk’s Inwentarz Rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu (MICHAŁ SZCZERBA)</i>	239
---	-----

<i>Smoczyński, Marcin. Walczmy o usprawienie administracji! Komisje dla usprawienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956. Toruń: Nicolaus Copernicus University Press, 2023</i> (PIOTR JÓZEFIAK)	251
<i>Flaga-Gieruszyńska, Kinga, Paweł Gut, and Piotr Frąckowiak, ed. Zarządzanie dokumentacją: aspekty prawne i historyczne. Rozprawy i Studia / Uniwersytet Szczeciński, Vol. (1364) 1290. Szczecin: Szczecin University Press, 2023</i> (EWA SKONIECZNA)	257

STUDIA

Data przesłania artykułu: 4 I 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 28 VI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.001>

ÌRINA MATÂŠ

(Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy)

THE ARCHIVAL UCRAINICA: INSTITUTIONALIZATION OF RESEARCH

Słowa kluczowe

archiwalne ucrainica, polonica, narodowy zasób archiwalny, rękopiśmienne i archiwalne ucrainica, Program Branżowy „Archiwalne ucrainica”

Keywords

Archival Ucrainica, Polonica, National Archival Fonds, manuscript and archival Ucrainica, Sectoral Program “Archival Ucrainica”

Streszczenie

W artykule przedstawiono rozwój i istotę pojęcia „archiwalne ucrainica”, proces jego wprowadzania do obiegu naukowego i publicznego oraz nakreślono proces instytucjo-

Ìrina Matáš, doktor nauk historycznych i profesor. Przewodnicząca Rady Państwowej Służby Archiwalnej Ukrainy. W latach 2001–2009 kierowała pracami Ukraińskiego Naukowo-Badawczego Instytutu Archiwistyki i Dokumentoznawstwa, później m.in. pierwsza zastępczyni przewodniczącego Państwowego Komitetu Archiwów Ukrainy (2009–2011). Jej zainteresowania naukowe obejmują historię archiwów na świecie i archiwistykę, biografistykę, historię stosunków międzynarodowych, dyplomacji i archiwów dyplomatycznych. Autorka, współautorka i redaktor prac z zakresu archiwistyki, wśród nich *Arhìvna nauka ò osvìta v Ukraìni 1920–1930-h rokiv* (Kijów 2000) oraz *Arhìvoznavstvo. Teoretičnì zasadi* (Kijów 2018).

E-mail: imatiash18@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7565-1866

nalizacji badań ukraiński archiwalnej jako dziedziny archiwistyki i źródłoznawstwa. Historia rozwoju koncepcji związana jest z okresem formowania się państwa podczas Rewolucji ukraińskiej 1917–1921. Wskazuje się na obecność terminu „ucrainica” w sferze bibliotecznej, w przeciwieństwie do sfery archiwalnej, a także na początek praktycznej działalności archiwistów w zakresie zwrotu przymusowo wywiezionych z Rosji dokumentów pochodzenia ukraińskiego. Przedstawiono kształtowanie podstaw prawnych identyfikacji, rejestracji i zwrotu archiwalnej literatury ukraińskiej po przywróceniu niepodległości państwowej Ukrainy. Zarysowano czynniki, które doprowadziły do powstania ukraińskich badań archiwalnych: światopoglądowy, który ukierunkował społeczeństwo ukraińskie na niezobowiązujące rozumienie historii i spowodował potrzebę poszerzenia bazy źródłowej studiów ukraińskich; naukowy, który na tle przełamywania sztucznych ograniczeń niektórych dziedzin archeologii, archiwistyki, źródłoznawstwa, badań historycznych i aktywnego kształtowania społeczeństwa informacyjnego stymulował rozwój koncepcji stworzenia systemu informacyjnego, który gromadziłby informacje o archiwalnych dokumentach ukraińskich; kulturowy, co urzeczywistniało potrzebę duchowego odrodzenia pozostającej przez długi czas w cieniu ideologicznych ograniczeń Ukraińców oraz nawiązania skutecznych naukowych i twórczych kontaktów z Ukraińcami za granicą. Zwrócono uwagę na działalność Głównego Zarządu Archiwalnego Ukrainy, Centralnego Państwowego Archiwum Spraw Zagranicznych, Ukraińskiego Instytutu Badawczego Archiwistyki i Studiów Dokumentalnych oraz ukazano rolę Hennadija Boriaka w rozwoju archiwistyki ukraińskiej. Podkreślono problemy praktycznej realizacji zadań identyfikacji, rejestracji i zwrotu na Ukrainę dokumentów pochodzenia ukraińskiego.

Summary

The article shows the development and nature of the concept “Archival Ucrainica”, the process of its introduction into scholarly and public circulation, and maps the process of institutionalization of archival Ukrainian studies as a field of archival and source studies. The history of the development of the concept is related to the period of state formation during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The presence of the term “Ucrainica” in the library sphere, as opposed to the archival sphere, is pointed out, as well as the beginning of practical activities of archivists in the return of documents of Ukrainian origin forcibly removed from Russia. The article also presents the formation of the legal basis for the identification, registration and return of archival Ukrainian literature after the restoration of Ukraine’s state independence. The text outlines the factors that led to the emergence of Ukrainian archival research: connected with worldview, which guided Ukrainian society toward a non-binding understanding of history and created the need to expand the source base of Ukrainian studies; connected with research, which, against the backdrop of overcoming the artificial limitations of certain fields of archaeology, archival science, sources, historical research and the active formation of the information society, stimulated the development of the concept of creating an information system that would collect information on Ukrainian archival documents; cultural, which realized the need for the spiritual revival of Ukrainians, who had long remained in the shadow of ideological restrictions, and the establishment of effective scientific and creative contacts with Ukrainians abroad. Attention was paid to the activities of the Main Archival Board of Ukraine, the Central State Archives of Foreign Ucrainica, the Ukrainian Research Institute of Archival

and Documentary Studies, and the role of Hennadiy Boriak in the development of Ukrainian archival science was shown. The article also highlights the problems of practical implementation of the tasks of identifying, registering and returning to Ukraine documents of Ukrainian origin.

Introduction

The term “Archival Ucrainica” has been actively used in the professional and research environment since the early 1990s. In modern Ukrainian archival terminology, it is interpreted as “archival documents relating to the history of Ukraine and the Ukrainian people”.¹ After the restoration of the state independence of Ukraine on August 24, 1991, the need to develop a state policy regarding the return of the national documentary heritage and the scientific basis of the centralized identification and registration of such documents by Ukrainian archivists was determined, on one hand, by the desire to replenish the archival fonds with documents on the history of Ukraine and Ukrainian people, deported in different ways or formed by Ukrainians who were forced to leave their Soviet homeland, on the other hand, by the initiatives of representatives of the Ukrainian diaspora to transfer accumulated/saved archives to independent Ukraine, and thirdly, by the active work of foreign colleagues to identify and register “their” documents. American, British, Polish, Romanian, French and Hungarian scientists and archivists have already been conducting a systematic search of archival collections related to the history of state building and the national traditions formation in various countries. Along with the initiation of the search for Archival Ucrainica, the Ukrainian part participated in the detection of Polonica, Hungarica, Romanica, etc. in Ukrainian archives, mastering a new direction of international cooperation in the field of archiving.

The purpose of this publication is to highlight the essence of the concept of “Archival Ucrainica”, the history of its introduction into scholarly and public circulation, and the reproduction of the institutionalization process of archival Ukrainian studies, the formation of legal background and the problems of practical implementation of the tasks of identifying, registering and returning documents of Ukrainian origin to Ukraine. The concept of institutionalization of Archival Ucrainica research can be seen as the process of transforming

¹ Novohats'kij, and Seliverstova, *Arhivistika: Terminologičnij slovník*, 14.

source and archival studies of documents from the history of Ukraine and the Ukrainian people into a specialized social activity, concluded by the formation of scholarly means of communication: special institutions, specialized conferences, research journals, etc.²

From the history of the development of the concept of “Archival Ucrainica”

The term “Archival Ucrainica” comes from the term “Ucrainica”. The history of its development is connected with the period of state building during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The formation of a department with that name was considered a special task of the National Library of the Ukrainian State founded in August 1918.³

Literature on the history of Ukraine and the Ukrainian people, its material and spiritual culture, folk art, language, as well as relevant bibliographic indexes in different languages were to be concentrated in this department. The term (as well as the idea of creating a department) was not new. The Polish Library with the “Polonica” department operated in Paris from 1838, books and monuments of Polish culture were collected in the National Polish Museum in Rapperswil, Switzerland, created in 1870 by Władysław Plater, as well as the Central Archives of American Polonia was established in Orchard Lake in the USA in 1879. The “Rossika” department of the Imperial Public Library in St. Petersburg was the collection of books published earlier the 19th century in the Russian Empire (including those in Slavic languages).

In contrast to the library sphere, the term “Ucrainica” was not common in archival records during the days of the Ukrainian People’s Republic/Ukrainian State. However, during the Ukrainian-Russian peace negotiations in Kyiv between May and October 1918, the issue of returning Ukrainian cultural heritage stored in Russian museums, archives, and libraries was considered in the context of the distribution of state property and state debts.⁴ The Ukrainian side insisted on being granted with an unconditional right to seek the return of documents of institutions that existed/still exist on the territory of

² Stel'mah, “Instytucjonalizaciâ istoričnoi nauki,” 504–6.

³ Dubrovina, and Onišenko, *İstorîâ Naciional'noi biblioteki Ukraïni*, 9.

⁴ The negotiations followed the signing of the Brest Peace Treaty by the Ukrainian People’s Republic (February 9, 1918) and the Russian Soviet Republic (March 3, 1918) with the Central Powers.

Ukraine, “forcibly exported to the Russian archives by order of the Russian Government”.⁵ To that end a list of documents exported by the tsar order from Ukrainian lands and intended to mandatory return was created, as well as a list of materials desirable to have in Ukraine. The decree adopted on July 25, 1918 implied the return of “all cultural treasures exported from Ukraine to Russia and those located in Russia, but having a special value for Ukrainian culture”, as well as those “which were the common property of the former empire, but located outside the Ukrainian territory, must be fully returned to Ukraine in the part, equal to the one to which it takes over the debt of the former Russian Empire”.⁶

Still in October 1918, the Russian side refused further negotiations, its delegation left Kyiv, and on November 13, 1918, due to the German Empire capitulation in World War I, the RSFSR unilaterally annulled the Brest Peace Treaty. Along with the Bolsheviks coming to power in Ukraine and the state’s entry into the Soviet Union, the terminology related to the national identity of the Ukrainian people in the library and archival sphere began to be gradually replaced. However, in 1923, the Ukrainian Central Archives Department managed to launch the process of returning of some document sets of Ukrainian origin from Moscow. The first attempt to compile a register of fonds of such documents in Russian archives was a published sources based list prepared by historians-archivists Dmytro Bagalii and Viktor Barvinskyi, justifying Ukraine’s demands for their return.⁷ A massive transfer of over three hundred administrative fonds of Ukrainian provinces institutions to Kharkiv (then capital of the Ukrainian SSR) from the former Moscow archive of the Ministry of Justice took place in 1927. A broader program of identification and registration of documents of Ukrainian origin (acts, historical-literary, cartographic, visual) in libraries, archives and museums of Russia and other republics of the USSR was developed by Mykhailo Hrushevskyi after his return from exile.⁸ The scholars did not use the term “Ucrainica”, except for works “specially and entirely devoted to Ukrainian studies” in the “Ukraine” journal.⁹

At the same time, the attention of Ukrainian archivists was drawn to the Riga Peace Treaty signed on March 18, 1921 between the RSFSR and the

⁵ Lupandin, Rallz, Škovleva, *Mirnì peregovori miž ukrains'koù deržavoù*, 9.

⁶ Šeluhin Sergij Pavlovič, 3695/op. 1/195: 2.

⁷ Bagalij, and Barvins'kij. “Ukrains'ki arhivni fondi,” 34–44.

⁸ Todijčuk, *Arhivna ta rukopisna ukrainika*, 17.

⁹ Sagarda, “Ukrainika v rosijs'kih žurnalah,” 155–60.

Ukrainian SSR and the Republic of Poland, which, among other subjects, determined the obligations of the RSFSR and the Ukrainian SSR to return to Poland cultural and artistic treasures, library and archival collections of Polish origin (Article XI).¹⁰ The mixed commission for considering the issue of search, preservation, re-evacuation and return of cultural goods, formed in the autumn of 1921, focused mainly on the formation of lists of Polish antiquities and arts treasures.¹¹

Instead, the legal and practical principles of exchange of archival heritage (the terms “Ucrainica” or “Polonica” were not used) worried Ukrainian and Polish archivists. The terms of the agreement did not allow Ukrainian side to claim the return of archival collections (archival collections of Sanguszko’s family or Potocki’s family or court archives from Volyn), since it was about the time when Polish territories were within the borders of the Ukrainian SSR.

The demands for the return of the cultural goods of the Polish people were not applied to objects exported from the territories east of the border with Poland, if there was an evidence of their belonging to Ukrainian spiritual culture and they were brought to the territory of Poland not voluntarily or by inheritance, as well as to objects that were brought to the territory of Russia or Ukraine voluntarily or by inheritance, or were taken to Ukraine by their legal owners.¹²

Therefore, the director of the Central Archive of Ancient Acts, historian and archivist Viktor Romanovskiy, in his review of the first volumes of the “Archeion” journal, pointed out the illegality of the interpretation of the agreement by Leon Bialkovskiy in the article “What we should return from Kyiv”¹³ given the inconsistency of the origin of the documents mentioned by the author. The Soviet-Polish General Agreement on the return of cultural goods to Poland and the distribution of archives from the Minsk, Volyn, Grodno and Vilnius provinces as the part of the Ukrainian SSR was signed by the parties in 1927. The development of Ukrainian studies in the atmosphere of total ideologization of culture and the genocide of the Ukrainian people, which was soon launched by the Soviet leadership, had no prospects at that time. Despite the fact that the implementation of the agreement lasted until April 18, 1934, the Resolution of the Central Committee of the USSR “On Library Science in

¹⁰ “Mirnyj dogovor meždú Rossiej i Ukrainoj,” 227–51.

¹¹ Get’man, “Riz’kij mirnij dogovir 1921 roku,” 31–2.

¹² “Mirnyj dogovor meždú Rossiej i Ukrainoj.”

¹³ Romanovs’kij, “Archejon – naukovij žurnal,” 84–6.

the Union of the SSR” of March 27, 1934 led to the ban on the organization of the “Ucrainica” department in libraries, discontinuation of the national bibliography and for a long time the term was deleted from academic and social circulation. At that time, the transfer of Ukrainian documentary heritage from Russia got suspended.

During the Soviet era in the history of Ukraine the term “Ucrainica” in the meaning of “works on the history of Ukraine and Ukrainians, their culture and ethnography” was preserved in the activity of Ukrainian emigrants. They were motivated by the need to preserve the Ukrainian self-consciousness outside the motherland, considering the documentary heritage to be an effective tool. In particular, in Canada, the term “**Ucrainica Canadiana**” was introduced to indicate the works on Ukrainian subjects created by Canadian Ukrainians prior to the scholarly circulation. In 1944, the first public institutions for the collection of Ucrainica started their activities in Canada and the USA: the Ukrainian Cultural and Educational Centre (Winnipeg, Manitoba), and the Ukrainian National Museum (Ontario, California). The works of Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada were published in the series “**Ucrainica Canadiana**” between 1950 and 1975 and “The jubilee collection of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada” (1975) included the headings “Ucrainica – Ukraina”, “Ucrainica – Canadiana”.¹⁴ In 1971, the Study of the Centre for the Study of the Ethnic Publications and Cultural Institutions was established at the University of Kent in the United States at the initiative of Professor Liubomyr Wynar. The research of Ukrainian archives in the USA started on the basis of this institution.

The “World Library of Ukrainian Studies” with its diplomatic archive was created in Nice by a French cultural figure, film director and cameraman of Ukrainian origin, former attaché of the Extraordinary Diplomatic Mission of the People’s Republic of Ukraine in the USA, Yehugen Deslav (Yevhen Slabchenko). The novelty of his idea was that he sought to create an institution that would combine the functions of a library and archive and, being a cultural center, would unite around it various groups of Ukrainians and promote the consolidation of Ukrainians abroad, providing free access to library and archive treasures, popularizing Ukrainian culture. At the same time, while traveling in France and Switzerland, he tried to find Ucrainica department in the libraries of all the cities he visited. The artist talked about his fight for the name

¹⁴ Baran, Gerus, and Rozumnij, *Ūvilejnj zbirnik Ukraïns'koi Vîl'noi Akademii Nauk*.

“Ucrainica” at the university library in Lausanne in a letter to public and church figure Yevhen Bachynskyi: »I enter the library, located in the university building. I’m looking for the Ucrainica department and find out that the department is called Ruthenien. I go to the secretary, who answers “That’s what it’s been called since ancient times.” I long to meet the director, who “authoritatively” tells me that the name “Ukraine” is not “official”. I tell him: “Ukraine is a member of the United Nations, Switzerland has a representative office in the United Nations office, and you are telling me fables about “unofficiality.” I see that this “doesn’t work” for the director either. I get up and say: “I’m just going to Bern, tomorrow I will transfer this issue to your government.” The director turned pale, called the secretary and in ... my presence “Ruternien” was crossed out and “Ukrenien” was written.¹⁵” The collector saw his mission as preserving the most valuable part of the documentary heritage (books, manuscripts, archival materials) of the Ukrainian people outside Soviet Ukraine with the prospect of transferring it to Ukraine when it finally gains independence. The example of Yevhen Slabchenko’s ascetic activity was not a unique one. Ukrainian emigrants in different countries created their own archives and kept the documents taken out of Ukraine with the dream of transferring them to a Ukraine free from the Bolsheviks.

Historiography of Archival Ucrainica studies: the academic aspect of institutionalization

The return of the term “Ucrainica” to Ukraine took place even before the restoration of state independence through the activities of the Archeographic Commission of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR and the All-Ukrainian Conference “Ukrainian Archeography: Current State and Development Prospects” held in December 1988 in Kyiv. Opinions about expanding the concept of “Ucrainica” to the entire library, archival and museum documentary heritage of Ukraine were discussed in September 1990 at the First Congress of the International Association of Ukrainianists.¹⁶ Ukrainian scientists were inspired in this area by the activities of their Polish colleagues, who in 1989 had already started the first measures for the centralized search, registration and preservation of Polonica.

¹⁵ Micik, *Listuvannâ svygena Deslava*, 148.

¹⁶ Borâk, *Nacional'na arhivna spadšina Ukraïni*, 54–5.

The terminological discussion initiated by the Archeographic Commission of the National Academy of Sciences of the Ukrainian SSR continued at various scientific sites with the opening of the Institute of Ukrainian Archeography (now the M.S. Hrushevskyy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine) on its basis. The studies of Archival Ucrainica gradually formed into a separate area of archival and source studies. It was initiated by the program of identifying, recording and describing archival documents and manuscript books, creating a national information bank on history of Ukraine documentary sources, which was discussed in October 1991 at an interdepartmental extended meeting with the participation of scholars and archivists. The term “written Ucrainica”, originally proposed to denote materials directly (or indirectly) relating to all aspects of Ukrainian population’s life (as well as prominent Ukrainian figures) in the past (or those originating and living on its territory), recorded by various writing systems on various data carriers, as well as the documents on Ukrainian topics originating and located outside its borders,¹⁷ later on it was replaced by the term “Archival Ucrainica”. During the discussion, the term was supplemented by the term “Manuscript Ucrainica” proposed by Lyubov Dubrovina due to the specificity of such a type of documents as manuscript books, the specificity of the method of their description and the tradition of staffing the libraries manuscript departments. The term “Archival and manuscript Ucrainica” was adopted to denote a synthetic complex of documents, providing the full information on the historical and cultural development of Ukraine and the spiritual life of the Ukrainian people. In May 1992, the State Committee on Science and Technology under the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the State Program “Book and Manuscript Heritage of Ukraine: Creation of a Bibliographic Register and System of Preservation and Public Access”, with a project “Archival and Manuscript Ucrainica: National Consolidated System of documentary information” as its integral part.

In May 1992, the State Committee on Science and Technology under the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the State Program “Book and Manuscript Heritage of Ukraine: Creation of a Bibliographic Register and System of Preservation and Public Access”, with the “Archival and Manuscript Ucrainica: National Consolidated System” documentary information project as its component.

¹⁷ Todijčuk, *Arhivna ta rukopisna ukraïnika*, 9.

Thus, the theoretical basis of “archival Ukrainian studies”/“archival and manuscript Ukrainian studies” concept was developed by the mid-1990s. Since then, the newly created Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Management (hereinafter – URIAARM) has joined the study of the problems of archival Ukrainian studies. The “Archival Ucrainica” section appeared in the scientific publications of URIAARM “Studies for archival affairs and document studies”, “Memorials”. Theoretical discussions continued regarding the division of Archival Ucrainica into Ukrainian and foreign complexes.¹⁸ The project of the state register of Archival Ucrainica was developed by Henadii Boriak. The scholar presented a typology of Archival Ucrainica and scientifically substantiated the creation of a consolidated register of Archival Ucrainica.¹⁹ While developing the typology of Archival Ucrainica, H. Boriak collaborated with the famous American researcher Patricia Kennedy Grimstead and also regarding the content of the concept of Archival Ucrainica. In 1996, the idea of creating a National Archival Information System on fonds of archival and manuscript Ucrainica was presented.²⁰ Standards of archival description of such documents were proposed by Lyubov Dubrovina, raising the issue of standardization of archival descriptive practice in Ukraine.²¹ During the implementation of this idea, a model for Ukrainian archivists was introduced in 1997 in Poland, the State program on identifying, arranging and preparing for the return of Polish archives from abroad.

In the early 2000s, studies of the concept and the typological composition of Archival Ucrainica were concentrated in the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Documentary Studies. The director of the institute, Iryna Matiash, was engaged in researching the typology of the content of the concept of Archival Ucrainica.²² In 2006–2007, I. Matiash was on a research internship at the Canadian Institute of Ukrainian Studies of the University of Alberta with the aim of collecting information about Ukrainians in Canada. The researcher has worked in all major archives in Ottawa, Toronto, Winnipeg, Edmonton and private collections. The revealed information was the basis of the individual monograph “Archival Ucrainica in Canada: historiography, typology, content” (2008) and numerous articles. I. Matiash developed the

¹⁸ Borâk, “Arhivna ukrainika,” 117–28.

¹⁹ Borâk, *Nacional'na arhivna spadšina Ukraïni*.

²⁰ “Nacional'na arhivna informacijna sistema,” 197.

²¹ Dubrovina, “Arhivna ta rukopisna ukrainika”, 41–62.

²² Matâš, “Konceptiâ stvorennâ ta funkcionuvannâ Nacional'nogo režstru,” 12–8.

Concept of the creation and operation of the National Register “Archival Ucrainica”, approved by the Board of the State Committee of Archives of Ukraine on August 14, 2007. The Concept detailed the understanding of the composition of the documents of Archival Ucrainica (the division of Archival Ucrainica into authentic, historical and modern was introduced) and contained the typology of relevant documents.

The development of the scientific and practical aspects of the creation of reference books on Archival Ucrainica, the study of theoretical problems of Archival Ucrainica, collections of Archival Ucrainica in various countries resulted in scientific monographs,²³ theses,²⁴ articles,²⁵ fonds reviews,²⁶ archival reference books.²⁷

The subject of Archival Ucrainica is also quite noticeable in foreign historiography. The peculiarity of its coverage lies in its geographical location (publications on this topic prevail in the countries with the largest number of Ukrainian emigrant institutions), descriptiveness (information on documentary complexes of Archival Ucrainica, their contents and place of storage are involved in the scholarly and public circulation) and positioning of the authors (mainly the topic is dealt with by ethnic Ukrainians or scientists who conduct research on related problems). Archivist Myron Momryk made a significant contribution to the identification, arrangement and description of “Ukrainian” collections in Canada and including their description in scholarly circulation. He was the first to compile a directory of Archival Ucrainica in Canada,²⁸ and the first Ukrainian-Canadian reference publication in this field was prepared by the director of the Canadian Institute of Ukrainian Studies at the University

²³ Borâk, *Dokumental'na spadšina ukrains'koï emigracii v švropi*; Matâš, *Arhivna ukrainika v Kanadi*; Palžnko, *Arhivni centri ukrains'koï emigracii*.

²⁴ Borâk, “Arhivno-bibliotečni zibrannâ ukrains'koï emigracii z Česloslav'koï Respubliki”; Kulinič, “Arhivna Ukraïnika.”

²⁵ Berkovs'kij, “Popovennâ Nacional'nogo arhivnogo fondu,” 99–105; Borâk, “Arhivna ukrainika;” Mardak, “Ukraïnika v bibliotekah ta arhivah Zahidnoi Nimeččini,” 29–37; Papakin, “Ukraïnika v fondah Central'nogo vjjs'kovogo arhivu, Varšava” et al.

²⁶ Borâk, and Dubrovina, “Arhiv Ukraïnskogo Vil'nogo Universitetu v Mûnheni;” Micik, “Dokumenti pol's'kih arhiviv do istorii zaporoz'kogo kozactwa;” Momrik, “Ukraïns'ki arhivni zbirkî pri Nacional'nomu arhivi Kanadi;” Potul'nic'kij, “Oglâd fondiv ukrainiki arhiviv i bibliotek Vidnâ;” Sebta, “Ukraïnika v Berlins'kij deržavnij biblioteci Pruss'koï;” Timošik, “Ukraïnika v arhivah, bibliotekah, redakciâh i vida-vnictvah Francii.”

²⁷ Ričkov, *Ukraïnika v zbirkah Avstrii*; Svarnik, *Arhivni ta rukopisni zbirkî Naukovogo tovaristva im. Ševčenka*.

²⁸ Momryk, *A Guide to Sources for the Study*.

of Alberta, Bohdan Kravchenko.²⁹ In the mid-1990s, CIUS launched a broad program of research support for Ukrainian scientists. Ukrainian archives in Winnipeg were represented by Yaroslav Rozumnyi, emphasizing the urge to create a comprehensive guide to Archival Ucrainica.³⁰

A significant contribution to the organization of archival Ukrainian studies in the USA was made by Kent University professor Liubomyr Wynar. In his analytical review “Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States” (1995) he presented an interpretation of the concept of “Ukrainian ethnic archives, libraries and museums” from the standpoint of the institutional aspect (“non-profit cultural institutions that act as repositories of Ukrainian archival documents, printed and unprinted materials, as well as Ukrainian cultural treasure”),³¹ described the composition of the Ukrainian collections of 32 institutions and organizations of that kind in the USA and outlined the principles of their assembly, systematization, and the main directions of using.³² The American researcher of Slavic archives Patricia Kennedy Grimsted’s study is devoted to the research of Archival Ucrainica.³³ In her fundamental work “Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II and the International Policy of Restitution” (2001), the researcher made a multi-faceted analysis of theoretical issues and submitted a huge factual material related to the problems of the reunification of the Ukrainian archival heritage, which was taken out of Ukraine by Germany during the Second World War and by Russia after the war. Grimsted considers the return and unification of scattered archival heritage and its professional description to be an important task of archivists.

In this area, Ukraine and Poland have many similar problems. Both countries have their “scattered heritage”. The Ukrainian diaspora, like the Polish diaspora, created institutions abroad in which they preserved priceless archives, library and museum objects. In Polish archival studies, this topic has been one of the priorities for a long time.³⁴ Complexes of Ucrainica at

²⁹ Kravčenko, *Arhivni materiali z istorii Ukraïni v Kanadi*.

³⁰ Rozumnij, “Ukraïns’kì arhivi Vinnìpegu,” 254–63.

³¹ Wynar, “Preservation of the Cultural Heritage,” 79.

³² Paližnko, “Ukraïns’kì arhivni centri za kordonom,” 42–6.

³³ Grimsted Kennedy, *Praz’kì arhivi u Kižvì ta Moskvì*; Grimsted Kennedy, *Trophies of War and Empire*.

³⁴ Matelski, “Ewakuacja i straty dóbr kultury;” Matelski, *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury*; Wróbel-Lipowa, “Zniszczenia i straty polskich archiwów;” Krochmal, “Rozproszone dziedzictwo” ect.

the Polonia-based institutions in Europe and the USA, in library and archival collections of Toronto (Canada) were analyzed by Anna Krochmal from Warsaw,³⁵ information on documents of Ukrainian origin at the Polish Library in Paris is contained in the relevant guide.³⁶

Archival Ucrainica in the Czech Republic and Slovakia was studied for a long time by Mykola Mushinka from Bratislava. His work resulted in numerous articles and the repeatedly reprinted monograph “The Museum of the Liberation Struggle of Ukraine and its Fonds Fate”.³⁷ In general, the historiography of Archival Ucrainica both in the Ukrainian and in the foreign segment is diverse enough to require a special study.

Legal foundations of institutionalization of Archival Ucrainica

The legal basis for the identification, registration and return to Ukraine of documents of Ukrainian origin that were stored abroad was introduced by the Law of Ukraine “On the National Archive Fonds and Archival Institutions of Ukraine” (1993). In the first edition of the Law, which was developed simultaneously with the preparation of the program “Archival and Manuscript Ucrainica: National Consolidated System of Documentary Information”, it was about documents of Ukrainian origin stored outside of Ukraine as a potential component of the National Archives Fonds (hereinafter – NAF).³⁸ In the relevant normative act, for the first time after the restoration of Ukraine’s state independence, the question of returning such documents to Ukraine in accordance with international agreements was raised at the legislative level. The law declared a “special concern” of the state regarding “replenishment of the heritage of Ukraine located abroad and documents of foreign origin relating to the history of Ukraine”, the priority procedure for their identification, accounting, return, acquisition, copying.³⁹ The return of documents was supposed to be in originals or copies, since Archival Ucrainica documents (including private or corporate property) created on the territory of other states were subject to the law of those states. Centralized accounting of Archival Ucrainica relied on the

³⁵ Krochmal, “Dokumenti z istorii Ukraïni;” Krochmal, *Polskie instytucje za granicą*.

³⁶ Wrede, Prokop, and Pezda, *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego*.

³⁷ Mušinka, *Muzej vizvol'noï borot'bi Ukraïni v Prazi*.

³⁸ “Pro Nacional'nij arhivnij fond,” (1994), Art. 1.

³⁹ *Ibid*, art. 17.

state management body in the field of archival affairs – the Main Archival Administration under the Cabinet of Ministers of Ukraine (now – the State Archival Service of Ukraine). The term “Archival Ucrainica” was not used in the law.

However, the implementation of the legally established provisions encountered significant barriers. The organization of the identification and accounting of Archival Ucrainica was significantly hampered by the lack of experts in archival institutions with knowledge of foreign languages, funds for conducting purposeful archival heuristics abroad, and the lack of priority of these issues in the practice of archival work. Such research began to be conducted mainly by scientists of academic institutes on the basis of grants from foreign research, academic, and educational institutions or public organizations of Ukrainians.

Such research began to be conducted mainly by scientists of academic institutes on the basis of grants from foreign scientific, scientific and educational institutions or public organizations of Ukrainians or funds from posthumous funds of Ukrainian emigrants.

Due to these difficulties, the second edition of the Law of Ukraine “On the National Archival Fonds and Archival Institutions of Ukraine” (2001) established a “more flexible” version of the state’s responsibility for replenishing the NAF with documents of Ukrainian origin stored abroad. Article 5 of Chapter II stated that “the state takes measures to replenish the National Archive Fonds with documents of the cultural heritage of Ukraine located abroad and documents of foreign origin relating to the history of Ukraine”.⁴⁰ The clarification also touched on the return to Ukraine of Archival Ucrainica” in accordance with international treaties, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine”.⁴¹ The legal basis for the organization of archival Ukrainian documents in museums and libraries was determined by the relevant laws “On museums and museum affairs” (1995) and “On libraries and library affairs” (1995), which regulated that archival, manuscript and individual documents collected in museums and libraries are subject to the Law of Ukraine “On the National Archive Fund and Archival Institutions of Ukraine”.

The normalization of returning the Archival Ucrainica correlated with the problem of the distribution of archives of the former USSR. The heads of the newly formed states (Azerbaijan, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, the Russian Federation, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan,

⁴⁰ “Pro Nacional’nij arhivnij fond,” (2002), Chapt. II, Art. 5.

⁴¹ *Ibid.*, Art. 4.

Ukraine) signed the agreement on the return of cultural and historical goods the states of their origin on February 14, 1992 in Minsk. The intergovernmental commission created as a result of the meeting had to prepare a draft agreement on legal succession regarding contracts, all property, state archives, etc. Already in April, a meeting of the heads of state archival services was held in Minsk, who, on behalf of the participating states, agreed not to claim ownership rights to the sets of documents created in the activities of the highest state structures of the former Russian Empire and the Soviet Union, stored in state archives, and recognized the legality of transfer of state archives and other Union-level archives located on their territory to the jurisdiction of the newly formed states. At the same time, the right to the return of documentary complexes created on the territory of the participating states, which reflect their history and at different times were outside the state borders, was asserted. Proposals were put forward regarding the exchange of copies on the condition that there is no possibility of separating the set of documents and the creation of an intergovernmental commission for the practical solution of issues related to the return of documents. However, the algorithm of actions in this area was not defined.

During the next meeting of the heads of states (May 15, 1992, Tashkent), they decided to oblige the Commission on Legal Succession regarding contracts of mutual interest, state property, state archives, debts and archives of the former USSR, to intensify its work as soon as possible to submit proposals for consideration by the Council of Heads of States. On June 4, 1992, in Minsk, the Commission of Plenipotentiary Representatives initialed the Agreement on legal succession regarding the state archives of the former USSR. The text of the agreement was signed by the presidents of the participating states on June 6, 1992, taking into account the individual comments of the parties. In particular, Article 10 of the agreement reflected the proposal of the Ukrainian side to agree on the right to use archival information with the states whose interests it affects. In addition, representatives of the Ukrainian archival service proposed to extend the scope of the agreement not only to documents stored in state archives, but also in museum collections and manuscript departments of libraries. The authentic text of the agreement was deposited in the Archive of the Government of the Republic of Belarus with the provision of its certified copies to the states that signed it. However, the Russian Parliament did not ratify the Agreement. Therefore, all efforts to prepare it turned out to be in vain. Imperial ambitions and lack of political will stood in the way of the interests of spirituality and international cooperation.

In the future, the legal foundations of the institutionalization of Archival Ucrainica were formed without taking into account this important international aspect, and many documents of Ukrainian origin remained on the territory of Russia. The legislative framework for the organization of practical activities with Archival Ucrainica documents was supplemented by normative documents that regulated their return from abroad, the organization of storage, the creation of a special archival institution, etc.

Practical aspects of registration, return and storage of Archival Ucrainica

An important part of the institutionalization of the process of archival Ukrainian studies in the early 2000s was the deepening of the organizational activities and international cooperation of the State Committee on Archives in this area, the expansion of the practically oriented tasks of URIAARK regarding the preparation of reference books of Archival Ucrainica, the creation of a specialized archival institution, and the conduct of research and popularizing activities. In January 2001, the Board of the State Committee on Archives adopted the decision “On the creation of databases of foreign documents of the historical and cultural heritage of Ukraine and documents of foreign origin from the history of Ukraine”, aimed, in particular, at the development of the National Register “Archival Ucrainica” initiated by the then-deputy head of the State Committee on Archives Henadii Boriak. For this purpose, it was planned to prepare a ten-year program for the discovery of archival Ucrainica outside of Ukraine and to introduce a centralized state-run register of documents of historical and cultural heritage located abroad and documents of foreign origin related to the history of Ukraine. Accounting of Archival Ucrainica literature was envisaged through a targeted bibliographic search in scientific and information and scientific reference publications and in the course of conducting special research in foreign archives on the basis of agreements on cooperation in the field of archival affairs. A role model for Ukrainian archivists in this area was the activity of Polish colleagues, who started the first measures for the centralized search, registration and preservation of Polonica back in 1989, and in 1997 introduced a state program to identify, organize and prepare for the return of Polish archives from abroad.⁴² The first step towards the creation

⁴² Krochmal, *Polskie instytucje za granicą*.

of the register was the launch of the column “Foreign Archival Ucrainica” on the newly opened website of the State Committee on Archives, followed by its filling with normative documents, lists of collections of Archival Ucrainica records returned and transferred to Ukraine, and maintenance of a thematic bibliographic list.

Great hopes for the implementation of the plans were based on cooperation with diasporic organizations, because after the restoration of state independence, they initiated the return of their archives to Ukraine and the creation of the Archive-Museum of the Ukrainian Diaspora. This issue was discussed at the beginning of 1993 during the trip of representatives of the Main Archival Administration of Ukraine, Volodymyr Lozytskyi and Heorhii Papakin, to Ottawa and was reflected in the State Program “Ukrainian Diaspora for the period until 2000”. The document provided for the development during 1996–1997 by the Main Archival Administration of Ukraine together with the National Commission for the Return of Cultural Values to Ukraine and the Ministry of Nationalities and Migration of proposals for the creation of the Archive of the Ukrainian Diaspora. The Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Justice, the Ministry of Culture and the Ministry of Defense were entrusted with the implementation of intergovernmental agreements on the return to Ukraine of archival fonds and other cultural and historical values of Ukrainian origin, the creative heritage of outstanding figures of Ukrainian science, culture, public figures, hetman’s jewels; military regalia, symbols, jewels, etc.⁴³ In accordance with the decision of the Board of the State Committee on Archives of November 27, 2002 “On the preparation of the main foundations of the interdepartmental program «Archival heritage of the Ukrainian emigration and diaspora of the 20th century»” it was planned to establish cooperation with the institutions of the Ukrainian diaspora in order to record and organize archival collections and organize their transfer to the archives of Ukraine. However, the practical implementation of decisions was hampered by banal resource problems (lack of funds for research and copying of documents) and imperfections of legal regulations concerning the return of Archival Ucrainica documents to the state archives.

At that time, profile documents that began to arrive in Ukraine from private owners and declassified fonds that belonged to Archival Ucrainica and were previously stored in Ukrainian archives under the regime of limited access (in

⁴³ Berkovs’kij, “Central’nij deržavnij arhiv zarubižnoi ukrainiki,” 7.

particular, parts of the Ukrainian Prague Archives were stored in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and Central State Archive of Public Associations of Ukraine), were concentrated in all central state archives, state archives of regions of Ukraine (mainly those where natives of those regions transferred their family archives), manuscript departments and archival units of libraries and museums of Ukraine, academic institutes and public organizations. The documents were usually transferred free of charge by the owners or their families to the archives designated by the donors. Documentary gifts were received by the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, the Central State Archive of Public Associations of Ukraine, the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, state archives of the regions of Ukraine, the archive of the Scientific Library of the Kyiv-Mohyla Academy and other memory institutions. Therefore, the question of whether such fonds should be concentrated in one institution became the main one in discussions about the creation of a special archival institution for the storage of Archival Ucrainica. The task of developing the concept of the creation and operation of a specialized archival institution to ensure the receipt of archival collections from abroad and the preparation of the project of the branch program "Foreign Archival Ucrainica" was recorded by the Board of the State Committee on Archives of December 19, 2006 "On the identification of foreign Archival Ucrainica by state archival institutions of Ukraine".

Already in May 2007, the Central State Archives of Foreign Ucrainica was founded. The new archive was supposed to function not only as a repository of archival Ucrainica, but also as a coordination center for work with such documents stored in other state archives, archival units of public associations, and in private archives of citizens. They were not expected to be transferred to the Central State Archives of Foreign Ucrainica. Organization of the transfer of documents belonging to the category of "Archival Ucrainica" to Ukraine was considered a priority task of the institution. To this end, the Central State Archives of Foreign Ucrainica began cooperation with the State Service Control the movement of cultural property across the state border under the Ministry of Culture and Tourism of Ukraine, as well as with the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and with assistance from Ukrainian organizations abroad. In order to expand contacts, representatives of the archive participated in the work of the International Congress "Diaspora as a factor in the establishment of the state of Ukraine in the international community" (June 2008, Lviv),

the IX World Congress of Ukrainians (August 2008, Kyiv) and others.⁴⁴ Coordination of the efforts of Ukrainian archivists to collect information about Ukrainian archival values that were stored both outside Ukraine and in state archives, museums and libraries of Ukraine, transferred there on the basis of international agreements on cooperation in the field of archival affairs or by donation or by will, and documents of foreign origin relating to the history of Ukraine and the creation of the “National Register of Fonds/Collections/Documents of the Cultural Heritage of Ukraine located abroad” was envisaged by the Industry Program “Archival Ucrainica” initiated by Gennadii Boriak. It was concluded on the basis of the concept of the creation and operation of the register of archival Ukrainian literature approved by the Board of the State Committee on Archives on August 14, 2007, which detailed the concept (the division of Ucrainica into authentic, historical, and modern was introduced) and contained a detailed typology of relevant documents.⁴⁵ Taking into account the provisions of the concept and the program, the directions of activities of the **Central State Archives of Foreign Ucrainica** were developed.

Among the first items received by the Central State Archives of Foreign Ucrainica with the assistance of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine were documents (letters, postcards, photographs) of figures of political and military emigration in Romania during the interwar period (Head of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People’s Republic in Romania Kostiantyn Matsiievych, Colonel Hnat Porokhivskyi, representative of the Ministry of Defense of Ukraine in Chisinau, Pavlo Mamchura and others), transferred from Romania by Olga Andrych-Porokhivska. After the scientific and technical processing of these documents, f.1 “Collection of documents of political and military emigration figures in Romania in the interwar period” was formed. The second important receipt was the so-called “Pryashiv collection”, handed over by the Consulate General of Ukraine in Pryashiv (Slovakia). It included documents about the life and activities of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia in the interwar and post-war periods, in particular related to the activities of the Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague, the Ukrainian Free University, the Ukrainian National Theater in Pryševo, and youth and educational organizations. These sets of documents contained large numbers of copies, prints, and museum objects, so their ar-

⁴⁴ Liholob, “Central’nij deržavnij arhiv,” 71–2.

⁴⁵ Matáš, “Konceptiâ stvorennâ ta funkcionuvannâ Naciõnal’nogo rezstru.”

rangement required a new approach. Taking this specificity into account, the methodological recommendations “Expertise on the value of documents of Archival Ucrainica” (2008) were prepared, and the archive, library and museum complexes were singled out as part of the fonds. Since 2009, the Central State Archives of Foreign Ucrainica has been systematically receiving documents of personal origin from the USA, France, Slovakia, Great Britain, etc.; Ukrainian émigré societies, institutions, organizations, charitable foundations (the Government of the Ukrainian People’s Republic in exile, the Society of Supporters of Ukrainian Culture in the city of Curitiba (Brazil), the Chicago branch of the Ukrainian Democratic Youth Association (USA), the Ukrainian Revolutionary Democratic Party (USA), League of Ukrainian Patrons, Ukrainian National Association (Canada), Ukrainian Department of the International Cultural and Educational Association, etc.) In 2012–2013, the archive’s printed periodical – “Bulletin of the The Central State Archives of Foreign Ucrainica” – was published with the sections “Archival Ucrainica”, “Reviews of sources, documentary essays”, “From the history of Ukrainians abroad”, “Reviews”, “The contemporary Ukrainian diaspora”. Later on, the Central State Archives of Foreign Ucrainica archivists focused their efforts on popularizing the activities of the archive: preparing thematic exhibitions, radio and television appearances, holding open days for schoolchildren and student youth, round tables and other events. In August 2022, the Board of the State Archive adopted a decision to merge both archives into the Central State Archive of Public Associations and Ucrainica.

Preparation of reference books on Archival Ucrainica also turned into a practical aspect of archival Ukrainian studies. This task was entrusted to URIARM. In 2009, researchers of the institute prepared an analytical review “Archival Ucrainica in Belarus”.⁴⁶ The first segment (and a model for subsequent components) of the future National Register “Archival Ucrainica”⁴⁷ was the fundamental reference book “Archive Ucrainica in Canada” published in 2010 as a result of cooperation between URIARM and the Canadian Institute of Ukrainian Studies.⁴⁸ The “List of Fonds Containing Documents of Archival

⁴⁶ Koval’, Kulinič, Majstrenko, and Sribnâk, *Arhivna ukraïnika v Bilorusi*.

⁴⁷ Borâk, “Arhivna ukraïnika,” 55.

⁴⁸ Matâš, Romanovs’kij, Kovtun, *Arhivna ukraïnika v Kanadì*.

Ucrainica in the USA”⁴⁹ and “Archival Ucrainica in Russia’s federal archives: archival fonds register” were released soon after.⁵⁰

Conclusions

The institutionalization of Archival Ucrainica as a field of archival and source studies has research scientific, organizational, legal and practical aspects. Both the formation of the concept of “Archival Ucrainica” and its widespread involvement in scholarly and social circulation are related to the state building of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 and the restoration of Ukraine’s state independence on August 24, 1991 – periods of awareness of the Ukrainian people’s national identity. We can outline the following factors leading to the beginning of Archival Ucrainica studies: connected with worldview, which guided Ukrainian society toward a non-binding understanding of history and created the need to expand the source base of Ukrainian studies; connected with research, which, against the backdrop of overcoming the artificial limitations of certain fields of archaeology, archival science, sources, historical research and the active formation of the information society, stimulated the development of the concept of creating an information system that would collect information on Ukrainian archival documents; cultural, which realized the need for the spiritual revival of Ukrainians, who had long remained in the shadow of ideological restrictions, and the establishment of effective scientific and creative contacts with Ukrainians abroad. An important role in the initiation of systematic studies of Archival Ucrainica in the 1990s was played by the initiatives of representatives of the Ukrainian diaspora to transfer the archives accumulated/saved by them to Ukraine and the experience of foreign colleagues, in particular Polish ones, in identifying and registering Polonica. Activation of the processes of discovery, registration and involvement in the scholarly circulation of large portions of archival information related to the history of Ukraine and the Ukrainian people abroad required legitimization and in-depth attention to the development of the theoretical foundations of forming of such specific information systems. The legal basis for the inclusion of documents of Ukrainian origin and the ones of foreign origin, relating to

⁴⁹ Kovtun, Lištviņa, Romanovs’kij, *Pereliĥ fondiv, šo mištât’ dokumenti arhivnoï ukrainiki*.

⁵⁰ Koval’, Kovtun, Lištviņa, *Arhivna ukrainika u federal’nih arhivah Rosii*.

the history of Ukraine and the Ukrainian people, to the collective archival heritage of Ukraine was determined by the Law of Ukraine “On the National Archive Fonds and Archival Institutions of Ukraine” (1993). The Archival Ucrainica historiography studies are quite broad and consist both of Ukrainian and a foreign component. The active development of source and archival studies of documents on the history of Ukraine and the Ukrainian people began at the end of the 1980s. Employees of archival institutions and scholars of academic institutes took part in this process. Their joint efforts turned scholarly and practical work into a specialized social activity with the forming of new means of communication. Studies of Archival Ucrainica were covered in scientific periodicals (“Archival Ucrainica”, “Studies on archival affairs and document studies”, “Bulletin of the Central State Archives of Foreign Ucrainica” etc.); theoretical issues were discussed at specialized conferences (main organizers: M. S. Hrushevskyy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, URIAARM). Moreover, a specialized archival institution – the Central State Archives of Foreign Ucrainica – existed from 2007 to 2022. This activity also resulted in numerous international cooperationions concerning the discovery of archival Ukrainian literature and in preparing many scholarly reference publications. In general, the process of institutionalization of Archival Ucrainica research corresponded to the world trends of intensifying the identification and study of sources related to the history of state building and the formation of national traditions in various countries.

■ Bibliography

- Bagalij, Dmitro, and V. Barvins'kij. “Ukraïns'kì arhìvnì fondi v mežah R.S.F.R.R.” *Arhìvna sprava* 1, No. 1 (1925): 34–44.
- Baran, Oleksandr, Oleg B. Gerus, and Šroslav Rozumnij, ed. *Ŭvìlejnij zbìrnìk Ukraïns'koì Vil'noì Akademii Nauk v Kanadì*. Vinnìpeg; Manitoba: Ukraïns'ka Vil'na Akademiâ Nauk, 1976.
- Berkovs'kij, Vladislav G. “Central'nij deržavnij arhìv zarubižnoì ukraïnìki 2007–2012.” *Pidsumki ta perspektivi*. In *Vìsnyk Central'nogo deržavnogo arhìvu zarubižnoì ukraïnìki*, edited by Gennadij V. Borâk et al., 4–20. Kiïv: Deržavna arhìvna služba Ukraïni; Central'nij deržavnij arhìv zarubižnoì ukraïnìki, 2012.
- Berkovs'kij, Vladislav G. “Popovnennâ Nacional'nogo arhìvnogo fondu dokumentami arhìvnoì ukraïnìki (2010–2011 rr.)”. *Arhìvi Ukraïni* 1 (2011): 99–105.

- Borâk, Gennadij V. "Arhivna ukraïnika". In *Arhivoznavstvo: Pïdručnik dlâ studentïv ïst. fakul'tetïv viših navčal'nih zakladïv Ukraïni*, edited by Šroslav Kalakura and Īrina Matâš, 117–28. Kiïv: Vidavničij ðim "KM Akademiâ", 2002.
- Borâk, Gennadij. *Nacional'na arhivna spadšina Ukraïni ta deržavnij rezštr "Arheografična ukraïnika". Arhivni dokumental'ni resursi ta naukovo-ïnformacijni sistemi*. Kiïv: Īnstitut ukraïns'koï arheografii ta džereloznavstva ïm. M.S. Gruševs'kogo NAN Ukraïni, 1995.
- Borâk, Gennadij V., and Lûbov A. Dubrovina. "Arhiv Ukraïns'kogo Vil'nogo Unïversitetu v Mûnheni: poperednij oglâd fondïv". *Arhivi Ukraïni* 4–6 (2004): 84–93.
- Borâk, Tetâna G. "Arhivno-bibliotečni zibrannâ ukraïns'koï emigracii z Čehoslovac'koï Respubliki: istoriâ peremišen' ta opracûvannâ v Ukraïni (1945–2007)". Dissertation thesis of social communication sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2008. Nacional'na biblioteka Ukraïni imeni V. Ī. Vernads'kogo (PA360209).
- Borâk, Tetâna G. *Dokumental'na spadšina ukraïns'koï emigracii v švropi: Praz'kij arhiv (1945–2010)*. Nižin: Vidavnictvo NDU imeni Mikoli Gogolâ, 2011.
- Dubrovina, Lûbov A. "Arhivna ta rukopisna ukraïnika: do problemi ob'zka arheografičnogo ta ïnformacijnogo opisu v sistemï NAĪS." In *Nacional'na arhivna ïnformacijna sistema "Arhivna ta rukopisna Ukraïnika"*, Vol. 1: *Īnformatizaciâ arhivnoi spravi v Ukraïni: sučasnij stan ta perspektivi rozvitku. Zbïrnik naukovih prac'*, edited by Oleksij C. Onišenko et al., 41–62. Kiïv: Īnstitut ukraïns'koï arheografii ta džereloznavstva ïm. M.S. Gruševs'kogo NAN Ukraïni; Central'na naukova biblioteka ïm. V. Ī. Vernads'kogo, Īnstitut rukopisïv; Golovne arhive upravlinnâ pri Kabineti ministrïv Ukraïni; Ukraïns'kij deržavnij naukovo-doslïdnij ïnstitut arhivnoi spravi ta dokumentoznavstva, 1996.
- Dubrovina, Lûbov A., and Oleksij C. Onišenko. *Īstorîâ Nacional'noi biblioteki Ukraïni imeni V. Ī. Vernads'kogo 1918–1941*. Kiïv: NBUV, 1998.
- Get'man, Dmitro, Ī. "Riz'kij mirnij dogovïr 1921 roku ta pitannâ povernennâ kul'turnih cïnnostej u pol's'ko-ukraïns'kih vzažminah". *Magisterium* 17 (2004): 28–35.
- Grimsted Kennedi, Patriciâ. *Praz'kî arhivi u Kižvi ta Moskvï. Povožnni rozšuki ï vivezennâ emigracij emigracijnoi ukraïniki*. Translated by Tetâna G. Borâk. Kiïv: Deržavnij komitet arhivïv Ukraïni. Ukraïns'kij naukovij ïnstitut Garvards'kogo unïversitetu, 2005.
- Grimsted Kennedi, Patricia. *Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute, 2001.
- Koval', Oksana M., M. Ū. Kulinič, A. A. Majstrenko, and Ī. V. Sribnâk. *Arhivna ukraïnika v Bïlorusï. Analitičnij oglâd*. Kiïv: Ukraïns'kij naukovo-doslïdnij ïnstitut arhivnoi spravi ta dokumentoznavstva, 2009. <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/bilorus.pdf>.
- Koval', Oksana, Marina Kovtun, L. Liština et al. *Arhivna ukraïnika u federal'nih arhivah Rosii. Rezštr arhivnih fondïv*. Kiïv: Deržavna arhivna služba Ukraïni; Ukrïns'kij naukovo-doslïdnij ïnstitut arhivoi spravi ta dokumentoznavstva, 2013.
- Kovtun, Marina, L. Liština, Rostislav Romanovs'kij, et al. *Perelik fondïv, šo mištât' dokumenti arhivnoi ukraïniki v SŠA*. Kiïv: Deržavna arhivna služba Ukraïni; Ukrïns'kij naukovo-doslïdnij ïnstitut arhivoi spravi ta dokumentoznavstva, 2013.

- Kravčenko, Bogdan, ed. *Arhivni materiali z istorii Ukraïni v Kanadì. Poperednij anotovanij perehik*. Kiïv; Edmonton: Arheografična komisiâ Akademii nauk URSSR; Kanads'kij institut ukraïns'kih studij Al'berts'kogo univërsitetu, 1990.
- Krochmal, Anna. *Polskie instytucje za granicã. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*. Warszawa: NDAP. Wydział Wydawnictw, 2004.
- Krochmal, Anna. "Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych." *Teka Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL* 18 (2021): 113–58. <https://doi.org/10.18290/teka21.5>.
- Krochmal', Anna. "Dokumenti z istorii Ukraïni i pol's'ko-ukraïns'kih vidnosin u zibraniâh polonističnih institucij." *Arhivi Ukraïni* 4 (2005): 60–75.
- Kulinic', Mariâ. "Arhivna Ukraïnika: istoriâ povnennâ, tipologiâ, dzerel'no-informacijne značennâ (1991–2014 rr.)." Candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2015. https://chtyvo.org.ua/authors/Kulinich_Mariia/Arkhivna_Ukraïnika_istoriia_povnennia_typolohiia_dzherelno-informatsiine_znachennia_1991__2014_rr.pdf.
- Liholob, Nadiâ. "Central'nij deržavnij arhiv zarubižnoi ukraïniki. Peršì kroki." *Arhivi Ukraïni* 1–2 (2008): 71–2.
- Lupandin, Oleksij I., Ĭ. V. Rallž, and L. V. Škovleva, ed. *Mirni peregovori miž ukraïns'koù deržavoù ta RSFR 1918 r.: protokoli i stenogrami plenarnih zasidan': zbìrnik dokumentiv i materialiv*. Kiïv; N'û-Jork; Filadel'fiâ: Vidavnicтво M. P. Koc', 1999.
- Mardak, V. C. "Ukraïnika v bibliotekah ta arhivah Zahidnoi Nimeččini." *Ukraïns'ka diaspora* 4 (1993): 29–37.
- Matâš, Ĭrina. *Arhivna ukraïnika v Kanadì: istoriografiâ, tipologiâ, zmist*. Kiïv: Gorobec', 2008.
- Matâš, Ĭrina. "Konceptiâ stvorennâ ta funkcionuvannâ Nacional'nogo režstru «Arhivna ukraïnika»." *Studii z arhivnoi s pravi ta dokumentoznavstva* 15 (2007): 12–8.
- Matâš, Ĭrina, Rostislav Romanovs'kij, Marina Kovtun, et al. *Arhivna ukraïnika v Kanadì. Dovidnik*. Kiïv: Deržavnij komitet arhiviv ukraïni; Ukrïnskij naukovno-doslidij institut arhivoi spravi ta dokumentoznavstva; Kanadskij institut ukrïnski studij Al'berts'kogo univërsitetu, 2010. https://chtyvo.org.ua/authors/Matiash_Iryna/Arkhivna_ukraïnika_v_Kanadi_dovidnyk.pdf.
- Matelski, Dariusz. "Evakuacja i straty dóbr kultury zachodniej i centralnej Polski w 1939 r." *Zapiski Historyczne* 68, z. 1 (2003): 59–78.
- Matelski, Dariusz. *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury: od czasów nowożytnych do współczesnych*. T. 1–2. Kraków: Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, 2006.
- Micik, Ŭrij. "Dokumenti pol's'kih arhiviv do istorii zaporoz'kogo kozactva peršoi čverti XVII st." *Arhivi Ukraïni* 1–2 (2004): 93–112.
- Micik, Ŭrij. *Listuvannâ švgena Deslava*. Kiïv: Institut ukraïns'koï arheografii ta dzereloznavstva im. M.S. Gruševs'kogo NAN Ukraïni, 2009.
- "Mirnyj dogovor meždu Rossiej i Ukrainoj s odnoj storony i Pol'shej s drugoj". *Sobranie uzakonenij i rasporâženij raboče-krest'ânskogo pravitel'stva Ukraïny*, No. 8 (1921): 227–51.
- Momrik, Miron. "Ukraïns'kì arhivni zbìrki pri Nacional'nomu arhivi Kanadi". *Arhivi Ukraïni* 1–3 (1995): 79–87.

- Momryk, Myron. *A Guide to Sources for the Study of Ukrainian Canadians*. Ottawa: National Ethnic Archives, Public Archives Canada, 1984.
- Mušinka, Mikola. *Muzej vizvol'noi borot'bi Ukraïni v Prazi ta dolâ jogo fondiv. Istoriko-arhivni narisi*. Kiïv: Deržavnij komitet arhiviv Ukraïni; Asociaciâ ukraïnistiv Slovaččini; Naukove tovaristvo im. Ševčenko u Slovaččini, 2005.
- “Nacional'na arhivna informacijna sistema: tehnične zavdannâ”. In *Nacional'na arhivna informacijna sistema “Arhivna ta rukopisna Ukraïnika”, Vol. 1: Īnformatizaciâ arhivnoi spravi v Ukraïni: sučasnij stan ta perspektivi rozvitku. Zbirnik naukovih prac'*, edited by Oleksij C. Onišenko et al., 196–224. Kiïv: Īnstitut ukraïns'koï arheografii ta džereloznavstva im. M.S. Gruševs'kogo NAN Ukraïni; Central'na naukova biblioteka im. V. Ī. Vernads'kogo, Īnstitut rukopisiv; Golovne arhivne upravlinnâ pri Kabinetî mînistriv Ukraïni; Ukraïns'kij deržavnij naukovo-doslîdnij Īnstitut arhivnoi spravi ta dokumentoznavstva, 1996.
- Novohats'kij Kostântin E., and Katerina T. Seliverstova, ed. *Arhivistika: Terminologičnij slovnik*. Kiïv: Ukraïns'kij naukovo-doslîdnij Īnstitut arhivnoi spravi ta dokumentoznavstva, 1998.
- Paližnko, Marina. *Arhivni centri ukraïns'koï emigracii: stvorennâ, funkcionuvannâ, dolâ dokumental'nih kolekcij*. Kiïv: Tempora, 2008.
- Paližnko, Marina. “Ukraïns'ki arhivni centri za kordonom. Īstoriografičnij aspekt problemi.” *Īsnyk Kiïvs'kogo nacional'nogo univërsitetu imeni Tarasa Ševčenko. Īstorîâ* 54 (2001): 42–6.
- Papakin, Artem. “Ukraïnika v fondah Central'nogo vjjs'kovogo arhivu, Varšava”. In *Īsnyk Central'nogo deržavnogo arhivu zarubižnoi ukraïniki*, edited by Gennadij V. Borâk et al., 74–87. Kiïv: Deržavna arhivna služba Ukraïni; Central'nij deržavnij arhiv zarubižnoi ukraïniki, 2012.
- Potul'nic'kij, Volodimir. “Oglâd fondiv ukraïniki arhiviv ĩ bibliotek Vidnâ”. In *Ukraïns'ko-avstrijs'ki kul'turni vzažmini drugoi polovini XIX – počatku XX stolittâ*, edited Oles' Fedoruk, 60–70. Kiïv; Černivci: Īnstitut mistectvoznavstva, fol'kloristiki ta etnologii im. M. T. Ril's'kogo NAN Ukraïni, 1999.
- “Pro Nacional'nij arhivnij fond ta arhivni ustanovi”. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni*, No 15, POSN 86 (1994). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>.
- “Pro Nacional'nij arhivnij fond ta arhivni ustanovi”. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni*, No 11, PONS 81 (2002). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-14#Text>.
- Ričkov, Petro. *Ukraïnika v zbirkah Avstrii. Biblioteki, arhivi, muzei. Poperednij dovidnik*. Kiïv: Īnstitut ukraïns'koï arheografii AN Ukraïni, 1993.
- Rozumnij, Šroslav. “Ukraïns'ki arhivi Vinnipegu”. *Ukraïns'kij Īstorik* 43, 1–3 (2006): 254–63.
- Romanovs'kij, Viktor. “Archejon – naukovij žurnal, prisvâčenij arhivnim spravam Tomi I ta II Varšava 1927”. *Arhivna Sprava* 2, No. 7 (1928): 84–6.
- Sagarda, M. “Ukraïnika v rosijs'kih žurnalah za 1926 rik”. *Ukraïna: Naukovij Dvohmîsâčnik Ukraïnoznavstva* 25 (1927): 155–60.
- Sebta, Tetâna M. “Ukraïnika v Berlins'kij deržavnij biblioteci Pruss'koï kul'turnoi spadšini ta Federal'nomu arhivu v Berlîni”. *Arhivi Ukraïni* 1–3 (2007): 215–49.

- Šeluhin Sergij Pavlovič (18.10.1864–25.12.1938) – pravoznavec', istorik, deržavnij i političnij diâč, člen Ukraïns'koï Central'noï Radi, General'nij suddâ ta mìnistr sudovih sprav UNR 1893–1938. Central'nij deržavnij arhiv viših organiv vladi ta upravlinnâ Ukraïni, Kiiiv. F. 3695.
- Stel'mah, Sergij P. “Institucionalizaciâ istoričnoï nauki.” In *Enciklopediâ istoriï Ukraïni*, edited by Valerij A. Smolij 3: 504–06. Kiiiv: Naukova dumka, 2005.
- Svarnik, Galina. *Arhivnì ta rukopisnì zbìrki Naukovogo tovaristva ìm. Ševčenko v Nacional'nij biblioteci u Varšavi. Katalog – ìnformator*. Varšava; L'viv; N'û-Jork: Ukraïns'kij arhiv; Naukove tovaristvo ìm. Ševčenko, 2005.
- Todijčuk, Ol'ga, ed. *Arhivna ta rukopisna ukraïnika: materialì rozširenoï mižvidomčoï naradi po obgovorennû Deržavnoï programi “Arhivna ta rukopisna ukraïnika” (Kiiiv, 17 žovt. 1991 r.)*. Kiiiv: Institut ukraïns'koï arheografii ta džereloznavstva ìm. M.S. Gruševs'kogo NAN Ukraïni, 1992.
- Timošik, Mikola. “Ukraïnika v arhivah, bibliotekah, redakciâh i vidavnictvah Francii”. *Studii z arhivnoï spravi ta dokumentoznavstva* 8 (2002): 195–204.
- Wrede, Maria, Marek Piotr Prokop, and Janusz Pezda. *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*. Paryż; Warszawa: Biblioteka Polska Biblioteka Narodowa, 2000.
- Wróbel-Lipowa, Krystyna. “Zniszczenia i straty polskich archiwów państwowych podczas II wojny światowej i okupacji niemieckiej w Polsce.” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Historia*, 4647 (1991/1992): 485–97.
- Wynar, Lubomyr R. “Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives. Libraries and Museums in the United States.” *Ethnic Forum* 15, No. 1–2 (1995): 79.

Data przesłania artykułu: 17 VI 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 8 XI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.002>

JOANNA EWA KILKOWSKA

(Ministerstwo Zdrowia)

DYSKUSJE O ARCHIWACH, ARCHIWALIACH I ARCHIWISTACH W SEJMIE USTAWODAWCZYM 1919–1922

Słowa kluczowe

polski parlament, Sejm Ustawodawczy 1919–1922, archiwa w Polsce, polscy archiwiści, dokumentacja parlamentarna, interpelacje poselskie

Keywords

Polish parliament, Polish Legislative Assembly 1919–1922, Polish archives, Polish archivists, parliamentary records, parliamentary interpellations

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki przeglądu historycznej dokumentacji parlamentarnej zgromadzonej w zasobach Biblioteki Sejmowej, dotyczącej prac Sejmu Ustawodawczego, którego rolą dziejową było opracowanie i uchwalenie Konstytucji marcowej. Niespełna

Joanna Ewa Kilkowska, absolwentka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (chemia) i Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego (MBA). W 2021 r. ukończyła studia podyplomowe w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją na UMK. Pracownik korpusu służby cywilnej. Jej zainteresowania naukowe to archiwistyka i zarządzanie dokumentacją, szczególnie mechanizmy pracy współczesnych kancelarii. Autorka postera *Status materialny archiwistów w Polsce 1918–2022*, zaprezentowanego podczas VIII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich.

E-mail: joanna.kilkowska@pro.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3884-0120

cztery lata działalności Sejmu to okres intensywnych prac legislacyjnych i regulowania wielu obszarów życia gospodarczego, które w dopiero organizującym swą administrację odrodzonym Państwie Polskim wymagały stworzenia na nowo, aby urzeczywistnił się proces kształtowania podstaw ustroju Drugiej Rzeczypospolitej. Okres ten to również praca nad organizowaniem zasad nowoczesnej służby archiwalnej. Dlatego w poszukiwaniu odniesień do archiwów, archiwaliów i archiwistów autor dokonał przeglądu i analizy dokumentacji wytworzonej w całym okresie prac Sejmu Ustawodawczego 1919–1922, w tym sprawozdań z posiedzeń plenarnych Sejmu, druków sejmowych, interpelacji poselskich, w których poszukiwano odniesienia do tematu archiwów i ich organizacji, archiwistów oraz archiwaliów. Początkowymi założeniami dla analizy i przeglądu dokumentacji były kwestie tego, czy obszar archiwów i archiwaliów został potraktowany przez władzę ustawodawczą z należytą atencją oraz czy w debatach sejmowych temat ten w ogóle był przedmiotem rozważań.

Summary

Discussions on archives, archival materials, and archivists of the Polish Legislative Assembly 1919–1922

The aim of this article is to present the results of the review of historical parliamentary documentation, preserved in the Sejm Library (the library of the Polish Parliament), concerning the works of the Polish Legislative Assembly, whose historical role was to develop and adopt the March Constitution (1921). Less than four years of the existence of the Assembly was a period of intensive work on regulating many areas of economic life, which in the newly created Polish state, just organizing its administration, required creation anew. This period also involved works on organizing the principles of a modern archival administration in Poland. Therefore, in search of references to archives, archival materials, and archivists, the author reviewed the documentation related to the Polish Legislative Assembly 1919–1922 available in the bibliographic database “Parlamentaria polskie 1919–2001”, and the results of this review are described in the article. The review covered all documents available on the library’s website (<https://biblioteka.sejm.gov.pl/>) containing: 342 transcripts (reports) of Assembly’s sessions; 3,697 parliamentary interpellations; 3,790 Assembly’s prints; and 2 bylaws. Other sources of information used in the article are archival materials from the Archives of Modern Records and the press from the period 1919–1922. In reviewing the documentation of the Legislative Assembly, issues relating to the professional group of archivists as one of the groups of public administration officials were not examined, as the author believes that this topic deserves to be explored separately.

Zaledwie trzy dni przed pierwszym posiedzeniem Sejmu Ustawodawczego¹, wybranego w powszechnych wyborach poselskich 1919 r., odbywają-

¹ Dekretem Naczelnika Państwa dzień otwarcia Sejmu Ustawodawczego został ogłoszony świętem narodowym, któremu towarzyszyła amnestia powszechna.

cych się w warunkach zupełnej wolności obywatelskiej, bez wywierania presji na wyborców na rzecz jakiegokolwiek listy kandydatów², Naczelnik Państwa, przy kontrasygnacie Prezydenta Ministrów oraz Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podpisał dekret z 7 II 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami (dalej: dekret o organizacji archiwów)³. W tym miejscu trzeba wspomnieć, że dekret ten był pierwszym po odzyskaniu niepodległości aktem prawa powszechnie obowiązującego, na mocy którego ustanowiono podwaliny funkcjonowania sieci archiwów państwowych, określając m.in. zadania: archiwów, personelu, władzy zwierzchniej (Wydział Archiwów Państwowych), Rady Archiwalnej. Jak to trafnie i obrazowo ujął Antoni Rybarski, opisując, poczynając od czasów Księstwa Warszawskiego po okres nieco wybiegający poza czas podpisania dekretu, że w odbudowującej się państwowości polskiej podjęto pracę nad organizowaniem zasad nowoczesnej służby archiwalnej polskiej, wzorującej się na przykładach Europy Zachodniej, a zrywającej z chaosem archiwalnym rosyjskim. Jego zdaniem dzieje archiwów to w skrócie dzieje państwa i jego organizacji a każda próba odrodzenia Państwa Polskiego wiązała się z pracą nad organizacją polskich archiwów państwowych⁴. Nie sposób nie zgodzić się z takim ujęciem tematu. Z kolei w opracowaniu dotyczącym systemu polskiego ustroju archiwów z 1919 r., które znajduje się w zasobach Archiwum Akt Nowych, wskazywano, że system rosyjski zatracił poczucie granicy pomiędzy aktami archiwalnymi a aktami biur i kancelarii (registratur). Autor opracowania wskazywał też na zbytne rozdrobnienie archiwów, pisząc, że „w systemie rosyjskim roi się od archiwów po wszelkich władzach”, co prowadziło do „sztucznego tworzenia archiwów i ustanawiania archiwistów w kancelariach”⁵. Odnosząc się chociażby do okresu Królestwa Polskiego, archiwiści byli ustanowieni w Kancelarii Rady Stanu oraz przy każdej Komisji Rządowej. Stanowiska archiwistów odnajdujemy również w Dyrekcji Generalnej Towarzystwa Ogniwego, Prokuraturii Generalnej w Królestwie Polskim, Sądzie Apelacyjnym Królestwa Polskiego, a także we wszystkich sądach wojewódzkich karnych i trybunałach

² Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Ob. Komisarzy Ludowych w przedmiocie wyborów do Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 grudnia 1918 r. podpisany przez Ministra Stanisława Thugutta, zob. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej*, 147.

³ „Dekret o organizacji archiwów państwowych”.

⁴ Rybarski, „Centralny Zarząd Archiwalny”, 1–14.

⁵ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.9/56: 12.

cywilnych I instancji⁶. Od 1866 r. archiwa istniały przy każdym rządzie gubernialnym⁷. W opracowaniu z 1919 r. nadmieniono ponadto, że: „Żaden z narodów europejskich nie może w prawach swych sejmowych tyłu poszczycić się uchwałami i ustawami sejmowymi zdradzającymi staranność pieczołowitą o utrzymanie i przechowanie aktów i archiwów co polski”⁸, a „Budowa nowego rządu polskiego wymagać będzie od administracji archiwalnej jak największej sprawności”⁹.

Efektom starań o zorganizowanie pod jednym zarządem sieci archiwów państwowych był dekret nazywany przez Rybarskiego ustawą archiwalną, który przez przeszło 30 lat stanowił podstawę prawną funkcjonowania tejże sieci. Zdaniem Alicji Nowak dekret Naczelnika Państwa był zwieńczeniem niemal dwuletnich zabiegów o jej utworzenie i organizację zapoczątkowanych powołaniem w kwietniu 1917 r. Komisji Archiwalnej Tymczasowej Rady Stanu, do zadań której należały: rejestracja archiwaliów, przygotowania do rewindykacji, opracowanie projektu ustawy archiwalnej. Opisana przez Nowak korespondencja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z władzami okupacyjnymi w sprawie przejęcia archiwaliów pozostawionych przez urzędy rosyjskie oraz starania o zabezpieczenie, przejęcie, a tym samym ocalenie ważnych dla dziejów Polski archiwaliów, świadczą o bardzo dużym zaangażowaniu polskich archiwistów i historyków w stworzenie najbardziej odpowiadającego potrzebom systemu archiwalnego¹⁰.

Po lekturze wzmiankowanych powyżej wypowiedzi Rybarskiego i Nowak sądzić można, że archiwalia i sprawy archiwów, obok tak ważkich tematów jak sprawy rolne, aprowizacji czy zabezpieczenia weteranów powstań z 1831 i 1863 r., znajdują wysokie miejsce na długiej liście materii regulowanych przez nowo odrodzone państwo. Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej stanowiska, temat prac sejmowych i roli ustawodawczej (regulacyjnej) Sejmu tym bardziej wydał się interesujący a celem artykułu jest przedstawienie wyników przeglądu i analizy udostępnionej w bazie bibliograficznej „Parlamentaria polskie 1919–2001” dokumentacji wytworzonej w całym okresie funkcjonowania Sejmu Ustawodawczego 1918–1922. Przeglądem objęto dostępny na stronie internetowej biblioteki (<https://biblioteka.sejm.gov.pl/>) zbiór za-

⁶ Por. *Kalendarzyk Polityczny Pijarski*, 102–278.

⁷ Smyk, „Radcy, asesorzy i inspektorzy”, 164.

⁸ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.9/56: 10.

⁹ *Ibid.*, 11.

¹⁰ Nowak, „Korespondencja Ministerstwa Wyznań”, 309–23.

wierający: 342 stenogramy (sprawozdania) z posiedzeń Sejmu, 3697 interpelacji poselskich; 3790 druków sejmowych oraz dwa regulaminy z określonego czasowo okresu. Innymi źródłami informacji wykorzystanych w artykule są materiały archiwalne Archiwum Akt Nowych oraz prasa tamtego okresu. W trakcie przeglądu dokumentacji Sejmu Ustawodawczego nie badano kwestii odnoszących się do archiwistów jako jednej z wielu grup urzędników (funkcjonariuszy) administracji publicznej, gdyż zdaniem autora ten temat zasługuje na odrębne zgłębienie.

Przegląd i analiza dokonana przez autora podyktowane były również tym, że przedmiotem badań przeprowadzonych przez Romualda Kraczkowskiego były, jak sam to ujął, „materiały proveniencji urzędowej, tj. akty normatywne, protokoły Rady Obrony Państwa, druki parlamentarne, sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu”¹¹. Kraczkowski badał kwestię zatwierdzenia dekretów Rady Regencyjnej oraz rozporządzeń z mocą ustaw przez Sejm Ustawodawczy. W badaniach Kraczkowski przeanalizował akty prawodawstwa wyjątkowego okresu przedkonstytucyjnego 1918–1922, w tym porównał system ustaw tymczasowych, jak sam określał dekrety Rady Regencyjnej, do instytucji dekretu z konieczności państwowej. Rozwodził też kwestie rozporządzeń z mocą ustawy wymagających parlamentarnej ratyfikacji. Z kolei Marcin Zaborski zatwierdzenie dekretów badał w kontekście ustroju adwokatury polskiej w perspektywie historyczno-prawnej¹². Kwestie zatwierdzenia przez Sejm Ustawodawczy prawa archiwalnego (dekretu o organizacji archiwów) jako samodzielnej dyscypliny nie były jak dotąd przedmiotem badań.

Otwarcie Sejmu Ustawodawczego¹³ towarzyszyły szczegółowo zaplanowane w ciągu dwóch dni uroczystości, które rozpoczynała msza w Katedrze św. Jana w asyście kampanii honorowej i kordon wojska na ulicach. Przybycie ministrów i Naczelnika Państwa do katedry w sformułowanym, według ściśle określonej kolejności, orszaku powozów wyruszającym z Belwederu i zajmowanie miejsc w katedrze, a także poświęcenie gmachu sejmu to główne wydarzenia dnia poprzedzającego pierwszy dzień prac Sejmu. Dzień ten kończył się przyjęciem dla posłów na Zamku Królewskim¹⁴. W przemówieniu otwierającym pierwsze, jakże podniosłe, posiedzenie Sejmu Ustawodawczego, które było wielokrotnie przerywane burzliwymi oklaskami, Józef Piłsudski, mówił:

¹¹ Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*, 8.

¹² Zaborski, „Ustrój adwokatury polskiej”, 106.

¹³ „Dekret o zwołaniu Sejmu Ustawodawczego”.

¹⁴ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/3/31: 13–7.

„W tej godzinie wielkiego serc polskich bicia czuję się szczęśliwym, że przypadł mi zaszczyt otwierać sejm polski, który znowu będzie domu swego ojczystego jedynym panem i gospodarzem”¹⁵.

Oprócz inauguracyjnego orędzia Naczelnika Państwa i przemówienia posła przewodniczącego obradom, praktycznie jedynym punktem porządku dziennego było odczytanie długiej listy tytułów dekretów, rozkazów i ustaw tymczasowych przyjętych przed ukonstytuowaniem się Sejmu (ponad 200)¹⁶, wydanych w trybie ustawodawstwa tymczasowego, nadesłanych przez poszczególne ministerstwa celem uzyskania zatwierdzenia Sejmu. Takiego porządku obrad należało się spodziewać, gdyż projekty ustawodawcze uchwalone przez Radę Ministrów miały stracić moc, o ile nie zostałyby przedstawione do zatwierdzenia Sejmowi Ustawodawczemu, o czym przypominał Prezydentowi Ministrów Szef Kancelarii Cywilnej w swym piśmie z 22 I 1919 r.¹⁷. Taki porządek dzienny był zatem wykonaniem dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej z 22 XI 1918 r.¹⁸. Wśród 16 dekretów zgłoszonych przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego znalazł się dekret z 7 II 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. Na potrzeby tego artykułu możemy uznać, że była to pierwsza, choć symboliczna, wzmianka o archiwach i archiwaliach, jaka padła z trybuny sejmowej. Zgłoszone do zatwierdzenia akty prawne zostały przez Marszałka – posła seniora Ferdynanda

¹⁵ „1. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-10)”, 1.

¹⁶ W sprawozdaniu z pierwszego posiedzenia Sejmu Ustawodawczego lista aktów prawnych zgłoszonych do zatwierdzenia obejmuje 211 pozycji. Dotyczy ona 208 aktów, w tym 3 akty przedstawione do zatwierdzenia zostały zgłoszone podwójnie. Dekret z 5 XII 1918 r. o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury został zgłoszony przez Prezydenta Ministrów oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dekret z 26 X 1918 r. o utworzeniu Ministerstw: Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Aprowizacji zgłosiło Ministerstwo Aprowizacji, a także Ministerstwo Spraw Zagranicznych, natomiast dekret z 31 X 1918 r. Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury zgłosiło Ministerstwo Kultury oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Listę aktów uzupełniono o 6 aktów, których tytuły zostały wymienione w sprawozdaniu z 3. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 20 II 1919 r. („3. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”). Jednak dwa z tych aktów były już wzmiankowane w sprawozdaniu z pierwszego posiedzenia (dekret z 8 II 1919 r. w przedmiocie zmiany art. 5 dekretu o karach za lichwę wojenną oraz dekret z 8 II 1919 r. w przedmiocie tekstu Kodeksu karnego). Łącznie Sejmowi Ustawodawczemu celem zatwierdzenia przedłożonych zostało 212 aktów prawnych. Kraczkowski w swym opracowaniu pisze o 216 aktach przedłożonych do zatwierdzenia. Por. Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*.

¹⁷ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/3/31: 3

¹⁸ „Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej”.

Radziwiła skierowane do Komisji Prawniczej, jednak jak to następnie wynika z dokumentacji dotyczącej prac Sejmu, prace nad ich rozpatrzeniem powierzono również innym komisjom, np. Komisji Komunikacyjnej, która zajmując się m.in. dekretem z 8 II 1919 r. w sprawie Tymczasowej Kasy Przejrzystości Pracowników Kolei Państwowych Polskich w byłym zaborze rosyjskim, w swym sprawozdaniu z 4 IV 1919 r. przedstawiła stanowisko w sprawie ocenianego dokumentu¹⁹. Komisje rozpatrujące treść dekretów w sprawozdaniach w przedmiocie zatwierdzenia dekretów zamieszczały rekomendację, czy dany dekret należy:

- zatwierdzić albo udzielić konstytucyjnego zatwierdzenia bezwarunkowo, np. jak to miało miejsce w odniesieniu do dekretu o przejściu kolei zbudowanych przez byłe władze okupacyjne pod zarząd Ministerstwa Komunikacji²⁰ czy dekretu o umowach zawartych przez byłe władze okupacyjne co do majątku państwowego²¹,
- zatwierdzić z jednoczesną rekomendacją wprowadzenie zmian wraz ze wskazaniem rekomendowanego zakresu zmian, np. jak to miało miejsce w przypadku dekretu w przedmiocie przeznaczenia 75 mln mk na ulgowe pożyczki dla przemysłowców i 25 mln mk dla drobnych przemysłowców i rzemieślników²²,
- skasować albo uchylić, albo zastąpić ustawą, np. jak to miało miejsce w odniesieniu do dekretu o stabilizacji i wynagrodzeniu nauczycieli szkół powszechnych – jednego z dekretów przedłożonych przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²³.

W jednym przypadku Komisja Prawnicza odmówiła konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu, podając szczegółowe uzasadnienie takiej rekomenda-

¹⁹ „Druk Nr 331. Sprawozdanie komisji komunikacyjnej”, 1.

²⁰ „Druk Nr 527. Sprawozdanie z Komisji Komunikacyjnej”, 1.

²¹ „Druk Nr 1084. Sprawozdanie Komisji Prawniczej”, 2.

²² „Druk Nr 363. Sprawozdanie Komisji Przemysłowo-Handlowej”, 1.

Początkowo Komisja Przemysłowo-Handlowa rekomendowała Sejmowi zatwierdzenie dekretu z jednoczesnym wprowadzeniem zmiany („Druk Nr 363”), ale w maju 1919 r. przedstawiła inną (odmienną) rekomendację. Komisja wniosła o uchylenie dekretu i wprowadzenie dwóch ustaw odrębnie dla każdej z kwot pożyczek oraz wezwała rząd do jak najszybszego przedłożenia trzeciej ustawy, która miałaby dotyczyć dopuszczenia robotników do udziału w kontroli zysków i strat przedsiębiorstw oraz do udziału w zyskach („Druk Nr 480”).

²³ „Druk Nr 332. Sprawozdanie Komisji Oświatowej”, 2. Ponowne przedłożenie przez Komisję Oświatową rekomendacji dotyczącej tego dekretu nastąpiło drukiem Nr 528, który zawierał propozycję ustawy, jaka miałaby wejść w życie od 1 VII 1919 r. bez wotum mniejszości.

cji i jednocześnie przedstawiła stosowną ustawę w sprawie²⁴. Należy zaznaczyć, mając na uwadze listę dekretów, którymi miały się zająć różne komisje poselskie Sejmu Ustawodawczego w latach 1919–1922, że w sprawozdaniach z prac komisji znalazły odzwierciedlenie prace prowadzone tylko nad 62 dekretami zapisanymi w protokole z pierwszego posiedzenia Sejmu²⁵, jednakże – co ciekawe – wśród nich próżno szukać dekretu o organizacji archiwów. Zasadniczo sprawozdania komisji sejmowych, zawarte w drukach sejmowych, były następnie przedmiotem plenarnych posiedzeń Sejmu a dekrety uzyskiwały zatwierdzenie drogą głosowań albo stwierdzenia przez Marszałka przyjęcia/zatwierdzenia wniosków komisji. Przykładami sposobu uchwalenia przez Sejm zatwierdzenia konstytucyjnego dekretu może być dyskusja nad dekretem o tymczasowym przekazaniu Ministrowi Komunikacji prawa wydawania przepisów o przewozie pakunków i towarów, o ustanawianiu taryf przewozowych na kolejach polskich, która odbyła się 7 IV 1919 r. podczas 27. posiedzenia Sejmu²⁶, czy sposób zatwierdzenia dekretu dotyczącego dyslokacji sądów podczas 59. posiedzenia Sejmu, jakie miało miejsce 30 VI 1919 r.²⁷. Jeszcze podczas 187. posiedzenia Sejmu, które odbyło się 19 XI 1920 r., Sejm zajmował się zatwierdzaniem przedłożonych mu dokumentów (rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 18 VIII 1920 r. w sprawie zawieszenia postępowania sądowego w sprawach cywilnych dla osób pozostających w służbie czynnej wojsk polskich)²⁸. W tym miejscu należy wspomnieć, że aż do ostatniego posiedzenia Sejmu Ustawodawczego pod obrady plenarne Sejmu nie trafił jednak żaden wniosek czy to ustny, czy pisemny albo jakiegokolwiek sprawozdanie z prac którejkolwiek komisji sejmowej, dotyczące zatwierdzenia dekretu o organizacji archiwów albo zamiany tego dekretu w ustawę. Z formalnego punktu widzenia i literalnej wykładni przepisu ustanowionego w 1918 r. warunek zawarty w dekreście o najwyższej władzy reprezentacyjnej został spełniony, bowiem dotyczył on jedynie przedstawienia dekretu na pierwszym posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego do zatwierdzenia, co zostało uczynione poprzez odczytanie

²⁴ „Druk Nr 690. Sprawozdanie Komisji Prawniczej”, 1.

²⁵ W liczbie 62 dekretów rozpatrzonych przez komisje poselskie uwzględniono wyłącznie sprawozdania dot. kwestii zatwierdzenia dekretów, w których po raz pierwszy wzmiankowany był dany dekret. Nie uwzględniono ponownego przedłożenia stanowiska komisji w sprawie danego dekretu czy stanowiska innej komisji w sprawie tego samego dekretu.

²⁶ „27. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 12–3.

²⁷ „59. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 6–13.

²⁸ „187. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4–5.

tytułu dekretu, a nie uzyskania zatwierdzenia. Podobny wniosek dotyczący utrzymania w obiegu prawnym i mocy obowiązującej innego aktu przedstawionego Sejmowi do zatwierdzenia wysnuwa Marcin Zaborski, który analizując prawne aspekty zatwierdzenia dekretu z 24 XII 1918 r. Naczelnika Państwa w przedmiocie statutu tymczasowego Palestry Państwa Polskiego, stwierdza, że „przed utratą mocy dekrety Naczelnika Państwa były chronione już przez samo «przedstawienie do zatwierdzenia» na pierwszym posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego”²⁹. Romuald Kraczkowski wskazywał, że Komisje Sejmowe zaangażowane w prace nad konstytucją zdołały przedstawić sprawozdania w odniesieniu do 62 dekretów i „tym samym niemal 3/4, spośród 216 przedłożonych Sejmowi do zatwierdzenia dekretów, obowiązywało nie doczekawszy się żadnej jego uchwały”³⁰. Kraczkowski pisał także, że „nie będąc w stanie rozpatrzeć dekretów w sposób pierwotnie przez siebie ustalony, Sejm Ustawodawczy nie zdobył się na jakieś sumaryczne załatwienie sprawy i tym samym nie wykonał przyjętego na siebie obowiązku ich konstytucyjnego zatwierdzenia”³¹.

Pierwsza wzmianka o archiwach i archiwaliach w Sejmie Ustawodawczym była bardzo istotna i kluczowa dla sieci archiwalnej i jej funkcjonowania, niezależnie od faktu nieuzyskania parlamentarnego zatwierdzenia dekretu, gdyż pozwoliła na utrzymanie zaproponowanego dekretem o organizacji archiwów kształtu sieci i zapewniła stabilność legislacyjną do czasu uchylecia przepisów wprowadzonych tym dekretem, które nastąpiło dopiero 32 lata później, dekretem o archiwach państwowych z marca 1951 r. Warto jeszcze zasygnalizować, że treść dekretu o organizacji archiwów była niemal tożsama z treścią poprzedzającego go reskryptu Rady Regencyjnej o tym samym tytule³² i, jak pisze Tomasz Matuszak, „dokonano w nim jedynie niezbędnych poprawek, które wyniknęły ze zmiany sytuacji politycznej, jaka powstała po 11 listopada 1918 roku”³³. Współcześni wskazywali na doniosłość tego aktu prawnego, choć widzieli też jego usterki³⁴ a za krytykę ówczesnego środowiska archiwalnego należy uznać obszernie uwagi do reskryptu, w tym te dotyczące skomplikowanej organizacji zarządu archiwami albo kwestii finansowych³⁵.

²⁹ Zaborski, „Ustrój adwokatury polskiej”, 106.

³⁰ Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*, 38.

³¹ *Ibid.*, 38.

³² „Reskrypt Rady Regencyjnej o organizacji archiwów”.

³³ Matuszak, „Funkcja edukacyjna archiwów”, 2.

³⁴ Nowak, „Korespondencja Ministerstwa Wyznań”, 313.

³⁵ Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 2/2/0/7/180: 30–5.

Choć, jak to wynika ze sprawozdań z obrad plenarnych Sejmu Ustawodawczego, dekret o organizacji archiwów nie był przedmiotem formalnego zatwierdzenia przez Sejm w drodze głosowania albo przyjęcia wniosku komisji sejmowej, to trzeba nadmienić, iż w czasie 222. posiedzenia Sejmu 18 III 1921 r., tuż po uchwaleniu Konstytucji (17 III 1921 r.), nastąpiło pierwsze czytanie innego projektu ustawy dotyczącego obszaru archiwów i archiwaliów³⁶. Był to projekt ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych z wniosku nagłego posłów Juliana Smulikowskiego, Antoniego Chudego, Kazimierza Czapińskiego i innych³⁷. Zgłoszony wniosek nagły, datowany na 27 I 1921 r., dotyczył uchwalenia zawierającej zaledwie osiem artykułów ustawy. Zgodnie z projektem wszelkie wydawnictwa, rękopisy, materiały rękopiśmienne i archiwalne oraz zbiory sięgające od najdawniejszych czasów aż po koniec XVII w., będące w posiadaniu osób prywatnych, korporacji oraz instytucji publicznych, magistratów itp. miały podlegać przymusowej inwentaryzacji przeprowadzonej pod nadzorem państwa. Państwo na mocy ustawy miało posiadać prawo pierwokupu, sprawować nadzór nad obrotem wymienionych wyżej przedmiotów (kupno, sprzedaż, wymiana), a także miało mieć prawo uchylenia transakcji przez właściwe organy. Projektowane przepisy regulowały kwestię przekazywania bibliotekom i instytucjom naukowym przedmiotów objętych ustawą w depozyt, z zachowaniem prawa własności, z zastrzeżeniem, że dotyczy to przypadków, kiedy będą tego wymagały cele naukowe i potrzeba skompletowania w całość materiałów archiwalnych. Ustawowo gwarantowano też wolny dostęp i korzystanie ze zbiorów prywatnych i publicznych. Projekt zakładał również przepadek materiałów będących przedmiotem ustawy na rzecz państwowych bibliotek i archiwów w sytuacjach uchylania się od przepisów ustawy albo narażania materiałów na uszkodzenie lub zniszczenie. Wykonanie

³⁶ „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 8.

³⁷ Zgodnie z art. 36 Tymczasowego Regulaminu Obrad Sejmu Ustawodawczego wniosek nagły podpisać musiało 30 posłów. Pod przedmiotowym wnioskiem podpisało się 36 posłów: Julian Smulikowski, Antoni Chudy, Kazimierz Czapiński, Jędrzej Moraczewski, Władysław Gęborek, Franciszek Pudlarz, Herman Diamand, Herman Lieberman, Zygmunt Żuławski, Franciszek Rejdych, Feliks Perl, Maciej Kułakowski, Michał Marek, Emil Bobrowski, Zygmunt Klemensiewicz, Wacław Tomaszewski, Marian Malinowski, Kazimierz Pużak, Zygmunt Dreszer, Zofia Moraczewska, Artur Hausner, Kazimierz Dobrowolski, Antoni Szczerkowski, Ignacy Daszyński, Józef Putek, Tadeusz Reger, Ryszard Kunicki, Edmund Rauch, Tadeusz Dymowski, Józef Buzek, Tomasz Arciszewski, Jan Durczak, Norbert Barlicki, Stanisław Łańcucki, Leon Misiótek, Bronisław Ziemięcki.

ustawy miało być powierzone Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, którego wraz z Ministrem Spraw Wewnętrznych upoważniono do opracowania szczegółowych instrukcji przeprowadzenia inwentaryzacji, urzędzeń potrzebnych do ochrony, utrzymywania oraz konserwacji odnoszonych materiałów. Posłowie wnioskodawcy uzasadniali swój wniosek w następujący sposób:

Bardzo cenne zabytki piśmiennictwa nie są dostępne dla celów naukowych z tej przyczyny, że posiadacze tychże odmawiają dostępu ludziom nauki i badaczom, uważając zbiory swe bezwzględnie za własność prywatną, którą mają prawo dysponować wyłącznie i samowolnie. Traci na tem nauka w wysokim stopniu, a dowolność sprzedaży, kupna i wymiany najcenniejszych zabytków w tej dziedzinie pozbawia kulturę polską t.zw. „białych kruków”, które następnie można nabywać w zagranicznych ankwarjach. Spadkobiorcy nie mający kultu, ani często środków do utrzymywania owych cennych przedmiotów – zbywają je lub narażają na zniszczenie. Należy je przeto oddać na użytek nauki polskiej³⁸.

Z odnotowanej na początku posiedzenia wypowiedzi Marszałka Sejmu wynika, że przedmiotem prac w dniu, kiedy rozpatrywany był wniosek nagły, dotyczący projektu ustawy o przymusowej inwentaryzacji, miały być sprawy bezsporne³⁹. Wniosek nasuwa się samoistnie – kwestia ustawy, pomimo możliwego negatywnego wydźwięku jej tytułu (przymusowa inwentaryzacja), nie była kontrowersyjna. Do dyskusji nad wnioskiem nie zgłosił się żaden poseł, co może niejako potwierdzać bezsporność zagadnień nią regulowanych, a projekt został skierowany do Komisji Oświatowej⁴⁰ i tym samym zakończyło się pierwsze czytanie projektu ustawy w Sejmie. Jednakże do dnia rozwiązania Sejmu Ustawodawczego Komisja Oświatowa nie przedstawiła sprawozdania dotyczącego materii regulowanej projektem ustawy, choć po dniu skierowania do niej tego projektu zajmowała się wnioskiem nagłym posła Jana Zamorskiego w sprawie Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie⁴¹ oraz wspólnie z Komisją Skarbowo-Budżetową sprawami uposażenia profesorów i pomocniczych

³⁸ „Druk Nr 2422. Wniosek nagły posłów Smulikowskiego”, 3.

³⁹ „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4.

⁴⁰ Ibid., 8.

⁴¹ „Druk Nr 3352. Sprawozdanie Komisji Oświatowej”, 1.

sił naukowych w szkołach akademickich⁴². Nie odbyły się również ani debata nad projektem podczas plenarnych posiedzeń Sejmu, ani drugie i trzecie czytanie, co spowodowało, że ustawa nie została uchwalona. Niewątpliwie, gdyby stało się inaczej, byłaby ona doskonałym uzupełnieniem przepisów dekretu o organizacji archiwów i opiece nad archiwiami z pożytkiem dla nauki polskiej, o której dobro zabiegała w swym przemówieniu posłanka Zofia Sokolnicka. Podczas 191. posiedzenia 30 XI 1920 r., w mowie zauważonej również przez Przemysława Żukiewicza⁴³, Sokolnicka wskazywała, że „Wielkie dzieła naukowe powstawać mogą w odpowiednich środowiskach atmosfery kulturalnej i naukowej. [...] Ideałem jest zupełnie wolna praca naukowo-twórcza, niezależna od zobowiązań zarobkowo-zawodowych”⁴⁴. Posłanka w swym przemówieniu mówiła również o tym, że w przypadku, kiedy nie jest możliwe urzeczywistnienie ideału, należałoby zastosować takie zajęcia zarobkowe, które będą dla uczonych najmniej absorbujące i rozprasające, np. w archiwach i pracowniach danej gałęzi wiedzy. Jako przykład niewłaściwego postępowania posłanka wskazywała na odsuwanie od pracy zasłużonych pracowników nauki i obsadzanie archiwów ludźmi bardzo młodymi, początkującymi, pomijając doświadczonych w tej dziedzinie w prywatnych instytucjach niekiedy przez okres przeszło lat trzydziestu pracowników⁴⁵. I choć posłanka z tribuny sejmowej nie wypowiadała się o sieci archiwalnej i archiwistach, a nauce polskiej, jej wypowiedź musi zostać odnotowana w kontekście konieczności zabezpieczenia materiałów istotnych dla przyszłych badań naukowych w każdym obszarze, co mogłaby zapewnić ustawa o przymusowej inwentaryzacji. Te niedoszłe do skutku przepisy można porównać do działań, jakie podjęto w kwestii sporządzenia inwentaryzacji zabytków na mocy dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 X 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, którym wprowadzono instytucję inwentarza zabytków i który określał, jakie zabytki podlegają opiece prawa. Ciekawy opis tychże działań znajdziemy w opracowaniu Jakuba Lewickiego poświęconemu nie tylko podstawom prawnym inwentaryzacji zabytków, ale również Centralnemu Biuru Inwentaryzacyjnemu, utworzonemu w 1929 r.⁴⁶

⁴² „Druk Nr 3360. Sprawozdanie Komisji Oświatowej i Skarbowo-budżetowej”, 1–2.

⁴³ Żukiewicz, „Podkreślić żądania kobiet”, 109–22.

⁴⁴ „191. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 9.

⁴⁵ Ibid., 3–16.

⁴⁶ Lewicki, „Inwentaryzacja zabytków”, 375–90.

Warto również wspomnieć, że w czasie Sejmu Ustawodawczego grupa zawodowa archiwistów miała swoją reprezentację wśród posłów, gdyż posłem był urodzony w Mikłuszowicach w 1869 r. dr Franciszek Bardel, późniejszy minister rolnictwa i dóbr państwowych, przynależący do najliczniejszej frakcji Polskiego Stronnictwa Ludowego (108 posłów), reprezentujący okręg wyborczy nr 36 (m. Kraków i powiaty krakowski, podgórski wielicki, bez pow. sąd. dobczyckiego). Co prawda w spisie posłów przy jego nazwisku podana jest informacja wskazująca na zawód adwokata⁴⁷, jednak trzeba pamiętać, że po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1895 r. był przed rokiem 1902 adiunktem Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie i jest autorem kilku monografii z przeszłości Krakowa i Podgórze, w tym publikacji poświęconej sokolstwu w Podgórzu⁴⁸, a także monografii cechy piekarzy krakowskich⁴⁹. Mimo doświadczenia w pracy archiwisty jego nazwisko nie figuruje pod wnioskiem nagłym, będącym przedmiotem obrad Sejmu w marcu 1921 r. Ponadto, mimo doświadczenia kierunkowego żadna z dziesięciu wniesionych przez niego do łaski marszałkowskiej w czasie pracy w Sejmie Ustawodawczym interpelacji nie dotyczyła zagadnień związanych z archiwami, archiwaliach czy archiwistami. W tym miejscu nadmienić wypada, iż posłowie zainteresowani różnymi ważkimi kwestiami, chcący zadać pytanie rządowi czynili to poprzez Marszałka Sejmu, choć zdarzały się przypadki kierowania zapytań przez kluby poselskie i posłów bezpośrednio do ministerstw, co było przedmiotem okólnika Prezydenta Ministrów z 25 XI 1920 r., nr 17227 w sprawie interpelacji poselskich oraz interwencji klubów posłów sejmowych, z którego treścią możemy się zapoznać w sposób pośredni poprzez Okólnik 1895/20 z 13 XII 1920 r. Sekretariatu Generalnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przekazujący do wiadomości Dyrektorów Departamentów, Szefów Sekcji i Naczelników Samodzielnych Wydziałów treść okólnika Prezydenta Ministrów⁵⁰. W przypadku chęci zadania rządowi pytania pod interpelacją powinno podpisać się co najmniej 15 posłów. Tytuły wniesionych interpelacji, odczytane przez sekretarza posiedzenia, odnotowywane były w sprawozdaniach stenograficznych z posiedzeń Sejmu i zgodnie z Tymczasowym Regulaminem Obrad Sejmu były kierowane

⁴⁷ „Druk Nr 1551. Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego”, 5.

⁴⁸ „Bardel Franciszek”.

⁴⁹ Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, 188–9.

⁵⁰ Ministerstwo Wyznań Religijnych, 2/14/0/5/418: 6.

do Prezydenta Rady Ministrów celem udzielenia, w ciągu nie więcej niż miesiąca, odpowiedzi⁵¹.

Rozpatrując okres Sejmu Ustawodawczego, nie można pominąć interpelacji zgłoszonej 12 XI 1919 r., podczas 97. posiedzenia Sejmu, przez posłów Ignacego Daszyńskiego, Norberta Barlickiego i innych do Rady Ministrów, w sprawie tajnych archiwów pozostałych po okupantach, w której zwracając się do Rady Ministrów z dwoma pytaniami, przedstawiono opis zabezpieczenia oraz utajnienia między innymi aktów i archiwum Zarządu Cywilnego niemieckiego dla Polski (*Zivilverwaltung*) mieszczącego się w Pałacu Saskim w Warszawie oraz informację, że od momentu zajęcia archiwów do dnia złożenia interpelacji nie przekazano żadnego komunikatu w tej sprawie. We wstępie do pytań posłowie wnoszący interpelację nawiązywali do dnia wyswobodzenia Warszawy z jarzma władz okupacyjnych i przedstawiali działania oficera Wojsk Polskich Konrada Libickiego, który zgodnie z ich przekazem opatrzył pieczęciami tajną registraturę, archiwum podręczne oraz kancelarię. Posłowie również przytoczyli opis zabezpieczenia przez milicję miejską wraz z Wojskiem Polskim, w gmachu ratusza i lokalu tajnej policji polowej niemieckiej przy ul. Wierzbowej oraz archiwów, które Niemcy zniszczyć usiłowali⁵². Nadmienić trzeba, że Szef Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa na około pół roku przed złożeniem wzmiankowanej interpelacji skierował do Wydziału Archiwów Państwowych zapytanie o to, pod czym zarządem znajdują się poszczególne archiwa przejęte od byłych władz okupacyjnych, w tym archiwa tajne, i gdzie są umieszczone⁵³. O ile zachowała się treść interpelacji Daszyńskiego i innych posłów, o tyle nie zachowała się odpowiedź na nią. Nie wiadomo również, czy w ogóle odpowiedź na tę interpelację została udzielona przez adresatów interpelacji, ponieważ informacja o wniesieniu interpelacji była zawsze odnotowywana w stenogramie z posiedzenia Sejmu, natomiast informacja o wpływie odpowiedzi na interpelację była umieszczana w stenogramie dopiero od V kadencji Sejmu II RP, czyli od 1935 r.⁵⁴. Komentarza także wymaga stwierdzenie: „czy w ogóle odpowiedź została udzielona”, ponieważ posłowie nie-

⁵¹ „Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego”, art. 45.

⁵² Daszyński, „Interpelacja p. Daszyńskiego, Barlickiego i tow. do Rady Ministrów”.

⁵³ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.10/57: 44.

⁵⁴ Korespondencja z Kancelarią Sejmu – Biblioteką Sejmową; e-mail z 21 listopada 2022 r., w którym otrzymano informację, że tekstów interpelacji zachowała się ponad połowa, jednak odpowiedzi na nie zaledwie kilkadziesiąt. Jednocześnie poinformowano, że jeśli zachowały się interpelacje i odpowiedzi, to są one zamieszczone w bazie internetowej do rekordu odpowiedniej interpretacji.

jednokrotnie sygnalizowali niezadowolenie ze swobodnego i lekceważącego podchodzenia rządu i ministrów do miesięcznego terminu wyznaczonego na udzielenie odpowiedzi na zgłaszane przez nich interpelacje⁵⁵. Kwestia opiekałości w przedmiocie udzielania odpowiedzi na interpelacje sama stała się tematem zapytania do Prezydenta Ministrów sformułowanego przez Narодно-Christijański Klub Robotniczy⁵⁶.

Kontynuując przegląd zapytań poselskich, trzeba stwierdzić, że podobnie rzecz się ma z interpelacją Związku Polskich Posłów Socjalistycznych do Ministra Spraw Wojskowych w sprawie przekazania archiwów Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej Obywatelskiemu Komitetowi Odbudowy Państwa, zgłoszoną podczas 181. posiedzenia Sejmu 4 XI 1920 r. – nie zachowała się odpowiedź na nią. Z zachowanej treści interpelacji wynika natomiast, że opinia publiczna była żywo zainteresowana przekazaniem przez urząd państwowy dokumentacji zawierającej tajemnice służbowe prywatnej instytucji partyjnej. Pytania posłów, w tym m.in.: Zygmunta Żuławskiego, Antoniego Chudego, Zygmunta Klemensiewicza, Jana Durczaka, dotyczyły przeprowadzenia dochodzenia w tej sprawie oraz pociągnięcia do odpowiedzialności sądowej winnych zaistniałej sytuacji⁵⁷. Przegląd prasy ukazującej się w Warszawie, w okresie bezpośrednio poprzedzającym wniesienie interpelacji jak i następującym po zapisaniu tytułu interpelacji w sprawozdaniu z posiedzenia Sejmu⁵⁸, nie potwierdził jednak powszechnego, publicznego zainteresowania tematem. Odnaleziono zaledwie czterowersową informację o wydanym przez generała Hallera rozkazie dotyczącym rozwiązania Armii Ochotniczej⁵⁹ wraz z przedrukiem tego rozkazu⁶⁰ oraz notkę odnotowującą fakt złożenia interpelacji w Sejmie⁶¹.

Na marginesie tej interpelacji, przytaczając historię powołania i funkcjonowania Generalnego Inspektoratu, powinno się nawiązać do zadań Generalnego Inspektora (gen. Józef Haller), który miał między innymi organizować propagandę zaciągu do armii, przeprowadzać inspekcję ogólną i szkolną

⁵⁵ „282. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4.

⁵⁶ „256. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 3.

⁵⁷ „Interpelacja Związku P. P. S. [PPS] do p. Ministra Spraw Wojskowych”.

⁵⁸ Dokonano przeglądu treści zamieszczonych od 20 października 1920 r. do 9 listopada 1920 r. na łamach Kuriera Warszawskiego (Nr 292 do Nr 310), Gazety Warszawskiej (Nr 288 do Nr 307), a także Monitora Polskiego (Nr 238 do Nr 254).

⁵⁹ *Gazeta Warszawska*, 2.

⁶⁰ „Rozkaz gen. Hallera”, 8.

⁶¹ „Z Sejmu. Posiedzenie 181-e z d. 4 listopada”, 1.

w obozach ochotniczych i formacjach zapasowych⁶². Jak podaje Witold Jarno, w okresie od 10 VII do 30 IX 1920 r. do Armii Ochotniczej wcielono 105 714 ochotników, w tym 3569 (3,5%) to siły kancelaryjne⁶³. Zgodnie ze wzmianką prasową zamieszczoną na łamach „Kurjera Zagłębia” inspektoraty Armii Ochotniczej miały zaprzestać funkcjonowania od 15 IX 1920 r., a w ich miejsce miała powstać Komisja Likwidacyjna Armii Ochotniczej⁶⁴, która rozpoczęła swą działalność 20 X 1920 r. Wówczas też nastąpiło wstrzymanie zaciągu ochotniczego⁶⁵. Nie może również umknąć uwadze, że pomimo zawieruchy wojennej troszczono się o pozyskanie jak największej liczby dokumentacji wszelkiego rodzaju, które – jak to określono – „w okresie obecnych wypadków pierwszorzędnego znaczenia historycznego powinny zostać zachowane i gromadzone w celach późniejszego dziejopisarstwa materiałów do dziejów wojny z bolszewikami”. W tym celu Zarząd Polskiego Archiwum i Muzeum Wojennego wystosował apel do społeczeństwa i żołnierzy o gromadzenie odezwo bolszewickich, fotografii i innych pamiątek, w tym sporządzanie pamiętników oraz nadsyłanie ich do jednego z Komitetów Zarządu Polskiego Archiwum zlokalizowanego w Warszawie (ul. Długa 13), Krakowie (ul. Sławkowska 17 – Akademia Umiejętności) albo Lwowie (ul. Długosza 5)⁶⁶. Odnotowano również straty wojenne poniesione w wyniku bombardowania Włocławka, rozpoczętego 16 VIII 1920 r., w którym ucierpiała katedra i Pałac Biskupi. Zniszczeniu uległy wówczas bezcenne zbiory biblioteki i archiwów⁶⁷.

Podsumowując przegląd wszystkich zapytań poselskich przekazanych w okresie Sejmu Ustawodawczego za pośrednictwem Marszałka Sejmu Prezydentowi Ministrów i następnie właściwym ministrom, interpelacje skierowane na ręce Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stanowiły 4,6% (170) ich ogólnej liczby (3697). Przy czym trzeba podkreślić, że żadna z nich nie dotyczyła kwestii będących we właściwości merytorycznej Wydziału Archiwów Państwowych. Interpelacje kierowane w tym czasie do Ministra Wyznań dotyczyły głównie spraw szkolnictwa na różnym poziomie, w tym kwestii języka nauczania i deklaracji szkolnych, drugą grupą interpelacji były te związane z obszarem wyznań religijnych.

⁶² „Utworzenie Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej”.

⁶³ Jarno, „Zaciąg do Armii Ochotniczej”, 178–9.

⁶⁴ „Telegramy”, 2.

⁶⁵ „Wstrzymanie zaciągu ochotniczego”, 8

⁶⁶ „Wiadomości bieżące”, 5.

⁶⁷ „Notes and documents – Włocławek”, 8

Badając tematy debat sejmowych okresu Sejmu Ustawodawczego, nie sposób przejść obojętnie wobec wygłoszonego podczas 256. posiedzenia Sejmu przemówienia posła Leonarda Tarnawskiego, posła sprawozdawcy Komisji Spraw Zagranicznych, która zajmowała się kwestią wniosku złożonego przez samego sprawozdawcę wraz z innymi posłami w sprawie objęcia przez Państwo Polskie na własność Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu. Jak wskazała Komisja w sprawozdaniu, cytując fragment aktu fundacyjnego, muzeum zostało założone w celu przechowywania pamiątek i dokumentów narodowych Polski, Litwy i Rusi do czasu odzyskania niezależności⁶⁸ i na tej podstawie po przeszło 50 latach zdaniem Komisji zadania fundacji Władysława hrabiego Platera wyczerpały się przez sam fakt odrodzenia niepodległej Polski⁶⁹. Prezentując sprawozdanie z prac Komisji, poseł Tarnawski przedstawił projekt rezolucji wzywającej rząd między innymi do natychmiastowego przejścia na etat Rzeczypospolitej Polskiej personelu muzealnego, bibliotecznego oraz archiwalnego⁷⁰ oraz opracowania projektu umieszczenia i udostępnienia pracownikom naukowym zbiorów bibliecznych i archiwalnych tegoż muzeum, na które składały się księgozbiór i archiwalia liczące 76 533 druków, 23 364 sztychów i rycin, 25 668 rękopisów, autografów i dyplomów oraz wiele innych, a także archiwum delegacji polskiej w Paryżu⁷¹. Mimo upływu wielu lat od chwili, kiedy Sejm Ustawodawczy zajmował się kwestią muzeum w Rapperswilu, dopiero w 2022 r. sprawa znalazła swój finał i zakończyła się zakupem kompleksu Szhwanen. Jak zapewniał wicepremier, minister kultury i dziedzictwa narodowego prof. Piotr Gliński, podczas uroczystości związanych z zakończeniem wieloletnich starań i czynionych wysiłków na rzecz pozostania Muzeum Polskiego w Rapperswilu, jest to „wyraz szczególnej odpowiedzialności państwa polskiego za znajdujące się poza granicami kraju polonika”, a ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego, uwzględniając także to znajdujące się poza granicami Polski, jest jednym z priorytetów resortu kultury i dziedzictwa narodowego. Wicepremier stwierdził również, że „zapewnie-

⁶⁸ W sprawozdaniu z prac Komisji Spraw Zagranicznych użyto wyrażenia „niezależności”, poseł Tarnawski w swym wystąpieniu z trybuny sejmowej użył sformułowania „niepodległości”.

⁶⁹ „Druk Nr 2944. Sprawozdanie komisji spraw zagranicznych”, 1.

⁷⁰ Zgodnie z wnioskiem będącym przedmiotem prac Komisji Spraw Zagranicznych cały personel muzeum to dyrektor, bibliotekarz, pomocnik oraz woźny.

⁷¹ „Druk Nr 1297. Wniosek posłów Tarnawskiego, Bojki i tow.”, 1.

nie godnych warunków przechowywania i eksponowania zbiorów do niego należących jest nam szczególnie bliskie”⁷².

Jak widać z powyższego, przez prawie cztery lata prac Sejmu Ustawodawczego, pomimo znaczenia działalności archiwów państwowych dla dziejów państwa – ponownie nawiązując do Antoniego Rybarskiego – kwestie archiwów, archiwaliów i archiwistów nie budziły, jak się wydaje, szczególnego zainteresowania parlamentarzystów. Sprawy dotyczące archiwów i archiwaliów tylko kilkakrotnie wybrzmiały z trybuny sejmowej, a było to wyłącznie pierwsze czytanie ostatecznie nieuchwalonej ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych, zgłoszenie dwóch interpelacji poselskich, w których pytano o losy archiwów po byłych władzach okupacyjnych. Jednak te interpelacje nie były kierowane do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a do Rady Ministrów i Ministra Spraw Wojskowych. Okres prac Sejmu to zaledwie dwa przemówienia, które pośrednio nawiązywały do archiwów i archiwaliów. Jednym z przemówień było zaprezentowanie sprawozdania Komisji Oświatowej w sprawie pomocy państwowej dla ludzi nauki. Drugie przemówienie to sprawozdanie Komisji Spraw Zagranicznych w kwestii Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu.

■ Bibliografia

- „Bardel Franciszek”. W *Encyklopedia Krakowa*. Udostępniono 15.01.2023. <https://encyklopediakrakowa.pl/slawni-i-zapomniani/86-b/1243-bardel-franciszek.html>.
- Daszyński, Ignacy Ewaryst. „Interpelacja p. Daszyńskiego, Barlickiego i tow. do Rady Ministrów w sprawie tajnych archiwów, pozostałych po okupantach. 1919-11-12”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000011094&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 17, poz. 41 (1918). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1918017004101.pdf>.
- „Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 14, poz. 182 (1919). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1919014018201.pdf>.
- „Dekret o zwołaniu Sejmu Ustawodawczego”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 16, poz. 217 (1919). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1919016021701.pdf>.

⁷² „Muzeum Polskie w Rapperswilu uratowane!”.

- „Druk Nr 331. Sprawozdanie komisji komunikacyjnej o dekreście Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie Tymczasowej Kasy Przejorności Pracowników Kolei Państwowych Polskich w b. zaborze rosyjskim”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001018&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 332. Sprawozdanie Komisji Oświatowej w sprawie dekretu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 15 grudnia 1918 r. (Dz. p. p. No 21) o stabilizacji i wynagrodzeniu nauczycieli szkół powszechnych i w sprawie «Przepisów przechodnich» z dnia 8 lutego r. b. (Dz. p. p. No 15)”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001019&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 363. Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej w przedmiocie ustawy o przeznaczeniu 75,000,000 mk na ulgowe pożyczki dla przemysłowców i 25,000,000 mk dla drobnych przemysłowców i rzemieślników”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001050&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 527. Sprawozdanie z Komisji Komunikacyjnej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z d. 7 lutego 1919 r. (Dz. Pr. N° 14 poz. 155) o przejściu kolei zbudowanych przez b. władze okupacyjne pod zarząd Ministerstwa Komunikacji z 20 maja 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 20.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001223.
- „Druk Nr 690. Sprawozdanie Komisji Prawniczej o wniosku nagłym posła Zygmunta Seydy i innych członków Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego w przedmiocie ustawy o sądach doraźnych (druk Nr 425) z 24 czerwca 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001386.
- „Druk Nr 1084. Sprawozdanie Komisji Prawniczej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu Rządu z d. 11 stycznia 1919 r. (L. 99 Dz. pr. p. Nr 5) o umowach zawartych przez b. władze okupacyjne co do majątku państwowego z 22 października 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001780.
- „Druk Nr 1297. Wniosek posłów Tarnawskiego, Bojki i tow. o objęcie przez Państwo Polskie na własność Muzeum narodowego polskiego w Rapperswilu z 19 stycznia 1920 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 18.03.2023. http://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001993&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 1551. Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000002247.
- „Druk Nr 2422. Wniosek nagły posłów Smulikowskiego, Chudego, Czapińskiego i tow. w sprawie projektu ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych z 27 stycznia 1921 r.”.

- Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000003124.
- „Druk Nr 2944. Sprawozdanie komisji spraw zagranicznych o wniosku posłów Tarnawskiego, Bojki i tow. w sprawie objęcia przez Rząd Muzeum w Rapperswilu (druk 1297) z 30 lipca 1921 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 18.03.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000003647.
- „Druk Nr 3352. Sprawozdanie Komisji Oświatowej o wniosku nagłym posła Zamorskiego w sprawie Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie (Koszykowa 9). (Druk Nr 3208) z 23 lutego 1922 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000004056.
- „Druk Nr 3360. Sprawozdanie Komisji Oświatowej i Skarbowo-Budżetowej w sprawie uposażenia profesorów i pomocniczych sił naukowych w szkołach akademickich (Druk Nr 2949, 3165, 3322) z 23 lutego 1922 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000004064.
- Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Warszawie 1917–1918. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/2/0.
- Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 2.
- „Interpelacja Związku P. P. S. [PPS] do p. Ministra Spraw Wojskowych w sprawie przekazania archiwum gen. inspektoratu armji ochotniczej Obywatelskiemu Komitetowi Obrony Państwa. 1920-11-04”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000011841&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORD-S&service_type=MEDIA.
- Jarno, Witold. „Zaciąg do Armii Ochotniczej w Okręgu Generalnym Wojska Polskiego nr IV Łódź latem 1920 roku”. *Roczniki Humanistyczne* 68, z. 2 (2020): 165–91. <https://doi.org/10.18290/rh20682-9>.
- Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa w Warszawie 1918–1922 [1923]. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/3/0.
- Kalendarzyk Polityczny Pijarski na Rok 1819*. Warszawa: w Drukarni Księży Pijarów, 1819. <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/740524/edition/702169>.
- Kraczkowski, Romuald. *Dekretowanie ustaw w Polsce w latach 1918–1926*, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1994.
- Kumaniecki, Kazimierz W. *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*. Warszawa; Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego, 1924.
- Lewicki, Jakub. „Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego”. *Ochrona Zabytków* 52, nr 4 (1999): 375–90. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Ochrona_Zabytkow/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)-s375-390/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)-s375-390.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Ochrona_Zabytkow/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)-s375-390/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)-s375-390.pdf).
- Matuszak, Tomasz. „Funkcja edukacyjna archiwów w świetle polskiego prawa archiwalnego”. *Ekspertyzy i opracowania*, nr 139 (2021): 1–8. https://www.nist.gov.pl/files/texts/1638437021_Ekspertyza%20nr%20139.pdf.
- Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie 1917–1939. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/14/0.

- „Notes and documents – Włocławek”. *Biulletin of the Polish Voluntary Army*, nr 2 (31 sierpnia 1920): 8.
- Nowak, Alicja. „Korespondencja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z Austro-Węgierskimi władzami okupacyjnymi w sprawie przejęcia archiwaliów pozostawionych przez urzędy rosyjskie (marzec–lipiec 1918)”. *Miscellanea Historico-Archivistica* 25 (2018): 309–23. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-22febe09-f4ac-4295-ab1c-07062ec79393/c/tom_25_24.pdf.
- „1. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-10)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000010743&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „3. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-20)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000010786.
- „27. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-04-07)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021001.
- „59. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-06-30)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021033.
- „187. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego (1920-11-19)”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021099.
- „191. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1920-11-30)”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021103.
- „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1921-03-18)”. Warszawa, 1921. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021134.
- „256. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1921-10-21)”. Warszawa, 1921. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021168.
- „282. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1922-01-31)”. Warszawa, 1922. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021194.
- „Reskrypt Rady Regencyjnej o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami”. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego*, nr 6, poz. 1 (1918): 151–8. <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=14921>.
- „Rozkaz gen. Hallera”. *Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 8.
- Rybarski, Antoni. „Centralny Zarząd Archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej”. *Archeion* 1 (1927): 1–14.
- Rzepecki, Tadeusz. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, 1920. <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=9360>.

- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. „Muzeum Polskie w Rapperswilu uratowane!”. 1.07.2022. <https://www.gov.pl/web/szwajcaria/muzeum-polskie-w-rapperswilu-uratowane>.
- Smyk, Grzegorz. „Radcy, asesorzy i inspektorzy rządu gubernialnego lubelskiego w latach 1867–1915”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 8 (2003): 162–86. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8-s162-186/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8-s162-186.pdf.
- „Telegramy”. *Kurjer Zagłębia* 15, nr 210 (14 września 1920): 2. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/662182/edition/627480/content>.
- „Tymczasowy regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000022000&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Utworzenie Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej”. Minister Spraw Wojskowych, 8.07.1920. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/219811/edition/218398>.
- „Wiadomości bieżące”. *Monitor Polski* 3, nr 205 (1920): 5.
- „Wstrzymanie zaciągu ochotniczego”. *Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 8.
- „Z Sejmu. Posiedzenie 181-e z d. 4 listopada”. *Kurier Warszawski*, nr 306 (5 listopada 1920, wydanie poranne): 1.
- Zaborski, Marcin. „Ustrój adwokatury polskiej w latach 1918–2018 w perspektywie historyczno-prawnej”. *Palestra Pismo Adwokatury Polskiej* 63, nr 11 (2018): 101–32. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/11-2018/artukul/ustroj-adwokatury-polskiej-w-latach-1918-2018-w-perspektywie-historyczno-prawnej>.
- Żukiewicz, Przemysław, red. „Podkreślić żądania kobiet”. *Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919–1922). Teksty źródłowe*. Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2021. <https://doi.org/10.34616/142067>.

Data przesłania artykułu: 22 VI 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 4 XII 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.003>

MICHAŁ PALMĄKA, MICHAŁ PIŁAT

(Uniwersytet Gdański)

ARCHIWIZACJA GIER KOMPUTEROWYCH W POLSCE – WSTĘP DO PROBLEMATYKI

Słowa kluczowe

gry wideo, archiwizacja, procesy archiwotwórcze, nowoczesne formy dokumentacji, dziedzictwo kulturowe

Keywords

~~Keywords:~~ video games, archiving, archiving processes, modern forms of documentation, cultural heritage

Michał Palmąka, student historii Uniwersytetu Gdańskiego, członek Naukowego Koła Historyków UG. Pracownik Archiwum Państwowego w Gdańsku. Obecnie pisze pracę magisterską dotyczącą porównania wydarzeń Praskiej Wiosny i Grudnia 70. w polskiej oraz czeskiej prasie komunistycznej. Jego zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia związane z historią gier wideo, prasy polskiej po 1945 r. oraz historii Czechosłowacji.

E-mail: michalpalmaka01@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-5539-4826

Michał Piłat, student historii na Uniwersytecie Gdańskim i sekretarz Naukowego Koła Historyków UG. Obecnie pracuje nad zagadnieniem zasobu archiwalnego swojego koła naukowego, w ramach którego dokonuje jego opisu i komputeryzacji. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii Polski po 1945 r., w szczególności Pomorza, organizacji młodzieżowych, studenckiego ruchu naukowego, a także archiwoznawstwa i metodyki archiwalnej.

E-mail: michalpiilat2307@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-3371-3037

Streszczenie

Celem artykułu jest podjęcie refleksji nad pomysłem archiwizacji gier komputerowych oraz wskazanie rozwiązań umożliwiających ten proces na podstawie istniejących badań z zakresu metodyki archiwalnej oraz praktycznych rozwiązań stosowanych wobec gier. Autorzy, zaczynając od krótkiego zarysu rozwoju techniki gier komputerowych, wskazali na zasadność i konieczność ich archiwizacji. Krótko poruszyli także kwestię projektowania gier jako procesu aktotwórczego. Rozważono także problemy związane z instytucją gromadzącą, miejscem i warunkami przechowywania, udostępniania i prawami autorskimi twórców gier. Przedstawienie znanych praktyk archiwizacji gier oraz konsekwencji ich zaniechania stanowi dodatkowe uzasadnienie tej problematyki. Przeanalizowano niemieckie i polskie akty prawne ze wskazaniem kluczowych wątków. Zwrócono uwagę na te cechy, które wyróżniają gry od innej dokumentacji, a więc uchwytycenie dzięki technologii aspektów niedostępnych dla tradycyjnych form dokumentacji. Na podstawie tych informacji oraz kryteriów ogólnych selekcji, znanych w metodyce archiwalnej, zaproponowano kryteria szczegółowe, na które powinno się zwracać uwagę przy ocenie wartości gry. Podjęto także tematykę ustalania listy archiwotwórców jako uszczegółowienie problemu gromadzenia gier. Następnie wykorzystując dorobek metodyki archiwalnej wobec filmów, nagrań, relacji ustnych, a także niemieckojęzyczną analizę archiwizacji gier, opisano kolejne etapy ich opracowania. Propozycja standardu opisu gry jako jednostki archiwalnej stanowi zwieńczenie naszych rozważań wypracowanych głównie za pomocą metody porównawczej. Wykorzystano w tym celu rozwiązania z innych obszarów geograficznych i formalnych (dokumentacja audiowizualna, standard opisu relacji ustnych). Autorzy zastrzegli, że niniejsza problematyka jest nowością, dlatego stanowi zarys i zachętę do rozważań wokół przedstawionych poniżej zaleceń.

Summary

Archiving computer games in Poland – introduction to the issue

The purpose of the article is to reflect on the idea of archiving computer games and to identify solutions, enabling this process, on the basis of existing research in the field of archival methodology and practical solutions applied to games. Starting with a brief outline of the development of computer game technology, the authors pointed out the legitimacy and necessity of archiving computer games. They also briefly touched on the emergence of games as a records-creating process. They also considered the problems of the collecting institution, the place and conditions of storage, access and copyright of game developers. The presentation of known practices of game archiving and the consequences of their abandonment provide additional justification for this issue. Authors also analyze themes emphasized by German and Polish laws. The article pays attention to those features that distinguish games from other types of documentation, i.e. capturing through technology aspects unavailable to traditional forms of documentation. On the basis of this information, as well as general selection criteria known in archival methodology, specific criteria were proposed that should be paid attention to when assessing the value of a game. The subject of establishing a list of records-creators was also addressed as a refinement of the problem of collecting games. Then, using the achievements of archival methodology on processing films, recordings, oral accounts, as well as a German-language analysis of game archiving, the next steps in their development

are described. The proposal of a standard for describing a game as an archival unit is the culmination of our considerations, developed mainly through the comparative method. Solutions from other geographical and formal areas (audiovisual documentation, the standard for describing oral accounts) were used for this purpose. The authors stipulated that the present subject is a novelty, so it is an outline and an encouragement to consider the recommendations they made.

Uwagi wstępne

Historia gier komputerowych liczy już ponad 70 lat¹. W tym czasie powstało wiele produkcji, które miały większy bądź mniejszy wpływ na kulturę masową. Jednocześnie w powszechnej świadomości nadal jest traktowane jako medium mniejszej rangi, jeśli chodzi o potrzebę jego zachowania, niż filmy bądź muzyka. Należy przy tym wyraźnie stwierdzić, że ten stan rzeczy zaczyna się powoli zmieniać, szczególnie wśród młodych ludzi. Gry stały się również dość dochodowym biznesem. Wszystkie wyżej wymienione przesłanki wskazują, że gry spotykają się z coraz większym zainteresowaniem ze strony naukowców jak i użytkowników. Brak świadomości związanej z przechowywaniem tego typu materiałów może grozić utratą źródeł dotyczących istotnej dziedziny życia współczesnego społeczeństwa.

Bardzo dobrym przykładem gry, którą należy przechowywać wieczyście, jest Wiedźmin 3. Produkcja została wydana w 2015 r., w oparciu o prozę A. Sapkowskiego. Uzyskała bardzo wiele nagród branżowych² i była doceniana za innowacyjność pod względem rozwiązań technologicznych. Sporo czerpała z kultury popularnej, jednocześnie mając na nią olbrzymi wpływ. Ciekawym przykładem jest kartridż z grą Action 52, wydany w 1991 r. na konsolę NES i w 1993 r. na Sega Mega Drive³. Zasadniczo, nie jest to jedna gra wideo, lecz zbiór 52 programów. Zasłynął on tym, że wszystkie gry, które znajdują się na nośniku, są prawie „niegrywalne”⁴. Jednocześnie jest to kartridż bar-

¹ Tekst ten jest rozbudowaną formą referatu wygłoszonego podczas 23. Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki w Toruniu, por. Aksamitowska, „23. Ogólnopolski Zjazd Studentów Archiwistyki”, 210.

² „Full awards and nominations of The Witcher 3”; „The Witcher 3: Wild Hunt Awards”.

³ Konsola jest znana w USA jako „Sega Genesis” – użycie tej nazwy byłoby właściwsze, uwzględniając kraj wydania Action 52. Zastosowano jednak nazwę europejską, ponieważ w Polsce sprzęt ten jest znany jako „Sega Mega Drive”.

⁴ „Action 52 – Review”.

dzo rzadki, zatem dość drogi. Gra stała się obiektem żartów oraz memów, zyskując dużą rozpoznawalność w środowisku graczy i wpływając istotnie na popkulturę.

Głównym powodem podjęcia tematu przez autorów artykułu jest znikoma świadomość społeczna i brak refleksji nad zagadnieniem archiwizacji gier w badaniach przeprowadzanych w Polsce. W związku z powyższym podstawowym celem pracy jest rozważenie zasadności archiwizacji gier wideo oraz próba wskazania możliwych rozwiązań tego problemu w polskich realiach. Do celów szczegółowych artykułu zaliczyć można przedstawienie zarysu rozwoju medium na przestrzeni lat, realizacji funkcji archiwów w kontekście pojawienia się nowych materiałów archiwalnych, jakimi mogłyby się stać gry, a więc gromadzenia (ze szczególnym naciskiem na kryteria selekcji archiwalnej), przechowywania, opracowania, udostępniania. Autorzy próbowali również znaleźć odpowiedź na następujące pytania badawcze: Kto powinien przechowywać gry wideo oraz w jaki sposób należy je udostępniać? Jak kwestia archiwizacji i zabezpieczania gier wygląda w innych krajach? Jakie szczegółowe kryteria selekcji można sformułować wobec gier? Jak wyglądałyby poszczególne etapy opracowania archiwalnego tego rodzaju źródeł oraz z czego składałby się opis archiwalny? Aktualnie z powodu braku źródeł nie jest możliwe zbadanie kwestii archiwizacji dokumentacji projektowej związanej z powstawaniem gry. Z tego powodu autorzy musieli pominąć ten wątek, a z racji przyczynkarskiego charakteru niezbędne było syntetyczne ujęcie analizowanych aspektów wokół archiwizacji gier wideo.

Baza źródłowa wykorzystana w pracy obejmuje przede wszystkim branżowe informacje prasowe oraz statystyki na temat przemysłu gier wideo w Polsce⁵. Wykorzystano również krajowe i zagraniczne akty prawne związane z funkcjonowaniem instytucji przechowujących materiały audiowizualne oraz ustawy regulujące całość dziedziny archiwalnej. Autorzy poszukiwali w nich informacji dotyczących zasadności uznania gier za materiały archiwalne. Artykuł został oparty na publikacjach polsko- oraz obcojęzycznych. Istnieje już dość obszerna literatura zagraniczna dotycząca historii gier wideo⁶, natomiast w Polsce wciąż jest dość skromna. Obejmuje ona kilka pozycji o charakterze

⁵ Marszałkowski, Biedermann, i Rutkowski, *The game industry*.

⁶ Np. The Video Games Explosion; Kent, *The Ultimate History of Video Games*; Wolf, *The Medium of the Video Game*; King, *Game on*; Kushner, *Masters of Doom*; De-Maria, *High Score! Expanded*.

publicystycznym, a nie naukowym⁷. Podobnie wygląda stan badań na temat archiwizacji gier. Literatura obcojęzyczna jest dość rozległa⁸. Jednak zdecydowanie brakuje pozycji w języku polskim. Konieczne okazało się wobec tego wykorzystanie literatury polskiej dotyczącej metodyki archiwalnej, archiwizacji dokumentacji audiowizualnej oraz archiwistyki cyfrowej⁹.

Podstawową metodą badawczą użytą przez autorów była analiza rozwiązań zagranicznych dotyczących archiwizacji gier. Starano się również adaptować dorobek polskiej metodyki archiwalnej w zakresie opracowania dokumentacji audiowizualnej (filmy, nagrania, oral history) w oparciu o metodę porównawczą. Konieczna stała się również analiza desk research danych zawartych w Internecie (artykuły internetowe, bazy danych o grach, statystyki).

Zarys historii gier i celowość ich archiwizacji

Historia gier wideo zaczyna się na początku lat 50. XX w. Ich powstanie związane jest z komputerami pracującymi w wielkich ośrodkach badawczych na terenie USA. Jedną z pierwszych „proto-gier” było „kółko i krzyżyk”, uruchomione na komputerze EDSAC w 1952 r.¹⁰. Za pierwszą prawdziwą grę komputerową uznaje się „Tennis for Two”, stworzony przez Williama A. Higinbothama w 1958 r. Program ten został uruchomiony na jednym z komputerów pracujących w Brookhaven National Laboratory, w czasie odbywających się tam dni otwartych. Gra polegała na odbijaniu piłeczki z jednej strony siatki na drugą. Obraz wyświetlany był na oscyloskopie a do sterowania kreskami, które symbolizowały paletki, służyły manipulatory wyposażone w gałkę oraz

⁷ Mańkowski, *Cyfrowe Marzenia*; Kluska, i Rozwadowski, *Bajty polskie*; Kosman, *Nie tylko Wiedźmin*.

⁸ Guttenbrunner, Becker, i Rauber, „Keeping the Game Alive”, 64–90; Gooding, i Terras, „«Grand Theft Archive»”, 19–41; Wood, i Carter, „Art and technology”, 185–95; Dym, Simpson, Fong i in., „The Internet is not forever”, 1–12; Winget, i Murray, „Collecting and Preserving Videogames”, 1–9; Harkai, „Preservation of video games”, 844–56; Wibowo, Nababan, Santosa i in., „Reconfiguring Localization Quality Assessment”, 346–63.

⁹ Januszko-Szakiel, *Archiwistyka cyfrowa*; Żeglińska, „Relacje oral history”, 145–54; Karczowa, *Rozwój form kancelaryjnych*; Robótka, Ryszewski, i Tomczak, *Archiwistyka*; Robótka, *Metodyka archiwalna*; Żeglińska, „Problem uzupełniania narodowego zasobu archiwalnego”, 215–20; Lewandowska, i Bogdanowicz, „Komputerowe metody archiwizacji relacji ustnych”.

¹⁰ Mańkowski, *Cyfrowe Marzenia*, 11.

przycisk. Program ten jednakże nie trafił do sprzedaży¹¹. Pierwsza komercyjna gra komputerowa powstała w 1962 r. Wtedy to Steven Russell pracujący na MIT stworzył program o tytule „Spacewar!”. Gra ta polegała na sterowaniu statkiem w kosmosie i strzelaniu do innych, wrogich graczy pojazdów kosmicznych. Współpracownicy autora zaczęli dodawać do programu kolejne ulepszenia, np. gwiazdziste tło czy poprawiona grawitacja. Przełomem okazało się uzupełnienie gry o system punktów zdobywanych przez graczy. Komercyjność tego produktu polegała na tym, że była ona dodawana do każdego sprzedanego egzemplarza komputera PDP-1. Sam sprzęt nie odniósł spektakularnego sukcesu, sprzedano go zaledwie około 50 szt.¹².

Przemysł gier komputerowych powstał na początku lat 70. XX w. Związane jest to z powstałymi wówczas automatami do gier. Były to wielkie maszyny, na których po wrzuceniu monety można było zagrać. Jedną z pierwszych gier, która zyskała szerszy rozgłos, był „Pong” z 1972 r.¹³. Jego koncept był podobny do powstałego wcześniej „Tennis for Two”. Program ten wyposażony został w obsługę dźwięku. Na „ścieżkę dźwiękową” składały się pojedyncze piknięcia symbolizujące odbijanie się piłeczki od paletek¹⁴. Sukces komercyjny gry pozwolił na produkcję kolejnych wersji „Ponga” oraz wydawanie go na inne platformy. Wykupienie Atari przez Warner Communications w 1976 r. pozwoliło na uzyskanie niezbędnego kapitału¹⁵. Środki finansowe pomogły przy projektowaniu konsoli domowej Atari. Nowy wówczas sprzęt nazwano Atari Video Computer System (Atari VCS), obecnie znany jako Atari 2600¹⁶. Konsola ta miała swoją premierę w 1977 r. i odniosła ogromny sukces komercyjny¹⁷. Lata 70. to okres rozwoju medium, powstają wtedy zaczątki konkretnych gatunków gier („strzelanki”, gry przygodowe itd.).

W 1980 r. swoją premierę miała gra „Pac-Man”, będąca pierwszą ikoną popkultury. Jego twórcą był Toru Iwatani pracujący w japońskiej firmie Namco. Swoją popularność gra zawdzięczała niezwykle uzależniającej rozgrywce, która polegała na zjadaniu kulek i gonieniu duszków przez głównego bohatera. Do następnego poziomu przechodziło się, pożerając wszystkie kulki na danej

¹¹ Ibid., 12–3.

¹² Ibid., 13–4.

¹³ Wolf, „Arcade Games of the 1970s”, 36.

¹⁴ Mańkowski, *Cyfrowe Marzenia*, 23–5.

¹⁵ Herman, „Company Profile: Atari”, 59.

¹⁶ Nazwa ta została nadana, gdy w 1982 r. Atari wypuściło na rynek kolejną konsolę – Atari 5200.

¹⁷ Herman, „System Profile: The Atari”, 63–6.

planszy¹⁸. Rok 1984 to premiera „Mario Bros” wydanej przez Nintendo, znanego już w branży ze względu na swój wcześniejszy hit – „Donkey Kong”. Z tej gry pochodzi postać Mario, wówczas znany jako „Jumpman”. Sama gra „Mario Bros” była rozwinięciem pomysłów z wcześniejszej produkcji. Rozgrywka polegała na strącaniu żółwi, które wychodziły z rur, a następnie kierowały się na dół ekranu. Dodatkowo gra posiadała możliwość wspólnej rozgrywki na jednym ekranie¹⁹. Wtedy jeden z graczy sterował postacią Mario, zaś drugi Luigi – bratem głównego bohatera. W latach 80. gry zaczynają być coraz bardziej skomplikowane, pojawiają się pierwsze konsole w formie, którą znamy współcześnie (np. Famicom od Nintendo), oraz mikrokomputery, np. Commodore 64²⁰.

Na początku lat 90. znaczną popularność zyskuje komputer osobisty klasy PC. Sprzęt ten pojawił się po raz pierwszy w 1981 r. dzięki firmie IBM. Tajemnicą sukcesu PC była jego ogromna podatność na modyfikacje sprzętowe. Użytkownicy mogli zwiększać możliwości swojego komputera poprzez dodawanie do niego kart rozszerzeń, np. kart graficznych czy dźwiękowych. Drugim powodem, który motywował użytkowników sprzętu elektronicznego do zakupu komputera osobistego, był niezwykle wszechstronny system operacyjny. Został nim MS-DOS, osobiście zaprogramowany przez Billa Gatesa – założyciela firmy Microsoft²¹. W połowie dekady następuje rewolucja – wprowadzenie na szerszą skalę grafiki 3D oraz napędu CD-ROM. Stało się to możliwe dzięki premierze konsoli PlayStation firmy Sony – sprzęt okazał się produktem chętnie kupowanym, również z myślą o oglądaniu filmów. Konsola była sprzedawana w niższej cenie niż jakikolwiek odtwarzacz płyt CD istniejący na rynku w tamtym czasie. Kolejnym powodem sukcesu produktu była wysoka jakość gier. Na sprzęt Sony powstawały także gry na wyłączność, np. „Crash Bandicoot”. Na początku XXI w. gry komputerowe stają się zjawiskiem masowym. Powstają platformy cyfrowej dystrybucji (Steam, Origin itp.), dzięki którym możliwy jest zakup gier oraz ich instalacja bez użycia fizycznego nośnika, takiego jak płyta czy dyskietka²². Dzięki szybkiemu rozwojowi Internetu następuje popularyza-

¹⁸ Mańkowski, *Cyfrowe Marzenia*, 67–70.

¹⁹ Ibid., 147.

²⁰ Premiera tego sprzętu stanowi nie tylko istotne ogniwo ewolucji gier, ale jest również rewolucją w kwestii udźwiękowienia tego medium; Zob. Dillon, *Ready. A Commodore 64 Retrospective*, 14–7.

²¹ Rehak, „The Rise of the Home Computer”, 79.

²² Sama koncepcja rozpowszechniania gier bez użycia fizycznego nośnika sięga samego początku przemysłu gier wideo. Jedną z pierwszych tego typu usług był „Ga-

cja gry wieloosobowej. Początkowo zjawisko występuje w kafejkach internetowych poprzez sieć LAN. Upowszechnienie się Internetu domowego daje nowe możliwości wspólnej gry, powstają wówczas gry MMO²³.

Jak widać, szczególnie w ostatnich 50 latach nastąpiła bardzo szybka ewolucja przemysłu gier wideo. Jednocześnie minęło na tyle dużo czasu, że część materiałów związana z rozwojem przemysłu i samych gier mogła ulec bezpowrotnej utracie. Na zagubienie bądź zniszczenie narażona jest szczególnie dokumentacja projektowa związana z powstawaniem danego produktu, bowiem według niektórych badaczy po 10 latach od powstania danego dzieła występuje duże ryzyko jego bezpowrotnej utraty²⁴. Powołać się można również na art. 1 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach głoszący, że „materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej „materiałami archiwalnymi”, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2019 r., poz. 700, 730, 848, 1590 i 2294) oraz **inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia**, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, **o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki**, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – **powstała w przeszłości i powstająca współcześnie**” [podkreślenie autorów]²⁵. Ustawowa definicja zatem umożliwi traktowanie gier jako materiałów archiwalnych, na co wskazują podkreślone przez autorów fragmenty wyżej podanego aktu prawnego.

meline”, uruchomiony przez Atari w 1982 r. System ten umożliwiał pobieranie gier na Atari VCS przy pomocy łącza telefonicznego. Podobną funkcję dla konsoli Intellivision spełniała usługa „PlayCable”. Por. Prabucki, „Podstawowe zagadnienia problematyki rekurencji”, 148, przypis 8; Dages, „Playcable”, 482–86.

²³ Bazylewicz, „Gry komputerowe, czyli historia”, 27–43.

²⁴ Winget i Murray, „Collecting and Preserving Videogames”, 1.

²⁵ „Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach”, art. 1.

Według obecnego stanu badań gry wideo można uznać za dobro kulturowe, podobnie jak dokumenty, książki, filmy i muzykę²⁶. Kolejnym argumentem na rzecz zachowania gier mogą być statystyki – zarówno globalne jak i te dotyczące Polski. W 2023 r. liczba osób na świecie, które mogą nazwać się graczami, wynosiła 3,2 mld. Najwięcej z nich jest w Azji (1,5 mld) oraz w Europie (715 mln). Większość graczy na świecie stanowią mężczyźni (55%)²⁷. W Polsce natomiast w tym samym roku liczba graczy może wynosić nawet 20 mln. Kobiety nadal stanowią mniejszość wśród polskich graczy (47%)²⁸. Obie publikacje wskazują na wzrostową w tendencję w kwestii liczby graczy. Sama liczba gier również jest gigantyczna. Szacuje się, że co roku wydaje się jest ok. 10 tys. nowych tytułów. Od lat 70. XX w. do dzisiaj powstało ok. 5 mln gier²⁹. W Polsce istnieją 494 firmy zajmujące się produkcją gier. W przemyśle tym pracuje ponad 15 tys. osób³⁰. W 2022 r. polscy deweloperzy wydali na platformie Steam ponad 150 nowych tytułów, nie licząc do nich tzw. dodatków³¹. Pokazuje to, że konieczne staje się zachowanie gier oraz ich dokumentacji dla przyszłych pokoleń.

Produkcja gry komputerowej jest dość specyficznym rodzajem procesu aktywnego. Pierwszym dokumentem, jaki powstaje, jest konspekt, następuje wtedy wybór głównego projektanta. Następnie wybierany jest silnik gry, na który można kupić licencję bądź stworzyć go od podstaw. Na tym etapie produkcji artyści zatrudnieni przez dewelopera tworzą szkice koncepcyjne, będące punktem wyjścia dla grafików. Bardzo dużą część dokumentacji stanowi scenariusz gry, który jest materiałem archiwalnym, tak samo jak scenariusze filmu w zasobie archiwów państwowych. Kolejnym etapem jest programowanie. Równocześnie graficy pracują nad stroną wizualną produktu. W obu przypadkach powstaje dokumentacja o charakterze archiwalnym. Po stworzeniu modeli przez grafików należy je zanimować. Często wykorzystuje się tzw. sesje *motion capture*, podczas których aktorzy wykonują ruchy na scenie czytane do komputera przy użyciu kamer oraz czujników. Niezależnie od działań graficznych i animacji trwają prace nad muzyką tworzoną komputerowo lub

²⁶ Garda, „Gry komputerowe jako dziedzictwo”, 119–28.

²⁷ Howarth, „How many gamers are there?”.

²⁸ Marszałkowski, Biedermann, i Rutkowski, *The game industry of Poland – Report 2023*, 51.

²⁹ Scutaru, „How many video games are there in the world?”.

³⁰ Marszałkowski, Biedermann, i Rutkowski, *The game industry of Poland – Report 2023*, 13–4.

³¹ *Ibid.*, 38.

przy użyciu instrumentów. Ścieżka dźwiękowa stanowi nieodłączny element każdej gry, często jest ona wydawana osobno. Pod koniec prac nad udźwiękowieniem trwają sesje nagraniowe do dubbingu. Produkt jest oceniany przez testerów, którzy wychwytyują powstałe w grze błędy. Jak każdej produkcji wydawniczej, również tym towarzyszy kampania marketingowa, aby „wypuścić” produkt z sukcesem na rynek³².

Znane praktyki archiwizacji gier

Gra wideo, podobnie jak dokument, film czy utwór muzyczny, może ulec zniszczeniu bądź zagubieniu. Badania donoszą, że od powstania przemysłu gier wideo nawet 87% tego typu oprogramowania uległo zagubieniu³³. Liczba ta dotyczy zarówno projektów skończonych i wypuszczonych na rynek jak i tych niedokończonych. W języku angielskim tego typu dobra kultury są określane mianem „Lost Media”. Istnieje wiele przypadków gier, które nie zostały skończone i zaginęły. Jednym z najbardziej znanych przypadków jest „Star Wars 1313”. Produkcja była na dość zaawansowanym etapie produkcji, w prasie i Internecie zdążyły pojawić się jej zapowiedzi i materiały promocyjne³⁴. Gra została zapowiedziana dla klientów na początku czerwca 2012 r³⁵. Jej skasowanie jest związane z przejściem dewelopera – LucasArts przez Disney’a, co ogłoszono 3 IV 2013 r³⁶. Pamiątkami po grze, poza zapowiedziami, są jedynie fragmenty rozgrywki w formie zwiastuna. Wiemy, że zachowała się przynajmniej część dokumentacji, opisującej proces powstawania gry. Dowodem na to jest wykorzystanie składowych części gry w innych produkcjach z uniwersum Star Wars³⁷.

Zdarza się również, że gra jest wydawana na rynek, lecz nie na wszystkie platformy, na które była pierwotnie projektowana. Szczególnie dotyka to sprzęt słabszy pod względem mocy obliczeniowej w porównaniu do innych

³² Sobczak, „Czy wiesz, jak powstaje gra?”; Winget, i Murray, „Collecting and Preserving Videogames”, 4.

³³ Lewin, „87% missing: the disappearance”.

³⁴ Smoszna, „Star Wars 1313”.

³⁵ Werner, „Zapowiedziano grę akcji Star Wars”.

³⁶ Zwijacz, „Disney zamyka LucasArts”.

³⁷ Jeden z deweloperów pracujących nad grą stwierdził, że w serialu „The Book of Boba Fett” widoczne są podobieństwa do anulowanej gry; Zob. Leston, „Star Wars 1313 Concepts”.

platform. Przykładem takiego oprogramowania jest „Final Fantasy XV”. Gra została wydana na PlayStation 4 i Xbox One w 2016 r. oraz na PC w 2019 r. W produkcji była także oferowana wersja na konsolę Nintendo Switch. Pierwotnie miała ona zostać wydana w 2017 r. Twórcy jednak zrezygnowali z tego portu, gdyż moc Switcha była zbyt mała, by gra działała wystarczająco płynnie³⁸. W 2018 r. na tej konsoli ukazała się okrojona wersja gry, przygotowywana pierwotnie dla telefonów komórkowych, pt. „Final Fantasy XV: Pocket Edition”³⁹.

Większym problemem jest zabezpieczanie gier wieloosobowych. Produkcje te zazwyczaj znikają, gdy twórcy podejmują decyzję o zamknięciu serwerów. W takim wypadku jedynym sposobem na uruchomienie takiego programu jest próba stworzenia własnego serwera, nie zawsze jednak jest to możliwe. Jedną z gier tego typu był Club Penguin⁴⁰. Była to gra MMO skierowana do dzieci. Umożliwiała zabawę w kilkunastu minigrach oraz udział w różnorodnych wydarzeniach. W 2011 r. gra posiadała ponad 150 mln zarejestrowanych kont⁴¹. Co więcej produkcja ta stanowiła źródło do przeprowadzenia kilku badań naukowych⁴². Gra działała w latach 2005–2017. W 2017 r. twórcy zapowiedzieli zamknięcie serwerów gry i ogłoszenie kontynuacji, pt. „Club Penguin: Island”. Jednak produkcja ta nie odniosła takiego sukcesu jak jej poprzedniczka, a jej serwery zostały wyłączone już po roku⁴³.

Czasami możliwe jest odnalezienie zaginionego programu. W takich wypadkach pomocne jest nagłośnienie sprawy w Internecie. Przykładem, który to ilustruje, jest polska gra na Commodore 64, pt. „Samochodowy wojownik”. Pierwszy wpis, że taka gra istniała, pojawił się na MobyGames w sierpniu 2018 r.⁴⁴. Jedyne, co zostało wtedy umieszczone, to zdjęcia opakowania gry. Niemożliwe było także zidentyfikowanie autorów, gdyż na opakowaniu podano jedynie nazwiska z inicjałami imion (P. Berger i J. Kordiasz). Program udało się odnaleźć pod koniec 2022 r. Na pewno duży wpływ na to miało przekazanie informacji o grze przez kilku wpływowych twórców treści w serwisie YouTube.

³⁸ Skrebels, „Square Enix Tried Running”.

³⁹ Arif, „Final Fantasy XV Pocket”.

⁴⁰ „Welcome to Club Penguin”.

⁴¹ Parfitt, „150m signed up”.

⁴² Marsh, „Purposes for literacy”, 179–95; Wohlwend, i Kargin, „Cause I know hot”, 79–98.

⁴³ D’Anastasio, „Club Penguin Island”.

⁴⁴ „Samochodowy wojownik”.

Ciekawa sytuacja jest wówczas, gdy nie udaje się odnaleźć gotowej gry, a tylko jedną z jej wersji produkcyjnych, np. betę. Przykładem takim jest „Bio Force Ape” – gra została pokazana po raz pierwszy na amerykańskich targach CES w 1991 r. O projekcie pisał także magazyn „Nintendo Power” w artykule wzbogaconym zdjęciami przedstawiającymi grę. Produkcja została anulowana w 1992 r. a gry nigdy nie wydano. Zachowała się jednak wersja beta produktu. Udało się ją odnaleźć w 2010 r. na jednym z portali aukcyjnych w Japonii. Grę zakupił Frank Cifaldi – właściciel serwisu internetowego „Lost Levels”, zbierając na ten cel datki od przyjaciół i członków forum internetowego. Sama zawartość kartridża z grą została opublikowana w Internecie na zasadzie wolnej licencji⁴⁵.

Obecnie problem archiwizacji gier zaczyna być dostrzegany, powstają bazy danych, w których przechowywane są fragmenty informacji o grach bądź pełne egzemplarze. Strona „Internet Archive” posiada osobną zakładkę poświęconą przechowywaniu komputerowego oprogramowania, w tym gier⁴⁶. Każdy program posiada opis zawartości, datę premiery oraz nick użytkownika, który go zarchiwizował, niekiedy pojawiają się również recenzje. Zazwyczaj umieszczone są również linki służące do samodzielnego pobrania interesującego użytkownika oprogramowania. Niekiedy możliwe jest uruchomienie danego programu w oknie przeglądarki. Dzieje się to zazwyczaj, gdy moc obliczeniowa używanego przez nas sprzętu wielokrotnie przewyższa minimalne wymagania sprzętowe programu, umożliwiając jego emulację. Wiele gier na starsze konsole czy komputery można pobrać z Internetu. Ważną rolę odgrywają portale informacyjne, np. polski serwis GRYOnline.pl, na których znajdują się w między innymi encyklopedia gier, newsy, recenzje itp.⁴⁷ Szczególnie istotna jest encyklopedia, która ułatwia odszukanie dowolnej gry znajdującej się w bazie i zapoznanie się z jej wymaganiami sprzętowymi, mechanikami oraz fabułą. Niekiedy możliwe jest nawet znalezienie informacji o tym, ile kosztowała w dniu swojej premiery w Polsce. Jeśli gra została wydana na kilka platform, wówczas możliwe jest porównanie projektów graficznych dotyczących okładek, opakowań czy oprawy wizualnej gry. Istotną funkcję pełni również zakładki z recenzją czy odniesieniami do innych artykułów publicystycznych na stronie. W niektórych wypadkach można również znaleźć zakładkę „pliki”, gdzie możliwe jest pobranie dema gry, modów oraz patchy.

⁴⁵ Cowan, „Spotlight: Bio Force Ape”.

⁴⁶ „The Internet Archive Software collection”.

⁴⁷ „GRYOnline.pl”.

Podobnie działa większość portali publicystycznych zajmujących się grami oraz przemysłem gier. Największym serwisem tego typu jest anglojęzyczny Moby Games⁴⁸.

Istnieją instytucje zajmujące się przechowywaniem oraz zabezpieczaniem materiałów związanych z grami wideo. Jedną z nich jest Video Game History Foundation, która poza zabezpieczaniem gier oraz dbaniem o ich historię posiada również własną bibliotekę gromadzącą amerykańskie czasopisma z branży od końca lat 70. XX w. jak i inne wydawane na świecie publikacje. Wśród archiwizowanych materiałów znajdują się kody źródłowe, assety, narzędzia developerskie oraz dokumentacja projektowa⁴⁹. Inną instytucją tego typu jest Software Preservation Society. Towarzystwo posiada na swojej stronie internetowej listę gier, które dotychczas zarchiwizowano, oraz spis najbardziej poszukiwanych programów, które należy zabezpieczyć. Instytucja archiwizuje gry, które powstały na kilka konkretnych platform, takich jak Atari ST, Commodore 64 czy Apple II. Jednak nie archiwizuje gier powstałych na jakąkolwiek konsolę, co jest istotnym mankamentem. Dobór archiwizowanych platform jest dość subiektywny i wybiórczy. Dlaczego gry na te konkretne sprzęty mają być archiwizowane, zaś na inne platformy już nie? Dość skromna jest także liczba skatalogowanych tytułów – aktualnie wynosi nieco ponad 6200 pozycji⁵⁰.

Gry bywają również przechowywane i katalogowane przez instytucje akademickie. Ciekawym przykładem jest Computer and Video Games Archive znajdujący się na Uniwersytecie w Michigan, który udostępnia kilkanaście oryginalnych platform umożliwiających uruchomienie jednej z ponad 9 tys. gier. Użytkowanie sprzętu jest możliwe po wcześniejszej rezerwacji⁵¹. Innym tego rodzaju przedsięwzięciem jest kolekcja gier, stworzona przez Stephena M. Cabrinety'ego, znajdująca się na Uniwersytecie w Stanford. Liczy ona ok. 8,5 tys. różnych tytułów wydanych w latach 1975–1995⁵². Należy zwrócić uwagę, że wyżej wymienione instytucje, poza uniwersyteckimi, nie zapewniają profesjonalnej opieki nad tego rodzaju materiałami archiwalnymi. Osoby, które zabez-

⁴⁸ „Moby Games”.

⁴⁹ „Projects”.

⁵⁰ „Preserved Software”.

⁵¹ Wood, i Carter, „Art and technology”, 188–92; „Computer and Video Game Archive”.

⁵² Gooding, i Terras, „Grand Theft Archive”, 21; Cabrinety, „Collection in the History of Microcomputing, circa 1975–1995”.

pieczają gry komputerowe, zazwyczaj nie posiadają wykształcenia z dziedziny archiwistyki. Zajmują się tym najczęściej wolontariusze, społecznicy, a także piraci komputerowi i hakerzy⁵³.

Dominują trzy metody zabezpieczania gier wideo: „odświeżanie” (refreshing), migracja oraz emulacja⁵⁴. Pierwsza metoda charakteryzuje się ustawicznym usprawnianiem mechanizmów oraz sposobów przechowywania gier. Przypomina ona zabiegi konserwatorskie. Przykładem refreshingu jest kopiowanie danych z porysowanej płyty CD na inny nośnik, gdy występują problemy z odczytem⁵⁵. Migracja to transfer danych z jednego nośnika na drugi, który jest trwalszy, bądź bezpośrednio do Internetu⁵⁶. Jako bazę do migracji rekomenduje się użycie oryginalnego nośnika. Jeśli źródłem do tego procesu będzie program poddany wcześniejszej konwersji, wówczas rezultat bywa niezadowolający, szczególnie gdy migracja nie została przeprowadzona z należytą starannością. Istnieje ryzyko wystąpienia różnych szumów czy nawet degradacji danych⁵⁷. Metoda ta również napotyka na problem związany z zabezpieczeniami oprogramowania. Często zdarza się, że deweloperzy dołączają do gier programy mające zabezpieczać je przed piractwem. Długoterminowo skuteczność takiego rozwiązania jest wątpliwa, istnieje wysokie ryzyko złamania blokady przez hakerów, a jednocześnie zabezpieczenia stanowią duży problem dla osób zajmujących się bezpieczeństwem treści. Próba usunięcia takiego programu może być uznana za złamanie praw autorskich i nieść za sobą konsekwencje prawne⁵⁸. Przykładem migracji szeroko stosowanym w przemyśle gier wideo jest wydawanie tzw. remasterów. Remasterowanie gry polega na wydaniu jej ponownie na sprzęcie nowej generacji. Najczęściej produkt otrzymuje odświeżoną szatę graficzną a niekiedy też dźwiękową. W odróżnieniu od remake’u⁵⁹, w remasterze nie dokonuje się raczej fundamentalnych zmian w mechanikach czy rozgrywce⁶⁰. Istnieje zasadnicza różnica między

⁵³ Dym, Simpson, Fong, i Striegl, „The Internet is not forever”, 2.

⁵⁴ Dwie pierwsze metody są najczęściej stosowane w instytucjach zajmujących się zabezpieczaniem gier wideo; *Ibid.*, 3.

⁵⁵ „Digital Preservation Strategies”.

⁵⁶ Winget, i Murray, „Collecting and Preserving Videogames”, 2.

⁵⁷ Januszko-Szakiel, *Archiwistyka cyfrowa*, 95.

⁵⁸ Harkai, „Preservation of video games”, 847.

⁵⁹ Remake – stworzenie gry na nowo, przy wykorzystaniu jako inspiracji oryginalnych mechanik i fabuły.

⁶⁰ Wibowo, Nababan, Santosa, i Kristina, „Reconfiguring Localization Quality Assessment”, 356.

refreshingiem, a migracją. Metoda pierwsza nie powoduje żadnych zmian w strukturze danych podczas ich kopiowania⁶¹, zaś migracja dopuszcza taką możliwość.

Dość ciekawym sposobem zabezpieczania gier wideo jest użycie emulatora. Emulacja jest procesem, który naśladuje, symuluje, a także imituje działanie określonego sprzętu i oprogramowania⁶². Przykładowo, umożliwia granie w gry konsolowe na komputerze. Emulacja jest dość czasochłonnym procesem, który używa sporo mocy obliczeniowej CPU (procesora), jednak umożliwia uruchomienie gier w sytuacji, gdy platforma macierzysta lub nośnik uległy uszkodzeniu. Z prawnego punktu widzenia użycie „domowego” emulatora jest sposobem nie do końca legalnym. Emulacja jest dozwolona, kiedy użytkownik posiada kopię gry i zgra samodzielnie jej ROM⁶³, by uruchomić go na emulatorze. Pobieranie gier z Internetu oraz ich emulacja są nielegalne⁶⁴. Inaczej problem ten wygląda, gdy dana korporacja wydaje kolekcję własnych produkcji wraz z dołączonym do nich emulatorem. Takim przykładem jest Nintendo, które w 2020 r. wydało konsolę „NES Classic Edition”. W miniaturowej obudowie znajduje się emulator umożliwiający zagranie w jedną z kilkudziesięciu wbudowanych w konsolę gier. James K. Harris taką inicjatywę określił mianem „kieszonkowego archiwum”⁶⁵. Innym rodzajem legalnej emulacji jest tzw. kompatybilność wsteczna. Polega ona na tym, że sprzęt nowszej generacji jest w stanie odtworzyć programy projektowane na starszy rodzaj hardware’u (sprzętu), np. „PlayStation 5”. Konsola ta poza grami, które zostały zaprojektowane docelowo na nią, potrafi także odtwarzać programy tworzone na „PlayStation 4” jak i „PlayStation 3”⁶⁶. Natomiast wczesne modele „PlayStation 3” miały funkcję kompatybilności wstecznej zarówno z „PlayStation 2” jak i „PlayStation 1”⁶⁷. Tymczasem problemem jest zabezpieczanie gier wieloosobowych. Programy te wymagają do działania stałego połączenia z serwerem. Jeśli twórca gry zdecyduje się na ich zamknięcie, wówczas niemożliwe jest uruchomienie danego oprogramowania⁶⁸. Stwierdzić należy również, że emu-

⁶¹ „Digital Preservation Strategies“.

⁶² Januszko-Szakiel, *Archiwistyka cyfrowa*, 96.

⁶³ ROM – w tym kontekście oznacza program, względnie nośnik danych. W sensie ogólnym jest to pamięć przeznaczona wyłącznie do odczytu danych.

⁶⁴ Santabarbara, „Are emulators legal?”.

⁶⁵ Harris, „Pocket-Sized Archives:”, 1417–8.

⁶⁶ Guttenbrunner, Becker, i Rauber, „Keeping the Game Alive”, 76.

⁶⁷ Wai, „Software quality and backward”, 556.

⁶⁸ Harkai, „Preservation of video games”, 846.

lacja nie stanowi zabezpieczenia oryginalnej gry, lecz jedynie jej odtworzenie w jak najlepszej, dostępnej formie⁶⁹.

Często wokół rynku gier powstaje tzw. „społeczność moderska” – to grupa ludzi tworzących modyfikacje do danego produktu (zwane w skrócie „modami”). Mod jest opcjonalnym elementem gry, stworzonym przy pomocy dołączonego edytora lub narzędzi deweloperskich⁷⁰. Część z nich poprawia stronę graficzną gry, inne wprowadzają nowe elementy, ale są też tak znaczne modyfikacje, które odpowiadają za powstanie właściwie nowych gier. Jednak wątek archiwizacji modów wymaga osobnych badań.

Kryteria selekcji archiwalnej

Gry komputerowe pod względem technicznym wykazują najwięcej podobieństw do dokumentacji filmowej, bowiem jak filmy są materiałami audiowizualnymi. W związku z tym, w celu ustalenia kryteriów selekcji archiwalnej gier, można analogicznie przeanalizować aspekty, na jakie wskazują krajowe i zagraniczne akty prawne dotyczące filmów. Za przykład posłużyć może niemiecka ustawa o archiwach federalnych, która reguluje status wieczystego przechowywania filmów. W myśl niej producenci filmowi mający siedzibę lub oddział w Niemczech są zobowiązani rejestrować dzieła filmowe publicznie wyświetlane w kinach lub podczas krajowych albo międzynarodowych festiwalu i ceremonii wręczania nagród w bazie danych archiwum federalnego, w ciągu 12 miesięcy oraz wskazać miejsce znajdowania się zdolnej do archiwizacji kopii filmu, bez usterek technicznych (*einwandfreie archivfähige*). Nie dopełnienie obowiązku grozi grzywną do 10 tys. euro⁷¹.

W Polsce najważniejszym aktem prawnym regulującym mecenat nad dziedzictwem filmowym jest „Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii”. W przeciwieństwie do przepisów niemieckich nie zawiera wątku festiwalu i nagród, za to mocniej kładzie nacisk na szczegółowe rozwinięcie kwestii pochodzenia produkcji. Określa procentowy udział kapitału krajowego i ustala kryteria uznania filmu za polski, mianowicie: polskie obywatelstwo autora scenariusza, adaptowanego dzieła lub odtwórcy jednej z głównych ról oraz wykonanie kopii wzorcowej i głównej wersji ścieżki dźwiękowej w języku pol-

⁶⁹ Gooding, i Terras, „«Grand Theft Archive»”, 23.

⁷⁰ „Mod”.

⁷¹ „Gesetz über die Nutzung und Sicherung von Archivgut“, par. 17, 18.

skim. Ponadto w ustawie znajdują się normy dotyczące działalności Filmoteki Narodowej. Jej zadaniem jest gromadzenie, zabezpieczanie i archiwizowanie między innymi: archiwalnych kopii polskich filmów, produkcji niebędących polskimi, lecz mających istotne znaczenie dla polskiej kultury, nauki lub życia społecznego; dokumentacji dotyczącej produkcji i rozpowszechniania, dzieł bibliotecznych oraz eksponatów dotyczących historii filmu i kinematografii; prowadzenie katalogu dzieł filmowych⁷².

Sposoby wartościowania materiałów archiwalnych typu oral history znajdują zastosowanie do opracowywania takich narzędzi dla gier. Masowość i forma gier komputerowych sprawiają, że są one w praktyce rozrywką dla każdego, niekoniecznie posiadającego dobre wykształcenie oraz pozycję społeczną. Warto dodać, jaką rolę gry komputerowe odgrywają w życiu dzieci i młodzieży, których życie zdaje się być zachowane źródłowo mniej obficie niż osób dorosłych. Gry wideo dokumentują zatem istotny element życia społecznego, nie zawsze dobrze uchwytny w różnych epokach historycznych⁷³. Analogii z zakresu dokumentacji dźwiękowej upatrywać można w utrwalaniu twórczości artystycznej wybitnych autorów lub odtwórców, zatem również tymi kryteriami można sugerować się przy ocenie wartości historycznej gier. Z kolei przy wartościowaniu filmów wskazuje się na ich walory estetyczne, formy charakterystyczne dla danego okresu rozwoju sztuki i techniki, informowanie o aktualnych gustach społecznych, oddawanie realiów epoki, w której film powstał⁷⁴. W literaturze przedmiotu podkreśla się fakt, że znaczenie kryteriów selekcji jest zmienne, na co wpływ mają użytkownicy archiwów⁷⁵.

Powyższe informacje posłużyły do wyodrębnienia szczegółowych kryteriów służących do wartościowania i brakowania gier komputerowych ze znanych w polskiej archiwistyce dziewięciu kryteriów uniwersalnych.

⁷² „Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii”, art. 4 ust. 2, art. 28.

⁷³ Żeglińska, „Relacje oral history”, 147.

⁷⁴ Karczowa, *Rozwój form kancelaryjnych*, 35, 47, 53–4.

⁷⁵ Robótka, Ryszewski, i Tomczak, *Archiwistyka*, 43.

Tab. 1. Kryteria ogólne selekcji archiwalnej i kryteria szczegółowe selekcji gier do wieczystego przechowywania

Kryterium ogólne	Kryterium szczegółowe
Znaczenie twórcy zespołu	Popularność producenta na rynku, opinie graczy, liczba zdobytych nagród
Znaczenie historycznego twórcy zespołu	Innowacyjność studia lub deweloperów, oddziaływanie producenta na branżę
Wartość informacyjna	Wpływ na kulturę, stanowanie adaptacji tekstu kultury, zainteresowanie badaczy daną grą
Niepowtarzalność informacji	Nie ma zastosowania lub tak jak z aktami
Niepowtarzalność tekstów	j.w.
Typowość	Popularna tematyka i gatunek gry
Unikatowość	Innowacyjność mechaniki, grafiki, tematu
Dawność	Przechowywanie wszystkich tytułów powstałych przed 1995 r.
Stopień zachowania materiałów archiwalnych	Liczba i jakość pozostałych egzemplarzy, rzadkość na rynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Robótka, Ryszewski, i Tomczak, *Archiwistyka*, 38–42.

Gromadzenie i przechowywanie

W zakres problematyki gromadzenia wchodzi rozmaite zagadnienia związane z rozmieszczeniem oraz kształtowaniem zasobu archiwalnego. Z racji przyczynkarskiego charakteru artykułu autorzy ograniczyli się do kilku najważniejszych aspektów. Poza kryteriami selekcji należy pamiętać o dyrektywach ich stosowania. Pierwsza zasada zaleca jej dokonywanie wobec twórców przed selekcją samej dokumentacji. W ramach nadzoru ze strony służby archiwalnej prowadzi to do ustalania wykazu archiwotwórców. Wymaga to przesłania instytucji i organizacji, które zajmują się produkcją gier komputerowych mogących być materiałami wieczystymi, w oparciu o ich siedzibę i kapitał. Literatura niemieckojęzyczna podkreśla, że włączenie do zasobu powinno odbyć się jak najszybciej od wydania, ze względu na możliwość wystąpienia komplikacji w odtworzeniu gry na skutek dezaktualizacji technolo-

gii po latach od produkcji. Należy wykonać chociażby kopię zabezpieczającą, a następnie regularnie przenosić na nowe nośniki danych⁷⁶.

Bardzo ważna jest kwestia miejsca oraz sposobu przechowywania gier. Jeśli miałyby być to archiwum, wówczas takie materiały powinny trafić do Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie. Argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem może być fakt, że gry komputerowe są materiałami cyfrowymi. Paragraf 6 statutu NAC stanowi, że archiwum poza dokumentacją fotograficzną czy audiowizualną może przechowywać dokumentację cyfrową. Jednak dokumentacja ta, by być przechowywana, musi posiadać „ustaloną oraz zdefiniowaną strukturę”⁷⁷. Dodatkowo NAC ma prawo przejąć zasób archiwalny niepaństwowej jednostki, która zakończyła swoją działalność⁷⁸. Podobnie stanowi rozporządzenie MKiDN powołujące Narodowe Archiwum Cyfrowe⁷⁹. Jeśli gra wideo miałyby trafić do NAC bądź innego archiwum państwowego, wówczas należy rozważyć, jak розміścić taki zasób pod kątem jego pertynencji terytorialnej. Wydaje się, że gry powinny przechowywać to archiwum państwowe, na którego terenie działania twórca miał swoją siedzibę oraz prowadził działalność. Problemem w tym wypadku są firmy o zasięgu międzynarodowym, takie jak chociażby CD Projekt Red. Główna siedziba firmy znajduje się w Warszawie a swoje oddziały posiada w Krakowie, we Wrocławiu oraz w Vancouver w Kanadzie⁸⁰. Pytaniem otwartym pozostaje, czy wówczas należy przekazać kopie danej gry do NAC-u, AP we Wrocławiu i AN w Krakowie, czy tylko do Narodowego Archiwum Cyfrowego?

Inną propozycją może być Filmoteka Narodowa – jest to instytucja specjalizująca się w przechowywaniu i udostępnianiu materiałów audiowizualnych, jednak znajdują się tam tylko materiały związane z kinematografią. Obecnie najbardziej odpowiednim miejscem do czasowego przechowywania gier i powiązanej z nimi dokumentacji są archiwa bieżące producentów lub wydawców. Materiały, które są tam archiwizowane, mają nadal pewien walor użytkowy⁸¹, gdyż są wykorzystywane do nowych projektów albo aktualizacji starszych. Oczywiście możliwe jest, by twórca danej gry nadal przechowywał jej kod źródłowy u siebie i w dalszym ciągu z niego korzystał.

⁷⁶ Neuroth, Oßwald, Scheffel, i in. *nestor-Handbuch*, 535–48.

⁷⁷ „Statut Narodowego Archiwum Cyfrowego”, § 6, ust. 2.

⁷⁸ *Ibid.*, ust. 3.

⁷⁹ „Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 lutego 2008 r.”.

⁸⁰ „Nasze Studia”.

⁸¹ Degen, „Archiwa bieżące”, 19, 21.

Zagadnienie miejsca przechowywania wieczystego wymaga spojrzenia na pewien aspekt fizyczny tego rodzaju dokumentacji. Dla tytułów wykonanych według przestarzałej technologii z perspektywy dzisiejszego użytkownika niezbędne jest gromadzenie sprzętu potrzebnego do uruchomienia gry. Pojawić się tutaj może zarzut o włączanie do zasobów archiwalnych muzealiów. Aby uniknąć takowej niepochlebnej praktyki, najoptymalniejszym rozwiązaniem problemu byłoby utworzenie odrębnej instytucji centralnego szczebla, w której zakres kompetencji wchodziłoby archiwizowanie gier komputerowych, w tym przechowywanie niezbędnego sprzętu technicznego.

Jeśli chodzi o formę, w jakiej gry powinny być przechowywane, istnieje wybór między nośnikiem fizycznym, a cyfrowym. Rekomendowane jest przechowywanie kopii cyfrowych na dyskach bądź najlepiej w chmurze danych. W przypadku gdy nie będzie dało się uzyskać kopii cyfrowej, wówczas kopia fizyczna powinna być przechowywana w warunkach zapewniających jej długoletnią zdatność do użycia. Gry zapisane na taśmach magnetycznych i dyskietkach powinny być przechowywane w miejscu, które nie spowoduje szybkiego rozmagnesowania się, a tym samym degradacji nośnika. Natomiast płyty kompaktowe powinny być zabezpieczone przed zarysowaniem i kurzem.

Nośniki, na których przechowywane są gry, mają z reguły długi czas żywotności. Dotyczy to zwłaszcza płyt kompaktowych, DVD i Blu-Ray. Dane na nich zapisane są możliwe do odczytania przez 50 lat⁸². Dawniej gry były przechowywane także na kasetach magnetofonowych oraz dyskietkach. Taśmy są zdolne do odczytania przez 10–30 lat, zaś dyskietki maksymalnie do 10 lat (zazwyczaj 2–3 lata)⁸³. Nośnikiem specyficznym dla gier jest tak zwany kartridż – to pamięć ROM zamknięta w plastikowej obudowie. Był to najbardziej powszechny sposób dystrybucji gier na konsole do momentu wprowadzenia na szeroką skalę płyt kompaktowych⁸⁴. Obecnie większość gier dostępna jest za pomocą tzw. dystrybucji cyfrowej, która nie wymaga fizycznego nośnika. Określoną trwałość posiadają również komputery oraz konsole. „Wskazówki UNESCO dotyczące zabezpieczania dziedzictwa cyfrowego” z 2003 r. mówią, że zabezpieczanie sprzętu jest strategią raczej krótkoterminową. Więcej uwagi należy w tym wypadku poświęcić archiwizacji software’u (programów)⁸⁵.

⁸² „Jaka jest żywotność płyt”.

⁸³ Daszkiewicz, i Apfelblöck, „Jak długo przetrwają twoje dane?”.

⁸⁴ Guttenbrunner, Becker, i Rauber, „Keeping the Game Alive”, 73.

⁸⁵ Gooding, i Terras, „«Grand Theft Archive»”, 22; Webb, *Guidelines for the preservation*, 125–6.

Opracowanie gier jako materiałów archiwalnych:

1) Studia wstępne

Tak jak w przypadku filmów i nagrań, więcej uwagi należy poświęcić na procesy powstawania tytułu. Niezbędne do tego będzie zarchiwizowanie takiej dokumentacji, jak: projekty, scenariusz gry, scenopis, instrukcja obsługi, a nawet zaleca się gromadzenie literatury fachowej, recenzji, komentarzy medialnych. Konieczne jest także doszukanie się związków z pozostałą dokumentacją, np. aktami. Z powodu znajdowania się większości faktografii dotyczącej gier w Internecie studia przypominać mogą research internetowy.

2) Wyodrębnianie lub scalanie

Rozpoznanie przynależności do danej registratury nie będzie sprawiać trudności w przypadku opisanego nośnika znakiem firmowym producenta. Problem pojawi się, gdy takiego oznakowania zabraknie (np. na nieopisanej dyskietce przejętej od archiwotwórcy). W takim przypadku trzeba zapoznać się z treścią nośnika. Do uruchomienia go może okazać się niezbędny przestarzały sprzęt, który powinien zostać zachowany w tym celu⁸⁶. Warto zabezpieczyć także poprzedni nośnik oraz dokumentację sprzętu, na którym gra działała pierwotnie.

3) Brakowanie

Przy selekcji należy kierować się kryteriami oceny podanymi powyżej. Należy mieć na uwadze fakt, że szczególną wartość gier jako archiwaliów, podobnie jak z filmami i nagraniami, nadaje specyfika ich formy, a zatem interaktywność gry. Stanowi ona w pewien sposób symulację rzeczywistości możliwej do uczestniczenia w niej, co – w niektórych przypadkach – daje możliwość odtworzenia warunków życia w epoce powstania. Zarówno opinie pasjonatów jak i zagranicznej literatury fachowej są zgodne co do wyjątkowej roli ścieżki dźwiękowej, a więc powinna być ona także przedmiotem archiwizacji⁸⁷. Aby umożliwić rekonstrukcję odbioru społecznego gry, zalecane jest selekcyonowanie także materiałów ulotnych⁸⁸.

⁸⁶ Za precedens posłużyć może kolekcja starych telewizorów zakładów Unimor, znajdująca się w gdyńskim oddziale Archiwum Państwowego w Gdańsku, przy czym sprzęt do grania spełniałby dodatkowo funkcję użytkową.

⁸⁷ Jaskuła, „Dlaczego warto archiwizować dźwięki?”.

⁸⁸ Halina Robótka w cytowanej przez autorów pracy (s. 115) za Heleną Karczową przytoczyła twierdzenie o braku wartości ilustracji muzycznych audycji radiowych. Opinię tę uważamy za niewłaściwą, gdyż nie dostrzeżono w niej recepcji dzieł kul-

4) Porządkowanie

a) Rozpoznanie przynależności zespołowej:

Poruszyć należy zagadnienie zespołowości. Zarchiwizowane całości archiwalne nie zawsze będą stanowić zespół. Za taki można uznać jedynie gry wytworzone i zgromadzone przez jednego, ustrojowo odrębnego twórcę wraz z pozostałą dokumentacją odzwierciedlającą jego działalność. Należy się zastanowić nad problemem, kto tak naprawdę jest twórcą w tym przypadku. Czy gra powinna znaleźć się w zespole wydawcy, czy studia deweloperskiego, które ją zaprojektowało? Na te pytanie będzie musiał odpowiedzieć archiwista opracowujący zespół. Z pewnością zadanie to nie należy do łatwych, tak jak inne kwestie związane z zespołowością, np. komplikacje wynikające z połączenia registratorów. Jeżeli wyodrębniona część materiałów archiwalnych stanowić będzie same gry różnych twórców połączonych na przykład wspólną tematyką, mamy do czynienia ze zbiorem archiwalnym. Zdarza się jednak, że twórcą będzie prywatna osoba samodzielnie produkująca grę⁸⁹. Wtedy materiały archiwalne stanowić będą spuściznę. Z kolei jeżeli gry zostaną zgromadzone w toku działalności pasjonata, zebrane tytuły nazwać należy kolekcją.

b) Segregacja i systematyzacja:

Należy zacząć jak w przypadku nagrania – od ustalenia, z ilu nośników składa się poszczególna gra albo (rzadziej) ile gier zawiera jednostka fizyczna. Najpierw należy próbować odtworzyć układ pierwotny. Jeżeli jest to niemożliwe, mamy do wyboru kolejno: metodę strukturalno-organizacyjną, funkcyjną i schematyczno-rzeczową. Budowę schematu rzeczowego należy oprzeć o treść i gatunki gier. Wyróżnić można ich podstawowe gatunki: zręcznościowe, przygodowe, fabularne, symulacyjne, sportowe, strategiczne, logiczne, edukacyjne. Te z kolei można pogrupować na mniejsze podgatunki, m.in.: strzelanki, wyścigowe, MMO, karciane, naukowe (np. „Waterworks”). Każdy z gatunków może być odrębną serią, a podgatunek podserią. W serii

tury tworzonej na podstawie materiałów ulotnych. Wykorzystywane były chociażby w praktyce oświatowej w ćwiczeniach do matury ustnej z języka polskiego. Rozwinięcia problematyki archiwizacji materiałów ulotnych szukaj: Jabłońska, „Materiały ulotne”, 291–302.

⁸⁹ Przykładem może być gra „Waterworks!” stworzona przez Mateusza Sokalszcuka na podstawie badań i przy współpracy dr. Wacława Kulczykowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego.

wydzielić można grupy według treści, w obrębie większych grup porządkować chronologicznie, alfabetycznie lub geograficznie.

c) Sygnowanie:

Tak jak z filmami – *numerus currens* wraz z określeniem miejsca przechowywania, o ile różni się ono od reszty zespołu/zbioru⁹⁰.

Propozycja elementów opisu archiwalnego gier komputerowych

Zwieńczeniem opracowania zespołu i jednostek archiwalnych jest opis, obecnie w wersji komputerowej, sprzężony z etapem inwentaryzacji⁹¹. Wiele jego elementów można wydobyć z samej okładki, podobnie jak podstawowe części opisu dokumentacji aktowej, np. tytuł przepisujemy ze strony tytułowej teczki bądź akt. Niemiecka literatura zaleca wobec tego wykonanie i przechowywanie skanów okładki⁹².

Podobnie jak w przypadku selekcji i opracowywania, których celem jest znalezienie wzorców metodycznych sporządzania opisu archiwalnego, prześledzić można niemieckojęzyczną literaturę. Niestety przyjęty przez nią standard może nie odpowiadać specyfice struktury polskiego zasobu archiwalnego. Autorzy zbiorowej encyklopedii wykorzystali standard archiwizacji publikacji elektronicznych „Open Archival Information System” i zacerpnęli zawartość zbioru metadanych „Archival Information Package” (AIP) z rozwiązań bibliotecznych. Ten kierunek poszukiwań wyznaczony przez zagranicznych badaczy wydaje się słuszny. Uwzględniono nieco bardziej techniczną płaszczyznę materiału archiwalnego, jakim może być gra. Zważając na jej cyfrowe pochodzenie, jest to zasadne, choć pamiętać należy, że gry – zwłaszcza dawniej – powstawały zarówno w postaci fizycznej (nośnik – płyta DVD, CD, dyskietka itd.) jak i elektronicznej (cyfrowa zawartość na dysku twardym komputera). Dziś możliwe jest bezpośrednie pobieranie produktów z takich platform, jak Steam czy GOG, nie przechowując ich na płycie kompaktowej.

AIP podzielono na dwa zasadnicze bloki informacyjne, tj. informacje o treści (Content Information) oraz informacje o opisie przechowywania (Preservation Description Information). W pierwszym z nich wyszczególniono dwie mniejsze grupy informacji. Na początku zawarto informacje dotyczące repre-

⁹⁰ Robótka, *Metodyka archiwalna*, 105–15.

⁹¹ Żeglińska, „Problem uzupełniania narodowego zasobu archiwalnego”, 219.

⁹² Neuroth, Oßwald, Scheffel, i in., *nestor-Handbuch*, 546.

zentacji pliku: jak uruchomić emulator, rozpocząć i grać w daną grę. Na poniższe pole „Data Object” składają się następujące informacje: gatunek rodzaju pliku (np. DVD, ISO), skan i tekst instrukcji obsługi, skan opakowania, obrazek oryginalnego nośnika danych i obrazek oryginalnego sprzętu komputerowego. W bloku informacji o opisie przechowywania znalazły się kolejno następujące grupy informacji: referencyjnych, np. tytuł, wydawca, twórca; proweniencyjnych, np. historia techniczna, prawa autorskie, napisy końcowe (credits); kontekstowych, np. poprzednik, kontynuacja gry, wzory (związane z powstawaniem gry, na jakiej podstawie technologicznej ją zaprojektowano), cytaty; o poprawkach, np. hasła, klucze certyfikatu, wartość skrótu⁹³.

Taki zestaw danych służy przede wszystkim ewidencji, a więc wewnętrznej potrzebie archiwum w celu utrzymania porządku i zarządzania archiwalia-
mi. Poprzestanie na tych dość powierzchownych informacjach nie pozwoli na wydobycie z opisu archiwalnego „głębi informacyjnej” niezbędnej użytkownikom korzystającym z udostępniania. Po przeanalizowaniu portali zbierających dane na temat gier oraz rozwiązań opisów (tradycyjnego i komputerowego) materiałów audiowizualnych i relacji historii mówionej stworzyliśmy poniższą propozycję elementów opisu gier komputerowych na poziomie jednostki, kompatybilny z międzynarodowym standardem ISAD(G)⁹⁴. Składają się na niego poniższe bloki informacyjne:

- 1) blok identyfikacji,
- 2) blok proveniencji i archiwizacji,
- 3) blok zawartości treściowej i charakterystyki,
- 4) blok opisu formalnego i technicznego,
- 5) blok danych o udostępnianiu,
- 6) blok opisów uzupełniających z polami informującymi,
- 7) blok słów kluczowych,
- 8) blok uwag i bibliografii.

Blok identyfikacji powinien zawierać następujące pola:

- 1) nazwa archiwum,
- 2) kod archiwum,
- 3) nazwa zespołu lub zbioru,
- 4) sygnatura jednostki archiwalnej,

⁹³ Neuroth, Oßwald, Scheffel, i in., *nestor-Handbuch*, 546.

⁹⁴ Lewandowska, i Bogdanowicz, „Komputerowe metody archiwizacji relacji ustnych”.

- 5) tytuł jednostki archiwalnej,
- 6) daty skrajne,
- 7) miejsce przechowywania.

Blok proveniencji i archiwizacji zawiera informacje o dziejach twórcy oraz zespołu, registry lub części dokumentacji, archiwizacji materiałów oraz instytucji/osobie przekazującej je do archiwum.

Na blok zawartości treściowej i charakterystyki składają się:

- 1) tytuł oryginalny gry,
- 2) (tytuł przetłumaczony),
- 3) gatunek gry,
- 4) data rozpoczęcia produkcji,
- 5) data zakończenia produkcji,
- 6) data premiery,
- 7) nazwa producenta,
- 8) nazwa wydawcy,
- 9) miejsce produkcji (siedziba studia producenta),
- 10) imię i nazwisko reżysera,
- 11) imię i nazwisko scenarzysty,
- 12) (imię i nazwisko autora utworu adaptowanego),
- 13) (tytuł utworu adaptowanego),
- 14) imię i nazwisko kompozytora ścieżki dźwiękowej,
- 15) imiona i nazwiska grafików, programistów, montażystów (o ile można ustalić),
- 16) imiona i nazwiska lektorów.

W bloku opisu formalnego i technicznego należy zawrzeć:

- 1) rodzaj nośnika,
- 2) format zapisu – typ kompresji pliku,
- 3) rozmiar/pojemność nośnika,
- 4) nazwa silnika gry,
- 5) minimalne wymagania sprzętowe (system operacyjny, procesor, karta graficzna, pamięć operacyjna, pamięć na dysku twardym, informacje o funkcjach i technologiach wymaganych do instalacji i obsługi oprogramowania),
- 6) rekomendowane wymagania sprzętowe,
- 7) język gry,

- 8) czy jest to oryginał czy kopia,
- 9) czy grę przetransponowano na inny nośnik (w tym miejscu należy podać wszystkie znane informacje na temat faktu emulacji, rodzaju emulatora, jak go uruchomić, oryginalny i wtórny nośnik danych),
- 10) stan techniczny.

W bloku danych o udostępnianiu należy podać:

- 1) warunki udostępniania,
- 2) możliwość kopiowania,
- 3) informacja o prawach autorskich,
- 4) informacja o ocenie wiekowej i ocenie zawartości (klasyfikacja, np. PEGI).

Blok informacji uzupełniających powinien uwzględniać dane o wprowadzającym rekord, datę wprowadzenia oraz dane o powiązaniu z innymi materiałami archiwalnymi, w tym czy gra wchodzi w skład serii gier, czyli jest *prequelem*, *sequelem* lub *midquelem*⁹⁵. W bloku uwag i bibliografii podajemy tytułowe elementy opisu.

Udostępnianie

Kwestia udostępniania gier komputerowych w polskich instytucjach jest bardzo skomplikowana ze względu na ustawę o prawie autorskim. Artykuł 75 ustawy pozwala na sporządzanie kopii zapasowej, a także na obserwowanie i badanie programu komputerowego bez koniecznej zgody jego twórcy⁹⁶. Jest to, w mniemaniu autorów, wystarczająca podstawa prawna dla przechowywania, opracowywania i udostępniania programów komputerowych. Sposób udostępnienia zależy od instytucji przechowującej materiały archiwalne, chociaż dąży się do ujednoczenia tego procesu. Przede wszystkim użytkownik powinien mieć możliwość odtworzenia nośnika na komputerze, w danej placówce. Udostępnianie na zewnątrz kopii w formie fizycznej, np. na płycie, jak na razie jest niemożliwe ze względu na okres trwania autorskich praw

⁹⁵ Prequel – wydarzenia zawarte w danym dziele (książka, film, gra) mają miejsce przed akcją pierwowzoru. Sequel – akcja dzieła ma miejsce po wydarzeniach z pierwowzoru. Midquel – akcja rozgrywa się w czasie trwania wydarzeń znanych z pierwowzoru.

⁹⁶ „Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych”, art. 75.

majątkowych, wynoszących 70 lat⁹⁷. Dla przykładu, wciąż żyje twórca jednej z najstarszych gier pt. „Spacewar!”, powstałej w 1961 r. Przemysł gier komputerowych jest po prostu zbyt młody, kwestie te mogą być rozstrzygane za około 40 lat. Pomijamy kwestię udostępniania modyfikacji gier komputerowych, gdyż każdy ich rodzaj wymagałby osobnego omówienia⁹⁸.

Podsumowanie

Odpowiadając na postawione we wstępie pytania badawcze, należy stwierdzić, że w obecnym stanie prawnym w Polsce nie jest możliwe wskazanie podmiotu, który mógłby być odpowiedzialny za gromadzenie gier. W wyniku przeprowadzonej analizy pojawiły się również wątpliwości związane z zastosowaniem zasady pertynencji terytorialnej w kontekście producentów gier. Za granicą archiwizacją gier zazwyczaj zajmują się uczelnie wyższe a zasobem gier opiekują się osoby mające specjalistyczną wiedzę dotyczącą przechowywania oraz udostępniania tego typu materiałów. Częściej zagadnieniem tym zajmują się pasjonaci, zazwyczaj bez wykształcenia archiwistycznego. Należy rozważyć zasadność adaptowania tych rozwiązań na grunt polski po uwzględnieniu ich wad i zalet. Proponowane kryteria selekcji, jakimi można by się posłużyć wobec gier i ich producentów, to m.in. popularność producenta na rynku, jego oddziaływanie na branżę, zainteresowanie badaczy daną grą, jej popularna tematyka lub gatunek, innowacyjność technologiczna i tematyczna, data powstania do 1995 r., słaba dostępność tytułu na rynku. Jeśli chodzi o poszczególne etapy opracowania archiwalnego, można zaproponować zbliżone postępowanie jak w przypadku dokumentacji audiowizualnej. Kwestia udostępniania na obecną chwilę jest ograniczona regulacjami dotyczącymi autorskich praw majątkowych.

Należy mieć na uwadze, że jedynym sposobem długotrwałej archiwizacji gier komputerowych przeniesionych z oryginalnego oprogramowania sprzętowego jest metoda emulacji⁹⁹. Wobec zaproponowanych przez autorów elementów opisu pojawić się mogą wątpliwości w sprawie ich kompletności i obszerności. Możliwe, iż niedoskonałość ludzkiego umysłu sprawiła, że pewne aspekty gier mogły umknąć w przedstawionej problematyce. Autorzy są rów-

⁹⁷ Ibid., art. 36.

⁹⁸ Pinkalski, „Modowanie gier komputerowych”.

⁹⁹ Neuroth, Oßwald, Scheffel, i in., *nestor-Handbuch*, 541.

nież świadomi możliwości przeoczenia i nieporuszenia przez nas pewnych zagadnień archiwizacji gier komputerowych. Artykuł stanowi jedynie próbę zarysu problematyki, będąc swego rodzaju rekonesansem badawczym. Na monografię niniejszego tematu przyjdzie nam zapewne jeszcze poczekać dłużej, zważywszy chociażby na obecny brak tego rodzaju materiałów archiwalnych w polskich archiwach, a przynajmniej tych, do których użytkownicy mieliby swobodny, nieskrępowany dostęp, jak przy udostępnianiu w Archiwach Państwowych.

■ Bibliografia

- Aksamitowska, Maja. „23. Ogólnopolski Zjazd Studentów Archiwistyki. Toruń 1–3 czerwca 2022 r.”. *Archiwa – Kancelarie – Zbiory* 13(15) (2022): 209–12. <https://doi.org/10.12775/AKZ.2022.008>.
- Arif, Shabana. „Final Fantasy XV Pocket Edition Released for PS4 and Xbox One, Announced for Switch”. Udostępniono 18.11.2023. <https://www.ign.com/articles/2018/09/07/final-fantasy-xv-pocket-edition-released-for-ps4-and-xbox-one-announced-for-switch>.
- Audio. „Jaka jest żywotność płyt CD, DVD i Blu-ray?”. Udostępniono 14.05.2022. <https://audio.com.pl/vademecum/faq/swiat-av/18422-jaka-jest-zywotnosc-plyt-cd-dvd-i-blu-ray>.
- Bazylewicz, Tomasz. „Gry komputerowe, czyli historia wobec rewolucji przemysłowej 4.0”. W *Gra w historię, historia w grach*, zredagowali Tomasz Bazylewicz i Łukasz Hajdrych, 22–47. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2018.
- Cabrinety, Stephen M. „Collection in the History of Microcomputing, circa 1975–1995”. Udostępniono 19.11.2023. <https://searchworks.stanford.edu/view/4084859>.
- CD Projekt Red. „Nasze Studia”. Udostępniono 17.11.2023. <https://www.cdprojektred.com/pl/about-us>.
- Club Penguin. „Welcome to Club Penguin”. Udostępniono 18.11.2023. <https://web.archive.org/web/20170223062457/http://www.clubpenguin.com/?home=return>.
- Cornell University. „Digital Preservation Strategies”. Udostępniono 20.11.2023. <https://web.archive.org/web/20120730100948/http://www.dpworkshop.org/dpm-eng/terminology/strategies.html>.
- Cowan, Danny. „Spotlight: Bio Force Ape”. Udostępniono 18.11.2023. <http://www.lostlevels.org/bio-force-ape/>.
- D’Anastasio, Cecilia. „Club Penguin Island To Shut Down, Marking Final End of The Beloved Children’s MMO”. Udostępniono 18.11.2023. <https://kotaku.com/club-penguin-island-to-shut-down-marking-final-end-of-1829370171>.
- Dages, Charles L. „Playcable: a Technological Alternative for Information Services”. *IEEE Transactions on Consumer Electronics* CE-26, issue 3 (1980): 482–6.

- Daszkiewicz, Krzysztof, i Hermann Apfelblöck. „Jak długo przetrwają twoje dane?”. Udostępniono 14.05.2022. <https://www.pcworld.pl/news/Jak-dlugo-przetrwaja-twoje-dane,323924.html>.
- Degen, Robert. „Archiwa bieżące. Pojęcie i systematyzacja”. W *Archiwa bieżące. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, zredagowała Marlena Jabłońska, 11–34. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.
- DeMaria, Rusel. *High Score! Expanded: The Illustrated History of Electronic Games*. Boca Raton: CRC Press, 2018.
- Dillon, Roberto. *Ready. A Commodore 64 Retrospective*. Singapore: Springer Singapore, 2015.
- Dym, Brianna, Ellen Simpson, Olivia Fong, and Libi Striegl. „The Internet is not forever: Challenges and Sustainability in Video Game Archiving and Preservation”. *Journal of Electronic Gaming and Esports* 1 (2022): 1–12.
- Filmaffinity. „Full awards and nominations of The Witcher 3: Wild Hunt”. Udostępniono 20.11.2023. <https://www.filmaffinity.com/en/movie-awards.php?movie-id=662674>
- GameFAQs. „Action 52 – Review”. Udostępniono 20.11.2023. <https://gamefaqs.gamespot.com/nes/587064-action-52/reviews/20302>.
- Garda, Maria. „Gry komputerowe jako dziedzictwo kulturowe”. *Replay. The Polish Journal of Game Studies* 1 (2014): 119–28.
- „Gesetz über die Nutzung und Sicherung von Archivgut des Bundes (Bundesarchivgesetz – BArchG)“. *Bundesgesetzblatt*, I S. 4122 (2017) https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Downloads/Rechtliches/bundesarchivgesetz.pdf?__blob=publicationFile.
- Gooding, Paul, i Melissa Terras. „«Grand Theft Archive»: A Quantitative Analysis of the State of Computer Game Preservation”. *The International Journal of Digital Curation* 3, issue 2 (2008): 19–41.
- GRYOnline.pl. „GRYOnline.pl”. Udostępniono 24.04.2023. <https://www.gry-online.pl/>.
- Guttenbrunner, Mark, Christoph Becker, i Andreas Rauber. „Keeping the Game Alive: Evaluating Strategies for the Preservation of Console Video Games”. *The International Journal of Digital Curation* 5, issue 1 (2010): 64–90.
- Harkai, István. „Preservation of video games and their role as cultural heritage”. *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 17, No. 10 (2023): 844–56.
- Harris, James K. „Pocket-Sized Archives: Classic Consoles, Consumed Nostalgia, and Corporate Rememory”. *The Journal of Popular Culture* 53, issue 6 (2020): 1417–34.
- Herman, Leonard. „Company Profile: Atari”. W *The Video Games Explosion. A History from PONG to PlayStation® and Beyond*, zredagował Mark J. P. Wolf, 59–62. Westport-London: Greenwood Press, 2008.
- Herman, Leonard. „System Profile: The Atari Video Computer System (VCS)”. W *The Video Games Explosion. A History from PONG to PlayStation® and Beyond*, zredagował Mark J. P. Wolf, 63–6. Westport-London: Greenwood Press, 2008.
- Howarth, Josh. „How many gamers are there? (New 2023 Statistics)”. Udostępniono 14.11.2023. <https://explodingtopics.com/blog/number-of-gamers#editor-picks>.
- IMDb. „The Witcher 3: Wild Hunt Awards”. Udostępniono 20.11.2023. <https://www.imdb.com/title/tt2993508/awards/>.

- Internet Archive. „The Internet Archive Software Collection”. Udostępniono 14.05.2022. <https://archive.org/details/software>.
- Jabłońska, Marlena. „Materiały ulotne – teoria i praktyka archiwalna w kontekście obowiązujących wytycznych metodycznych”. W *Teoria archiwalna: wczoraj – dziś – jutro*, zredagowali Waldemar Chorążyczewski i Agnieszka Rosa, 291–302. Toruńskie Konfrontacje Archiwalne 2. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.
- Januszko-Szakiel, Aneta. *Archiwistyka cyfrowa. Długoterminowa ochrona dziedzictwa nauki i kultury*. Nauka, Dydaktyka, Praktyka = Science, Didactics, Practice 181. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2017.
- Jaskuła, Michał. „Dlaczego warto archiwizować dźwięki do gier wideo?”. Udostępniono 29.05.2022. https://gamemusic.pl/archiwizacja-dzwiekow/?fbclid=IwAR0oHV6_JVx1_voZ1plb9UNzvS8dGewTKk8ffi3cUVdN13dzcGLIyyx1aKw.
- Karczowa, Helena. *Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje dokumentów archiwalnych. Dokumentacja wizualna i audialna (fotografie, filmy, nagrania)*. Skrypty i materiały pomocnicze. Toruń: UMK, 1979.
- Kent, Steven L. *The Ultimate History of Video Games: From Pong to Pokemon – The Story Behind The Craze That Touched Our Lives and Changed The World*. New York: Three Rivers Press, 2001.
- King, Lucien. *Game on: The History and Culture of Video Games*. New York: Universe Publishing, 2002.
- Kluska, Bartłomiej, i Mariusz Rozwadowski. *Bajty polskie*. Sosnowiec: Bartłomiej Kluska, 2014.
- Kosman, Marcin. *Nie tylko Wiedźmin. Historia polskich gier komputerowych*. Warszawa: Wydawnictwo Open Beta, 2015.
- Kushner, David. *Masters of Doom: How Two Guys Created an Empire and Transformed Pop Culture*. New York: Random House, 2004.
- Leston, Ryan. „Star Wars 1313 Concepts Seemingly Used in New Disney+ Shows”. Udostępniono 17.11.2023. <https://www.ign.com/articles/star-wars-1313-concepts-mandalorian-book-boba-fett-disney>.
- Lewandowska, Izabela, i Anna Bogdanowicz. „Komputerowe metody archiwizacji relacji ustnych”. Udostępniono 24.04.2023. https://www.academia.edu/44374072/Komputerowe_metody_archiwizacji_relacji_ustnych.
- Lewin, Kelsey. „87% missing: the disappearance of classic video games”. Udostępniono 18.11.2023. <https://gamehistory.org/87percent/>.
- Mańkowski, Piotr. *Cyfrowe Marzenia. Historia gier komputerowych i wideo*. Warszawa: Wydawnictwo Trio Collegium Civitas, 2010.
- Marsh, Jackie. „Purposes for literacy in children’s use of the online virtual world Club Penguin”. *Journal of Research in Reading* 37, issue 2 (2014): 179–95.
- Marszałkowski, Jakub, Sławomir Biedermann, i Eryk Rutkowski. *The game industry of Poland – Report 2023*. Warsaw: Polish Agency for Enterprise Development, 2023.
- Moby Games. „Moby Games”. Udostępniono 14.05.2022. <https://www.mobygames.com/>.
- Moby Games. „Samochodowy Wojownik”. Udostępniono 18.11.2023. <https://www.mobygames.com/game/112665/samochodowy-wojownik/>.

- Neuroth, Heike, Achim Oßwald, Regine Scheffel, Stefan Strathmann, i Karsten Huth. *nestor-Handbuch: Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung. Version 2.3*. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, 2010. <https://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/>.
- Parfitt, Ben. „150m signed up to Club Penguin”. Udostępniono 18.11.2023. [lihttps://archive.is/dtfSX](https://archive.is/dtfSX).
- Pinkalski, Zbigniew. „Modowanie gier komputerowych a prawo autorskie. Czy i jakie zmiany można wprowadzić do takich produktów?”. Udostępniono 13.07.2022. https://www.parp.gov.pl/component/content/article/71649:modowanie-gier-komputerowych-a-prawo-autorskie-czy-i-jakie-zmiany-mozna-wprowadzic-do-takich-produktow#_edn1.
- Prabucki, Rafał. „Podstawowe zagadnienia problematyki rekurencji treści cyfrowych”. *Nomos & Dike* 1 (2018): 146–65.
- Rehak, Bob. “The Rise of the Home Computer”. W *The Video Games Explosion. A History from PONG to PlayStation® and Beyond*, zredagował Mark J. P. Wolf, 75–80. Westport-London: Greenwood Press, 2008.
- Robótka, Halina, Bohdan Ryszewski, i Andrzej Tomczak. *Archiwistyka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Robótka, Halina. *Metodyka archiwalna. Opracowanie dokumentacji geodezyjno-kartograficznej, technicznej, audiowizualnej (fotografii, filmów i mikrofilmów, nagrań)*, Toruń: UMK, 1988. <https://kpbc.umk.pl/publication/265741>.
- „Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 lutego 2008 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 29, poz. 167 (2008). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20080290167/O/D20080167.pdf>.
- Ryszewski, Bohdan. *Problemy komputeryzacji archiwów*. Rozprawy. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1994.
- Santabarbara, Seb. „Are emulators legal? Here’s everything you need to know”. Udostępniono 24.04.2023. <https://retrododo.com/are-emulators-legal/>.
- Scutaru, Dan. „How many video games are there in the world?”. Udostępniono 14.11.2023. <https://gameserrors.com/how-many-video-games-are-there-in-the-world/>.
- Skrebels, Joe. „Square Enix Tried Running Final Fantasy XV’s Engine on Switch – It Didn’t Work Well Enough”. Udostępniono 18.11.2023. <https://www.ign.com/articles/2017/09/04/square-enix-tried-running-final-fantasy-xvs-engine-on-switch-it-didnt-work-well-enough>.
- Smoszna, Krystian. „Star Wars 1313 na E3 2012 – Gwiezdne Wojny znowu w formie”. Udostępniono 14.05.2022. <https://www.gry-online.pl/S022.asp?ID=8305>.
- Sobczak, Damian. „Czy wiesz, jak powstaje gra?”. Udostępniono 14.05.2022. https://www.benchmark.pl/testy_i_recenzje/czy-wiesz-jak-powstaje-gra.html.
- Software Preservation Society. „Preserved Software”. Udostępniono 18.11.2023. <http://www.softpres.org/games>.
- „Statut Narodowego Archiwum Cyfrowego”. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, 2022. <https://nac.ssdip.bip.gov.pl/statut/statut.html>.

- University of Michigan Library. „Computer and Video Game Archive”. Udostępniono 18.11.2023. <https://www.lib.umich.edu/locations-and-hours/computer-and-video-game-archive>.
- „Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Ludowej*, nr 38, poz. 164 (1983). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19830380173/U/D19830173Lj.pdf>.
- „Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 24, poz. 83 (1994). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940240083/U/D19940083Lj.pdf>.
- „Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 132, poz. 1111 (2005). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051321111/U/D20051111Lj.pdf>.
- Video Game History Foundation, „Projects”. Udostępniono 18.11.2023. <https://game-history.org/what-were-doing/>.
- Wai, Sebastian. „Software quality and backward compatibility in the video game industry”. *Journal of Industrial and Business Economics* 49 (2022): 545–70.
- Webb, Collin. *Guidelines for the preservation of digital heritage*, Canberra: National Library of Australia, 2003.
- Werner, Adrian. „Zapowiedziano grę akcji Star Wars 1313”. Udostępniono 14.05.2022. <https://www.gry-online.pl/newsroom/zapowiedziano-gre-akcji-star-wars-1313/zd10b8b>.
- Wibowo, Agung P., Mangatur R. Nababan, Riyadi Santosa, i Diah Kristina. „Reconfiguring Localization Quality Assessment for Video Games”. *Journal of Social Studies Education Research* 10, No. 3 (2019): 346–63.
- Winget, Megan, i Caitlin Murray. „Collecting and Preserving Videogames and Their Related Materials: A Review of Current Practice, Game-Related Archives and Research Projects” *Proceedings of the Association for Information Science and Technology* 46 (2008): 1–9. <https://doi.org/10.48550/arXiv.0811.3137>.
- Wohlwend, Karen E., i Tolga Kargin. „Cause I know how to get friends-plus they like my dancing”. (L)earning the Nexus of Practice in Club Penguin”. W *Children’s Virtual Play Worlds*, zredagowali Anne Burke, Jackie Marsh, 79–98. *New Literacies and Digital Epistemologies* 58. New York; Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; Oxford; Wien: Peter Lang, 2013.
- Wolf, Mark J. P. „Arcade Games of the 1970s”. W *The Video Games Explosion. A History from PONG to PlayStation® and Beyond*, zredagował Mark J. P. Wolf, 35–44. Westport-London: Greenwood Press, 2008.
- Wolf, Mark J. P., red. *The Medium of the Video Game*, Austin: University of Texas Press, 2002.
- Wood, Kelli, i David S. Carter. „Art and technology: archiving video games for humanities research in university libraries”. *Art Libraries Journal* 43, issue 4 (2018): 185–95.
- Zwijacz, Kamil. „Disney zamyka LucasArts. Anulowano gry Star Wars 1313 i Star Wars: First Assault”. Udostępniono 14.05.2022. <https://www.gry-online.pl/newsroom/disney-zamyka-lucasarts-anulowano-gry-star-wars-1313-i-star-wars-first-assault/z312934>.

Żeglińska, Anna. „Problem uzupełniania narodowego zasobu archiwalnego o relacje *oral history*”. W *Nowe funkcje archiwów*, zredagowali Irena Mamczak-Gadkowska i Krzysztof Strykowski, 215–20. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2015.

Żeglińska, Anna. „Relacje *oral history* jako obiekty archiwalne”, *Archiwa – Kancelarie – Zbiory* 2(4) (2011): 145–54.

Data przesłania artykułu: 30 IX 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 21 XI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.004>

TOMASZ CZARNOTA

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

ZASADA ARCHIWALNEJ REPREZENTACJI PODSTAWOWYCH ORGANIZACJI PARTYJNYCH (POP) PZPR – ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE I REALIZACJA PRAKTYCZNA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Słowa kluczowe

kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego, selekcja twórców zespołów, podstawowe organizacje partyjne, archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR, Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie

Keywords

formation of the growing archival holdings, selection of fonds creators, basic party organizations, archives of provincial committees of the Polish United Workers' Party, Archive of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Lublin

Tomasz Czarnota, doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii Instytutu Historii UMCS w Lublinie, członek Towarzystwa Nauki i Kultury LIBRA oraz Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, a także członek Grupy Konsultacyjnej ds. Wzmacniania Trwałości Zbiorów Społecznych przy Centrum Archiwistyki Społecznej. Autor m.in. monografii *„To zawsze zostanie dla potomności...”: Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia* (Lublin 2010), oraz artykułów z zakresu historii XX w. i archiwistyki, a także artykułów i ekspertyz, dotyczących współczesnych archiwów społecznych. E-mail: tomasz.czarnota@mail.umcs.pl
ORCID ID: 0000-0001-7702-9053

Streszczenie

Zasada reprezentacji POP (organizacji skupiających członków PZPR pracujących w określonych zakładach lub zamieszkujących na danym terenie) była rozwiązaniem przyjętym na początku lat 60. w archiwach Komitetów Wojewódzkich PZPR, wiążącym się z kształtowaniem narastającego zasobu archiwalnego partii. Wprowadzenie jej w życie miało na celu przyspieszenie opracowywania jej akt i włączenie ich do obiegu naukowego, a także zachowanie akt najbardziej wartościowych informacyjnie i wyeliminowanie tych o niskiej wartości, które ponadto, stanowiąc dokumentację masową, mogły szybko stać się źródłem problemów z powierzchnią magazynową w archiwach. Jej istotą było wyselekcjonowanie takich POP, które – z uwagi na ulokowanie w zakładach pracy odzwierciedlających specyfikę warunków społeczno-gospodarczych itd. danego terenu – w swojej dokumentacji utrwały informacje dla niego nader charakterystyczne. W drugiej połowie lat 80. było ich ponad 7 tys. w całym kraju. Zasadę reprezentacji POP wprowadzono między innymi w województwie lubelskim. Przez *circa* dekadę jej podtrzymywanie przebiegało dość sprawnie, ale od drugiej połowy lat 70. system zaczął objawiać dysfunkcje, tj. nieaktualizowanie wykazu reprezentatywnych POP odpowiednio do zachodzących zmian (np. ogólnej liczebności POP w województwie), opóźnieniach i niewywiązywaniu się z przekazywania akt do Archiwum KW PZPR w Lublinie. W rezultacie w latach 80. były tam akta tylko 69 reprezentatywnych POP, a powinny trafić przynajmniej 250, spośród których faktycznie wytypowanych było tylko 146. Akta reprezentatywnych POP początkowo stanowiły grupę zespołów w zasobie Archiwum, a w 1987 r. wskutek odgórnej decyzji włączono je do zespołów komitetów gminnych, miejsko-gminnych i miejskich. Przez brak należytej staranności do tegoż Archiwum ostatecznie wcale nie dotarły akta wielu tych POP, zwłaszcza z drugiej połowy lat 80.

Summary

The principle of archival representation of the basic party organizations (BPOs) of the Polish United Workers' Party – theoretical framework and practical implementation with particular reference to the Lublin province

The principle of representation of the basic party organizations (BPOs, organizations of the Polish United Workers' Party (PUWP) members working in specific enterprises or residing in a particular area) was a solution adopted in the early 1960s in the archives of the PUWP Provincial Committees, associated with the formation of the party's growing archival holdings. Its implementation was aimed at speeding up the processing of its files and introducing them into scholarly circulation, as well as preserving the files that were most valuable in terms of information and eliminating those of low value, which, moreover, being mass documentation, could quickly become a source of storage space problems in archives. The essence of it was to select such BPOs, which, because they were located in workplaces reflecting the peculiarities of the socio-economic conditions, etc. of a given area, recorded in their documentation information that was overly characteristic of that area. In the second half of the 1980s, there were more than 7,000 of them across the country. The principle of BPOs representation was introduced in the Lublin province, among others. For *circa* a decade its maintenance was quite smooth, but from the 2nd half of the 1970s the system began to manifest dysfunctions, i.e. the failure to update the list of representative BPOs in accordance with the changes taking place (e.g. the

total number of BPOs in the province), delays and failure to fulfill the obligation to transfer files to the Archives of the Province Committee of the Polish United Workers' Party in Lublin. As a result, in the 1980s the Archives of the Province Committee stored the files of only 69 representative BPOs, instead of about 250 that should have been transferred there, of which only 146 were actually selected. The files of representative BPOs, initially a group of fonds in the Archive's holdings, were included in the fonds of borough, municipal, and city committees in 1987 as a result of a top-down decision. Through a lack of due diligence, the Archives eventually did not receive the files of many of these BPOs at all, especially from the second half of the 1980s.

Kontekst wprowadzenia zasady reprezentacji POP

W niniejszym artykule przedstawiono jedną z metod¹ kształtowania zasobu archiwalnego PZPR, odnoszącą się do gromadzenia akt wytwarzanych przez ogniwa znajdujące się na najniższym szczeblu jej struktury organizacyjnej i dlatego najliczniejsze, czyli podstawowe organizacje partyjne (POP). Powinny one działać wszędzie tam, gdzie pracowała bądź mieszkała określona grupa członków i kandydatów owej partii². POP w założeniu miała stanowić „zasadnicze ogniwo struktury partii, tworzone na zasadzie produkcyjno-terytorialnej, a z czasem również branżowej, jako odmiana więzi produkcyjnej³. Jej krótką charakterystykę można uzupełnić także o opinię, zgodnie z którą „POP odpowiadały za bezpośredni nadzór nad społeczeństwem w postaci gęsto rozmieszczonych w nim ośrodków inwigilacji, które z jednej strony przekazywały informacje o sytuacji do władz wyższego stopnia, z drugiej stawały się komórkami wprowadzającymi w życie instrukcje płynące z góry. Zarówno

¹ W tym miejscu należą się Czytelnikowi artykułu objaśnienia terminologiczne. W jego tytule występują określenia „zasada” i „reprezentacji” POP, których – chociażby z racji posłużenia się nimi pierwotnie w partyjnej terminologii metodycznej – starałem się też konsekwentnie używać w jego dalszych fragmentach. Aczkolwiek faktem jest, że w tym kontekście archiwiści PZPR używali też innych wyrażeń, takich jak „zasada reprezentatywności POP”, „metoda reprezentacji POP” itd. Gwoli zachowania konsekwencji terminologicznej zdecydowałem się nie „ulegać” tej dezynwolturze i używać głównego pojęcia w identycznej formie, o ile w grę nie wchodziło użycie cytatu.

² Np. na podstawie Statutów PZPR z 1964 r. i 1975 r. POP miały być tworzone za zgodą komitetów: powiatowego (1964 r.) lub gminnego, miejskiego lub dzielnicowego (1975 r.) wszędzie tam, gdzie było co najmniej 5 członków partii. Zob. *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez IV Zjazd PZPR*, 107 oraz *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez VII Zjazd PZPR w grudniu 1975 r.*, 97.

³ Magier, „Podstawowe organizacje partyjne”, 786.

polityczne, jak również ideologiczne oraz [...] gospodarcze⁴. Zagadnieniu reprezentacji POP nie poświęcono dotychczas szczególnej uwagi w literaturze archiwalnej, za wyjątkiem drobnych wzmianek, jakie dość dawno temu dedykowali mu autorzy z archiwalnego środowiska partii, uwzględnionych w aparacie naukowym tegoż opracowania. Współczesnych studiów nad kształtowaniem i specyfiką struktury zasobu archiwów PZPR nie ma zbyt wiele. Pomijając raczej „suche” opisy zasobów niegdysiejszych Archiwów Komitetów Wojewódzkich (AKW) PZPR, uwzględniające zespoły aktowe POP PZPR (np. znajdujące się obecnie w Archiwum Państwowym w Szczecinie⁵), do tej kategorii autor zaliczyłby na przykład artykuł Dariusza Magiera o zasadzie zespołowości i własny artykuł poświęcony tzw. aktom obcym w ich zasobach, w których to artykułach są notabene wzmiankowane – podobnie jak w opracowaniu Magiera o roli POP w systemie biurokratycznym PZPR⁶ – zagadnienia związane z miejscem akt POP w strukturze zasobu partyjnych archiwów⁷. Dla opracowania problematyki zawartej w niniejszym artykule wykorzystano rozwiązania właściwe metodom historycznej (opartej na analizie materiałów źródłowych) i historyczno-systemowej (służącej odtwarzaniu procesów archiwotwórczych w starszych zespołach archiwalnych)⁸. Dzięki obranym metodom przedstawiono, w jakim kontekście doszło do sformułowania i wprowadzenia metody reprezentacji POP oraz jak ją stopniowo modyfikowano. Dla odzwierciedlenia większego stopnia szczegółowości, w jakim się to odbywało, zilustrowano to także na przykładzie realiów lubelskiej wojewódzkiej organizacji partyjnej. Zasada archiwalnej reprezentacji POP, oprócz uporządkowania jednej z ważniejszych sfer funkcjonowania sieci archiwalnej PZPR, miała także dopomóc w przygotowywaniu bazy źródłowej „zarówno dla historii partii, jak i dla historii rozwoju ekonomiki i stosunków społeczno-politycznych PRL”. Wskazano, że: „Baza źródłowa partii, zanim oddana zostanie do użytku historyków, wymaga selekcji i systematyzacji. Metody kształtowania zasobu archiwalnego PZPR, metody ograniczania ilości akt kwalifikowanych na wieczyste przechowywanie, zadecydują o ilości i jakości źródeł, jakie otrzymają badacze. Od zastosowania właściwych metod, a także od poziomu wiedzy

⁴ Ibid., 790–1.

⁵ Kaczanowska, Jabłoński, „Informacja o zasobie archiwum zakładowego”, 13, 21–2.

⁶ Magier, „Podstawowe organizacje partyjne”, 792–6.

⁷ Magier, „Genetyczne związki materiałów archiwalnych”, 117, 119–20; Czarnota, „Tak zwane akta obce”, 225, 228.

⁸ Cołbecka, „Metody badawcze w archiwistyce”, 32, 39.

obecnych archiwistów zależeć będzie wartość bazy źródłowej do badań nad PZPR”. W tym kontekście jednoznacznie nawiązano do masowości akt, zjawiska „związanego z obecną cywilizacją techniczną”, zmuszającego do intensywnego poszukiwania metod jej znacznego ograniczenia⁹.

Od kiedy konfrontowała się z nim partia rządząca? Refleksja nad tym przyszła nie później niż na przełomie lat 50. i 60. XX w. W 1961 r. podano, że pierwszy masowy napływ akt do składnic akt komitetów wojewódzkich (KW) PZPR zaczął się od zreorganizowania tych komórek w 1953 r. To oznaczałoby, że także problem masowości akt POP mógł zacząć być wyraźnie dostrzegany wkrótce potem¹⁰. I rzeczywiście, pierwsze przypadki „pilotażowego” zastosowania zasady reprezentacji POP miały miejsce jeszcze w latach 50., o czym mowa poniżej. Rozwiązania systemowe „pełzającego problemu” w skali ogólnokrajowej miały nadejść dopiero w kolejnej dekadzie. Dyskusje na temat problemu masowości akt zaczęły się częściej toczyć na początku lat 60. Wywołała je będąca konsekwencją akcesji akt PZPR do wojewódzkich składnic akt partyjnych¹¹ potrzeba ich archiwalnego opracowania. W listopadzie 1960 r. uczestnicy narady kierowników owych komórek w KW zwrócili uwagę na wyjątkowo dużą produkcję akt ogni PZPR, wśród których przeważały materiały POP. W celu ułatwienia i przyspieszenia procesu opracowywania zespołów PZPR wśród szeregu postulatów pojawił się wniosek przedstawiony prawdopodobnie przez Andrzeja Janowskiego, kierownika Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR (ZHP), dotyczący akt POP: „Zastosować metodę «reprezentacji» akt pewnej liczby POP – jak to już uczyniono w Krakowie – pozostałą masę akt zaś wybrakować”¹². W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że przyczyną masowości akt nie było wytwarzanie ich przez POP w ogromnych liczbach, lecz to, że sami aktotwórcy, czyli POP, byli po prostu bardzo liczni. Jeśli chodzi o liczbę wytwarzanej przez nie dokumentacji znacznie częściej spotykany był wręcz ich deficyt, niekompletność. W normatywach kancelaryjnych opisywano niezbędne minimum dokumentów, jakie należało w toku działalności sporzą-

⁹ Kozłowska, „Niektóre problemy kształtowania bazy źródłowej”, 232.

¹⁰ „Ogólne informacje o wynikach i organizacji pracy terenowych Składnic Akt”, [maj 1961], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

¹¹ Na temat zmieniającej się organizacji oraz zadań składnic akt, a następnie archiwów KW PZPR zob. Czarnota, „Od archiwum do archiwum”.

¹² „Informacja o naradzie kierowników Składnic Akt KW PZPR z dni 29–30 XI 1960”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 23.

dzać¹³, a w wykazach akt (od kiedy zaczęły się one pojawiać) akta POP miały (początkowo) w 100% kategorię A albo (pod koniec lat 80.) połowa z określonych rodzajów akt, które powinny one wytwarzać, miała kategorię A (3 typy dokumentów) lub BE (1 typ dokumentu), czyli oscylowało to wokół niemałego odsetka 50%¹⁴.

W 1963 r. Józef Jakubowski, kierownik Działu Akt Polski Ludowej i Archiwów KW w ZHP, dokonując wprowadzenia do problematyki otwieranej właśnie narady kierowników AKW PZPR, stwierdził, że podjęcie decyzji między innymi w sprawie wyżej wymienionej zasady „będzie pierwszym etapem w ukształtowaniu się właściwego profilu archiwów KW, uwolni archiwa od akt wręcz zbędnych czy mniej wartościowych oraz rozwiąże przynajmniej częściowo trudną kwestię miejsca”¹⁵. Z owym „właściwym profilem archiwów” wiązało się także położenie większego nacisku na wspomaganie przez nie badań naukowych, z których progresem wiązało się udostępnianie badaczom archiwaliów w stanie opracowanym. Działania na tym polu wymagały między innymi tworzenia adekwatnych wskazówek metodycznych.

Pierwsza wersja zasady reprezentacji POP z Instrukcji opracowania akt PZPR z 1962 r. i prace nad jej udoskonaleniem

Jedną z nich była „Instrukcja w sprawie archiwalnego opracowania akt Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Archiwach Komitetów Wojewódzkich

¹³ Np. w jedynej powszechnie obowiązującej quasi-instrukcji kancelaryjnej dla ogółu ogniw PZPR z grudnia 1982 r. zapisano, że POP mają sporządzać protokoły (zebrań sprawozdawczo-wyborczych, konferencji delegatów, zebrań sprawozdawczych, egzektyw POP oraz zebrań POP i Oddziałowych Organizacji Partyjnych (OOP). Zob. „Instrukcja Sekretariatu KC PZPR w sprawie dokumentacji partyjnej w komitetach i organizacjach PZPR”, grudzień 1982, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4174: 7.

¹⁴ „Strukturalno-rzeczowy wykaz akt PZPR – załącznik do Instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie dokumentacji partyjnej w komitetach i organizacjach PZPR”, grudzień 1982, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4174: 16; „Wykaz akt Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie instancji pierwszego stopnia ROPP, KZ i POP wraz z kwalifikacją archiwalną, luty 1988 – załącznik do Instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie dokumentacji partyjnej w komitetach i organizacjach PZPR”, grudzień 1982, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4174: 42.

¹⁵ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 21–22 X 1963”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

PZPR (Projekt)” z maja 1962 r. W Instrukcji tej znalazł się następujący ustęp: „W odniesieniu do akt Podstawowych Organizacji Partyjnych [jak w oryginale – T.C.] należy przyjąć zasadę reprezentacji [jak w oryginale – T. C.]. W tym celu należy wytypować z poszczególnymi K[omitetami] P[owiatowymi] grupę Podstawowych Organizacji Partyjnych (od 10 do 20) najbardziej reprezentacyjną dla danego powiatu i dającą przekrój wszystkich POP. Po ustaleniu zobowiązać instruktorów ewidencji w komitetach powiatowych, aby cała dokumentacja wytypowanych Podstawowych Organizacji Partyjnych wpływała do KP, a następnie do Archiwum. Akta pozostałych POP winny pozostać w KP dotąd, dokąd będą posiadały znaczenie praktyczne, a następnie ulec zniszczeniu za wyjątkiem protokołów z zebrań sprawozdawczo-wyborczych POP, które również winny być przekazane do Archiwum. W odniesieniu do akt [POP] PZPR, które wpłynęły do Archiwum przed wprowadzeniem zasady reprezentacji, należy w procesie porządkowania pozostawić do stałego przechowania akta tych podstawowych organizacji partyjnych, które zostały wytypowane obecnie [jak w oryginale – T. C.]. Jeżeli w praktyce okaże się to niemożliwe (np. wytypowana POP wówczas już nie istniała lub nie zachowały się jej żadne akta), należy przechować akta innych, podobnych podstawowych organizacji partyjnych, których dokumentacja jest stosunkowo pełna”¹⁶. W tym fragmencie projektu Instrukcji zasada reprezentacji POP została po raz pierwszy formalnie wyrażona i opisana.

Kwestie wiążące się z zasadą reprezentacji POP pojawiły się na naradzie kierowników AKW już w czerwcu 1962 r. W związku z punktem programu narady, jakim było omówienie owego projektu Instrukcji, wystąpiła Zofia Czuchajowa z krakowskiego AKW, referując „Informację o stosowaniu zasady reprezentacji w odniesieniu do akt POP w zespołach PZPR” w owym archiwum¹⁷. Referat, jak i obecność w programie narady zagadnienia „reprezentacji POP” w AKW były uzasadnione tym, że w projekcie wspomnianej Instrukcji problem ten miał być „postawiony” połowicznie, co z kolei było „odbiciem dwu stanowisk w odniesieniu do tego zagadnienia wśród jej [tj. Instrukcji – T.C.]

¹⁶ „Instrukcja w sprawie archiwalnego opracowania akt Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Archiwach Komitetów Wojewódzkich PZPR. Projekt”, maj 1962, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 80–1.

¹⁷ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 12–13 VI 1962, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

autorów”. Jedno przewidywało przyjęcie reprezentacji POP według powiatów w proporcji „przeciętnie” od 10 do 20 POP (uznanych za reprezentatywne) na powiat, drugie natomiast przewidywało zachowanie obok akt POP reprezentatywnych także protokołów z zebrań sprawozdawczo-wyborczych ogółu POP. Organizatorzy narady oczekiwali, że przyniesie ona wypracowanie jednego „słusznego” modelu opracowania akt POP¹⁸.

Tak wyraźne powiązanie akt POP z aktami Komitetów Powiatowych (KP) wynikało z wytycznych wprowadzonych przez partyjne archiwa, zgodnie z którymi dokumenty wytwarzane w toku działalności POP miały być po upływie czasu określonego przez KP uporządkowane i „przekazane ewidencji KP”¹⁹. Stamtąd zaś miały – wraz z registraturami KP – trafiać do AKW. Warto zaznaczyć, że dotychczas nie przewidywano żadnej selekcji akt ani aktotwórców, co jednoznacznie zapisano w tychże wytycznych, cytując: „Akta każdej organizacji partyjnej stanowią cenny materiał historyczny, dotyczą danej organizacji partyjnej, jak również instancji nadrzędnych i całej partii. [...] Ważnym jest, by każdy dokument odzwierciedlał w pełni treść zebrania, narady, spotkania”²⁰.

Swoje wystąpienie referentka zaczęła od oznajmienia, że AKW w Krakowie wprowadziło zasadę reprezentacji akt POP przed pięcioma laty, w 1957 r. Powodem po temu było przystąpienie do opracowywania akt KP PZPR z lat 1949–1952, będących w stanie całkowitego rozsypu. Podczas alfabetyczno-chronologicznej segregacji masowych akt POP, których na każdy z powiatów województwa krakowskiego przypadało od 300 do 400, zorientowano się, że w przytłaczającej większości stanowiły one „materiał szczątkowy, nie dający pełnego obrazu pracy POP i opracowanie go nie przyniesie pożądanego efektu dla przyszłych badaczy pracy politycznej, jaką prowadziła Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”²¹. Czyli w skrócie: przeciwko zachowaniu i dalszym czynnościom z zakresu archiwalnego opracowania ogółu akt POP przemawiały idące w parze: ich ogromna masowość i nikła (jako całości) wartość informacyjna.

¹⁸ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 12–13 VI 1962”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 12.

¹⁹ „Wytyczne [AKW PZPR] w sprawie tworzenia dokumentów i akt partyjnych w POP oraz ich przechowywania i przekazywania do KP”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4181: 3.

²⁰ Ibid., 1.

²¹ „Informacja tow.[arzyszek] Czuchajowej o zastosowaniu [zasady] reprezentacji w odniesieniu do akt POP w Archiwum KW w Krakowie”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 20.

W związku z powyższym zdecydowano się zastosować wobec nich metody selekcji archiwalnej, przede wszystkim selekcji aktotwórców i może częściowo akt – współcześnie powiązano by je z kryteriami selekcji, takimi jak: wartość informacyjna, stopień (kompletność) zachowania materiałów i znaczenie twórcy²². W wyniku zastosowania selekcji liczba POP (jak należy sądzić – przypadająca na każdy powiat) została zredukowana do 8–9. Ponadto, dzięki możliwości analizy i porównania akt poszczególnych POP, tworzących grupy powstałe w wyniku ich funkcjonowania w środowiskach, takich jak przemysł kluczowy i terenowy, handel uspołeczniony, instytucje państwowe, administracja samorządowa, szkoły i placówki kulturalne oraz wieś, porządkujący doszli do przekonania, że dałoby się uzyskać „właściwy pełny obraz struktury gospodarczo-społecznej na powiecie” dzięki zachowaniu jedynie kilku kompletnych akt POP z poszczególnych środowisk, a poza tym można by dzięki temu odciążyć AKW zarówno „pod względem czasochłonnej pracy, jak i zajmowanego miejsca na półkach”²³. Kolejnym krokiem wykonanym przez archiwum było przedstawienie sekretarzom ogółu KP – w czym musiała uczestniczyć, dając swą aprobatę, nadrzędna wobec nich instancja wojewódzka, zapewne Egzekutywa KW PZPR w Krakowie – propozycji wytypowania przez nich takich POP, „które by dawały przekrój typowy dla środowiska – dla ich powiatu. I tak nie narzucając niczego z góry, wytypowano nam po 10, 15, 17 POP, w zależności od wielkości powiatu i jego struktury gospodarczej. Znalazły się w tej reprezentacji POP z zakładów produkcyjnych, kopalń, hut, przemysłu terenowego, aparatu państwowego, samorządowego i ze wsi, całkowicie odzwierciedlając życie polityczne i gospodarcze na terenie powiatu”²⁴. W odczuciu protagonistów „reprezentacyjnego przedsięwzięcia” uzyskane efekty miały znamiona obiektywizmu – dostrzeżono, że wśród POP przedstawionych przez jeden z powiatów były zarówno „bardzo dobre, dobre [jak] i słabe”, a im zaś „właśnie o takie chodziło, żeby jak najwierniej zachować sytuację i wyniki pracy politycznej na powiecie, przyjmując zasadę, że Archiwum KW nie jest zbiornicą materiałów do kroniki dziejowej jakiegoś tam przysiółka czy gromady, tylko komórką kompletującą materiały niezbędne do opracowywania analiz pracy politycznej PZPR”²⁵. Skutkiem tych

²² Por. Robótka, Ryszewski, i Tomczak, *Archiwistyka*, 38–42.

²³ „Informacja tow.[arzeszki] Czuchajowej o zastosowaniu [zasady] reprezentacji w odniesieniu do akt POP w Archiwum KW w Krakowie”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 20.

²⁴ *Ibid.*, 21.

²⁵ *Ibid.*, 21–2.

działań ze strony AKW PZPR było to, że od 1957 r. do jego zasobu przyjmowano wyłącznie materiały POP figurujących w wykazach podpisanych przez I sekretarzy poszczególnych KP, zaś akta pozostałych KP, trafiające do KP, były tam zatrzymywane tylko „do chwili, aż przestaną być potrzebne”. Dodatkową wartością dodaną uregulowania tej sytuacji było doprowadzenie do tego, że trafiające do AKW protokoły wytypowanych POP znajdowały się w stanie uporządkowanym. Czuchajowa przy okazji nadmieniła, że protokoły niektórych POP trafiały i były tak przechowywane w archiwach własnych niektórych zakładów pracy. W przypadkach bardzo dużych zakładowych organizacji partyjnych, wyłaniających swoje komitety zakładowe (KZ), AKW przejmowało pełną dokumentację partyjną wytworzoną przez owe KZ oraz przez podstawowe i oddziałowe organizacje partyjne (OOP). Na kanwie przedstawionego problemu reprezentacji POP referentka podniosła inną kwestię, także dotyczącą zakresu gromadzenia dokumentów wytwarzanych przez POP oraz przez hierarchicznie wyższe ogniwa struktury organizacyjnej partii, aż po KW. Mianowicie to, że nagminnie albo wcale nie protokołowano posiedzeń różnych instancji, komisji itd., albo zwyczajnie nie dbano o wytworzoną dokumentację, która wskutek tego niszczała lub była gubiona²⁶. Wśród „oczywistych i niezaprzeczalnych zalet metody reprezentacji POP” referująca wymieniła to, że przy zredukowaniu ilościowym akt POP wpływających do KP, skąd przechodziły one do AKW, możliwe stało się ich uporządkowanie przez sekretarki KP, co uprzednio było niewykonalne z uwagi na szeroki zakres ich obowiązków. Kolejną zaletą miało być przygotowanie dla użytkowników AKW bardziej wartościowych informacyjnie materiałów POP. Z dotychczasowych obserwacji praktyk korzystania z akt POP wynikało, że użytkownicy nagminnie zamawiali akta tylko tych POP, które występowały w komplecie i zachowywały chronologiczną ciągłość, a w efekcie takiej manieri typowania materiałów spośród ogółu POP z terenu powiatu niechybnie dochodziłoby do pomijania przy tym akt POP typowych dla niego, a więc bardziej wartościowych dlatego tylko, że byłyby one niekompletne i pozbawione ciągłości. Lepszą jakością informacyjną akt reprezentatywnych POP zapewni także możliwość starannego nadzorowania przez AKW procesów ich wytwarzania – uprzednio w praktyce regularne pozyskiwanie od kilkuset POP należycie prowadzonej i kompletnej dokumentacji było niemożliwe (albowiem faktycznie było to uzależnione od konsekwentnego wywierania w tym zakresie wpływu na sekretarzy POP przez funkcjonariuszy KP). Lepszą jakością, głów-

²⁶ Ibid., 22.

nie od strony kompletności akt wytypowanych POP, dzięki dokładniejszemu nadzorowi dostrzeżono w AKW już w odniesieniu do akt z lat 1959–1960²⁷. W konkluzji Czuchajowa stwierdziła, że „reprezentacja POP jest słuszna, ponieważ w niczym nie uszczuplając zagadnienia zachowania obrazu politycznej pracy PZPR w różnych środowiskach i na różnych etapach budowy socjalizmu w Polsce – poprzez najniższe komórki, jakimi są Podstawowe Organizacje Partyjne – zachowuje wystarczający przekrój typowy dla danego powiatu – ma tę zaletę, że stanowi materiał kompletny i ciągły”, według referentki nieodzowny dla przyszłych analiz naukowych²⁸.

W dyskusji po wysłuchaniu referentki z krakowskiego AKW zebrani wysunęli szereg wątpliwości w związku z zaproponowanym mechanizmem reprezentacji, niedającym według nich pełnej gwarancji, że dokonano właściwego wyboru organizacji partyjnych, co w rezultacie mogło skutkować pominięciem szeregu istotnych źródeł obrazujących pracę partyjną. Dyskutanci zgodnie stwierdzili, że brakowanie akt „niereprezentatywnych” POP powinno być przeprowadzane w AKW po gruntownym rozpoznaniu owej dokumentacji, a nie w terenie, czyli w KP, które nierzadko miewają zaległości w bieżącym porządkowaniu własnych registratur²⁹. Kwestionowano możliwość wprowadzenia zasady reprezentacji w wielkomiejskich, uprzemysłowionych ośrodkach, w tym w Warszawie i Łodzi (z uwagi na „dużą specyfikę” tamtejszych POP – dlatego słuszniej byłoby, zamiast zastosowania reprezentacji, „najwyżej zrezygnować z akt kilkudziesięciu POP” przy zaostreniu kryteriów ich brakowania i przechowywania), jak również – z drugiej strony – w wiejskich POP (powątpiewano w możliwość ustalenia tego, które z gromad będą przedmiotem zainteresowania historyków)³⁰. W większości optowano za rozwiązaniem, wedle którego wprowadzenie zasady reprezentacji powinno być poprzedzone intensywnymi działaniami w zakresie doprowadzenia do prawidłowej pracy kancelarii partyjnych i dokładnego dokumentowania pracy ogniw PZPR³¹. Jakkolwiek w konkluzji większość dyskutantów – pomimo zgłaszanych wątpliwości (np. co do tego, czy wytypowania reprezentatywnych POP dokonywać w terenie, „przed bramami archiwów”, czy też już w nich, po ściągnięciu

²⁷ Ibid., 22–23.

²⁸ Ibid., 24.

²⁹ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 12–13 VI 1962”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 13.

³⁰ Ibid., 13–14.

³¹ Ibid., 14.

tam „wszystkich akt”) wypowiedziała się za przyjęciem owej metody do realizacji³².

Ostatnie zdanie w tej materii należało do kierownictwa ZHP. Na początku października 1962 r. wicedyrektor ZHP Janusz Durko wysłał do wszystkich kierowników AKW pismo z informacją, że dostarczony im przed kilkoma miesiącami projekt instrukcji w sprawie opracowywania akt PZPR ma charakter obowiązującego normatywu, z zastrzeżeniem fragmentu dotyczącego zasady reprezentacji POP. Jak wyjaśnił: „Zgodnie z propozycjami towarzyszy wysuniętymi na naradzie [kierowników AKW – T.C.], zasada reprezentacji POP zostanie wprowadzona w latach następnych, po dokonaniu badań i obserwacji dotyczących tego zagadnienia”³³.

Wizytujący jesienią 1962 r. składnice akt (ściśle rzecz biorąc, wówczas miały one już status archiwów³⁴) KW, w tym też lubelską, stwierdzili, że obowiązująca Instrukcja w sprawie archiwalnego opracowania akt PZPR z maja 1962 r. nie precyzuje dostatecznie jasno, jakiego rodzaju dokumenty i z jakich POP miały podlegać przekazywaniu do nich. Część POP w ogóle nie przekazywała swych akt do KP bądź do komitetów miejskich (KM) lub komitetów dzielnicowych (KD). Wizytatorzy orzekli, że sprawę tę należałoby w najkrótszym czasie uregulować³⁵. Zdanie to – że owa instrukcja nie rozwiązywała zarówno problemu akt POP jak i akt KZ – podzielało kierownictwo Archiwum ZHP i dlatego uznano za konieczne przeprowadzenie nad tym zagadnieniem badań³⁶. Wedle informacji przekazanych jesienią 1963 r. przez Józefa Jakubowskiego czas, jaki upłynął od narady kierowników AKW w czerwcu 1962 r., zgodnie z przyjętym założeniem był właśnie „okresem obserwacji i badań”³⁷. Możliwe, że do pewnego opóźnienia rozwiązania problemu akt POP przyczyniło się także skonstatowanie nieuregulowanej i podobnie, jeśli nie bardziej, niepokojącej

³² Ibid., 16.

³³ „Pismo zastępcy dyrektora ZHP do kierowników AKW z 2 X 1962, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie”, 2/1354/0/XXII-514: nlb.

³⁴ Czarnota, „Od archiwum do archiwum”, 605.

³⁵ „Notatka informacyjna nr 2/35 Centralnej Komisji Rewizyjnej PZPR ze stycznia 1963 r. dotycząca kontroli archiwalnego opracowania i przechowywania dokumentów w wojewódzkiej Składnicy Akt”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 45.

³⁶ „Informacja o naradzie w Oddziale Archiwów Terenowych ZHP w dniu 5 VI 1963”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 51.

³⁷ „Informacja z narady kierowników AKW w dniu 21–22 X 1963”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

sytuacji związanej z aktami KZ w zakładach pracy, spośród których wiele na skutek braku nadzoru oraz zaprzestania ich przejmowania i zabezpieczania przez KP i KD (od 1957 r.) w ogóle nie trafiało do AKW i ulegało zniszczeniu³⁸.

W październiku 1963 r. na naradzie kierowników AKW dyskutowano nad kształtowaniem zasobu archiwów KW, między innymi wracając do budzącej wiele kontrowersji sprawy brakowania akt POP. W tym kontekście podkreślono, że spośród kilku koncepcji ograniczania liczby akt POP w zasobach AKW najbardziej przekonująca wydaje się zasada reprezentacji ich akt, która po raz kolejny stała się przedmiotem wymiany poglądów na tym forum. Wytyczne odnoszące się do sposobu jej urzeczywistnienia nadal stanowiły zapisy z Instrukcji dotyczącej opracowania akt PZPR z maja 1962 r. Prowadzący dyskusję Jakubowski podał do wiadomości, że dokładnie w czasie jej trwania w kraju istniało ogółem 63 771 POP. Zastosowanie zasady reprezentacji przewidującej wytypowanie od 10 do 20 POP na powiat skutkowałoby tym, że z tej ogromnej ilości do wszystkich AKW trafiłyby maksymalnie akta od 7500 POP. Wprowadzenie w życie zasady reprezentacji POP w jej obecnym brzmieniu zaowocowałoby tym, że we wszystkich archiwach partyjnych ogółem dla poszczególnych ogniw struktury PZPR byłyby zgromadzone odpowiednio: 1 zespół KC, 19 zespołów KW, 376 zespołów KP, 4559 zespołów Komitetów Gromadzkich (KGr) i 7500 zespołów akt POP (co stanowiłoby około 12% wszystkich POP). Łącznie dawałoby to 12 455 zespołów pezetpeerowskiej proveniencji³⁹. Zastosowanie reprezentacji POP, przewidującej w zasadzie zachowywanie akt od 10 do 20 POP z danego powiatu, miało się odbywać przy uwzględnieniu politycznego, gospodarczego i społecznego „podłoża” każdego powiatu, przy czym liczby 20 POP, jako swoistej górnej granicy, nie należało traktować jako bezwzględnie nieprzekraczalnej (głos Andrzeja Janowskiego) – ostateczna liczba reprezentatywnych POP z powiatu miała zależeć od jego „waloru”. Dodano też: „Zasadę reprezentacji archiwaliów POP należy w sposób istotny rozszerzyć w odniesieniu do pewnych zagadnień czy szczególnie ważnych w życiu partii wydarzeń czy całych nawet okresów, jak np. zagadnienie spółdzielczości produkcyjnej czy merytorycznie ważne w życiu partii lata 1948–1949, 1956–1957”. Natomiast jeśli chodzi o przechowywanie akt

³⁸ „Informacja o naradzie w Oddziale Archiwów Terenowych ZHP w dniu 5 VI 1963”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 51.

³⁹ „Informacja z narady kierowników AKW w dn. 21–22 X 1963”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 56.

niereprezentatywnych POP zgodnie z przewidzianą dla nich kategorią (B10), należało je brakować po 10 latach od wytworzenia⁴⁰. W dyskusji ze strony kierowników AKW padały różne dodatkowe propozycje w kierunku łagodzenia rygoru brakowania akt niereprezentatywnych POP, dotyczące na przykład nadawania samym tylko protokołom z ich zebrań sprawozdawczo-wyborczych kategorii A, oraz przesunięcia daty zastosowania zasady reprezentacji dla akt POP, począwszy od roku 1961 r., a nie wstecz aż od 1949 r.⁴¹. Wśród postulatów zgłaszanych podczas tej samej narady znalazł się pomysł zastosowania zasady reprezentacji także wobec akt KGr (głos Czuchajowej)⁴². Podsumowujący naradę Janowski stwierdził, że protokoły z zebrań sprawozdawczo-wyborczych POP niereprezentatywnych w olbrzymiej większości nie posiadają żadnych wartości badawczych, dlatego od pomysłu zachowywania ich (jako akt kat. A) należy odejść. Uznał też za bezzasadne (bo to przesadna ostrożność) przedłużanie okresu przechowywania akt POP niereprezentatywnych w AKW z 10 do 20 lat. W odniesieniu do proporcji (liczb bezwzględnych) POP typowanych jako reprezentatywne podkreślił, że w wyborze należy uwzględniać wszystkie aspekty danego terenu i wskazywać te POP, które bardziej od innych uwzględniają charakter i specyfikę danego powiatu. Zalecił stanowczo, aby nie pomijać przy tym małych, zwłaszcza wiejskich POP. Natomiast za nieporozumienie uznał zgłaszane pomysły dotyczące rejestrowania bądź mikrofilmowania przewidzianej do brakowania dokumentacji⁴³. Odrzucono także propozycję przesunięcia etapu zastosowania reprezentacji akt POP do fazy archiwalnego opracowywania akt zespołów PZPR, co oznaczałoby przejście najpierw akt ogółu POP i przeprowadzanie reprezentacji dopiero „za bramami archiwów”, *eo ipso* jej ciężar spadłby na barki ich personelu. Janowski dał wyraz przekonaniu, że „Istnieją konkretne możliwości pozwalające wytypować reprezentację przed porządkowaniem akt. Będzie to reprezentacja nieprzypadkowa i pełniejsza”⁴⁴. Jakubowski zalecił uczestnikom narady jako jedno z głównych zadań na 1964 r. (oprócz m.in. wypracowania właściwego profilu AKW i pracy badawczej nad charakterem akt PZPR) wdrożenie na swoim te-

⁴⁰ Ibid., 57.

⁴¹ Ibid.

⁴² „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 21–22 X 1963”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 58.

⁴³ Ibid., 60.

⁴⁴ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 21–22 X 1963”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

renie zasady reprezentacji POP⁴⁵. Tym samym rok 1964 należy uznać za datę początkową powszechnego zaprowadzenia zasady archiwalnej reprezentacji POP. Informację o tym, że „w tym roku należy wprowadzić zasadę reprezentacji archiwalnej w odniesieniu do akt podstawowych organizacji partyjnych, zgodnie z instrukcją ZHP w sprawie archiwalnego opracowania akt PZPR z maja 1962 r., rozesłano do wszystkich KW na początku października 1964 r.” Wraz z nią wystosowano zalecenie, aby sekretarze KP, KM i KD do końca tego roku wytypowali w porozumieniu z kierownikami AKW „odpowiednią grupę POP, najbardziej reprezentatywną, odzwierciedlającą w sposób miarodajny strukturę polityczną, społeczną i gospodarczą powiatu”. Akta owych POP będą „na stałe” przechowywane w archiwach, natomiast akta pozostałych POP trafią tam jedynie na 10 lat, po upływie których i po dokonaniu wobec nich ekspertyzy będą niszczone⁴⁶. Podkreślono, że liczba reprezentatywnych POP „winna wahać się dla powiatu w granicach 10–20, z tym iż liczby tej nie należy traktować jako nieprzekraczalnej. Ze względu na fakt, że liczba podstawowych organizacji partyjnych w powiatach wahała się od kilkudziesięciu do kilkuset, zalecano uwzględnienie takiego procentu, który by zabezpieczał i odzwierciedlał okres właściwej działalności podstawowych organizacji partyjnych w powiatach”. Warto w tym miejscu podkreślić dopuszczenie ewentualności typowania POP na zasadzie przyjmowania ich pewnego stosunku procentowego wobec całości, zamiast wartości określonych dotąd przez liczby bezwzględne. W owym piśmie odniesiono się jeszcze do zasad typowania POP, których akta miały być wieczyście przechowywane w AKW – Podkreślono mianowicie, że „nie mogą one być sztywne” i że należy je systematycznie, co kilka lat poddawać analizie – „tak, aby zmiany zachodzące w strukturze powiatu znajdowały swoje odbicie w dokumentach”.

Na naradzie kierowników AKW w grudniu 1964 r. Janowski przyznał, że istnieją trudności z przeprowadzeniem zasady reprezentacji, gdyż jest to zadanie całkowicie pionierskie, wykraczające poza ramy „normalnej działalności” AKW⁴⁷. Zaznaczył, że trudność polega także na konieczności zaangażowania

⁴⁵ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 21–22 X 1963”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 59.

⁴⁶ „Pismo zastępcy dyrektora ZHP i zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do sekretarzy organizacyjnych KW PZPR z dnia 6 X 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-514: nlb.

⁴⁷ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 3–4 XII 1964”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 88.

w to szeregu ogniw partyjnych, w tym KW, do których należało zatwierdzenie wykazu POP wytypowanych jako reprezentatywne⁴⁸.

Na naradzie kierowników AKW w grudniu 1965 r. Jakubowski z kolei przyznał: „Zasada reprezentatywności w odniesieniu do akt POP ma oczywiście swoje wady, być może, że po pewnym okresie doświadczeń będzie trzeba wprowadzić pewne korekty”. Większość archiwistów AKW miała wyrażać pogląd, że takie rozwiązanie jest najbardziej racjonalne⁴⁹. Według tegoż Jakubowskiego do czasu odbycia się owej narady wszystkie archiwa opracowały w porozumieniu z KP wykazy reprezentatywnych POP ze swoich województw⁵⁰. Informacja ta najwyraźniej była nieścisła, albowiem na naradzie kierowników AKW w połowie 1966 r. podkreślono, że prace przy zdefiniowaniu zasady reprezentacji POP dla poszczególnych województw muszą być do końca tego roku bezwarunkowo zakończone, a spisy reprezentatywnych POP wysłane AZHP do zatwierdzenia⁵¹. W lutym 1967 r. odbyło się zebranie Komisji Metodycznej AZHP, w którym wzięło udział kilku kierowników AKW, a także przedstawiciele NDAP, archiwów państwowych i Uniwersytetu Warszawskiego, w osobach Marii Bielińskiej, Krzysztofa Radczuka, Marii Tarakanowskiej i Ireneusza Ihnatowicza. Było ono poświęcone problemowi powtarzalności akt w AKW PZPR, a intencją zwołujących je było uzyskanie odpowiedzi co do możliwości wybrakowania kolejnego egzemplarza „akt jednobrzmiących”, występujących zwłaszcza w zespole KW (u „odbiorcy”) w referacie sprawozdawczym – i w zespołach KP (u „wystawców”)⁵². W kwestii zasady reprezentatywności POP wypowiedział się Ihnatowicz, sugerując zredukowanie liczby akt reprezentatywnych POP (wybieranych na poziomie 10%). Z kolei Radczuk podkreślił fakt występowania istotnego związku między aktami POP a aktami zakładów pracy, przy których działają, w związku z czym postulował nawiązanie współpracy z państwową służbą archiwalną przy typowaniu reprezentatywnych POP, a także przechowywanie ich akt w archiwach państwowych razem z dokumentacją zakładów pracy. Wobec tej ostatniej propozycji kie-

⁴⁸ Ibid., 88–9.

⁴⁹ Jakubowski, „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w Zakładzie Historii Partii”, 263.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 7–8 VI 1966”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 127.

⁵² „Protokół z posiedzenia Komisji Metodycznej AZHP z dnia 2 II 1967”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 136–41.

rownictwo partyjnej służby archiwalnej znacznie wcześniej zajęło negatywne stanowisko. Wyraził je przed ponad rokiem kierownik AZHP, Janowski, odnosząc się do koncepcji przejmowania przez archiwa państwowe wraz z aktami poszczególnych zakładów pracy, także akt KZ, uzasadniając to tym, że kreowanie „mieszanych, zakładowo-partyjnych zespołów” byłoby według niego sprzeczne z odnośnymi przepisami, a konkretnie – choć ściśle rzecz biorąc, ujął to nieprecyzyjnie (chodziło o rozporządzenie) – z „dekretem Rady Ministrów o państwowym zasobie archiwalnym”⁵³. Kwestia reprezentacji archiwalnej ogniw partyjnych nie została definitywnie zamknięta w drugiej połowie lat 60. XX w. W marcu 1969 r. na naradzie kierowników AKW „szerzej omówiono [...] zasadę reprezentatywności akt POP”. Przypomniano kontekst i potrzebę jej wprowadzenia, podkreślając, że przyjęto ją po przeprowadzeniu przez AKW szeregu „badań dotyczących charakteru akt POP, ich wartości poznawczej i objętości. Podyktowane to było m.in. dużą ilością powtarzających się dokumentów POP dotyczących tej samej problematyki”⁵⁴. Po przeanalizowaniu przez ZHP wykazów reprezentatywnych POP przesłanych przez AKW stwierdzono, że „wytypowane organizacje w sposób miarodajny odzwierciedlają specyfikę terenu. Jednakże w zakresie samych form gromadzenia i przekazywania do archiwów akt POP występują jeszcze i dziś pewne nieprawidłowości”. W dyskusji podniesiono problem „napotykania w terenie różnych przeszkód” we wcielaniu w życie wyżej wymienionej zasady⁵⁵. Zaapelowano o dalsze prace nad zasadą reprezentatywności akt POP i dokonywanie wnikliwych analiz przez kierowników AKW. Postępowanie z aktami niereprezentatywnych POP uzależniano od możliwości lokalowych danego AKW, aczkolwiek wszelkie inne rozwiązania od wynikających z wytycznych ZHP i Wydziału Organizacyjnego KC miały być uzgodnione z AZHP⁵⁶.

Na naradzie kierowników AKW w styczniu 1972 r., w dyskusji po wystąpieniach kierowników AKW: lubelskiego – Heleny Szawdzin i bydgoskiego – Stanisława Różyckiego zabrał głos Jan Szczebblewski, pracownik Działu Akt Polski Ludowej i Archiwów KW. Nawiązując też do przeprowadzonych przez niego niedawno kontroli w pięciu województwach (w tym w Lubelskiem, o czym

⁵³ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 16–17 XII 1965”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 149.

⁵⁴ Paszta, „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w ZHP”, 282.

⁵⁵ Ibid., 282–3.

⁵⁶ „Informacja z narady kierowników AKW PZPR w dniach 4–5 III 1969”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 26.

niżej), stwierdził on, że występuje zjawisko zbyt szerokiego typowania reprezentatywnych POP (zamiast około 10% bywało ich trzy, a nawet cztery razy więcej). Podkreślił występowanie luk w już zgromadzonych w AKW aktach reprezentatywnych POP, dodając, że odpowiedzią na to powinno być zwiększenie dbałości o regularne i kompletne przejmowanie ich akt. Według Szczeblewskiego nie było potrzeby zmieniania treści zasady, ale istniała „konieczność jej konsekwentnego wprowadzenia w życie poprzez: dalszą analizę tego problemu w poszczególnych województwach, jak i na szczeblu centralnym, urealnienia tam, gdzie zachodzi konieczność – przy pomocy KP/KM – listy reprezentatywnych POP, dopilnowania przez archiwa KW, by lista reprezentatywnych POP oscylowała wokół 10% ogółu POP w powiatach, zwiększenia wysiłków, by dokumentacja z reprezentatywnych POP wpływała regularnie do KP/KM, a następnie do AKW”⁵⁷. Norbert Kołomejczyk, zastępca kierownika CA KC PZPR, zwrócił zebraniem uwagę na to, aby przy typowaniu reprezentatywnych POP trzymano się wyznaczonych proporcji, czyniąc to w skali całego województwa, a nie powiatu, i w ogóle, by przyjmowano właśnie tę perspektywę. Dodał, że należy uwzględniać tradycje (tzn. dłuższy czas istnienia) POP, lecz by przede wszystkim przy typowaniu POP miano na uwadze te w nowo utworzonych zakładach pracy⁵⁸.

W listopadzie 1972 r. poinformowano kierowników AKW uczestniczących w kolejnej naradzie, że na początku grudnia tego roku zostaną im dostarczone przykładowe wykazy akt dla KP, KM, KD i reprezentatywnych POP⁵⁹. Z kolei podczas narady w listopadzie 1975 r. jednym z punktów programu miało być „zagadnienie akt reprezentatywnych POP”⁶⁰. Niestety nie udało się odnaleźć protokołu z tej narady ani w zespole KC PZPR, ani w aktach lubelskiego KW PZPR, a nawet potwierdzenia, że faktycznie się odbyła.

W rozesłanym w czerwcu 1979 r. do wszystkich kierowników AKW piśmie okólnym Kołomejczyk, uczulając ich na wykonywanie we właściwy sposób szeregu zadań archiwalnych, głównie metodycznych, odniósł się między in-

⁵⁷ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 27–28 I 1972”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 68.

⁵⁸ Ibid., 69.

⁵⁹ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 9–10 XI 1972”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 86.

⁶⁰ „Program narady w sprawie zabezpieczenia akt partyjnych i pracy archiwów KW w nowej strukturze władz i aparatu partyjnego w dniach 12–13 XI 1975”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-298: nlb.

nymi do akt reprezentatywnych POP. Poinformował, że akta poszczególnych organizacji partyjnych przekazywane do archiwów miały w nich tworzyć oddzielne zespoły archiwalne, łączone w grupy. Przypomniał, że w grupie zespołów akt POP „R” powinno się znaleźć 10% ogólnej liczby owych organizacji z terenu województwa. Ponadto archiwom zalecono założenie narzędzia ewidencji syntetycznej zasobu – kartoteki zespołów, uwzględniającej takie dane, jak: numer zespołu, pełna nazwa zespołu i data otwarcia zespołu⁶¹.

W 1981 r. opublikowano tekst referatu Kołomejczyka, wygłoszonego w październiku 1979 r. w Sofii, na IV konferencji kierowników archiwów partyjnych. Autor uwzględnił w nim wątek zasady archiwalnej reprezentacji POP, którą ocenił następująco: „Długoletnia praktyka wykazała celowość i dużą przydatność zasady reprezentacji. Stosowanie tej zasady miało nie przynieść żadnego uszczerbku w procesach kształtowania zasobu i jego wykorzystania, oszczędziło natomiast sporo pracy i miejsca w magazynach”⁶². W 1981 r. Jakubowski w artykule poświęconym aktualnym problemom gromadzenia akt w archiwach PZPR nawiązał do zasady reprezentacji POP, a właściwie do jej aktualności i potrzeby modyfikacji. Zaznaczył nieco enigmatycznie, że „w świetle wydarzeń ostatniego roku, budzi dziś dyskusje obowiązująca od wielu lat zasada reprezentatywności archiwalnej POP, zakładająca gromadzenie i przechowywanie w archiwach PZPR akt jedynie 10% POP. Dodać należy, że owa reprezentatywność nie dotyczyła dużych organizacji partyjnych liczących ponad 400 członków i kandydatów partii (jest ich obecnie blisko 1000), których akta bez wyjątku wpływają do archiwów. Zasada reprezentatywności opracowana przed wieloma laty, zabezpiecza dla archiwów akta wszystkich grup POP występujących na danym terenie (województwie). W ostatnich latach podawano w wątpliwość potrzebę przechowywania akt reprezentatywnych POP w archiwach, opierając się na danych o ich minimalnym wykorzystaniu przez badaczy. Obecnie zaś rozlegają się głosy, że odsetek reprezentatywnych POP należy rozszerzyć, a także zastanowić się nad możliwością gromadzenia w dużych POP akt OOP”. Motywacją dla tego stanowiska było założenie, że w najniższych ogniwach miało istnieć „najbardziej autentyczne życie partii” i że akta POP jako jedyne spośród przechowywanych w archiwach wyrażają postawy szeregowych członków partii, zaś pozostałe akta wyrażają stanowisko wybieralnych instancji lub aparatu partyjnego. CA KC PZPR zaleciło już

⁶¹ „Pismo zastępcy kierownika CA KC PZPR z dnia 15 VI 1979”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-298: nlb.

⁶² Kołomejczyk, „Wojewódzkie archiwa PZPR”, 15.

archiwom KW w szerszym niż dotąd zakresie gromadzenie akt OOP w dużych zakładach pracy⁶³.

Kształtowanie się procedur związanych z realizacją zasady reprezentacji POP

Około połowy lat 60. procedura typowania reprezentatywnych POP sprowadzała się do tego, że archiwista AKW wraz z właściwym sekretarzem KP i kierownikami poszczególnych dziedzin „życia gospodarczego i społecznego” miał wyselekcjonować dla każdego powiatu 10–20 przykładowych POP, najbardziej aktywnych na danym terenie bądź w danym środowisku i zgromadzić ich pełną dokumentację w archiwum⁶⁴. Można zatem w tym widzieć stosowanie kryterium jakościowego (wysoką aktywność organizacji). Bodajże do końca tej dekady podtrzymywano selekcjonowanie, wskazując wyżej wymienione wartości w liczbach bezwzględnych, natomiast od lat 70. stosowano system selekcjonowania POP „R” oparty na typowaniu ich określonego odsetka.

Zmiana podziału administracyjnego kraju w połowie lat 70., polegająca na likwidacji powiatów i zwiększeniu liczby województw, nie wpłynęła zasadniczo na sposób realizacji zasady reprezentacji POP. Świadczą o tym wskazówki dotyczące gromadzenia ich akt, zawarte w wytycznych CA KC PZPR w sprawie działalności AKW z 1976 r. Informowano w nich, że mają one gromadzić i przechowywać tylko akta wybranych (10%) POP, a ich wyboru należało dokonywać zgodnie z „zasadą reprezentatywności”. Za podstawę typowania POP „należało przyjąć dotychczasowe ustalenia dotyczące b.[yłych] powiatów. Wytypowane do reprezentacji POP powinny w sposób jak najbardziej pełny odzwierciedlać polityczno-społeczną i gospodarczą strukturę województwa. Akta pozostałych POP nie powinny być przejmowane do Archiwum. W procesie typowania reprezentatywnych POP należy uwzględnić te, które mają więcej niż 400 członków i kandydatów partii”. Wykaz reprezentatywnych POP miał być zatwierdzony przez Sekretariat każdego KW i skonsultowany z CA KC PZPR. Zmiana proceduralna, bezpośrednio wiążąca się z odmiennym podziałem administracyjnym polegała na tym, że sekretarze wytypowanych do reprezentacji POP mieli przekazywać ich akta do komitetów gminnych (KG),

⁶³ Jakubowski, „Aktualne problemy gromadzenia akt”, 14.

⁶⁴ Janowski, „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”, 286.

KM bądź KD⁶⁵. Rolę Sekretariatu KW jako organu, do którego należało wytypowanie – zatem nie miało to należeć do instancji stopnia podstawowego – „około 10% POP” z terenu województwa, potwierdziła późniejsza Instrukcja o dokumentacji partyjnej dla ogółu ogniw PZPR⁶⁶.

W wytycznych CA KC PZPR w sprawie gromadzenia i opracowywania akt w „obecnej” strukturze organizacyjnej partii z czerwca 1978 r., znalazły się wskazówki dotyczące postępowania z aktami reprezentatywnych POP. Zgodnie z nimi akta reprezentatywnych POP podzielono na dwie grupy: 1) wytworzone przed 1 VI 1975 r. oraz 2) wytworzone po tej dacie. Pierwszą grupę należało opracowywać w istniejących przed tą datą tzw. „starych” archiwach KW, według zasad zawartych w zbiorze przepisów z 1969 r.⁶⁷, natomiast POP zakwalifikowane do drugiej grupy winny być gromadzone zgodnie z nową strukturą władz i aparatu partyjnego oraz opracowywane zgodnie z wytycznymi CA KC PZPR z września 1976 r. Akta reprezentatywnych POP z grupy pierwszej należało pozostawić w 17 „starych” archiwach, jako składowe istniejących zespołów archiwalnych komitetów powiatowych, miejskich lub dzielnicowych (które stawały się zespołami zamkniętymi), natomiast akta reprezentatywnych POP tworzonych po 1 VI 1975 r. miały tworzyć samodzielne zespoły i otrzymać nowe, indywidualne numery ewidencyjne (sygnatury zespołów). Akta ogółu POP „R” utworzonych po 1 VI 1975 r. winny być przechowywane we wszystkich archiwach jako samodzielne zespoły zgodnie z obecnym podziałem terytorialnym i strukturą organizacyjną partii. Trzydzieści dwa nowo utworzone AKW (w nowo powstałych województwach) zobligowano do ustalenia, czy na obszarze ich właściwości terytorialnej nie występują reprezentatywne POP utworzone przed 1 VI 1975 r. – w przypadku ich odnalezienia, należało bezzwłocznie przekazać ich akta właściwym „starym” AKW⁶⁸.

W drugiej połowie lat 80. wydano wytyczne CA KC PZPR w sprawie działalności AKW, w tym zakresie będące niemal identyczne z tymi z 1976 r.

⁶⁵ *Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR*, 40.

⁶⁶ „Strukturalno-rzeczowy wykaz akt PZPR – załącznik do Instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie dokumentacji partyjnej w komitetach i organizacjach PZPR”, grudzień 1982, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4174: 16.

⁶⁷ *Archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR. Zbiór przepisów*.

⁶⁸ „Wytyczne CA KC PZPR w sprawie gromadzenia i opracowywania akt w obecnej strukturze organizacyjnej partii”, czerwiec 1978, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-298: nlb.

„Kosmetyczną” modyfikacją było rozszerzenie listy komitetów mających przejmować akta od reprezentatywnych POP o komitety miejsko-gminne (KM-G). Istotniejsze było dopisanie możliwości przekazywania do AKW akt POP bezpośrednio przez ich sekretarzy. Archiwa zobowiązano do dokonywania na bieżąco, „w miarę potrzeb [...] zmian i korekt wśród reprezentatywnych POP, wynikających ze zmian i przekształceń strukturalno-organizacyjnych tych POP”⁶⁹. Być może zapis ten później określano mianem „weryfikacji”, która nastręczyła sporo interpretacyjnych wątpliwości.

Rezultaty stosowania zasady reprezentacji POP w perspektywie ogólnokrajowej

Skutkiem stosowania owych procedur było kształtowanie zbiorowości POP „R”, których akta miały powiększać zasoby AKW. Jak ów „zbior” się prezentował w skali ogólnokrajowej w trzech ostatnich dekadach istnienia partii? Na koniec grudnia 1966 r. POP PZPR wytypowanych jako reprezentatywne było niespełna 7 tys. w całym kraju, co stanowiło niespełna 10% ich wszystkich (tab. 1).

Z kolei według stanu na dzień 1 I 1968 r., o którym podano informację podczas narady kierowników AKW PZPR w marcu 1969 r. (czyli upływ przeszło roku niezbyt dużo wnosił), w całym kraju było łącznie 7005 reprezentatywnych POP, co stanowiło 10,5% ogółu POP (było ich 67 657)⁷⁰.

⁶⁹ *Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR*, 52.

⁷⁰ „Informacja z narady kierowników AKW PZPR w dniach 4–5 III 1969”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 26. Notabene w innym opracowaniu, także prezentującym dane na dzień 1 I 1968 r., podano identyczną liczbę reprezentatywnych POP, ale inną liczbę ogółu POP istniejących w kraju (tj. 67 576) – wówczas też odsetek reprezentatywnych POP wynosił 10,4 %. „Zestawienie liczby reprezentatywnych POP według działów, wytypowanych przez AKW PZPR. Stan na 1 I 1968”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-516: nlb.

**Tab. 1. POP „R” wg wojewódzkich organizacji partyjnych
(stan na koniec 1966 r.)**

KW PZPR	Ogólna liczba POP	Liczba POP wytypowanych do reprezentacji	Odsetek w %
Białystok	2804	324	11,5
Bydgoszcz	5176	470	9,0
Gdańsk	2775	357	12,8
Katowice	4264	450	10,5
Kielce	4173	316	7,5
Koszalin	2564	245	9,5
Kraków	3911	313	8,0
Lublin	4892	344	7,0
Łódź miasto- -województwo	878	92	10,4
Łódź	3259	423	12,9
Olsztyn	2927	348	11,8
Opole	2599	255	9,8
Poznań	6590	676	10,2
Rzeszów	3274	331	10,1
Szczecin	2199	211	9,5
Warszawa miasto- -województwo	1934	173	8,9
Warszawa	5572	626	11,2
Wrocław	4702	417	8,8
Zielona Góra	2469	316	12,7
Razem	66 962	6687	9,98

Źródło: na podstawie „Zestawienie reprezentatywnych POP według komitetów wojewódzkich PZPR stan na 31 XII 1966”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-516: nlb.

Tab. 2. POP „R” wg sektorów gospodarki państwa (stan na 1 I 1968 r.)

Nazwa działu	Liczba reprezentatywnych POP	Odsetek w %
przemysł	1417	20,23
rolnictwo	2638	37,66
budownictwo	211	3,01
transport i łączność	204	2,91
spółdzielczość pracy	279	3,98
obróć towarowy	537	7,66
gospodarka komunalna	84	1,19
rady narodowe	333	4,75
milicja obywatelska	170	2,43
wymiar sprawiedliwości	62	0,88
szkolnictwo i oświata	518	7,39
instytuty naukowe	62	0,88
kultura	101	1,44
służba zdrowia	171	2,44
organizacje, towarzystwa społeczne	27	0,38
pozostałe	169	2,41
ministerstwa i urzędy centralne	22	0,31
7005		

Źródło: na podstawie „Informacja z narady kierowników AKW PZPR w dniach 4–5 III 1969”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 26–7.

Notabene, w opublikowanej informacji na temat narady z marca 1969 r. znalazły się nieco zmienione dane na temat ogólnej liczby POP w kraju (70 057) oraz ich odsetka, jaki stanowiły reprezentatywne POP (10%), choć ogólna liczba POP tych ostatnich (7005) pozostała identyczna⁷¹. Fakt ten wskazuje na znaczny stopień płynności odnośnych danych.

Dane na temat POP „R” w skali ogólnokrajowej podlegały w ostatnich latach istnienia PZPR raczej nieznacznym wahaniom. W latach 1983–1984 w całej

⁷¹ Paszta, „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w ZHP”, 282.

Polsce było 7380 reprezentatywnych POP (na ogółem 73 800 POP)⁷². W 1986 r. było ich 7619 (na ogółem 76 197 POP)⁷³. Nie znam późniejszych danych, ale wolno powątpiewać w to, że liczba ta mogła się znacząco zmienić *in plus*.

Rozmieszczenie, segregacja zespołowa i opracowywanie akt POP „R” w zasobach archiwów KW

Istotnym wymiarem realizacji zasady reprezentacji POP było także rozmieszczenie ich akt w strukturze zasobu poszczególnych AKW, jak i dokonanie podobnych rozstrzygnięć na poziomie międzyarchiwalnym. Był to kształtujący się przez lata proces. W 1967 r. przed kolejną naradą kierowników AKW wysłano im tezy do omówienia na niej, m.in. zagadnienie zespołowości w archiwach, w ówczesnym kształcie „nie odpowiadającej ogólnie przyjętym w archiwistyce wymogom, określającym daną grupę akt jako zespół archiwalny”. Odnosiło się to zwłaszcza do zespołów KP, m.in. z uwagi na włączanie do nich akt komitetów niższych szczebli (KGr, KM) i POP. Ich akta, jak sugerowano, powinny tworzyć oddzielne zespoły bądź ich grupy, ponieważ były one wytworami „samodzielnych komórek partyjnych, stanowiących określone ogniwa w strukturze organizacyjnej partii, posiadających statutowe zadania i kompetencje oraz działających na określonym terenie”. Odnośnie akt POP „R” przedstawiono następującą propozycję: „należy z akt [...] reprezentatywnych POP stworzyć grupy zespołów, zaś z akt POP liczących ponad 400 członków i kandydatów partii oraz posiadających niektóre uprawnienia komitetów powiatowych [stworzyć] samoistne zespoły⁷⁴. Uznano, że teoretycznie możliwe byłoby wyłączenie akt POP ze znajdujących się już w AKW zespołów KP. Ale skoro nie można było rozróżnić sytuacji, w których akta POP „znalazły się w zespołach KP jako wynik normalnego toku pracy”, nie zaś wskutek włączenia ich tam po latach poniekąd sztucznie bez związku z praktycznym funkcjonowaniem struktur partyjnych, uznano to właściwie za niewskazane, gdyż godziłoby w „generalną zasadę niepodzielności zespołu archiwalnego”⁷⁵. Dlatego zalecono nie naruszać aktualnego stanu fizycznego zespołów KP „do

⁷² Paszta, „Przejmowanie i opracowanie materiałów archiwalnych”, 15.

⁷³ Paszta, „Narada kierowników archiwów komitetów wojewódzkich”, 24.

⁷⁴ „Pismo okólnie Oddziału Archiwów Terenowych ZHP do kierowników AKW PZPR z maja 1967”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 16–7.

⁷⁵ Ibid., 17.

chwili unormowania właściwego przekazywania akt [...] POP do KP, tj. do roku 1964 (rok zjazdowy – cezura archiwalna⁷⁶). Założenie o nienaruszalności dotychczas wytworzonych związków akt POP, części składowych zespołów KP, z ich innymi fragmentami ugruntowały wydane niebawem przepisy metodyczne w sprawie archiwalnego opracowywania akt PZPR, a na ich kształt znacząco wpłynęła mocno już „zadomowiona” zasada reprezentacji POP⁷⁷. We wspomnianych wyżej tezach na naradę w 1967 r. podano też pod rozwagę kwestię decyzji co do tego, aby trzymając się reguły fizycznej nienaruszalności zespołów KP zawierających akta włączonych do nich dawniej POP, łączyć akta POP, „które pozostają w zespołach KP z aktami [POP wytypowanych do reprezentacji – T. C.], które wpłynęły w późniejszym czasie i stanowić będą [...] grupy zespołów, jedynie przy pomocy inwentarza. Wymagać to będzie sporządzania podwójnych kart inwentarzowych”. Grupy zespołów miały być tworzone z osobna dla poszczególnych powiatów⁷⁸. Karta zespołu miała być wypełniona dla każdej grupy „pod ogólnym tytułem”, ponadto należało do niej wpisać wszystkie zespoły wchodzące w jej skład w układzie alfabetycznym⁷⁹. W rezultacie wśród 7 konstrukcji archiwalnych, jakie miały współtworzyć modelową strukturę zasobu AKW, miały się znaleźć grupy zespołów akt reprezentatywnych POP⁸⁰. Postawienie tych tez pod dyskusję akurat wtedy wynikało z faktu, że do AKW właśnie zaczynały napływać akta POP „R” (za lata 1949–1964), a intencją autorów też ewidentnie było zapobieżenie ich włączaniu do istniejących w AKW zespołów KP, co stanowiłoby „sztuczną impu-

⁷⁶ Wiązało się to z przyjętą zasadą traktowania lat, w jakich odbywały się ogólnokrajowe zjazdy PZPR, jako granic odcinków narastających w AKW otwartych zespołów ogniw partyjnych, zgodnie z którymi należało je opracowywać archiwalnie. Zob. „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 12–13 VI 1962”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-471: nlb.

⁷⁷ Zgodnie z Uzupełnieniem do „Instrukcji w sprawie archiwalnego opracowania akt PZPR w archiwach KW z marca 1969 r., w punkcie dotyczącym akt POP zapisano uwagę na temat ich kwalifikacji archiwalnej, tj.: „W zespole akt KP kat.[egorię] A stanowią akta tych POP, które w myśl zasady reprezentatywności zostały zakwalifikowane do trwałego przechowywania”. Zob. „Uzupełnienie do «Instrukcji w sprawie archiwalnego opracowania akt PZPR w archiwach KW z marca 1969 r.»”, wrzesień 1971, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-271: nlb.

⁷⁸ „Pismo okólne Oddziału Archiwów Terenowych ZHP do kierowników AKW PZPR z maja 1967, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 18.

⁷⁹ Ibid., 18–9.

⁸⁰ Ibid., 19.

tację”. Kumulujące się akta reprezentatywnych POP miały w zasobach owych archiwów stanowić grupy zespołów⁸¹. Stanowisko w tej sprawie podtrzymywano w kolejnych latach. W 1986 r. Bronisław Syzdek, kierownik CA KC PZPR, wydał zalecenia dla AKW, w których znalazł się ustęp dotyczący stosowania zasady reprezentacji POP. Zgodnie z nimi należało klasyfikować zespoły archiwalne mniejszych (liczących poniżej 400 członków i kandydatów partii) KZ do grupy zespołów reprezentatywnych POP – do tejże grupy zalecono też włączać działające na terenie województw komitety środowiskowe⁸². Kolejny rok miał na tym polu przynieść istotne zmiany.

Przełożenie na realizację zasady reprezentacji POP, tym razem w odniesieniu do rozmieszczenia ich akt w obrębie całej sieci archiwów partyjnych, miała zmiana podziału administracyjnego kraju w połowie lat 70. Wymagała ona podjęcia decyzji względem akt POP „R” znajdujących się już w zasobach istniejących dotąd AKW, jak i wobec tych, które miały być dopiero gromadzone: w 17 „starych” archiwach⁸³ (które poniekąd też nie były już tymi samymi, co wcześniej) oraz zwłaszcza w 32 „nowych”. Rozwiązano to, wydając wytyczne wprowadzające nienaruszalność i kompletność zasobu tych pierwszych oraz postanowienie o gromadzeniu między innymi akt reprezentatywnych POP w tych ostatnich od momentu ich (tj. archiwów) powstania, w uznaniu, że akta POP „R” „wraz z innymi towarzyszącymi im dokumentami instancji powiatowych i wojewódzkich stanowią jedną całość i jako takie powinny być przechowywane w »starych« archiwach”⁸⁴. Należy w tym widzieć rodzaj kompromisu między zasadą przynależności terytorialnej, na którą się literalnie powoływano, a zasadą poszanowania historycznie ukształtowanych zasobów archiwalnych⁸⁵.

⁸¹ „Tezy do dyskusji w sprawie rozgraniczenia zasobów AKW na zespoły – załącznik do Informacji z narady kierowników AKW w dniach 30–31 V 1967”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 130.

⁸² „Zalecenie nr 1 Kierownika Centralnego Archiwum KC PZPR”, 32.

⁸³ Do czerwca 1975 r. istniało 19 AKW PZPR, ale jedną z konsekwencji dokonanego podziału administracyjnego było połączenie dotąd osobnych archiwów KW PZP w Warszawie i w Łodzi z archiwami KM PZP w Warszawie i w Łodzi, mających status komitetów wojewódzkich. „Pismo okólne kierownika CA KC PZPR J. Durko do sekretarzy wszystkich KW PZPR z 5 [15?] VI 1975”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-297: nlb.

⁸⁴ Paszta, „Narada kierowników Archiwów KW PZPR”, 317.

⁸⁵ Por. Robótka, Ryszewski, i Tomczak, *Archiwistyka*, 27–8.

Recepcja i dostosowywanie założeń zasady reprezentacji POP w Lubelskiem

Recepcja zasady reprezentatywności POP do pewnego stopnia przebiegała własnym torem w każdej z wojewódzkich organizacji partyjnych. Pokazanie tego, jak wyglądało to w jednej z nich i akurat w tej, która była w pierwszej piątce tych o najgęstszej sieci POP, ma duże znaczenie, gdyż umożliwia przedstawienie wielu ważnych szczegółów, nieuchwytnych przy trzymaniu się jedynie poziomu centralnego. Dlatego przejdę teraz do zobrazowania tego, jak odbywało się to w województwie lubelskim i jaką rolę odgrywało tamtejsze AKW PZPR.

Zacząto od stworzenia na poziomie wojewódzkim struktury odpowiedzialnej za stronę organizacyjną i koordynację działań na tym polu. Punkt ten znalazł się w planie pracy AKW na rok 1964 (na okres realizacji od stycznia do kwietnia) w ramach zadania „Wprowadzenie metody reprezentacji”⁸⁶. Decyzją Sekretariatu KW w styczniu tego roku skompletowano komisję odpowiedzialną za wykonanie zaleceń KC wydanych w sprawie wprowadzenia w życie zasady reprezentacji POP i nadzorowanie jej realizacji. Ten punkt posiedzenia owego organu rozpoczęło wystąpienie kierownika Wydziału Propagandy KW, Wiktora Chojnackiego, który poinformował zebranych o tym, że „dla udzielenia pomocy” KP w należyтым przekazywaniu materiałów do AKW od 1 stycznia tego roku wprowadza się metodę reprezentacji POP. Wyjaśnił, że dokumenty wybranych POP mają być wzorem w opracowywaniu i przekazywaniu dokumentów partyjnych do archiwum. Aby efektywnie wprowadzić zasadę reprezentacji POP w życie, zaproponował powołanie komisji w składzie: przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej Michał Sokołowski, zastępca przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej Stefan Pomorski, zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego Marian Dąbrowski, kierownik Wydziału Ogólnego Antoni Zawadzki i kierowniczka AKW Szawdzin⁸⁷. Funkcję przewodniczącego komisji początkowo (do 1967 r.) sprawował Dąbrowski, którego zastąpił późniejszy zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego, Jerzy Kołodziejczyk⁸⁸.

⁸⁶ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

⁸⁷ „Protokół z zebrania Sekretariatu KW w dniu 20 I 1964”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/6/640: 8.

⁸⁸ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/6/640: 29–30.

Krok ten, czyli powołanie komisji, najwyraźniej stanowił dosyć oryginalną inicjatywę działaczy lubelskich. Wskazywałoby na to, że na naradzie kierowników AKW w grudniu 1964 r. Janowski, podkreślając trudność z wprowadzeniem zasady reprezentacji, polegającą między innymi na konieczności zaangażowania w to szeregu ogniw partyjnych, w tym KW (do niego należało zatwierdzenie wykazu POP wytypowanych jako reprezentatywne), nawiązał wprost do działań przedsięwziętych przez AKW PZPR w Lublinie, gdzie w przekonaniu o potrzebie wciągnięcia do typowania reprezentatywnych POP „odpowiedzialnych pracowników aparatu” powołano do tego zadania specjalną komisję, tym samym nadając temu „odpowiednio autorytatywną rangę”. Dodał, że warto, aby z tego doświadczenia skorzystały inne archiwa⁸⁹. Ale kwestię swobodnej inicjatywności wojewódzkich środowisk w kwestiach działań podobnych do tego trzeba na pewno przynajmniej „niuansować”.

Kierowniczką AKW, choć formalnie pełniła najskromniejszą funkcję na tle pozostałych członków komisji, bez wątpienia z racji swych kwalifikacji oraz odpowiedzialności przed centralą była *spiritus movens* jej działań, o czym mogą świadczyć chociażby kolejne punkty planu pracy AKW na rok 1964 r., czasowo wyprzedzające decyzje powyższego kolektywu, obejmujące opracowanie wytycznych o trybie postępowania w procesie tworzenia, przechowywania i przekazywania do archiwum dokumentów partyjnych POP oraz przeszkolenie sekretarzy wytypowanych POP⁹⁰. Wszelako z perspektywy kilku lat doświadczeń na tym polu Szawdzin nie przypisywała sobie lwiej części zasług, podkreślając, że osiągnięcia w tej dziedzinie były rezultatem działalności wszystkich członków komisji, „mających znaczne doświadczenia i znajomość terenu, a samo AKW z tymi zagadnieniami nie byłoby w stanie sobie poradzić”⁹¹. A może była to jej swoista „asekuracja”?

Na jednym ze swych pierwszych zebrań Komisja uznała, że niezbędna jest większa niż dotychczas pomoc i opieka wobec wytypowanych POP, polegająca głównie na instruowaniu ich sekretarzy w kwestiach prawidłowego sporządzania partyjnych dokumentów i postępowania z aktami. Uznano też za konieczne zorganizowanie szkoleń z tej materii w Wojewódzkim Ośrodku

⁸⁹ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 3–4 XII 1964”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 89.

⁹⁰ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

⁹¹ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 32.

Propagandy Partyjnej (WOPP) dla instruktorów KP odpowiedzialnych za akta partyjne i sekretarzy POP⁹². Bardziej szczegółowo o tych działaniach będzie mowa później. Kierowniczka AKW w opracowaniu na ten temat podkreśliła, że sprawy uporządkowania dokumentacji partyjnej nie ograniczono tylko do wytypowanych POP, ale pomocy udzielono wszystkim [raczej zainteresowanym – T. C.] organizacjom partyjnym. Za sukces uznała zainteresowanie tymi sprawami całego aktywu KP oraz członków ich egzektyw. W KP ustalono personalną odpowiedzialność za dopilnowanie tych spraw, a instruktorzy KP przeprowadzili w międzyczasie kontrolę wytypowanych POP. Także przeprowadzane później w terenie kontrole miały pokazywać, że dokumentacja była tam prowadzona starannie i prawidłowo, w myśl zaleceń ZHP⁹³. Wytypowane POP skontrolowano w drugim półroczu 1964 r., po czym opracowano odpowiednie informacje dla Sekretariatu KW i dla ZHP, ponadto przygotowano materiały na posiedzenie wyżej wymienionej komisji⁹⁴.

W początkach grudnia 1964 r. kierowniczka lubelskiego AKW sporządziła „Informację o wykonaniu w województwie lubelskim prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji” POP, którą w styczniu 1965 r. wysłała do ZHP⁹⁵. Jej autorka wyjaśniła, że realizacja wytycznych ZHP w tej sprawie została oparta na wstępnych badaniach zawartości akt POP z terenu kilku komitetów powiatowych i jednego KM PZPR znajdujących się w zasobie AKW⁹⁶. Wstępna ocena dowiodła, że akta „przeważającej większości organizacji”, zwłaszcza wiejskich, cechuje niska „wartość historyczna” i nieodzwierciedlanie pełnego zakresu działalności POP z uwagi na ubogą treść i deficyty strony formalnej akt (brak nazw POP, siedzib-miejscowości, dat, podpisów) oraz niekompletność. Winą za ten stan obarczono nienależyty „poziom przygotowania i troski” ze strony sekretarzy POP. Kolejnym krokiem było rozesłanie do ogółu I sekretarzy KP pism podpisanych przez sekretarza propagandy KW, zawierających uzasadnienie potrzeby wprowadzenia zasady reprezentacji POP (nie całkiem „kolejnym krokiem”, bo nastąpiło to jeszcze w początkach

⁹² Ibid., 30.

⁹³ Ibid., 31.

⁹⁴ „Sprawozdanie AKW PZPR w Lublinie za II półrocze roku 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

⁹⁵ „Pismo kierowniczki AKW w Lublinie do ZHP z dnia 2 I 1965”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

⁹⁶ „Informacja o wykonaniu dotychczasowych prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji [akt POP] w KW PZPR w Lublinie z dnia 1 XII 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

grudnia 1963 r., czyli na początku działań⁹⁷), Sekretariat KW otrzymał z kolei informację „o stanie akt partyjnych POP” w zbadanych zespołach KW i KP oraz o zawartej tam treści. Rozwiązaniem problemów z aktualnym, niezadowolającym stanem dokumentacji tworzonej przez POP miało być udzielanie tym ostatnim większej niż dotychczas pomocy ze strony KP, w powiązaniu z zapoznaniem sekretarzy POP z „prawidłowym sporządzaniem dokumentów partyjnych” i pouczeniem ich w kwestii „właściwego postępowania z aktami”. Temu z kolei miało służyć przeprowadzenie przeszkolenia⁹⁸ w WOPP dla sekretarzy POP i instruktorów KP z zagadnień, takich jak: 1) Znaczenie dokumentu historycznego i rola archiwum, 2) Zasady prawidłowego tworzenia dokumentu i akt, 3) Właściwa organizacja biura i kancelarii. W przekonaniu, że warunkiem powodzenia „ogromu prac do wykonania” będzie działanie kolektywne, doprowadzono do utworzenia przez sekretariat KW Komisji ds. wprowadzenia zasady reprezentacji POP. Mieli ją tworzyć „długoletni pracownicy aparatu partyjnego, znający dobrze teren województwa lubelskiego, [...] gwarantujący pełną i właściwszą realizację zaleceń KC”⁹⁹. Zadaniem postawionymi przed komisją było: 1) udzielenie pomocy KP przy typowaniu reprezentatywnych POP, 2) opracowanie wytycznych o trybie postępowania w procesie tworzenia, przechowywania i przekazywania dokumentów partyjnych, 3) udzielenie pomocy w przeszkoleniu sekretarzy z wytypowanych POP, 4) wprowadzenie metody reprezentacji i kontrola jej realizacji. W międzyczasie z terenu, od sekretarzy KP napłynęły wykazy wytypowanych POP, które przekonsultowano z poszczególnymi wydziałami KW „odnośnie słuszności i trafności w typowaniu danych POP”. W toku konsultacji naniesiono szereg uwag i poprawek, dotyczących na przykład typowania jako reprezentatywnych zbyt wielu POP przy urzędach powiatowych i miejskich oraz zbyt nielicznych spośród POP działających w „sektorze gospodarki państwowej i spółdzielczej na wsi”. W związku z powyższym wyżej wymienione wykazy przekazano KP z uwagami komisji

⁹⁷ „Informacja z dotychczasowego przebiegu prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji [akt POP] w AKW PZPR w Lublinie (streszczenie) z dnia 4 XII 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

⁹⁸ Tematykę tych zajęć przygotowało AKW, a jego kierowniczka je przeprowadziła. Zob. „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 30.

⁹⁹ „Informacja o wykonaniu dotychczasowych prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji [akt POP] w KW PZPR w Lublinie z 1 XII 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

do poprawienia – po naniesieniu poprawek zostały zatwierdzone przez Egzekutywę KW. Ponadto w związku z przekonaniem o istotnej roli sekretarzy POP w procesie kształtowania właściwej postaci dokumentacji POP opracowano „krótkie wytyczne o trybie tworzenia, przechowywania i przekazywania akt partyjnych, załączając równocześnie wzory treści podstawowych dokumentów, jak protokół, sprawozdanie, plan pracy itp.”, które następnie rozesłano do KP z zaleceniem zorganizowania narady sekretarzy wytypowanych POP, na których owe zagadnienia miały być omówione. Oprócz wzorcowych formularzy dokumentów sekretarze POP otrzymali wykaz koniecznych do założenia przez POP teczek¹⁰⁰.

Do połowy października 1964 r. wszystkie KP odesłały komisji informacje z wywiązania się z wydanych im zaleceń. Na tej podstawie komisja doszła do konkluzji, że do owych spraw „Przeważająca większość KP podeszła [...] z pełnym zrozumieniem. Systematycznie kontroluje i pomaga wytypowanym organizacjom partyjnym, traktując wprowadzenie zasady reprezentacji jako systematyczną pracę, zmierzającą do zaprowadzenia ładu w dokumentach partyjnych”. Autorka informacji o wprowadzaniu w życie zasady reprezentacji POP w tym samym kontekście podkreśliła fakt zaangażowania się w to przedsięwzięcie członków – ten ustęp jest mało klarowny – wojewódzkiej (a prawdopodobnie także powiatowych) komisji rewizyjnych, objawiających zainteresowanie „dokumentami partyjnymi w czasie kontroli w terenie”¹⁰¹. Autorka informacji na temat wprowadzenia w życie zasady reprezentacji POP w Lubelskiem oprócz uwzględniania w niej aspektów typowo sprawozdawczych skłaniała się także ku ferowaniu uwag bardziej ogólnej natury, np.: „Zastosowanie zasady reprezentacji w naszym mniemaniu to zrezygnowanie z dużej ilości, często mało wartościowego materiału na korzyść jakości. A jeśli tak, to rysują się dwie sprawy: Jedna to właściwe i trafne typowanie odpowiednich POP. Druga, nadal otwarta, to właściwe tworzenie dokumentów. Chodzi tu szczególnie o treść produkowanych przez POP akt”. Szawdzin miała tu na myśli „nie odzwierciedlanie faktycznego stanu rzeczy” w sprawozdaniach i protokołach POP wskutek ich wadliwego sporządzenia, co według niej implikuje konieczność zatroszczenia się o znalezienie dla POP odpowiednich protoko-

¹⁰⁰ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 30–1.

¹⁰¹ „Informacja o wykonaniu dotychczasowych prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji [akt POP] w KW PZPR w Lublinie z dnia 1 XII 1964”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

lantów. Przechodząc do wniosków, jakie nasunęły jej się przy rozważaniach nad sprawą wcielenia w życie zasady reprezentacji POP, Szawdzin stwierdziła:

- „1. Metoda reprezentacji wymaga dużej mobilizacji całego aparatu partyjnego, a szczególnie pracowników KP. Wprowadzenie tej metody pociąga za sobą konieczność:
 - a) przeszkolenia całego aparatu partyjnego oraz sekretarzy wytypowanych POP na temat prawidłowego tworzenia dokumentów,
 - b) jak najszybszego uporządkowania kancelarii KP i wydziałów KW,
2. Egzekutywy KP winny zatwierdzić aktyw nieetatowy i pracowników KP do systematycznej długofalowej opieki i pomocy wytypowanym POP. Zobowiązać odpowiedzialnego za daną POP towarzysza, by w wypadku zmiany [jej] sekretarza, nowego zapoznał z tymi sprawami.
3. Zobowiązać Komisje Rewizyjne do włączenia spraw związanych z metodą reprezentacji do zakresu swoich zainteresowań. Komisje Rewizyjne winny na bieżąco kontrolować ten odcinek gospodarki wewnątrzpartyjnej i rozliczać KP na plenarnych posiedzeniach i konferencjach sprawozdawczo-wyborczych.
4. Zainteresować w większym niż dotychczas stopniu zasadą reprezentacji:
 - a) Wydział Organizacyjny – jako odpowiedzialny za gospodarkę partyjną,
 - b) Wydział Ogólny – odpowiedzialny za prawidłowe prowadzenie kancelarii,
5. Zbierać nadal w KP materiały ze wszystkich POP, a równocześnie prowadzić badania akt POP posiadanych w archiwum z lat 1949–1964 i akt z wytypowanych POP i dopiero po upływie określonego czasu podjąć ostateczne decyzje odnośnie akt POP”¹⁰².

Sposób i formy wprowadzenia zasady reprezentacji POP Szawdzin zreferowała także na ogólnokrajowej naradzie kierowników AKW w grudniu 1964 r.¹⁰³. Przedstawione metody zyskały ich uznanie, choć zgłosili oni też szereg uwag. Dotyczyły one liczby proponowanych teczek dla akt reprezentatywnych POP oraz projektu wytypowania i przeszkolenia stałych protokolantów¹⁰⁴. Lecz generalnie dominująca była ogólna aprobata dla przyjętych przez nią rozwiązań ze strony uczestników narady, zwłaszcza kierownictwa

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 3–4 XII 1964”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4076: 84, 86.

¹⁰⁴ Ibid., 86.

AZHP, które zdecydowało o rozesłaniu opracowanej przez nią Informacji na ten temat do wszystkich AKW w charakterze wytycznych¹⁰⁵.

Zadania związane z wprowadzeniem zasady reprezentacji POP wpisano też do planu pracy AKW na 1965 r. Były to: „Kontrola wytypowanych POP. Przygotowanie materiałów na posiedzenie komisji. Instruktaż i pomoc KP”¹⁰⁶. Na podstawie tego planu pracy można się rozeznać odnośnie ram jej podziału w obrębie wyżej wymienionej komisji – do zadań personelu AKW należało udzielanie fachowego instruktażu, szkolenie oraz redagowanie potrzebnych opracowań, natomiast jej pozostali członkowie przeprowadzali kontrole wytypowanych POP. Z zadań tych, jak wynika ze sprawozdania AKW za ten rok, wywiązano się, kontrolując 60 POP, udzielając blisko 30 konsultacji telefonicznych, przygotowując i przeprowadzając cztery posiedzenia Komisji ds. wprowadzenia reprezentacji, ponadto przygotowując dla Sekretariatu KW informację o przebiegu prac nad wprowadzeniem zasady (marzec 1965 r.) i redagując podobne opracowanie dla Egzekutywy KW (sierpień 1965 r.)¹⁰⁷

Wspomniane wyżej opracowanie dla Egzekutywy KW, datowane na 31 VIII 1965 r., dotyczące przedsięwziętych działań przy realizacji zasady reprezentacji POP liczyło 10 stron¹⁰⁸. Szawdzin rozpoczęła je od wyłożenia powodów, dla których akta, zwłaszcza właściwie prowadzone, mają współcześnie istotne znaczenie dla funkcjonowania partii i jej poszczególnych ogniw, zaś „w przyszłości będą stanowiły warsztat pracy historyków nad wszechstronnym opracowaniem rewolucyjnego ruchu robotniczego”¹⁰⁹. Dalej stwierdziła, że procesy tworzenia i gromadzenia dokumentacji POP nie przedstawiają się najlepiej, co potwierdzały te akta, które znajdowały się w AKW – ze względu na ich liczne deficyty formalno-treściowe wiele z nich „nie przedstawia w tym stanie, jak są tworzone obecnie, większej wartości historycznej”. To zaś w dużym stopniu jest pochodną „poziomu przygotowania i troski sekretarza” każdej POP. Poprawę na odcinku tworzenia i kompletowania przez POP swoich akt przynio-

¹⁰⁵ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 31.

¹⁰⁶ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1965”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

¹⁰⁷ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za 1965”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

¹⁰⁸ „Informacja o wykonaniu dotychczasowych prac związanych z wprowadzeniem metody reprezentacji akt POP w KW PZPR w Lublinie z dnia 31 VIII 1965”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

¹⁰⁹ Ibid.

słoby udzielenie im „większej pomocy i opieki” przez KP. Jednak zważywszy, że aktualnie w województwie jest łącznie 4628 POP, a na każdy KP przypada ich od około 100 do 500, to w obliczu stanu kadrowego etatowego aparatu partyjnego i „możliwości aktywu poszczególnych KP” udzielenie wszystkim POP należnej pomocy jest niewykonalne. W tej sytuacji, zgodnie z zaleceniami ZHP, zaproponowano „wprowadzenie metody reprezentacji w odniesieniu do akt podstawowych organizacji partyjnych, polegającej na wytypowaniu grupy POP najbardziej reprezentacyjnych dla danego powiatu i dających przekrój wszystkich POP”. W kolejnym wątku zawarto kwintesencję sensu podejmowanych działań: „zastosowanie metody reprezentacji w procesie tworzenia, przekazywania i opracowywania dokumentów partyjnych pozwoli nam na udzielenie większej, niż dotychczas, pomocy i właściwego instruktażu wytypowanym podstawowym organizacjom partyjnym oraz ułatwi zebranie pełnych materiałów charakteryzujących pracę partyjną całego KP. W ten sposób dokumenty z wytypowanych POP stanowią będą podstawową bazę źródłową, zaś [te] z pozostałych POP będą uzupełnieniem. Autorka zaznaczyła, że wprowadzanie zasady odbywa się w niekorzystnych warunkach, jakie stwarzają „nieuporządkowane kancelarie KP (brak instrukcji kancelaryjnych i wykazu akt), a każdy KP pracuje na własny sposób, przywiązując większą lub mniejszą wagę do dokumentów partyjnych. Dalej pojawiły się informacje, znane z wcześniejszego opracowania na ten temat (powołanie komisji KW, jej zadania itp.). W toku dalszych działań przeprowadzono kontrole w 62 POP w ośmiu (spośród 20) powiatach, w nich zaś skontrolowano od dwóch (powiat lubartowski) do dwudziestu (miasto Lublin) POP. Szawdzin nie zapomniała dodać informacji na temat tego, że przedstawione przez nią wyniki prac nad wprowadzeniem zasady reprezentacji POP w Lubelskiem na naradzie kierowników AKW w grudniu 1964 r. – sposób i formy jej realizacji – spotkały się „z pełną aprobatą i uznaniem ze strony uczestników narady, jak również ze strony kierownictwa Archiwum ZHP”. Co więcej, podkreśliła, że owo opracowanie zostało rozesłane do wszystkich AKW jako rodzaj wartego wykorzystania wzoru postępowania na tym odcinku. Dalszy fragment treściowo pokrywa się z wyżej opisanym opracowaniem z grudnia 1964 r.

Powyższa informacja o realizacji zasady reprezentacji POP została przedstawiona i omówiona na posiedzeniu Egzekutywy KW w dniu 2 IX 1965 r.¹¹⁰

¹¹⁰ „Notatka z omawianej informacji o realizacji metody reprezentacji odnośnie do akt POP złożonej przez kierownika Archiwum [KW PZPR] na posiedzeniu Egzekutywy

Po jej wysłuchaniu sekretarz organizacyjny KW Ryszard Wójcik zobowiązał się do omówienia przez Wydział Organizacyjny wraz z Wydziałem Ogólnym i AKW problemu „właściwej organizacji pracy kancelarii wydziałów KW i KP” – logicznie rzecz biorąc: z ich pracownikami, choć być może informacje te miały też pośrednią drogą dotrzeć do sekretarzy POP – oraz „sprawę porządkowania dokumentów partyjnych, wykorzystując doświadczenia KC i Komitetu Warszawskiego PZPR odnośnie wprowadzenia systemu bezdziennikowego i możliwości wprowadzenia go w naszych kancelariach”. Kierowniczka AKW, Szawdzin, uzupełniając przedłożoną informację o wprowadzaniu zasady reprezentacji POP, dodała, że „już samo postawienie dokumentacji partyjnej w kręgu zainteresowania KP, udzielenie przez nie konkretnej pomocy POP wpłynęło dodatnio na poprawę tego najbardziej zaniedbanego odcinka gospodarki wewnątrzpartyjnej [tj. na proces tworzenia dokumentów partyjnych – T.C.]. Puentując przebieg posiedzenia Egzekutywy, I sekretarz KW, Władysław Kozdra stwierdził – choć nie jest całkiem jasne, co miał na myśli – że, „należałoby dotychczasowe dobre doświadczenia z reprezentacją rozszerzyć na pozostałe POP. Jednocześnie nadmienił, że uporządkowanie spraw związanych z dokumentacją partyjną wpłynie dodatnio na kulturę pracy partyjnej w realizacji całokształtu zadań organizacji partyjnych”¹¹¹.

Wdrożenie i modyfikowanie zasady reprezentacji POP w Lubelskiem

„Wymiernym” etapem progresu wprowadzania zasady reprezentacji POP w Lubelskiem może być sporządzenie w 1967 r. kartoteki wytypowanych POP¹¹². Lecz nie należy tego przesadnie interpretować. W planie pracy AKW na 1968 r. znajdował się m.in. punkt „Metoda reprezentatywności akt POP”, uwzględniający kontrolę wytypowanych POP, przeprowadzenie narad instruktażowo-szkoleniowych dla nowo wybranych sekretarzy reprezentatywnych POP i przygotowanie posiedzeń komisji KW pracującej nad wdrażaniem owej metody¹¹³. Szawdzin w oparciu o analizy akt POP przechowywanych

KW PZPR w Lublinie w dniu 2 IX 1965, z dnia 11 IX 1965”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za 1967”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

¹¹³ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1968”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

w AKW stwierdziła, że materiały te w większości są jednorodne tak co do formy, jak i treści. Z tego wywiodła wniosek o konieczności przeprowadzenia selekcji oraz zabezpieczenia niezbędnej ilości dokumentów wytwarzanych przez POP. Stosownie do zaleceń ZHP wprowadziła zasadę reprezentacji POP, polegającą na dokonaniu wyboru najbardziej reprezentatywnych – dających przekrój wszystkich – POP dla danego powiatu. Zastosowane w niej rozwiązania uwzględniały pełen cykl życia ich dokumentów, tj. proces ich tworzenia, przekazywanie i opracowywanie. Skutkiem jej przyjęcia było zwiększenie pomocy i instruktażu udzielanego owym POP, co przełożyło się na ułatwienie gromadzenia materiałów charakteryzujących pracę partyjną danego POP. Zaś materiały wytypowanych POP miały stanowić podstawową bazę źródłową dla wiedzy na temat ich pracy¹¹⁴. Dla wprowadzonej zasady reprezentacji akt POP przygotowano i wydrukowano karty inwentarzowe (1968 r.)¹¹⁵. Ich wzór (zawierały dziewięć rubryk: nazwa Archiwum lub pieczęć, nazwa zespołu, dział w reprezentatywności POP, nazwa instytucji, na terenie której działa POP, z którego roku są akta, rodzaj akt [maszynopis lub rękopis], sygnatura, data wprowadzenia zasady reprezentatywności, uwagi), podobnie jak wzorcowe nazwy 16 „działów w reprezentatywności POP”) można odnaleźć w zespole KC PZPR (znajdują się one również w tabeli ukazującej POP „R” według stanu na 21 VIII 1967 r.)¹¹⁶.

W planie pracy AKW na 1969 r. znajdowała się między innymi kontynuacja badań nad „materiałami akt reprezentacji, aktami KZ i KGr, charakterem produkcji akt”, co odnotowali kontrolujący AKW w połowie tego roku przedstawiciele WKR¹¹⁷. W czerwcu 1971 r. w AKW w Lublinie została przeprowadzona kontrola przez starszego instruktora KC Jana Szczeblewskiego. Kontrolujący zwrócił między innymi uwagę na realizację zaleceń w sprawie reprezentatywności akt POP. Ustalono, że sprawie tej lubelskie AKW poświęci

¹¹⁴ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 29.

¹¹⁵ *Ibid.*, 21.

¹¹⁶ „[Karta kartotekowa dla reprezentatywnych POP PZPR]”, [1968] i „[Wzór formularza tabelarycznego sprawozdania o rocznym stanie liczbowym reprezentatywnych POP PZPR]”, [1968], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-516: nlb.

¹¹⁷ „Protokół z przeprowadzonej kontroli AKW w Lublinie [przez członków Zespołu Organizacyjnego WKR] z dnia 21VI 1969”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4108: 6.

więcej uwagi w drugim półroczu tego roku¹¹⁸. Wiązało się to z planowanym wstawieniem punktu dotyczącego zasady reprezentacji POP do programu najbliższej narady kierowników AKW¹¹⁹. W sprawozdaniu AKW za 1971 r. wykazano kontynuację badań nad zasadą reprezentacji POP, czego przejawem było właśnie przygotowanie materiałów na ten temat na naradę kierowników AKW¹²⁰. W styczniu 1972 r. wygłoszono na niej referat pt. „Realizacja metody reprezentacji akt POP w województwie lubelskim” wedle wytycznych Wydziału Organizacyjnego i CA KC PZPR w sprawie jej stosowania¹²¹. Niestety, w protokole nie zamieszczono jego streszczenia¹²². Nie dołączono także jego tekstu jako załącznika. Jest to o tyle dojmujące, że ów referat mógł zawierać rodzaj ważnego podsumowania domniemanego drugiego etapu wprowadzania zasady reprezentacji POP w Lubelskiem. Notabene w 1973 r. kontrolerzy z CA KC PZPR wizytujący AKW stwierdzili prawidłową realizację zasady reprezentatywności POP. Jedynym dostrzeżonym przez nich mankamentem było prowadzenie kartoteki POP „R”, będącej rodzajem ich wykazu, tylko według powiatów (prawdopodobnie bez uwzględnienia ich „klasyfikacji działowej”) – to najwyraźniej uznano za zbyt pobieżną i niekompletną informację¹²³.

W sprawozdaniu za 1972 r. podano, że na odcinku reprezentacji POP prowadzono „porównanie stanu ilościowego i jakościowego akt POP reprezentatywnych i nie objętych reprezentacją”¹²⁴. Począwszy od sprawozdania za 1973 r., AKW nie wykazywało działań nad zasadą reprezentacji POP, co potwierdzałoby tezę o zakończeniu kolejnego etapu wprowadzania wyżej wymienionej zasady w podstawowym zakresie albo wskazywałoby na zarzucenie

¹¹⁸ „Notatka powizytacyjna z pobytu w AKW PZPR w Lublinie w dniach 24–25 VI 1971”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹¹⁹ „Notatka powizytacyjna kontrolera KC dla AKW w Lublinie z dnia 28 VI 1971”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4108: 12.

¹²⁰ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1971”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²¹ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1972”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²² „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 27–28 stycznia 1972”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 68.

¹²³ „Protokół z wizytacji AKW w Lublinie z 28 VI 1973”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4108: 19.

¹²⁴ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1972”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-322: nlb.

nad nią prac z jakiegoś powodu. Zagadnienie to „powróciło” dopiero w planie pracy AKW na 1976 r., pod postacią punktu: „Dokonanie analizy POP reprezentatywnych w nowej strukturze administracyjnej”¹²⁵. Z kolei do planu pracy AKW na następny rok wpisano jedynie „szkolenie sekretarzy” między innymi reprezentatywnych POP w ramach nadzoru nad registraturą bieżącą¹²⁶. W Sprawozdaniu AKW za 1976 r. poinformowano o dokonaniu analizy POP „R” w nowej strukturze organizacyjnej i o przesłaniu do CA KC PZPR wykazów POP reprezentatywnych przynależnych już do innych województw, a także o nadzorowaniu „procesu tworzenia dokumentów partyjnych” między innymi w reprezentatywnych POP¹²⁷. W 1977 r. kierowniczka lubelskiego AKW przygotowała wytyczne dla reprezentatywnych POP w sprawie gromadzenia i przekazywania ich akt do AKW¹²⁸.

Rezultaty stosowania zasady reprezentacji POP w Lubelskiem

Skutkiem podejmowanych zwłaszcza przez AKW działań były określone stany ilościowe i rodzajowe cechujące system POP „R” w województwie lubelskim (tab. 3). Ich zestawienie datowane na koniec grudnia 1966 r. pokazuje, że w Lubelskiem na ogółem 4892 POP reprezentatywnych było 344, co stanowiło 7% ogółu¹²⁹. W procentach była to najniższa wartość w zestawieniu z pozostałymi województwami. Jeśli chodzi o liczby bezwzględne, lubelska organizacja partyjna plasowała się na 9 (spośród 19 organizacji partyjnych szczebla wojewódzkiego) miejscu. Powyższe zestawienie najprawdopodobniej odzwierciedla stan tamtejszych reprezentatywnych POP, będący wynikiem ustaleń dokonanych na tym odcinku nie później niż w styczniu 1964 r.

¹²⁵ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1976”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²⁶ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1977”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²⁷ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1976”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²⁸ „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1977”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹²⁹ „Zestawienie reprezentatywnych POP według województw, stan na 31 XII 1966 – zał. do informacji z narady kierowników AKW w dniach 30–31 V 1967”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4287: 134.

Tab. 3. POP „R” w województwie lubelskim (stan na koniec 1966 r.)

Ogółem POP „R”	w tym:								
	w zakładach produkcyjnych	w spółdzielniach handlowych	w spółdzielniach pracy	w PGR	w POM	wiejskie	szkolne	w instytucjach, urzędach	w spółdzielniach produkcyjnych
344	52	24	8	21	14	154	22	38	11

Źródło: na podstawie „Zestawienie wytypowanych POP do metody reprezentacji w województwie lubelskim, styczeń 1964 r. – załącznik do Informacji o pracy AKW PZPR w Lublinie”, sierpień 1968, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/8/2387: 96.

Liczby reprezentatywnych POP przypadających na poszczególne powiaty (ogółem 20 w województwie) były naturalnie niejednakowe – ich największe zagęszczenie (od 21 do 22) występowało w trzech spośród nich i w mieście-powiecie Lublinie, trzy inne powiaty były z kolei „najuboższe” w POP „R”, mając ich zaledwie 12 bądź 13. W tym okresie dane te były bardzo płynne, np. w zestawieniu z pierwszej połowy stycznia 1967 r. doliczano się ich 346 i to właśnie zestawienie przesłano do Działu Archiwów Terenowych ZHP¹³⁰. Z kolei zestawienie z sierpnia tego roku, które także trafiło do KC, obejmowało 344 reprezentatywnych POP (na ogółem 4954 w województwie).

Nowy podział administracyjny państwa z połowy 1975 r. wpłynął na stan ilościowy POP „R”, nad którymi nadzór sprawowało AKW PZPR w Lublinie. Naturalną konsekwencją zmniejszenia obszaru dotychczasowego województwa lubelskiego i powstania nowych województw było „odstąpienie” im wraz z terytoriami, na których powstały, reprezentatywnych POP na nich się znajdujących. Z podsumowania danych zawartych w wykazach POP „R” dotyczących 20 zlikwidowanych powiatów dotychczasowego województwa lubelskiego wynikałoby, że u progu wspomnianego podziału znajdowało się ogółem w nim 353 POP „R”. Co oznaczało, że w porównaniu ze schyłkiem lat 60. w grupie tej pojawiło się 9 nowych organizacji. Nowopowstałym województwom: białskopodlaskiemu, chełmskiemu, lubelskiemu i zamojskie-

¹³⁰ „Wykaz wytypowanych POP do zasady reprezentacji w województwie lubelskim”, [styczeń 1967], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-484: nlb.

mu „w udziale” przypadło odpowiednio: 61, 39, 145 i 68 POP „R”. Natomiast w województwie tarnobrzeskim znalazło się wówczas 20 POP „R” z terenu trzech powiatów istniejących do niedawna w Lubelskiem¹³¹.

Tab. 4. POP „R” w województwie lubelskim z podziałem na sektory i branże (stan na sierpień 1967 r.)

Ogółem POP „R”	w tym:															
	przemysł	rolnictwo i leśnictwo	budownictwo	transport i łączność	spółdzielnie pracy	obróć towarowy	gospodarka komunalna	rady narodowe	milicja obywatelska	wymiar sprawiedliwości	szkolnictwo i oświata	szkoły wyższe	kultura	służba zdrowia	organizacje i towarzystwa	pozostałe
344	46	198	5	5	9	25	1	6	7	1	22	1	2	3	0	13

Źródło: na podstawie „Wykaz reprezentatywnych POP (według działów) AKW PZPR w Lublinie”, 21 VIII 1967, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXII-515: nlb.

W połowie października 1975 r. kierowniczka poinformowała CA KC PZPR o zabezpieczeniu w zasobie lubelskiego AKW akt wszystkich zlikwidowanych KP, wraz z aktami reprezentatywnych POP z ich terenu (na „przedpolu archiwalnym” z zasady miały zostać tylko akt POP „R” wytwarzane od 1 czerwca 1975 r.). Ponadto przesłała aktualny wykaz POP „R” województwa lubelskiego w jego nowych granicach¹³². Wykaz ten liczył 144 pozycje, co oznaczało ok. 41% stanu z maja 1975 r.¹³³ W tab. 5 zamieszczono zestawienie owych POP, będące moim „autorskim” odwzorowaniem ogólnokrajowego „modelo-

¹³¹ „Wykazy podstawowych organizacji partyjnych wytypowanych jako reprezentacyjne [sic!] [z powiatów dawnego województwa lubelskiego włączonych do województw: zamojskiego, białkopodlaskiego, lubelskiego, chełmskiego i tarnobrzeskiego]”, [1975 r.], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/1621: 1–23.

¹³² „Pismo kierownika AKW PZPR w Lublinie do CA KC PZPR z dnia 16 X 1975”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹³³ „Wykaz reprezentacyjnych [sic!] POP w woj.[ewództwie lubelskim]”, b.d., Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

wego” wykazu POP z 1968 r. w układzie „sektorowo-branżowym”. Tytułem objaśnienia zgłoszę kilka uwag *à propos* charakteru zawartości niektórych, być może nieoczywistych pozycji. W przypadku działu „Przemysł” – pod tę pozycję zaklasyfikowałem wszelkie gałęzie przemysłu, czyli chemiczny, przetwórczy, odzieżowy itd., z kolei w dziale „Rolnictwo” znalazły się między innymi PGR i POM, w „Obrocie towarowym” Hurtownia Chemiczna i Miejski Handel Detaliczny, a w „Administracji specjalnej” występują nadleśnictwa państwowe. Jako „Samorząd chłopski” zaklasyfikowałem powiatowy związek kółek rolniczych, a wśród „Pozostałych” występują banki.

Tab. 5. POP „R” w województwie lubelskim z podziałem na sektory i branże (stan na październik 1975 r.)

Nazwa działu	Liczba reprezentatywnych POP	Odsetek w %
przemysł	15	10,42
rolnictwo	13	9,03
budownictwo	2	1,39
transport i łączność	4	2,77
spółdzielczość pracy i handlu	12	8,33
obrot towarowy	2	1,39
gospodarka komunalna	1	0,69
rady narodowe	3	2,08
milicja obywatelska	4	2,77
wymiar sprawiedliwości	1	0,69
szkolnictwo i oświata	9	6,25
instytuty naukowe	1	0,69
kultura	1	0,69
służba zdrowia	1	0,69
administracja specjalna	3	2,08
samorząd chłopski	1	0,69
wiejskie	65	45,14
terenowe	4	2,77
pozostałe	2	1,39

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Wykaz reprezentacyjnych [sic!] POP w woj.[ewództwie lubelskim]”, [październik 1975], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

W 1978 r. opracowano i rozesłano do wszystkich ogniw partyjnych w województwie „Wytyczne KW PZPR w sprawie gromadzenia i przekazywania akt PZPR do Archiwum” – „do zapoznania się i ścisłego przestrzegania”¹³⁴. Ich treść miała być również przekazana reprezentatywnym POP, którym przypomniano o obowiązku przekazywania do AKW dokumentów powstałych w wyniku ich działalności po upływie 2–3 lat od ich wytworzenia. Według stanu na koniec czerwca 1979 r. lista reprezentatywnych POP w Lubelskiem obejmowała 144 pozycje. Z tego opracowania można było się dowiedzieć, że na terenie 13 instancji I stopnia (2 KM i 11 KG) nie było ani jednej POP „R”¹³⁵. Trudno to zinterpretować inaczej niż jako objaw dysfunkcji systemu POP „R”. Kwestia ta niebawem miała zostać wyeksponowana.

W planie pracy AKW na 1979 r. zapisano przeprowadzenie w ramach nadzoru nad registraturą bieżącą „kontroli tworzenia dokumentów” między innymi w POP reprezentatywnych¹³⁶. W latach 1980–1984 r. lubelskie AKW miało „pod sobą” 141 reprezentatywnych POP¹³⁷. W latach 1985–1986 i co najmniej do lutego 1987 r. nadal istniało ich tyle samo¹³⁸. Ale 1987 r. miał ujawnić zmiany stanu faktycznego dotyczącego reprezentatywnych POP z terenu działania wyżej wymienionego archiwum, które zrazu objawiły się w tym, że w ankiecie sprawozdawczej za ten rok w punkcie, gdzie należało wpisać liczbę POP „R”, nie pojawiły się żadne wartości liczbowe¹³⁹. W 1988 r. nowa kierowniczka AKW Wiesława Malec poinformowała Sekretariat KW o tym, że mimo Instrukcji Sekretariatu KC w sprawie dokumentacji partyjnej z 1982 r.,

¹³⁴ „Pismo sekretarz KW Ewy Krajewskiej do I sekretarza KW PZP w Milejowie z dnia 21 X 1980”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 15.

¹³⁵ „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim. Stan na 30 VI 1979”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 2–11. „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim. Stan na 30 VI 1979”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4166: 10.

¹³⁶ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1979”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹³⁷ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1980”, „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1983”, oraz „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1984”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹³⁸ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za lata 1985–1986”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹³⁹ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1987”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

dotyczącej przekazywania do AKW akt 10% wytypowanych reprezentatywnych POP z województwa „Dotychczas nie została wyłoniona taka reprezentacja w województwie lubelskim”, zaś istniejący wykaz POP „R” był od dawna nieweryfikowany¹⁴⁰. O ile pierwszą z tych informacji, jeśli ją potraktować dosłownie (tzn. jako zwłokę ze ścisłym wypełnieniem zalecenia KC sprzed ok. 6 lat), można by przyjąć do wiadomości, o tyle tę ostatnią informację, wedle której liczba POP „R” rzekomo była identyczna z tą z początku lat 60., trzeba uznać za ewidentnie nieprawdziwą. Lecz najwyraźniej istniały jakieś przesłanki, dla których tak to właśnie przedstawiono. Do tego wątku, jak i do wątku nagłej i zagadkowej „ewaporacji” wszystkich POP „R” z ankiety z 1987 r., przyjdzie nam jeszcze wrócić.

Gromadzenie i segregacja zespołowa akt POP „R” w zasobie Archiwum KW PZPR w Lublinie

Równie ważkim zagadnieniem, co stan reprezentatywnych POP, których akta miały trafić do AKW, są problemy dotyczące akt, które już się tam znalazły. Kwestia segregacji zespołowej akt POP w archiwach partyjnych została rozstrzygnięta na poziomie centralnym w drugiej połowie lat 60. (tzn. dotyczyła ona tworzenia z nich grup zespołów) i w lubelskim AKW zapewne zasadniczo się tego trzymało. O co w AZHP i później w CA KC PZPR zresztą się troszczono. Na przykład podczas wizytacji w czerwcu 1971 r. kierowniczce lubelskiego KW udzielono instruktażu w przedmiocie nadawania układu akt w zespołach KP – w niezatytułowanej notatce Szawdzin zapisała sobie wskazówki, zgodnie z którymi oddzielne grupy w owych zespołach [sic!] miały stanowić akta: KM, KZ, KG, reprezentatywnych POP i reszty POP¹⁴¹. Kolejna dekada miała na tym odcinku przynieść zmiany spowodowane choćby tym, że akta POP „R” wytworzone przed czerwcem 1975 r. miały stać się zespołami zamkniętymi, a gromadzenie w AKW młodszych miano zacząć właściwie od nowa.

¹⁴⁰ „Informacja dotycząca reprezentacji POP w AKW [PZPR w Lublinie]”, [1988 r.], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 23.

¹⁴¹ „[Notatka pokontrolna kierownik AKW]”, [1971? r.], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4108: 34.

W opracowaniach opisujących stan i rozmiary zasobu lubelskiego AKW w 1977 r. i 1978 r. nie pojawił się nawet osobny punkt dotyczący POP „R”¹⁴². Co musiało oznaczać, że nie doszło jeszcze do choćby częściowej akcesji tych, które wytwarzano od połowy 1975 r., lecz w planie pracy AKW za 1978 r. pojawił się już punkt dotyczący „założenia w nim nowych zespołów” między innymi dla reprezentatywnych POP¹⁴³. W jego sprawozdaniu za ów rok opisano wykonanie tego zadania tak ogólnikowo, że ktoś w CA KC PZPR opatrzył to wymowną uwagą: „Co konkretnie, jakie [wykonano] czynności?”¹⁴⁴. W niedatowanym opracowaniu AKW, opisującym ilościowy stan zespołów różnych ogniw PZPR wytwarzanych od 1975 r., w odniesieniu do akt POP „R”, uwzględnionych w formularzu sprawozdania – zarówno względem tych, które miały być przejęte w ciągu 1979 r., jak i w odnośnym fragmencie opisu stanu archiwum (na dzień 31 grudnia tego roku), nie wpisano ani jednej pozycji dotyczącej POP „R”¹⁴⁵, co oznaczałoby, że nadal ich tam nie było.

W 1980 r. AKW bodajże po raz pierwszy przejęło akta reprezentatywnych POP „R”, mianowicie od 12 z nich, w rozmiarze 0,25 mb. Jednocześnie zaznaczono, że 128 POP „R” zalega z przekazaniem akt do AKW od ponad trzech lat¹⁴⁶. W sprawozdaniu AKW za 1981 r. podano, że jedynie 26 tychże POP przekazało mu akta o łącznej objętości 0,5 mb, które w całości opracowano. Znowu zaznaczono, że 115 POP „R” zalega z terminowym przekazywaniem akt do AKW¹⁴⁷. W 1982 r. nie przejęto żadnych akt od reprezentatywnych POP¹⁴⁸. W tymże roku w zasobie lubelskiego AKW było przechowywanych

¹⁴² „Stan zasobu AKW PZPR w Lublinie na dzień 31 grudnia 1977”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 113. „Stan zasobu AKW PZPR w Lublinie na dzień 31 grudnia 1978”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁴³ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1978”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁴⁴ Ujęto to tak: „Założenie nowych zespołów dla jednostek terenowych powstałych po reorganizacji administracji – Wykonano”. Zob. „Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1978”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁴⁵ „Zespoły PZPR (po 1975 r.) [w zasobie AKW PZPR w Lublinie]”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4067: 2.

¹⁴⁶ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1980”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁴⁷ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1981”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁴⁸ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1982”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

0,75 (jw.) mb akt POP „R” z lat 1973–1980¹⁴⁹. Niemal identyczne dane podano dla schyłku 1983 r.: przechowywano tam tyle samo akt POP „R”, ale z lat 1975–1981 (notabene akta te miały opracowane karty inwentarzowe)¹⁵⁰ – co oznaczałoby, że pozyskano akta z 1981 r. (co w ogóle nie wpłynęło na zwiększenie rozmiarów w mb), ale co w takim razie stało się z tymi z lat 1973–1974? A może ten ostatni zakres chronologiczny był zwyczajną pomyłką (przecież akta powstałe do końca maja 1975 r. należało przekazać do AKW jeszcze w roku dokonania tamtej reformy)?

W planach pracy AKW na lata 1983–1985 w ogóle nie wymieniano POP „R” między ogniwami struktury partyjnej, zobligowanymi do przekazywania mu swych akt, w tym nawet wśród zalegających z wywiązywaniem się z tego obowiązku (w tym kontekście wymieniono tylko KG i KZ)¹⁵¹. I faktycznie, w ankietach sprawozdawczych za lata 1983–1984 wpisano, że nie przejęto żadnych akt od którejkolwiek z POP „R”. Zarazem poinformowano, że określona liczba (w 1983 r. było to 115, w 1984 r. najpewniej także ponad 100 – niestety nie udało się odczytać tej liczby) POP „R” zalega ponad 3 lata z przekazaniem akt do AKW¹⁵². W zasobie tegoż AKW według stanu na koniec 1984 r. wykazywano wciąż jedynie 0,75 mb akt reprezentatywnych POP z lat 1975–1981¹⁵³.

W sprawozdaniu za 1985 r. tematu gromadzenia akt POP „R” w ogóle nie poruszono. Choć w opracowaniu AKW datowanym prawdopodobnie na schyłek tego roku opisano liczne braki w odniesieniu do akt POP „R” z terenu 4 KM-G i 21 KG, skąd powinny były już wpłynąć znaczne ilości akt z drugiej połowy lat 70. i z początku lat 80.¹⁵⁴ Na koniec 1986 r. w dalszym ciągu wyka-

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ „[Wykaz?] stanu archiwalnego [zasobu] AKW PZP w Lublinie na 31 XII 1983 – załącznik nr 6 do ankiety sprawozdawczej AKW PZPR w Lublinie za rok 1983”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵¹ „Plany pracy AKW PZPR w Lublinie na lata 1983–1985”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵² „Ankiety sprawozdawcze AKW PZPR w Lublinie za lata 1983 i 1984”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵³ „AKW PZPR w Lublinie. Zasób archiwalny stan na dzień 31 XII 1984”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵⁴ „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim [z odręcznymi dopiskami zapewne z grudnia 1985]. Stan na dzień 30 VI 1979”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4166: 1–11.

zywano 0,75 mb akt reprezentatywnych POP z lat 1975–1981¹⁵⁵. W ankiecie sprawozdawczej z lutego 1987 r. za lata 1985–1986 podano, że w tym okresie nie pozyskano żadnych akt od którejkolwiek z reprezentatywnych POP, zaznaczając ponadto, że wszystkie one zalegają ponad 3 lata z przekazaniem akt do AKW¹⁵⁶. Eufemistycznie rzecz ujmując, gromadzenie akt tej proveniencji odbywało się dość nieregularnie.

Zapewne w związku z owymi zaległościami kierowniczka AKW wystosowała w październiku 1987 r. pismo do sekretarzy KG, KM-G, KM i KZ, w którym przypominała im o tym, że „Zgodnie z decyzją KC PZPR dokumenty powstałe w wyniku działalności komitetów wszystkich szczebli i reprezentatywnych POP [wyróżnienie T. C.] winny być po upływie 2–3 lat od chwili ich powstania przekazane do Archiwum KW”. Nadmieniła także o obowiązujących w tej materii normatywach, w tym o Instrukcji Sekretariatu KC PZPR z grudnia 1982 r. w sprawie dokumentacji partyjnej w komitetach i organizacjach PZPR¹⁵⁷. Fakt, do kogo to pismo w sprawie między innymi akt POP „R” było wystosowane, mógł być nie bez znaczenia z perspektywy procedury przekazywania ich do AKW, jak i roli, jaką miały w niej do odegrania owe komitety, a także statusu „zespołowego”, jaki w AKW miały przybierać akta wyżej wymienionych POP. Ów domysł może mieć coś wspólnego ze wspomnianą powyżej, tyleż zaskakującą, co i niezrozumiałą, treścią ankiety AKW za 1987 r. Otóż wydaje się ona taka, ponieważ w formularzu ankiety, tam gdzie należało wpisać ogólną liczbę POP „R” i rozmiary akt przejętych do AKW od tych ogniw partyjnych, nie wpisano żadnych danych – poza myślnikami, niewątpliwie odpowiadającymi zerowym wartościom¹⁵⁸. Zestawmy to z innymi wartymi w tym kontekście wzięcia pod uwagę przesłankami, a mianowicie: 1) z informacją w tabeli ukazującej stan zespołów otwartych w AKW (na dzień 31 grudnia 1987 r.), która ów stan w odniesieniu do akt POP

¹⁵⁵ „AKW PZPR w Lublinie. Zasób archiwalny stan na dzień 31 XII 1986”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵⁶ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za lata 1985–1986”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁵⁷ „Pismo okólne kierowniczki AKW do I sekretarzy KM, KM-G, KG i KZ z dnia 12 X 1987”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4079: 3.

¹⁵⁸ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za rok 1987”, 31 XII 1987, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

„R” ujmowała słowami: „W ramach KM, KM-G i KG”¹⁵⁹, 2) z jeszcze bardziej dosadną informacją z innej wersji owej tabeli (z rubryki „Opracowane pomoce naukowe i archiwalne”), w której w wierszu dotyczącym POP „R” wpisano: „W zespołach KM, KG, KM-G”¹⁶⁰. Na podstawie powyższych informacji nasuwa się tylko jeden wniosek: w 1987 r. zlikwidowano odrębne zespoły reprezentatywnych POP (od 1975 r.) i po prostu włączono je do zespołów instancji stopnia podstawowego. W opisie zasobu AKW z końca grudnia 1987 r. wprost podano, że są w im akta POP „R” z lat 1975–1984, ale znajdują się one w zespołach KM, KG i KM-G¹⁶¹. Sytuację tą potwierdzono, wrywkowo porównując potwierdzone informacje o obecności w zasobie AKW akt kilku reprezentatywnych POP z terenu działania jednego z komitetów PZPR stopnia podstawowego z faktem, jakim jest ich aktualna przynależność do zespołu archiwalnego tegoż komitetu w Archiwum Państwowym w Lublinie¹⁶². Sytuacja taka nie mogła być wynikiem jakiejś samowoli, lecz musiała być rezultatem zastosowania się do polecenia wydanego przez CA KC PZPR lub przynajmniej jego zezwolenia na indywidualny wniosek AKW w tej sprawie¹⁶³.

¹⁵⁹ „AKW PZPR w Lublinie. Zasób archiwalny stan na dzień 31 XII 1987”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁶⁰ „AKW PZPR w Lublinie. Zasób archiwalny stan na 1987.12.31”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Odnosi się to do akt 2 POP „R” (POP „R” w Fabryce Żelatyny i POP „R” w WSS/Oddział w Puławach), działających na terenie podlegającym KM PZPR w Puławach: występują one zarówno w wykazie reprezentatywnych POP, które swoje akta (częściowo) przekazały do AKW, jak i w inwentarzu zespołu archiwalnego KM PZPR w Puławach. Por. „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim. Stan na 30 VI 1979 [z późniejszymi uzupełnieniami]”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4166: 2 oraz „Inwentarz zespołu archiwalnego Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Puławach 1959–1990”, 35/1354/0/-/62 i 35/1354/0/-/62.

¹⁶³ Na zasadność postawienia hipotezy o wniosku w tej sprawie z AKW PZPR w Lublinie do CA KC PZPR w Warszawie i zgodzie tego ostatniego na to, aby w tym pierwszym nie wyodrębniano (tymczasowo?) zespołów akt POP (od 1975 r.) wskazywałaby następująca lakoniczna wzmianka w protokole zdawczo-odbiorczym przekazania AKW przez jego dotychczasową kierowniczkę, H. Szawdzin, następczyni, W. Malec, cytuję: „Materiały POP «R» od 1975 [r.] znajdują się w zespołach instancji terenowych. Wyodrębnienie POP «R» w samodzielne zespoły jest w chwili obecnej niemożliwe z uwagi na brak miejsca w magazynach”. Mogłoby to wskazywać na przyjęcie takiego rozwiązania w obliczu problemów z wystarczającą powierzchnią magazynową. Por. „Protokół zdawczo-odbiorczy zasobu Archiwum KW PZPR”, 1 II 1988, Registratura Archiwum Państwowego w Lublinie, Oddział II/ 38: 5

Czy jednak nie doszło do sytuacji, w której w niedługim czasie wydano dwa sprzeczne polecenia: jedno nakazujące włączanie akt POP „R” do zespołów instancji I stopnia i drugie – nakazujące powrót do stanu sprzed wydania tego pierwszego? Czyż za prawdopodobieństwem wydania tego drugiego polecenia – bo co do pierwszego i wykonania go w AKW nie ma wątpliwości – nie przemawia wymowa dwóch poniższych informacji źródłowych? Pierwsza z nich zawarta jest w „uzupełnieniu” do ankiety sprawozdawczej AKW za lata 1987–1988, datowanym na styczeń 1988 r. Otóż jest w nim zdanie: „Wyłączono z dokumentów instancji i sporządzono wykaz POP «R», uwzględniający lata przekazanych do Archiwum dokumentów” oraz że opracowano informację na ten temat dla kierownictwa wojewódzkiej organizacji partyjnej¹⁶⁴. Druga informacja wiąże się z treścią pytania nr 16 zawartego w kolejnej ankiecie sprawozdawczej wypełnionej w lutym 1988 r.: „Czy przeprowadziłeś weryfikację zespołów KZ i POP reprezentatywnych?”, a szczególnie wymowne jest udzielenie na nie odpowiedzi pozytywnej przez kierowniczkę AKW¹⁶⁵. W świetle owych doniesień mogłoby się wydawać, że najpierw nakazano archiwom anihilację odrębności zespołowej akt POP „R”, a wkrótce nakazano im wycofać się rakiem z wykonanego niedawno (lub może nawet niedokończonego) zadania. Czyżby przez ową „weryfikację” należało rozumieć potwierdzenie wykonania późniejszego polecenia? Biorąc pod uwagę dosyć znikomą „reprezentację” akt POP „R” w lubelskim AKW, nie byłoby to arcytrudne zadanie. To chyba mogłoby wyjaśniać stan dezorientacji, w jaki popadło wtedy wiele osób realizujących zadania na tym odcinku. Na tą domniemaną dezorientację wskazywałyby chyba dalszy ciąg zdarzeń.

Dowodów na nią wydaje się dostarczać protokół pokontrolny z „lustracji” przeprowadzonej w AKW w czerwcu 1988 r. przez trzyosobowy zespół złożony z członków Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej¹⁶⁶. Jest w nim zapis: „Kontrolą objęto materiały archiwalne dotyczące reprezentatywnych POP. Zgodnie z zaleceniem, 10% ogólnej liczby wszystkich podstawowych organizacji partyjnych powinno przekazywać akta partyjne do Archiwum. Opracowany jest

¹⁶⁴ „[Uzupełnienie Ankiety sprawozdawczej AKW PZPR w Lublinie za lata 1987–1988, 23 I 1988]”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁶⁵ „[Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie z początku 1988 r.]”, 6 II 1988, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁶⁶ „Informacja o lustracji AKW PZPR w Lublinie”, czerwiec 1988, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

wykaz tych POP (141) i zatwierdzony przez Sekretariat KW PZPR, lecz zgodnie z wymogami nieweryfikowany od 1962 r. w miarę zmian i przekształceń strukturalno-organizacyjnych tych POP. Zespół kontrolny stwierdził, że nie wydzielone są akta reprezentatywnych POP [wyróżnienie T.C.] i nie prowadzi się rejestru wpływu tych dokumentów do Archiwum, brak jest też udokumentowania pracy z tymi POP w tym zakresie”. We wnioskach pokontrolnych zapisano: „Zgodnie z wytycznymi Centralnego Archiwum [KC PZPR] zweryfikować i opracować akta reprezentatywnych POP”. Niestety nie podano, o jakie wytyczne CA KC PZPR chodzi. Jak się wydaje, problemami, które dostrzeżono wtedy na odcinku POP „R”, były: 1) brak aktualizacji wykazu tychże organizacji będących pod nadzorem AKW, 2) ich „niewydzielenie” (skąd, z czego? – w domyśle: z zespołów instancji, przechowywanych w AKW). Może informacja o dokonanych „wyłączeniu z dokumentów instancji” akt POP „R”, przekazana CA KC PZPR kilka miesięcy wcześniej przez W. Malec faktycznie była nieco „życzeniowa”, na wyrost – i to właśnie wytknęli kontrolerzy?

Wyżej wymieniona komisja kontrolna przedstawiła informacje pokontrolne Sekretariatowi KW, który przyjął je w dniu 24 VI 1988 r.¹⁶⁷ Kilka dni wcześniej (18 czerwca) ten sam organ zapoznał się z informacją na temat pracy AKW, jaką najpewniej przedstawiła kierowniczka archiwum, Malec. Bez wątplenia te informacje przesądziły o tym, że Sekretariat KW wystosował pismo okólne do I sekretarza KM, KM-G i KG. Przypomniano w nim o obowiązujących normatywach i o tym, że „dokumenty powstałe w wyniku działalności komitetów partyjnych wszystkich szczebli i reprezentatywnych POP [wyróżnienie T.C.] winny być po upływie trzech lat od ich powstania przekazane do Archiwum KW”. Odbiorców pisma zobowiązano do „kategorycznego przestrzegania wymaganej terminowości”¹⁶⁸.

Pomijając kwestię utrzymujących się zaległości w terminowym przekazywaniu akt do AKW, także przez owe komitety, pozostaje niewyjaśniona sprawa zespołowego statusu akt POP „R” w jego zasobie, tzn. po pierwsze tego, jaki on właściwie był: czy doszło do przywrócenia („wyłączenia z dokumentów instancji”) odrębności zespołowej aktom POP „R”, jak mogłoby wynikać

¹⁶⁷ „Pismo kierownika Biura Wojewódzkiej Komisji Kontrolno-Rewizyjnej [KW PZPR w Lublinie] do Józefa Jakubowskiego z CA KC PZPR z dnia 15 VII 1988”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁶⁸ „Pismo sekretarza KW PZPR w Lublinie Eugeniusza Pycia do I sekretarza KM, KM-G i KG z dnia 27 VI 1988”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 22.

z informacji od kierowniczkii AKW ze stycznia – lutego 1988 r., czy też nie – co z kolei wynikałoby z uwag zespołu kontrolującego AKW i z szeregu innych informacji? A po drugie, który z tych wariantów w połowie 1988 r. uznawano za bezspornie odpowiedni? A po trzecie, co rozumieć przez wspomnianą „weryfikację zespołów POP reprezentatywnych”? Stan spiętrzenia tych niejasności sprawia, że trudno z przekonaniem odpowiedzieć na powyższe pytania. Może cały „ciężar win” można by zrzucić na jakies chwilowe nieporządki w lubelskim AKW? Może ich wyrazem był na przykład stan (częściowego) przemieszania akt POP „R” z aktami instancji I stopnia, czyli KG, KM-G i KM, do których akta POP „R” mogły (lecz nie musiały! – mogły je zdawać wprost do AKW) najpierw trafiać, zanim zostały przekazane do archiwum?¹⁶⁹ Czy te domniemane nieporządki brały się właśnie z istnienia dwóch alternatywnych procedur przekazywania akt reprezentatywnych POP do AKW? Notabene ten właśnie aspekt „strony technicznej realizacji zasady reprezentatywności” POP, czyli jednoznaczne rozstrzygnięcie tego, czy ich akta należy przejmować oddzielnie, czy też razem z (wówczas) aktami KP, podniesiono jeszcze podczas narady kierowników AKW w styczniu 1972 r. Wówczas nie poczyniono żadnych ustaleń w tej sprawie¹⁷⁰. Jednoznaczności w tej materii nie doczekano się też w kolejnej dekadzie. W 1980 r. KW przypomniał podległym mu ogniowom o wytycznych CA KC PZPR z 1978 r. w sprawie trybu i zasad postępowania z aktami wytworzonymi przez komitety wszystkich szczebli i POP „R” w kontekście ich przekazywania do AKW. A wytyczne te zobowiązywały „komitety partyjne do gromadzenia określonych instrukcją dokumentów, właściwego ich zabezpieczenia i terminowego przekazywania do Archiwum”¹⁷¹. Zwrócenie się w tym piśmie do wspomnianych komitetów odnośnie do akt POP „R” mogło oznaczać albo: 1) poruczenie im przekazania od siebie POP „R” tych wskazówek z KW (co odpowiadałoby zhierarchizowanemu obiegowi informacji w partii), albo 2) uczulenie owych komitetów na to, by zadbały o terminowy odbiór z POP „R” ich akt, aby te bez zbędnej zwłoki trafiały później dzięki nim do AKW. *Tertium non datur!* Lecz powyższe rozważania wciąż nie rozwiewają wszystkich wątpliwości związanych z postulowanym i rzeczy-

¹⁶⁹ Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR.

¹⁷⁰ „Informacja z narady kierowników AKW w dniach 27–28 I 1972”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4286: 68.

¹⁷¹ „Pismo okólne sekretarza KW Ewy Krajewskiej do I sekretarza KG w województwie lubelskim z dnia 21 X 1980, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 15.

wistym stanem zespołowej segregacji akt reprezentatywnych POP w zasobie AKW PZPR w Lublinie oraz zagadnieniem jego „weryfikacji”¹⁷².

Wróćmy do twardych danych. W roku 1988, a właściwie w okresie sprawozdawczym 1987–1988 owo archiwum przejęło akta od pięciu spośród 141 POP „R”, jedynie z 1985 r., w rozmiarze 1,20 mb – z czego 1 mb stanowiła dokumentacja niearchiwalna, może rychło wybrakowana. W związku z czym jego zasób trwale powiększył się tylko o 0,20 mb. „Tradycyjnie” w ankiecie sprawozdawczej zaznaczono, że 136 POP „R” nadal zalega ponad trzy lata z przekazywaniem swych akt¹⁷³. Wydaje się, że zgodnie z dotychczasowymi praktykami akta te dołączono do odpowiedniego zespołu komitetu, na którego obszarze właściwości terytorialnej owe POP „R” działały¹⁷⁴. Po tej akcesji akta lubelskich POP „R” w AKW ogółem stanowiłyby 0,95 mb, lecz najpewniej pozostawały one w stanie rozproszenia pomiędzy zespołami KM, KG i KM-G.

Efekt zastosowania zasady reprezentacji POP w Lubelskiem

W grudniu 1988 r. kierowniczka AKW, wywiązując się ze wszystkich zaleceń pokontrolnych, przedstawiła „Informację dotyczącą dokumentów POP reprezentatywnych”¹⁷⁵. Wskazała w niej szereg istniejących dysfunkcji w realizacji zasady reprezentacji POP. Ich wykaz liczył 146 organizacji, ale miał być – o czym bezpodstawnie przekonywali kontrolujący archiwum kilka miesięcy wcześniej – nieweryfikowany od 1962 r. W 2 KM i w 11 KG nie wytypowano żadnej POP „R”. Aż do tego czasu jedynie 5 POP „R” miało przekazywać na

¹⁷² Nie znalazłem o niej wzmianki ani w normatywach dla AKW, ani w protokołach z porad kierowników AKW z lat 80. A zgodnie ze stanowiskiem CA KC PZPR z 1986 r. akta POP „R” w AKW wciąż miały stanowić grupy zespołów. Jednak w pewnym momencie (w 1987 r.?) musiał stamtąd wypłynąć impuls w kierunku dopuszczalności – choćby tymczasowej i/lub warunkowej – zmiany tego stanu.

¹⁷³ „Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za lata 1987–1988. Stan na dzień 31 XII 1988 r.”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁷⁴ Z innego opracowania wynika, że owe POP działały na terenie KM-G w Bychawie, więc przypuszczalnie do jego zespołu je włączono. „Informacja dotycząca dokumentów POP reprezentatywnych w AKW [PZPR w Lublinie]”, [15 IV 1988], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/2319: 2.

¹⁷⁵ „Pismo kierowniczki AKW do kierownika Wydziału Społeczno-Prawnego KW z 14 XII 1988”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/2319: 1.

bieżąc swoje akta do AKW (autorka ewidentnie „pamiętała” jedynie tego roczną akcesję, zapominając całkiem o tych z początku lat 80., gdy jeszcze nie ona kierowała AKW!). Do jego zasobu nie trafiły żadne akta aż z 77 POP „R” znajdujących się na terenie 30 instancji (KM, KM-G i KG) partyjnych w województwie – co oznaczało, że w jego zasobie swoją „reprezentację” realnie miało zaledwie 69 POP „R”. A w związku z faktem działania wówczas w Lubelskiem ponad 2,5 tys. POP, liczba reprezentatywnych POP powinna była wynosić 250. Przekonywano zatem, że do osiągnięcia właściwej liczebności POP „R” w województwie lubelskim należało wytypować ich jeszcze 104 – wraz z 77 POP „R”, od których nie otrzymano dotąd żadnych akt, dawało to łącznie 181 „brakujących” POP. Malec stwierdziła, że „brak śladów ich działalności jest nieodwracalną stratą”, gdyż niemożliwe było odtworzenie ich niewątpliwie utraconych dokumentów z okresu sięgającego nawet kilkadziesiąt lat wstecz. Do swej informacji dołączyła „wykaz POP «R» z terenu województwa lubelskiego z uwidocznieniem instancji i lat, z których dokumenty w całości lub częściowo przejęto z podstawowych organizacji partyjnych, działających na ich terenie, oraz ze wskazaniem instancji, w których nie istnieje reprezentacja”. W konkluzji zaproponowała, aby „wyłonić reprezentację w tych instancjach, w których [jej] dotychczas nie było, i objąć weryfikacją te POP, z których od chwili ich powstania nie ma w ogóle dokumentacji w Archiwum”¹⁷⁶. We wspomnianym wykazie widniało 146 POP „R”, na poszczególne instancje I stopnia przypadało ich (z pominięciem wspomnianych powyżej komitetów z „zerową reprezentacją” w AKW) od 1 (w 16 komitetach) do 7 (w 2 komitetach). Wyjątkową pozycję miał KM PZPR w Lublinie, w którym wytypowano aż 16 reprezentatywnych POP¹⁷⁷.

Do AKW do końca 1984 r. trafiły łącznie materiały 69 POP „R” (tab. 6).

¹⁷⁶ „Informacja dotycząca dokumentów POP reprezentatywnych w AKW [PZPR w Lublinie]”, [15 IV 1988], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/2319: 2–3.

¹⁷⁷ „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim”, [1988], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/2319: 5–15.

Tab. 6. POP „R” rzeczywiście przekazanych do AKW z podziałem na sektory i branże (do końca 1984 r.)

Ogółem POP „R”	w tym:															
	przemysł	rolnictwo i leśnictwo	budownictwo	transport i łączność	spółdzielnie pracy	obróć towarowy	gospodarka komunalna	rady narodowe (urzędy miast i gmin)	milicja obywatelska	wymiar sprawiedliwości	szkolnictwo i oświata	szkoły wyższe	kultura	służba zdrowia	organizacje i towarzystwa	pozostałe
69	3	10	2	2	8	0	0	4	4	0	3	0	0	2	0	31

Źródło: na podstawie „Wykaz POP reprezentatywnych w woj.[ewództwie] lubelskim”, [1988], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/2319: 5–15.

Kontynuując działania, mające na celu naprawę kulejącej zasady reprezentacji POP w Lubelskiem, kierowniczka AKW zwróciła się do jednego z sekretarzy KW z prośbą „o pomoc w sprawie rozszerzenia reprezentacji”, zgodnie z Instrukcją Sekretariatu KC PZPR w sprawie dokumentacji partyjnej, „tzn. uwzględniając przekrój polityczno-społeczny i gospodarczy województwa oraz proporcjonalny skład społeczno-zawodowy i rozmieszczenie działających na terenie województwa podstawowych organizacji partyjnych. Przedstawiając informację, liczę na współdziałanie Wydziału Polityczno-Organizacyjnego, aby można było rok 1988 i 1989 włączyć do terminu przejmowania dokumentacji z POP «R»”¹⁷⁸. Dalszej korespondencji w tej sprawie nie odnaleziono, być może wir wydarzeń politycznych roku 1989 sprawił, że sprawa ta stała się już nieaktualna. Zapoznanie się wyrywkowo z „reprezentacją” POP „R” we współczesnych zespołach KG PZPR wskazuje na to, że te schyłkowe działania nie przyniosły zbyt widocznych rezultatów, zwłaszcza w odniesieniu do ich akt od połowy lat 80.

W świetle informacji zawartych w Ankiecie sprawozdawczej AKW według stanu na dzień 31 XII 1988 r. w jego zasobie miało się znajdować ogółem

¹⁷⁸ „Pismo kierowniczki AKW W. Malec do sekretarza KW PZPR w Lublinie [Eugeniusza Pycia?]", [grudzień 1988], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II), 35/1267/0/4280: 27.

0,20 mb akt POP „R” kategorii A z lat 1975–1988¹⁷⁹. Nie jest całkiem jasne, co to dokładnie oznaczało, gdyż rozmiarem pokrywa się to z ostatnią potwierdzoną w sprawozdaniach akcesją tych akt, lecz tak już nie jest w odniesieniu do jej granic chronologicznych (wówczas wpłynęły akta tylko z 1985 r.). Jeśli te ostatnie rozszerzono o to, co się odnosi do wcześniejszych nabytków AKW, równałoby się to uwzględnieniu grup akt POP „R” włączonych już do zespołów KG, KM-G i KM. To z kolei oznaczałoby zaniżenie ich rzeczywistych rozmiarów, gdyż te, włączając w to objętość w mb wspomnianej wyżej akcesji, wynosiłyby co najmniej 0,95 mb. A przecież obwieszczono, że na koniec roku 1988 r. rozmiar POP „R” w AKW to dokładnie 0,20 mb. Nawet usilne dociekanie tego, jak dokładnie przedstawiał się wtedy stan POP „R” w zasobie AKW PZPR w Lublinie nie daje oczekiwanego efektu w zderzeniu z dostępnymi informacjami źródłowymi.

Sytuację istniejącą na odcinku reprezentatywnych POP w Lubelskiem powinien rozjaśniać ustęp z planu pracy AKW na 1989 r. Otóż pod punktem dotyczącym przejmowania wówczas materiałów archiwalnych do AKW zapisano, że archiwalia z POP „R” zostaną przejęte „wraz z materiałami i dokumentami instancji I stopnia”, czyli wyżej wymienionych komitetów (KG, KM-G i KM)¹⁸⁰. Jednak z tego bynajmniej jednoznacznie nie wynika, czy akta owych POP miały po przejściu do AKW zachować status odrębnych zespołów, a wspomniane instancje miały tylko pośredniczyć w ich przekazaniu archiwum wraz z własnymi, czy też przeciwnie, owo wspólne przekazanie dokumentów POP i komitetów oznaczało ni mniej ni więcej to, że miały one być traktowane jako nierozdzielne całości. Wydaje się, że kontynuowanie rozważań na ten temat prowadziłyby donikąd. Warto jednak w tym kontekście podać tu jeszcze informację na temat stanu lubelskiego AKW pod koniec 1988 r. Otóż z odnośnego opracowania wynika, że zespoły otwarte POP „R” w tym archiwum mierzyły wówczas 0,20 mb akt kategorii A¹⁸¹. Ta krótka, niepozorna informacja pozwala właściwie na przychylenie się ku niektórym z wcześniej podawanych opcji i tym samym na odrzucenie innych wariantów. To zarazem najpóźniejsze

¹⁷⁹ „AKW PZPR w Lublinie. Zespoły otwarte PZPR, lata 1975–1988, stan na dzień 31 XII 1988”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁸⁰ „Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na 1989”, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

¹⁸¹ „Zespoły otwarte [w AKW PZPR w Lublinie]”, [1988], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/XXIII-322: nlb.

informacje, jakie można znaleźć na temat akt POP „R” w zasobie AKW PZPR w Lublinie.

Podsumowanie

Kwestia zastosowania zasady reprezentacji POP pojawiła się w kontekście przystępowania do opracowywania archiwalnego zespołów PZPR w jej wojewódzkich archiwach na przełomie lat 50. i 60. XX w. Tytuł protagonistów w podejmowaniu na tym polu poczynań koncepcyjno-organizacyjnych przypada chyba archiwistom z krakowskiego AKW, zasłużonym zwłaszcza w jej pilotażowym wprowadzaniu. Niestety nie udało się ustalić dokładnie skąd i od kogo wyszła inicjatywa wszczęcia działań wiodących do jej opracowania i wprowadzenia. Możliwe, że „Wielki Brat” ze Wschodu, wywierający przemożny wpływ na wiele spraw załatwianych wówczas w Polsce Ludowej, odcisnął swoje „piętno” także w tym wymiarze. Choć nie wydaje się nieprawdopodobne, że w grę wchodziła jakaś „rodzima inspiracja”, myśl powstała na przykład dzięki lekturze specjalistycznej literatury. Może był w tym jakiś odprysk porad udzielanych w książce Gustawa Kaleńskiego o brakowaniu akt, który w kontekście zachowywania pewnych zespołów archiwalnych jako typowych, bez brakowania ich akt, sugerował, żeby pozostawiać w tym charakterze akta urzędów uznanych za wzorowe¹⁸²? Orędownikom i realizatorom zasady reprezentacji POP zdarzało się w tym kontekście używać owego przymiotnika.

Niezależnie od tego, skąd wypłynęły impulsy w tym kierunku, warto wy dobyć z mgieł niepamięci to interesujące przedsięwzięcie, które wymagało zdolności perswazyjnych, pewnej odwagi oraz wysiłków organizacyjnych – aczkolwiek do jego pełnego sukcesu zabrakło chyba konsekwencji i systematyczności w działaniu, po części może również kwalifikacji oraz zrozumienia ze strony wszystkich uczestniczących w tym ogniw partyjnych. Jego co najmniej częściowe fiasko, ukazane szczegółowo na przykładzie województwa lubelskiego (zapewne niebędącego pod tym względem odosobnionym przypadkiem), wpisuje się być może w niekrótką listę projektów realizowanych w tamtym ustroju, niezakończonych powodzeniem – a częściej być może nawet blamażem. Być może założenia zasady (podobnie jak według niektórych podstawy tamtego ustroju) były właściwe, tylko zawiedli wypaczający je ludzie, z ich wrodzonymi niedoskonałościami? Z drugiej strony nie należałoby

¹⁸² Kaleński, *Brakowanie akt*, 31.

raczej kwestionować opinii kierowniczkę AKW PZPR w Lublinie, Szawdzin, która podkreślała, że wcielenie w życie tej zasady było sprawą niesłuchanie trudną, wykraczającą poza ramy „normalnej działalności archiwum”¹⁸³.

Trzymając się możliwie obiektywnego stanowiska w tej sprawie, trzeba przyznać, że pomimo tych lub innych odczuć i wrażeń zasada reprezentacji archiwalnej POP PZPR powinna być zostać scharakteryzowana. Jako ciekawy przykład dosyć unikatowego rozwiązania problemu masowości akt w dwudziestowiecznej Polsce, polegającego na zastosowaniu jednej z metod selekcji archiwalnej, określanych jako metody tworzenia próbek – akurat takiej, która w odróżnieniu od wielu ich bodaj bardziej popularnych wariantów (praktykowanych np. w państwach Unii Europejskiej¹⁸⁴) odnosi się nie do wyboru dokumentacji, lecz do wskazywania jej wytwórców. Powinna być zostać scharakteryzowana także jako jedna z metod rozmyślnego kształtowania zbioru źródeł historycznych, kształtowania jednego z segmentów tego zbioru. Jak to ujęto w opracowaniu zamieszczonym w czasopiśmie „Z pola walki” z 1966 r., zasada reprezentatywności akt POP zrodziła się w wyniku dyskusji prowadzonych nad ich wartością jako źródeł historycznych – w związku z dwoma skrajnymi stanowiskami, czyli jej (to jest wartości) całkowitym negowaniem oraz obstawaniem za ich pieczołowitym gromadzeniem, z uwagi na niekwestionowaną wartość „przyjęto rozwiązanie kompromisowe”¹⁸⁵. To nim właśnie była opisana w tym artykule zasada reprezentacji POP PZPR.

■ Bibliografia

Archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR. *Zbiór przepisów*, Warszawa: Centralne Archiwum KC PZPR, 1969.

Cołbecka, Monika. „Metody badawcze w archiwistyce”. *Archiwista Polski* 21, nr 2 (2016): 29–43.

Czarnota, Tomasz. „Od archiwum do archiwum. Uwagi na temat ewolucji funkcjonalno-organizacyjnej komórek archiwalnych w komitetach wojewódzkich PPR/PZPR”. *Res Historica* 55 (2023): 573–616. <https://doi.org/10.17951/rh.2023.55.573-616>.

Czarnota, Tomasz. „Tak zwane akta obce w zespołach PZPR jako zagadnienie archiwoznawcze i problem metodyczny”. W *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania*

¹⁸³ „Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie z sierpnia 1968”, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I), 35/1266/0/4/296: 31.

¹⁸⁴ *Raport o archiwach w Unii Europejskiej*, 122–6.

¹⁸⁵ Jakubowski, „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w Zakładzie Historii Partii”, 263.

- archiwistyki. *Studia archiwistyczne*, zredagowali Piotr A. Czyż i Dariusz Magier, 217–45. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2019.
- „Inwentarz zespołu archiwalnego Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Puławach 1959–1990”, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/3760>.
- Jakubowski, Józef. „Aktualne problemy gromadzenia akt w archiwach PZPR”. *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn* 3 (1981): 11–6.
- Jakubowski, Józef. „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w Zakładzie Historii Partii”. *Z pola walki* 9, nr 342 (1966): 262–5.
- Janowski, Andrzej. „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”. *Archeion* 41 (1964): 275–86.
- Kaczanowska, Maria, i Andrzej Jabłoński. „Informacja o zasobie archiwum zakładowego b. Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Szczecinie”. *Szczeciński Informator Archiwalny* 7 (1992): 12–22.
- Kaleński, Gustaw. *Brakowanie akt*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Oświaty. Wydział Archiwów Państwowych, 1948.
- Kołomejczyk, Norbert. „Wojewódzkie archiwa PZPR”. *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn* 1 (1981): 10–21.
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (I) [1883] 1948–1975 [1990]. Archiwum Państwowe w Lublinie. 35/1266/0.
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Lublinie (II) [1923–1974] 1975–1990 [1991]. Archiwum Państwowe w Lublinie. 35/1267/0.
- Kozłowska, Helena. „Niektóre problemy kształtowania bazy źródłowej do historii PZPR”. *Z pola walki* 16, nr 61 (1973): 232–6.
- Magier, Dariusz. „Genetyczne związki materiałów archiwalnych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a problem zespołowości”. W *Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały*, zredagowała Ewa Rosowska, 110–21. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017.
- Magier, Dariusz. „Podstawowe organizacje partyjne w systemie biurokratycznym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”. W *Dzieje biurokracji*, zredagowali Artur Górak, Krzysztof Latawiec i Dariusz Magier, 4, cz. 2: 783–99. Lublin; Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, 2011. http://tonik-libra.pl/wp-content/uploads/2018/06/Dariusz-Magier_Dzieje-biurokracji-t.-IV-cz.-2-2011.pdf.
- Pasza, Józef. „Narada kierowników archiwów komitetów wojewódzkich w KW PZPR w Siedlcach (22–25 IX 1987)”. *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn* 9 (1988): 16–37.
- Pasza, Józef. „Narada kierowników Archiwów KW PZPR”. *Z pola walki* 22, nr 85 (1979): 316–8.
- Pasza, Józef. „Narada kierowników Archiwów KW PZPR w ZHP”. *Z pola walki* 12, nr 46 (1969): 280–3.
- Pasza, Józef. „Przejmowanie i opracowanie materiałów archiwalnych w archiwach komitetów wojewódzkich PZPR”. *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn* 7 (1985): 6–21.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie [1905–1947] 1948–1990. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/1354/0.

Raport o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu. Pogłębiona współpraca archiwalna w Europie – plan działania, Warszawa 2011, 122–6. <https://docplayer.pl/23402698-Raport-o-archiwach-w-unii-europejskiej-po-rozszerzeniu-poglebiona-wspolpraca-archiwalna-w-europie-plan-dzialania.html>.

Registratura Archiwum Państwowego w Lublinie. Archiwum Państwowe w Lublinie.

Robótka, Halina, Ryszewski, Bohdan, i Andrzej Tomczak, *Archiwistyka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez IV Zjazd PZPR, Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1965.

Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez VII Zjazd PZPR w grudniu 1975 r., Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1976.

Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR, Warszawa: Centralne Archiwum KC PZPR, 1986.

„Zalecenie nr 1 Kierownika Centralnego Archiwum KC PZPR z dnia 28 IV 1986 r.”, *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn* 8 (1986): 42–50.

Data przesłania artykułu: 16 XI 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 11 XII 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.005>

MAJA AKSAMITOWSKA

(Warszawa)

JAK WYKORZYSTYWAĆ ŹRÓDŁA ARCHIWALNE W EDUKACJI?

Katalog przedsięwzięć edukacyjnych

Słowa kluczowe

źródła archiwalne, źródła historyczne, działalność edukacyjna, lekcje archiwalne

Keywords

archival sources, historical sources, archival outreach, archival lessons

Streszczenie

Archiwa wychodzą naprzeciw oczekiwaniom użytkowników, bowiem coraz częściej na stronach internetowych archiwów pojawiają się oferty edukacyjne dla szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych. Jednak w dużej mierze dostępne propozycje nie nawiązują do obowiązującej podstawy programowej w szkołach, a archiwa nie aktualizują swojej oferty. Poniższy artykuł to zaledwie kilka propozycji przedsięwzięć edukacyjnych dla nauczycieli oraz uczniów z uwzględnieniem grup wiekowych. Nowoczesne formy i metody powinny być wdrażane w proces edukacji, aby nauka była przekazywana w sposób niekonwencjonalny i atrakcyjny dla ucznia, zachęcając zain-

Maja Aksamitowska, absolwentka studiów II stopnia w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania skupiają się na działaniach edukacyjnych archiwów ukierunkowanych na poszerzanie świadomości historycznej oraz projektowanie działań edukacyjnych z wykorzystaniem bogactwa archiwów. Jej celem jest inspirowanie społeczności do zgłębiania historii”.
maja.aksamitowska@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-7694-6867

teresowanych danym przedmiotem szkolnym. Poniższy katalog edukacyjny jest propozycją nowatorskiego sposobu prowadzenia zajęć z wykorzystaniem różnych narzędzi i metod edukacyjnych.

Summary

How to use archival sources in education? Catalog of educational projects

Archives meet users' expectations as educational offers for primary and secondary schools increasingly appear on archive websites. However, most of the available proposals do not refer to the current core curriculum in schools, and the archives need to update their offer. The article is just a few suggestions for educational projects for teachers and students, taking into account age groups. Modern forms and methods should be implemented in the education process so that learning is unconventional and attractive for students, encouraging those interested in a given school subject. The educational catalogue below proposes an innovative way of conducting classes using various educational tools and methods.

Wstęp

Edukacja szkolna to ważny element w życiu dzieci i młodzieży. Składa się z wielu procesów, takich jak kształcenie i wychowanie. Szkoła ma zapewnić nauczanie różnych dziedzin nauki i rozwijać kompetencje społeczne i moralne¹. Zajęcia prowadzone są głównie w szkołach, ale coraz częściej nauczyciele organizują spotkania w instytucjach pozaszkolnych. Taka edukacja odgrywa ważną rolę w kształtowaniu świadomości na przykład historycznej. Edukacja prowadzona w instytucjach, np. archiwach, umożliwia dostęp do oryginalnych materiałów i motywuje młodego człowieka do poznawania przeszłości. Pobudza zainteresowanie, a także umożliwia poznanie lub obserwację omawianych zagadnień w innowacyjnym wydaniu. Archiwa posiadają szeroki zakres form edukacyjnych, starają się spełniać oczekiwania użytkowników oraz zachęcać do odwiedzin i poznawania historii od „podszewki”. Motywatorem do poszerzania swoich działań z pewnością była Strategia rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030. Archiwa pręźnie pokazują swoje działania w mediach społecznościowych oraz stronach internetowych. Tworzą pakiet działań edukacyjnych, które są udostępniane w przestrzeni online. Materiały dla użytkownika są na bieżąco poszerzane oraz udostępniane. Zagadnienie działań edukacyjnych w archiwach było już poruszane przez Agnieszkę Rosę w wielu artykułach oraz książce *Funkcja edukacyjna archiwów*, w któ-

¹ Łuczyński, „Edukacyjne uwarunkowania rozwoju”.

rej omawia między innymi pojęcie „edukacji” oraz formy działalności edukacyjnej archiwów². Również Hubert Mazur wielokrotnie poruszał tematykę związaną z edukacją archiwalną w wielu artykułach. Mazur poświęcał artykuły zagadnieniu edukacji w archiwach, ale również poszczególnym metodom edukacyjnym wykorzystywanym w archiwach³. Również wiele przykładów powyższych działań pojawia się w publikacjach *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*. Są to artykuły przedstawiające przykłady działań edukacyjnych i popularyzatorskich⁴.

Ilustracją takich działań w archiwach jest Archiwum Państwowe w Toruniu, które na swojej stronie internetowej ma ofertę edukacyjną dla szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych. Natomiast na Facebooku archiwum można zaobserwować udział dzieci i młodzieży w oferowanych lekcjach, warsztatach oraz pokazach. W celu poszerzenia tej oferty zaproponowano archiwum współpracę, której celem jest realizacja katalogu przedsięwzięć edukacyjnych w ramach pracy magisterskiej.

Poniższy katalog ma na celu dostarczenie wiadomości uczniom w innowacyjny i niebanalny sposób. Niniejszy katalog wpisuje się w tematykę realizacji podstawy programowej szkół, a wykorzystane metody mają zachęcić nie tylko uczniów, ale również nauczycieli do odwiedzania archiwum i poznawania przeszłości w atrakcyjny i przystępny sposób. Katalog przedsięwzięć edukacyjnych ma za zadanie służyć przede wszystkim Archiwum Państwowemu w Toruniu, ale też być inspiracją, pokazywać potencjał tkwiący w materiałach archiwalnych oraz nadać nowe życie poprzednim realizowanym formom edukacyjnym. Katalog zawiera warsztaty dla nauczycieli, zestaw form edukacyjnych dla uczniów klas młodszych (szkoła podstawowa) oraz uczniów klas starszych (szkoła średnia). Przygotowane formy mają określony schemat, zawierają temat, miejsce, cel kształcenia (wymagania ogólne, wymagania szczegółowe), metody edukacyjne, narzędzia dydaktyczne, czas trwania oraz informację, dla jakiej grupy są zajęcia przeznaczone. Ponadto zawartość katalogu stanowią treści edukacyjne w postaci krótkich notatek do zajęć, zdjęcia materiałów archiwalnych oraz przykłady konkretnych jednostek archiwalnych, które mogą zostać wykorzystane na lekcji. Ponadto dołączone pozostają załączniki do quizów i innych aktywności edukacyjnych. Katalog jest zbiorem

² Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*.

³ Mazur, „Od odczytu, wykładu, prelekcji”.

⁴ Husar, „Dokument wiarygodnym świadkiem historii”.

propozycji działań edukacyjnych, który może być rozbudowywany o nowe formy aktywności edukacyjnej⁵.

Warsztaty dla nauczycieli

Celem warsztatów dla nauczycieli jest podniesienie kompetencji w zakresie włączania źródeł archiwalnych do lekcji oraz kształcenie umiejętności zainteresowania uczniów historią i jej badaniem.

Program warsztatów:

1. Zapoznanie nauczycieli z archiwum – przedstawienie funkcji instytucji i ich realizacja na przykładzie działań archiwum toruńskiego, pokazanie rodzajów dokumentów z ich omówieniem oraz zwiedzanie instytucji.
2. Prezentacja portali zawierających zdjęcia i skany oraz informacje o przodkach, bazy genealogiczne oraz strona umożliwiająca utworzenie drzewa genealogicznego⁶.
3. Prezentacja źródeł archiwalnych oraz przykłady ich zastosowania w edukacji.
4. Zaprezentowanie przykładowego scenariusza lekcji z wykorzystaniem źródła archiwalnego dotyczącego lokalnej historii, np. wystawy wirtualnej pt. „Nam twierdzą będzie każdy próg. Obrona Włocławka 1920 r.”⁷. Grupa docelowa: klasa IV szkoły podstawowej.
5. Podział nauczycieli na trzyosobowe grupy w celu opracowania przykładowego scenariusza lekcji z wykorzystaniem zasobu archiwalnego lub stron internetowych, które posiadają zdigitalizowane materiały archiwalne. Zaproponowanie przez archiwistę przykładowego konspektu zajęć (tematyka dowolna). Archiwista służy pomocą i udziela odpowiedzi w trakcie opracowywania scenariuszów. Po zakończeniu prac archiwista omawia wybrane tematy oraz zastosowane metody z uwzględnieniem podstawy programowej danego przedmiotu. Następnie nauczyciele wymieniają się pomysłami prowadzenia zajęć.

⁵ Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*.

⁶ Bazy genealogiczne można odnaleźć pod adresami: <http://www.szukajwarchiwach.gov.pl>, <http://www.powstancylascy.pl>, <http://www.szukajprzodka.pl>, <http://www.familysearch.org/pl/>, <http://www.geneteka.genealodzy.pl> oraz <http://www.myheritage.pl>.

⁷ „Nam twierdzą będzie każdy próg”.

6. Po zaprezentowaniu i omówieniu przykładowej lekcji oraz opracowaniu scenariuszy osoba prowadząca warsztaty przedstawia stałą ofertę edukacyjną archiwum – omawia, dla kogo są przeznaczone, w jakich godzinach archiwum przyjmuje zainteresowanych i z kim się należy skontaktować w celu zrealizowania spotkania. Dodatkowo należy podać informacje, w jakie imprezy okolicznościowe angażuje się archiwum, np. festiwal nauki i sztuki, Noc Muzeów. Ponadto osoba prowadząca może zadać pytania uczestnikom, np. „Czego oczekują, jaka tematyka i forma zajęć ich interesuje, co archiwum może zmienić, aby zachęcić do współpracy?”.

Źródła archiwalne można pozyskać z www.szukajwarchiwach.pl. Portal ten oferuje wiele skanów i zdjęć, ale również można skorzystać ze źródeł w czytelni Archiwum Państwowego w Toruniu po uprzednim ich zamówieniu. W tym miejscu warto pokazać nauczycielom, w jaki sposób można zamówić akta i poprosić o ich zeskanowanie. Ponadto w archiwach jest możliwość bezpłatnego fotografowania źródeł.

Załącznik nr 1 do warsztatów dla nauczycieli

Scenariusz lekcji historii na temat: *Źródło archiwalne w pigułce.*

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Uczeń odpowiada na proste pytania związane z tekstem źródłowym, tworzy krótką wypowiedź związaną z omawianym wydarzeniem.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Uczeń zna i potrafi podać definicję poznanych terminów, tj. „archiwum”, „archiwista”, „zasób archiwalny”, „badacz”, „historyk”, „tekst źródłowy”, „źródła pisane” i „źródła niepisane”.
- Uczeń potrafi wyjaśnić, czym zajmuje się archiwista i po co są przechowywane dokumenty oraz dlaczego należy je zabezpieczać.
- Uczeń, poznając materialnych świadków historii, czyli dokumentację z danego okresu, potrafi zrozumieć i zinterpretować wydarzenia historyczne.
- Nawiązanie do podstawy programowej, tzn. „Analiza i interpretacja historyczna” (dostrzeganie potrzeby poznawania przeszłości dla rozumienia procesów zachodzących we współczesności; krytyczne analizowa-

nie informacji uzyskanych z różnych źródeł, próba wyciągania z nich wniosków⁸).

Metody:

- praca z tekstem źródłowym,
- metoda Jigsaw,
- pogadanka,
- burza mózgów,
- grywalizacja.

Środki dydaktyczne:

- wykorzystanie materiałów archiwalnych z zasobu archiwum lub www.szukajwarchiwach.gov.pl,
- aplikacja do utworzenia quizu. <https://kahoot.it/>.

Czas trwania: 45 min.

Przebieg lekcji:

1. Nauczyciel krótko wprowadza do tematyki. Omawia, czym jest historia, skąd zostały pozyskane informacje dotyczące świadectw historii, a następnie przechodzi do wytłumaczenia, czym są i czym zajmują się archiwa, kto w nich pracuje i jakie ma zadania (10 min).
2. Nauczyciel zapisuje na tablicy hasło „historia” i prosi o podanie skojarzeń z podanym wyrazem. W tym przypadku nauczyciel powinien zapisywać wszystkie propozycje powstałe podczas burzy mózgów, nie negować ich, aby nie zniechęcić uczniów. Następnie podsumowuje dyskusję i prezentuje tekst źródłowy. Omawia, skąd takie źródło pochodzi, a także zadaje proste pytania uczniom, np. „Kto zajmuje się historią?”, „Gdzie możemy zdobyć wiedzę historyczną?”, „Kto chroni teksty źródłowe?”, „Gdzie przechowuje się dokumenty?”. Nauczyciel pokazuje źródła pisane i niepisane. Ponadto nauczyciel może spróbować odczytać razem z klasą tekst źródłowy wyświetlany za pomocą rzutnika multimedialnego lub omówić ikonografię (15 min).
3. Nauczyciel dzieli klasę na grupy pięcioosobowe, każda z nich otrzymuje tekst źródłowy. Grupa ma odpowiedzieć na poszczególne pytania, tj.: „Jaki tytuł nosi dokument?”, „Czego dotyczy?”, „Skąd pochodzi?”, „Jaki to rodzaj źródła?”. Dodatkowo uczniowie zapisują krótką notę historyczną dotyczącą danego dokumentu. Po sprawdzeniu notatek uczni-

⁸ „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej”.

wie przekazują najważniejsze informacje innym grupom, tak aby każda z nich zapoznała się z odpowiednią partią materiału (15 min).

4. Nauczyciel podsumowuje pracę klasy i wskazuje na wartość źródeł archiwalnych, potrzebę badawczą historyka i potrzebę pracy archiwisty w celu zabezpieczenia zasobu (5 min).

Na następnych zajęciach nauczyciel, w celu utrwalenia wiadomości, może przygotować krótki quiz za pomocą strony <https://kahoot.it/>. Do quizów może wpisać pytania, które sam omawiał na początku poprzednich zajęć, np. „Kto zajmuje się historią?” lub „Co to jest archiwum?” (10 min).

Załącznik nr 2 do warsztatów dla nauczycieli

Scenariusz lekcji historii pt.: *Opowiedz mi o swoim prapradziadku.*

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Uczeń rozumie pojęcie genealogii, wie, jak wygląda drzewo genealogiczne, oraz potrafi opisać swoją najbliższą rodzinę. Zna znaczenia takich słów, jak: „rodzina”, „krewny”, „przodek”. Rozwija umiejętności plastyczne.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Uczeń poznaje stopnie pokrewieństwa, powinowactwa oraz linie pokrewieństwa. Potrafi docenić tradycje rodzinne oraz znaczenie pamiątek rodzinnych. Potrafi opracować drzewo genealogiczne oraz wyszukać do niego informację o przodkach, np. rozmawiając z rodziną, oglądając zdjęcia, czytając zachowane dokumenty za pomocą stron internetowych związanych z genealogią lub pytać o znaczenie zachowanych przedmiotów. Uczeń rozumie znaczenie zachowanych pamiątek i zdjęć.
- Nawiązanie do podstawy programowej, tzn. „Elementy historii rodzinnej i regionalnej” (zbiera informacje na temat historii swojej rodziny, gromadzi pamiątki rodzinne i opowiada o nich; poznaje historię i tradycje swojej okolicy i ludzi dla niej szczególnie zasłużonych⁹).

Metody:

- pogadanka z pokazem,
- projekt,
- grywalizacja – konkurs,
- samodzielne dotarcie do wiedzy.

⁹ Ibid.

Środki dydaktyczne:

- rzutnik.

Czas trwania: 45 min.**Przebieg lekcji:**

1. Nauczyciel wprowadza podstawowe pojęcia, pytając uczniów, z czym kojarzą im się słowa: „genealogia”, „przodek”, „krewny”, „rodzina”. Nauczyciel rozmawia z uczniami o ich rodzinach, następnie wskazuje na różnice i podobieństwa pomiędzy rodzinami.
2. Nauczyciel omawia trudniejsze pojęcia, tj. stopnie i linie pokrewieństwa, powinowactwo. Dla lepszego objaśnienia nauczyciel może przygotować graficzną prezentację.
3. Nauczyciel pokazuje uczniom, w jaki sposób mogą odnaleźć informacje o swoich przodkach w Internecie. Prezentuje im, jak korzystać ze stron, takich jak: www.genealodzy.pl, www.szukajprzodka.pl, <https://genealogia.okiem.pl/> oraz www.myheritage.pl. Ponadto wyjaśnia, czym jest historia mówiona oraz jak dużo mogą dowiedzieć się o swojej rodzinie, np. od dziadków, oglądając przedmioty przekazywane z pokolenia na pokolenie, stare dokumenty lub zdjęcia, które bardzo często są podpisywane.
4. Nauczyciel tłumaczy, jak przygotować się do poszukiwań korzeni swojej rodziny. Razem z dziećmi układa plan działania, a w nim może się znaleźć: zawężenie poszukiwań oraz wskazanie źródła informacji.
5. Uczniowie, znając zagadnienia związane z pracą o źródle i genealogii, mogą przystąpić do samodzielnego poszukiwania informacji o swojej rodzinie. Nauczyciel zadaje pracę domową, którą jest wykonanie drzewa genealogicznego, wykorzystując dostępne formy i źródła informacji. Nauczyciel może zaproponować minikonkurs na najbardziej rozbudowane drzewo genealogiczne, w którym nagrodą będzie możliwość opowiedzenia historii rodziny przez ucznia, np. z uwzględnieniem znaczenia nazwisk, pochodzenia członków rodziny lub informacji, jakie mieli wykształcenie i jakie wykonywali zawody. Nauczyciel określa, ile czasu potrzebują uczniowie na przygotowanie projektu.
6. Nauczyciel w ramach utrwalenia informacji lub w zamian za przeprowadzenie zajęć może zorganizować wyjście do archiwum toruńskiego na wystawę połączoną z warsztatami „Niezwyczajny herbarz rodziny Koyenów – toruński wehikuł czasu”. Wystawa pozwoli dzieciom zobaczyć zachowane pieczęcie oraz rękopiśmienną księgę z ręcznie malowanymi

i złożonymi herbami – wartość i wspomnienie po tejże rodzinie, poznać historię Koyenów. Do wystawy został wykorzystany zasób archiwum – wypisy z ksiąg metrykalnych, ławniczych i testamenty. Po oprowadzeniu dzieci po wystawie przechodzimy do części warsztatowej, gdzie dzieci wykonują własne herby, drzewa genealogiczne, odbijają pieczęcie lakowe lub odczytują fragmenty ksiąg¹⁰. Po takiej wizycie nauczyciel tłumaczy, dlaczego tak ważne jest dbanie o zachowanie przeszłości swojej rodziny dla przyszłych pokoleń i zapisanie jej historii. Przedstawienie sposobu wartościowania dokumentacji, zdjęć i innych pamiątek rodzinnych. Dzieci poznają tradycje rodzinne, a także badają swoje pochodzenie.

Przedsięwzięcia edukacyjne dla uczniów klas młodszych

Scenariusz nr 1 lekcji archiwalnej

Temat: *Początki Torunia i jego skarby zachowane w Archiwum Państwowym w Toruniu.*

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Celem realizacji warsztatów dotyczących początków lokalnej historii jest zrealizowanie ich na podstawie dokumentów historycznych, nawiązujących do podstawy programowej. Uczeń utrwała wiadomości oraz potrafi powiązać wydarzenia historyczne.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Celem jest przybliżenie wydarzeń lokalnej historii, tradycji i wartości. Uczeń ma zrozumieć historię miejsca, z którego pochodzi. W tym celu zostaną zaprezentowane oryginalne dokumenty, niektóre z nich znajdują się na liście UNESCO. Dodatkowo uczestnikom zostaną zaprezentowane wiadomości dotyczące organizacji UNESCO.
- Nawiązanie do podstawy programowej, tzn. „Elementy historii rodzinnej i regionalnej” (zbiera informacje na temat historii swojej rodziny, gromadzi pamiątki rodzinne i opowiada o nich; poznaje historię i tradycje swojej okolicy i ludzi dla niej szczególnie zasłużonych; zna lokalne zabytki i opisuje ich dzieje¹¹).

¹⁰ „Wystawa «Niezwyczajny herbarz rodziny Koyenów – toruński wehikuł czasu»”.

¹¹ „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej”.

Metody edukacyjne:

- pogadanka,
- pokaz,
- quiz,
- grywalizacja.

Narzędzia dydaktyczne:

- prezentacja multimedialna,
- strona internetowa do quizu,
- telefon lub tablet.

Czas trwania: 110 min.

Odbiorca: uczniowie szkoły podstawowej, klasa VIII.

Przebieg lekcji:

1. Przedstawienie i omówienie prezentacji dotyczącej historii Torunia. Prezentacja powinna zawierać informacje o powstaniu miasta Torunia, zaczynając od roku jego założenia (1233 r.), z uwzględnieniem przywileju lokacyjnego. Omówienie tamtejszych cechów, np. kupieckich, mydlarskich, krawców oraz rzemieślników. Ponadto warto uwzględnić ważniejsze wydarzenia historyczne – wojna trzynastoletnia, pokoje toruńskie (45 min).
 - „Miasto zostało powołane w 1233 roku, a pierwsze osadnictwa były na starówce pomiędzy ulicami: Szeroka, Żeglarska, Łazienna wraz z placem wokół kościoła św. Jana. Zakłada się, iż połączone ulice tworzyły mury obronne¹²”. Warto w tym miejscu przedstawić unikatowe materiały archiwalne z Archiwum Państwowego w Toruniu.

¹² „Z historii miasta”.

Widok ogólny Torunia (M. Merian), 1652
 APT, Zbiory kartograficzne, lmv. 268 T. 94

Ryc. 1. Widok ogólny Torunia – 1652 r.

Źródło: Zbiory kartograficzne miasta Torunia 1552–1912, 69/2/0/-/268, t. 94.

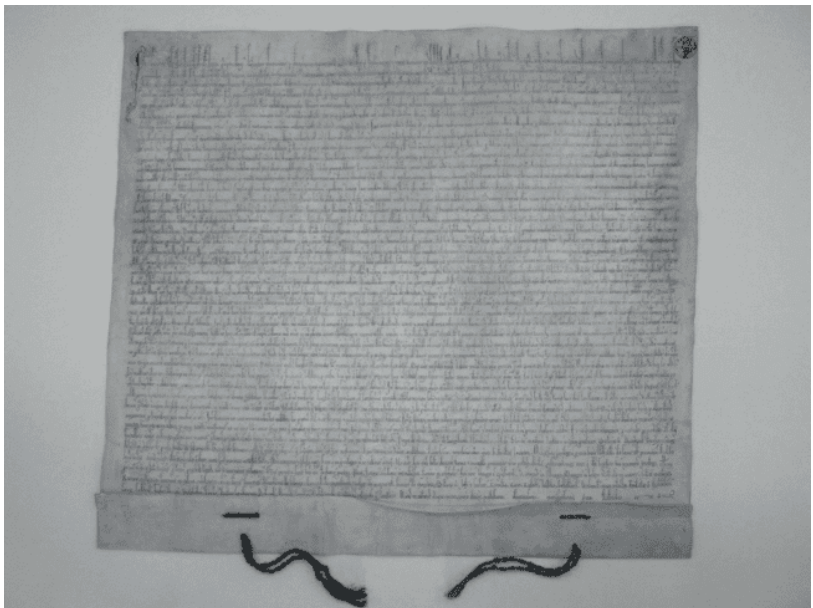
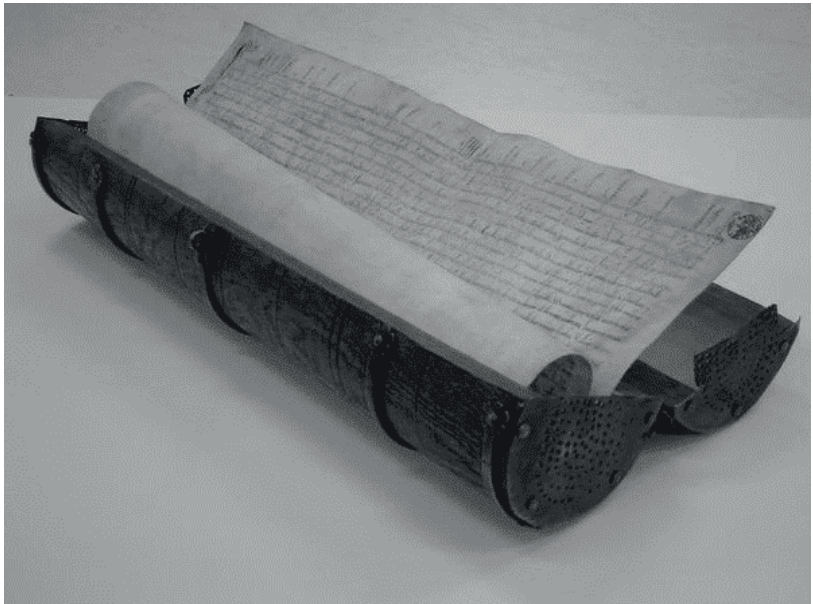
Śródmieście - domy przy ul. Żeglarskiej po stronie wschodniej, 1783
 APT, Zbiory kartograficzne, lmv. 401 T. 187

Ryc. 2. Wschodnia ściana ul. Żeglarskiej w 1783 r.

Źródło: Zbiory kartograficzne miasta Torunia 1552–1912, 69/2/0/-/401, t. 187.

- Przywilej lokacyjny ustanowił prawo miejskie i funkcjonował pod nazwą prawa chełmińskiego. Niniejszym sądownictwo gwarantowało wolność targową i handlową, swobodę importu i eksportu bez opłaty celnej, kobiety miały prawa na równi z mężczyznami, a majątek obojga małżonków tworzył całość. Ponadto zostało uformowane prawo cywilne i karne. Ten dokument był szczególnej wagi, przechowywany w dębowej puszcze o długości 61 cm, wyściełanej pergaminem i wzmocnionej ozdobnymi okuciami z zamknięciem. Puszcza na obu końcach jest okuta blachą z otworami dla zapewnienia cyrkulacji powietrza. Ze względu na treść i formę dokument jest cennym zabytkiem średniowiecznej kultury¹³.
- W przypadku przywileju lokacyjnego warto omówić jego budowę oraz materiał pisarski: Na czym został zapisany, jak pozyskuje się pergamin i dlaczego takie dokumenty spisuje się piórem? Te kwestie można poruszyć, zadając swobodne pytania uczestnikom, a chętnych do udzielenia odpowiedzi pochwalić i wynagrodzić drobnym upominkiem, np. magnesem lub długopisem z logo archiwum.

¹³ „Przywilej lokacyjny miasta Torunia z 1251 roku”.

Ryc. 3. Przywilej lokacyjny Torunia z 1251 r.

Źródło: Akta miasta Torunia, 69/1/0/1/1.

- Na rozwój rzemiosła w Toruniu przyczynił się rozkwit wielkiego handlu – poszerzone zostały formy handlu w XVI w. Osoby zajmujące się rzemiosłem zaczynają być przedsiębiorcami, a kupcy zakładają towarzystwa przemysłowe, finansując prace rzemieślników¹⁴. Cech jest organizacją zrzeszającą osoby prowadzące działalność w zakresie jednego rzemiosła, choć też są znane cechy zbiorowe, czyli łączą kilka pokrewnych, fachowych umiejętności. W Toruniu cechy zbiorowe nie były popularne¹⁵. Rzemiosła metalowe są ciężkim zawodem i wymagają wielu umiejętności. Produkcja tego typu zaspokoiła potrzeby lokalnych ludzi. Grupami należącymi do tej kategorii rzemiosła byli m.in.: złotnicy, kotlarze, blacharze, konwisarze, ludwisarze, kowale, kotwicznicy i gwoździarze, ślusarze, rusznikarze i zegarmistrze oraz iglarze. Wyrabiano z takich materiałów, jak: miedź, ołów, srebro i żelazo, a obróbki metalowe wykonywano żelazne i kolorowe¹⁶.
- Przykład jednego z toruńskich cechów, np. kowali. Rzemieślnicy należący w Toruniu do tego cechu skupiali się na przedmieściach, na ul. Kowalskiej w XIII w., zaś w XVIII w. warsztaty kowali były położone w bramach miejskich i na rogach ulic prowadzących do centrum (kuźnie znajdowały się między innymi na ul. Starotoruńskiej, Koziej, św. Anny i Ducha Świętego)¹⁷. W końcu XIV w. z cechu kowali wydzieliły się inne specjalizacje, np. gwoździarze czy iglarze (do tych zawodów wrócimy później). Kowale początkowo zajmowali się przetwórstwem metali nieszlachetnych, potem obróbką żelaza, a głównie produkowali podkowy i siekiery¹⁸.
- Aby przybliżyć istotę kowalstwa, warto w czasie lekcji wykorzystać dostępne w Internecie zdjęcia ukazujące pracę kowali.

¹⁴ Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze*, 9–10.

¹⁵ *Ibid.*, 13–4.

¹⁶ Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia*, 107–10.

¹⁷ Mikulski, *Pułapka niemożności*, 148–50.

¹⁸ Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze*, 198–200.

Ryc. 4. Kuźnia w Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu

Źródło: Kowal – skansen Sierpc. Udostępniono 20.12.2023.
https://mwmskansen.pl/polski-muzealna-szkola/skansen-lekcje-gimnazjum/2018_majowka-3-maja-fot-dariusz-krzesniak-181-9/.

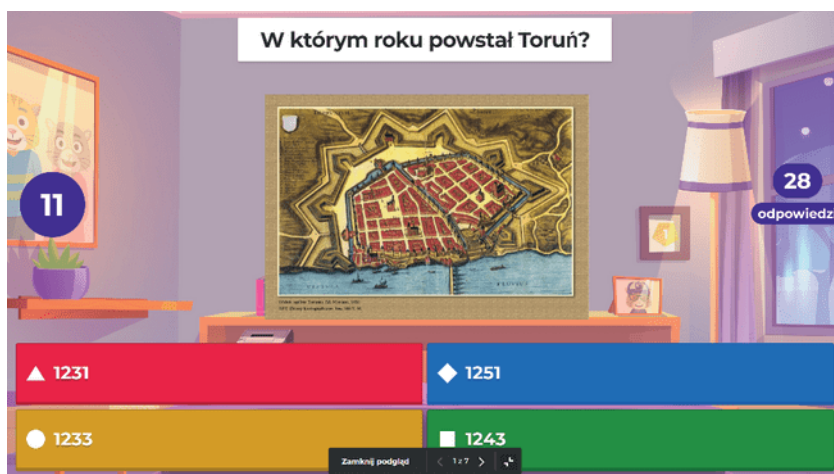
2. Po omówieniu lokalnej historii warto zaprezentować współpracę międzynarodową, np. z organizacją UNESCO. Należy uczestnikom przedstawić organizację UNESCO, która powstała w 1945 r., a jej polska nazwa brzmi „Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury”. Należy przedstawić krótki rys historyczny UNESCO (20 min).
 - Celem organizacji jest wspieranie idei pokoju i bezpieczeństwa poprzez współpracę kulturową, naukową i oświatową. UNESCO w swych zasadach ma promowanie kultury pokoju na świecie, swobód i praw człowieka. Główną zasadą jest poszanowanie dóbr kultury i ich ochrona¹⁹. UNESCO utworzyło Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, na którą wpisywane są wyjątkowe obiekty spełniające przynajmniej jeden z dziesięciu kryteriów kulturowych lub przyrodniczych²⁰. Opracowana jest specjalna procedura wpisu, a na listę są

¹⁹ „UNESCO”.

²⁰ „Lista Światowego Dziedzictwa”.

wprowadzane najcenniejsze zbiory różnych instytucji²¹. Obiekty wpisane na listę wywarły ogromny wpływ na dzieje państwa²².

3. Po krótkiej pogadance dotyczącej organizacji międzynarodowej warto przedstawić jej realne działania. Archiwum Państwowe posiada w swoim zasobie jednostki wpisane na Międzynarodową Listę Krajowego Programu UNESCO „Pamięć Świata”, „Księga cła funtowego z lat 1368–1371”, a także trzy obiekty na Krajowej Liście Programu UNESCO „Pamięć Polski”: zbiór tabliczek woskowych, „Przywilej Chełmiński z 1 października 1251 r.” oraz „Akt erekcyjny Związku Pruskiego z 1440 roku”. Po pokazaniu archiwaliów i ich omówieniu na zakończenie warto podkreślić rangę dokumentów i wartość ich przechowywania na przyszłe pokolenia (20 min).
4. Podsumowując lekcję archiwalną, można przeprowadzić quiz za pomocą strony <https://kahoot.it/>. (15 min).

²¹ „Kryteria wpisu na Listę”.

²² Krochmal, *Pamięć Polski*, 6–7.

Pergamin jest wykonany z:

14

21
odpowiedzi

▲ ze skóry zwierzęcej

◆ bambusa

● papirusu

■ drewna

Zamknij podgląd < 2/7 > ↻

Czym zajmowali się kowale?

118

3
odpowiedzi

Gracze, wpisz swoją odpowiedź!

Zamknij podgląd < 3/7 > ↻

Jak przechowywano dokument lokacyjny?

114

10
odpowiedzi

Gracze, wpisz swoją odpowiedź!

Zamknij podgląd < 4/7 > ↻

Jakie archiwalia są na liście Krajowego Programu UNESCO „Pamięć świata” w Archiwum Państwowym w Toruniu?

Ryc. 5. Kolejne plansze przykładowego quizu opracowanego do lekcji *Początki Torunia i jego skarby zachowane w Archiwum Państwowym w Toruniu*

Źródło: praca własna z wykorzystaniem aplikacji <https://kahoot.it/>.

Warto wyróżnić trzy pierwsze osoby oraz wręczyć pozostałym uczestnikom nagrody pocieszenia za podjęte wyzwania, a następnie podziękować za przybycie i ponownie zaprosić uczestników na zajęcia w archiwum (10 min).

Wykorzystując scenariusz lekcji archiwalnej pt. „Początki Torunia i jego skarby zachowane w Archiwum Państwowym w Toruniu”, można przeprowadzić warsztaty poświęcone toruńskim rzemiosłom.

Scenariusz nr 2 warsztatów archiwalnych

Temat: *Nauka rzemiosł związanych ze starym Toruniem (zawód kowal).*

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Warsztaty mają przybliżyć uczniom dawne zawody wykonywane na terenie Torunia. Warsztaty przybliżają historię dawnych cechów oraz zmianę zawodów z perspektywy czasu. Uczniowie rozumieją regionalne tradycje zawodowe w określonym regionie przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Warsztaty przybliżają zawód kowala i jego wpływ na rozwój lokalnej gospodarki. Dodatkowo ważnym elementem jest pokazanie materiałów archiwalnych, co wskazuje na potrzebę zachowywania dokumentów dla przyszłych pokoleń.

Metody edukacyjne:

- grywalizacja,
- samodzielna praca,
- pogadanka.

Narzędzia edukacyjne:

- plastelina,
- drobne elementy metalowe, koraliki lub inne akcesoria do prac własnych.

Czas trwania: 90 min.

Odbiorca: Uczniowie szkoły podstawowej, klasy III–IV.

Przebieg lekcji:

1. Należy zrobić krótkie wprowadzenie dotyczące dawnych cechów. Wyjaśnić, czym są cechy, czym zajmowali się dawni rzemieślnicy. Omówić strukturę posad zawodowych (15 min).

- Na rozwój rzemiosła w Toruniu przyczynił się rozkwit wielkiego handlu – zostały poszerzone właśnie w tym okresie formy handlu. Osoby zajmujące się rzemiosłem dojrzewają do roli przedsiębiorców, a kupcy zakładają towarzystwa przemysłowe, finansując prace rzemieślników²³. Cech jest organizacją zrzeszającą osoby prowadzące działalność w zakresie jednego rzemiosła, choć też są znane cechy zbiorowe, czyli łączące kilka pokrewnych, fachowych umiejętności. W Toruniu cechy zbiorowe nie były popularne²⁴. Rzemiosła metalowe są ciężkim schematem i wymagają wielu umiejętności. Produkcja wyrobów z takiego fachu zaspokajała lokalne potrzeby, dlatego należy przedstawić kilka grup należących do tej kategorii, m.in.: złotnicy, kotlarze, blacharze, konwisarze, ludwisarze, kowale, kowalczycy i gwoździarze, ślusarze, rusznikarze i zegarmistrzowie oraz iglarze.
 - Do cechu wchodził: uczeń, który podejmował się nauki w wykonywanym cechu. Przyjmowani byli wyłącznie chłopcy zamożni i wolnego pochodzenia. W czasie nauki przebywali u mistrza. Nauka kończyła się wystawieniem listu wyuczonego. Kolejnym stanowiskiem był wyzwoleniec, miał ograniczony wybór miejsca pracy oraz niską pensję. Przywilejem tego stanowiska były niższe obowiązujące składki oraz mniejsze wymagania co do udziału w życiu bractw czeladzi w porównaniu do obowiązków towarzysza. Stanowisko towarzysza można było objąć po przepracowaniu pół roku w swoim rzemiosle lub po odbyciu wędrówki przez ceremonię pod nadzorem innych towarzyszy z bractwa czeladniczego. Wobec tego, mając owe stanowisko, można było zmieniać pracodawcę i pobierać wynagrodzenie. Czeladnik posiadał wiedzę fachową rzemieślnika. Chcąc zostać mistrzem, obowiązywała go wędrówka – szukał pracy, a z czasem musiał odbyć prace próbne u wyznaczonego przez cech mistrza²⁵.
2. W tym miejscu warto wykorzystać materiały archiwalne dostępne w Archiwum Państwowym w Toruniu, w dwóch zespołach:

²³ Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze*, 9–10.

²⁴ *Ibid.*, 13–4.

²⁵ *Ibid.*, 16–26.

- „Cech kowali (podkuwaczy i płatnerzy) z terenu miasta Torunia [1620] 1823–1948”, a wśród nich: statuty (1620, 1936)²⁶, protokoły z zebrań z lat 1905–1948²⁷, materiały spraw rachunkowych (1879–1942)²⁸, ewidencję członków (1825–1948)²⁹ i uczniów, sprawy nauki zawodu (1829–1943)³⁰, a także sprawy ogólnie-organizacyjne (1861–1943)³¹ oraz
 - „Cech kowali z terenu miasta Torunia [1437] 1626–1852” i wchodzącą w jego skład ugodę między mistrzami i czeladnikami dotyczącą wykonywania pracy, opuszczania mistrza z 1437 r.³² oraz księgi mistrzowskie (1626–1852) zawierające ewidencje członków cechu i wdów, rachunki, sprawy nauki zawodu i protokoły z posiedzeń cechu³³.
3. Po nakreśleniu podstawowych informacji dotyczących rzemiosła należy omówić zasady pracy kowali i opisać kuźnię. Należy pokazać narzędzia, którymi posługiwali się kowale, m.in.: kleszcze, młotek, kowadło. Omówić wytwarzane przez nich przedmioty oraz wyświetlić filmik pokazujący pracę kowala³⁴ (15 min).
 4. Pobudzając wyobraźnię młodych użytkowników, można przejść do pracy indywidualnej. Osoba prowadząca warsztaty rozdaje uczniom plastelinę oraz akcesoria dekoracyjne. Organizator ogłasza konkurs na najpiękniejsze wyroby rzemieślnicze kowala. Uczniowie mają za zadanie wykonać z plasteliny narzędzia i przedmioty, które dawniej wykonywał kowal (45 min).
 5. Na koniec zajęć dzieci z pomocą organizatora numerują prace, następnie prowadzący rozdaje kartki i długopisy, a dzieci głosują na najpiękniejsze wyroby. Karteczki są wrzucane do słoja, organizator podlicza głosy i ogłasza wyniki konkursu. Wygrani otrzymują dyplomy uznania (15 min).

²⁶ Cech kowali (podkuwaczy i płatnerzy) z terenu miasta Torunia, 69/27/0/-/1 oraz 69/27/0/-/5.

²⁷ Ibid., 69/27/0/-/2–4.

²⁸ Ibid., 69/27/0/-/6–13.

²⁹ Ibid., 69/27/0/-/14–19.

³⁰ Ibid., 69/27/0/-/20–25.

³¹ Ibid., 69/27/0/-/26–34.

³² Cech kowali z terenu miasta Torunia, 69/874/0/-/1.

³³ Ibid., 69/874/0/-/2–3.

³⁴ Np. *Człowiek, który pracuje w ogniu żelaznych zasad*.

Ryc. 6. Przykład dyplomu dla zwycięzców
w konkursie w czasie warsztatów

Źródło: praca własna z wykorzystaniem
strony internetowej <https://www.canva.com/>.

Impulsem do przeprowadzenia warsztatów archiwalnych mogą być organizowane przez archiwum wystawy, jak choćby dostępna w sieci wystawa AP w Toruniu pt. „Wieści z Warszawy – wydarzenia wokół uchwalenia Konstytucji 3 Maja w archiwaliach toruńskich”³⁵.

³⁵ „Wystawa wirtualna «Wieści z Warszawy»”.

Scenariusz nr 3 wykładu z debatą i elementami pokazu materiałów archiwalnych

Temat: *Wieści z Warszawy – wydarzenia wokół uchwalenia Konstytucji 3 Maja w archiwaliach toruńskich.*

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Uczeń poznaje historię Polski, zostają omówione ważne wydarzenia historyczne oraz postacie historyczne.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Uczeń czuje przynależność i dba o historię ojczyzny poprzez kultywowanie pamięci o kraju. Nawiązanie do podstawy programowej, tzn. „Rzeczpospolita w dobie stanisławowskiej” (uczeń sytuuje w czasie obrady Sejmu Wielkiego oraz uchwalenie Konstytucji 3 Maja; wymienia reformy Sejmu Wielkiego oraz najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 Maja)³⁶.

Metody edukacyjne:

- wykład,
- pokaz,
- debata,
- praca własna.

Narzędzia dydaktyczne: brak.

Czas trwania: 120 min.

Odbiorca: uczniowie szkoły podstawowej, klasy V–VIII.

Przebieg zajęć:

1. Lekcję należy rozpocząć od wyjaśnienia pojęcia „konstytucja” (20 min)
 - „Konstytucja 3 Maja 1791 r. została uchwalona przez Sejm Wielki, zwany również Czteroletnim. Była to najważniejsza reforma tego Sejmu. Autorami konstytucji był król Stanisław August Poniatowski, Ignacy Potocki oraz Hugo Kołłątaj. Konstytucja była Ustawą Rządową – regulowała prawa i obowiązki ogółu mieszkańców oraz zasady organizacji władzy państwowej”³⁷.
 - Przy wyjaśnieniu można wskazać, iż „oświeceniowe idee, pod wpływem których uchwalono Konstytucję 3 Maja 1791 r. były żywe także w Toruniu. Już od połowy XVIII w. wśród tutejszych kręgów miesz-

³⁶ „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej”.

³⁷ „Konstytucja 3 Maja”.

czańskich występowały postaci, które można określić jako przedstawiciele oświecenia. Należał do nich choćby Samuel Luter Geret, rajca, burmistrz, a przede wszystkim publicysta i rezydent Torunia na dworze Stanisława Augusta Poniatowskiego w latach 1761–1776. Będąc obecnym na sejmach, walczył o utrzymanie pełnej autonomii Prus Królewskich oraz przywrócenie uprzywilejowanej pozycji luteranom toruńskim, którą, jak wiadomo, utracili po tumulcie toruńskim w 1724 r.³⁸

- Aby wyjaśnienia i opowieści były urozmaicone, można odtworzyć filmik dostępny w Internecie: „Sejm Wielki i Konstytucja 3 Maja – Lekcje historii pod ostrym kątem – Klasa 6”³⁹.
- Dodatkowo warto wyjaśnić kontekst historyczny dotyczący Konstytucji 3 Maja. Najpierw należy omówić Sejm Wielki.
- Sejm Wielki – przed wyjaśnieniem pojęcia warto zapytać uczniów, z czym im się kojarzy to pojęcie, do czego nawiązuje i z jakimi postaciami historycznymi się łączy. Odpowiedzi należy zapisywać na tablicy, aby podkreślić znaczenie nawiązania sejmu do konstytucji, ale również podkreślić historię kraju lub równość pod względem praw obywateli, którą zapewniała konstytucja. Po dyskusji należy podać pełną definicję Sejmu Wielkiego.
- „Sejm Wielki nazywany również czteroletnim obradował w latach 1788–1792 r. Miał zapobiec zastosowaniu *liberum veto* w celu jego zerwania. Marszałkami sejmu byli Stanisław Małachowski i Kazimierz Sapieha. Największym osiągnięciem Sejmu Wielkiego było uchwalenie Konstytucji 3 Maja⁴⁰”.
- „Konstytucja majowa wprowadzała podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sędowniczą, zwiększyła uprawnienia mieszczan, zapowiadała poprawę sytuacji chłopów. Posłowie przyjęli zapisy o likwidacji konfederacji i zasady *liberum veto* w Sejmie⁴¹”.
- Aby uczniowie utrwalili, czym jest *liberum veto*, można przeprowadzić zabawę i zainscenizować obrady sejmowe. Ich przedmiotem może być np. forma nauki na następnej lekcji, którą uczniowie odbę-

³⁸ „Wystawa wirtualna «Wieści z Warszawy»”.

³⁹ *Sejm Wielki i Konstytucja 3 Maja*.

⁴⁰ Leśniewski, *Wielka historia Polski*, 159.

⁴¹ „Sejm Czteroletni zwany Wielkim”.

dą w szkole. Debata powinna zakończyć się wyborem jednej z form edukacyjnych, a jeśli ta nie spodoba się któremuś z uczniów, ten będzie miał prawo użyć formuły *liberum veto* (15 min).

2. Następnie należy przedstawić sylwetkę Stanisława Augusta Poniatowskiego (15 min)⁴².

- Do tego celu można wykorzystać materiały archiwalne związane z postacią oraz Konstytucją 3 Maja.

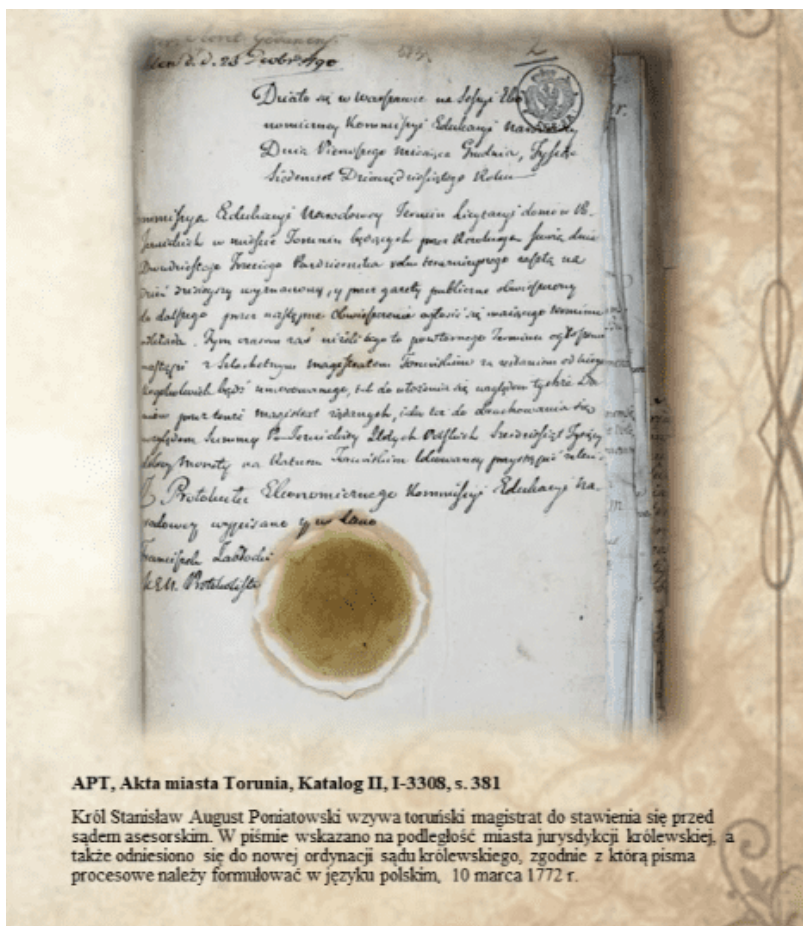

APT, Zbiory kartograficzne, Inw. 475 T. 187
Przygotowania do złożenia przysięgi wierności królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu w Sali Wielkiej toruńskiego ratusza 20 maja 1765 r. Rycina Daniela Wachsclagera, 1765 r.

Ryc. 7. Przygotowania do złożenia przysięgi wierności królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu w Sali Wielkiej toruńskiego ratusza 20.05.1765 r. Rycina Daniela Wachsclagera, 1765 r.

Źródło: Zbiory kartograficzne miasta Torunia 1552–1912, 69/2/0/-/475, t. 187.

⁴² „Stanisław August Poniatowski (1732–1798)”.

APT, Akta miasta Torunia, Katalog II, I-3308, s. 381

Król Stanisław August Poniatowski wzywa toruński magistrat do stawienia się przed sądem asesorskim. W piśmie wskazano na podległość miasta jurysdykcji królewskiej, a także odniesiono się do nowej ordynacji sądu królewskiego, zgodnie z którą pisma procesowe należy formułować w języku polskim, 10 marca 1772 r.

Ryc. 8. Król wzywa toruński magistrat do stawienia się przed sądem asesorskim

Źródło: Akta miasta Torunia, 69/1/0/2/I-3308: 381.

3. Ogłoszenie debaty – należy wyodrębnić dwie grupy, jedna będzie za uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, natomiast druga będzie przeciw. Uczniowie przygotowują swoje odpowiedzi i argumenty z pomocą archiwisty i nauczycieli. Celem debaty jest zrozumienie omawianych zagadnień, ale również rozwijanie myślenia, nauka wystąpienia przed grupą, szybkie reagowanie i tworzenie nowych odpowiedzi na podaną wypowiedź (20 min).

4. Osoba prowadząca podsumowuje omówione zagadnienia i rozdaje wykreślanki (10 min).

Konstytucja 3 maja

SEJMCZTEROLETNI	KRÓLPOLSKI	LIBERUMVETO	USTAWARZĄDOWA
PONIA TOWSKI			

P	O	N	I	A	T	O	W	S	K	I	O	U	I	D
H	N	T	O	S	Q	R	U	Z	C	R	G	P	O	W
P	V	S	J	E	F	Y	I	W	I	N	X	J	B	H
S	A	E	M	J	Q	F	I	U	Y	V	B	J	L	Q
O	F	J	Q	M	B	E	D	N	L	K	W	Q	I	N
O	J	M	G	W	C	A	P	U	M	P	T	H	B	A
U	X	C	N	I	X	K	C	S	V	S	H	E	E	K
Y	W	Z	G	E	V	W	I	T	K	J	W	N	R	O
T	A	T	B	L	B	C	T	A	N	R	L	Y	U	N
K	G	E	Z	K	A	F	V	W	O	Q	Q	E	M	S
R	D	R	F	I	S	D	I	A	Q	Y	C	E	V	T
Ó	N	O	G	H	K	K	C	R	V	F	C	R	E	Y
L	C	L	J	A	L	N	Z	Z	S	V	U	R	T	T
P	E	E	V	T	T	U	S	A	I	P	Y	T	O	U
O	V	T	C	V	L	R	S	D	S	U	E	X	L	C
L	D	N	I	U	O	T	Q	O	N	B	P	C	L	J
S	U	I	J	U	K	E	F	W	M	X	Y	T	U	A
K	V	N	V	Q	A	T	B	A	Y	R	J	N	V	Z
I	T	M	G	E	K	A	R	I	D	W	G	A	G	M
H	R	P	M	E	G	K	Z	I	R	S	C	V	R	P

Karta pracy wygenerowana na stronie EduZabawy.com.

Konstytucja 3 maja															
SEJMCZTEROLETNI				KRÓLPOLSKI				LIBERUMVETO				USTAWARZĄDOWA			
PONIATOWSKI															
P	O	N	I	A	T	O	W	S	K	I	O	U	I	D	
H	N	T	O	S	Q	R	U	Z	C	R	G	P	O	W	
P	V	S	J	E	F	Y	I	W	I	N	X	J	B	H	
S	A	E	M	J	Q	F	I	U	Y	V	B	J	L	Q	
O	F	J	Q	M	B	E	D	N	L	K	W	Q	I	N	
O	J	M	G	W	C	A	P	U	M	P	T	H	B	A	
U	X	C	N	I	X	K	C	S	V	S	H	E	E	K	
Y	W	Z	G	E	V	W	I	T	K	J	W	N	R	O	
T	A	T	B	L	B	C	T	A	N	R	L	Y	U	N	
K	G	E	Z	K	A	F	V	W	O	Q	Q	E	M	S	
R	D	R	F	I	S	D	I	A	Q	Y	C	E	V	T	
Ó	N	O	G	H	K	K	C	R	V	F	C	R	E	Y	
L	C	L	J	A	L	N	Z	Z	S	V	U	R	T	T	
P	E	E	V	T	T	U	S	A	I	P	Y	T	O	U	
O	V	T	C	V	L	R	S	D	S	U	E	X	L	C	
L	D	N	I	U	O	T	Q	O	N	B	P	C	L	J	
S	U	I	J	U	K	E	F	W	M	X	Y	T	U	A	
K	V	N	V	Q	A	T	B	A	Y	R	J	N	V	Z	
I	T	M	G	E	K	A	R	I	D	W	G	A	G	M	
H	R	P	M	E	G	K	Z	J	R	S	C	V	R	P	

Karta pracy wygenerowana na stronie EduZabawy.com.

Ryc. 9. Przykłady wykreślanek podsumowujących zajęcia poświęcone Konstytucji 3 Maja

Źródło: praca własna z wykorzystaniem strony internetowej, <https://eduzabawy.com/generatory/karty-pracy/generator-wykreślanek/>.

Dużą pomocą dla archiwistów prowadzących takie działania są już gotowe do pobrania karty pracy. To materiały przygotowane na platformie edukacyjnej Ministerstwa Edukacji i Nauki⁴³.

⁴³ „Sejm Wielki oraz uchwalenie Konstytucji 3 Maja”.

Przedsięwzięcia edukacyjne dla klas szkół ponadpodstawowych

Scenariusz nr 1

Temat: *Co kryją w sobie archiwa? Nasza spuścizna.*

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Uczeń poznaje podstawowe funkcje archiwalne. Wie, czym są dokumenty i jaką rolę odgrywają w życiu człowieka.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Wykład z warsztatami kształtuje postawę młodego historyka i badacza swoich rodzinnych korzeni. Pokazuje przynależność do rodzinnego miejsca zamieszkania oraz rozumie, że ważne wydarzenia zostały zapisane w dokumentach. Nawiązanie do podstawy programowej tzn. „kształtowanie szacunku dla dziedzictwa narodowego; wyrabianie poczucia troski o pamiątki i zabytki historyczne”⁴⁴.

Metody edukacyjne:

- wykład,
- pokaz,
- warsztaty.

Narzędzia edukacyjne:

- materiały do przechowywania dokumentów,
- sprzęt do odkurzania materiałów archiwalnych,
- strony internetowe.

Czas trwania: 120 min.

Odbiorca: dla wszystkich klas szkół ponadpodstawowych.

Przebieg zajęć:

1. Należy przygotować podstawowe dokumenty (akt urodzenia, akt ślubu, akt zgonu, dyplomy i świadectwa szkolne) znajdujące się w zasobie archiwum.
 - Doskonałym przykładem takich dokumentów mogą być materiały zgromadzone w spuściznie znanej osoby. Archiwum toruńskie w swoim zasobie posiada na przykład archiwalia Mariana Biskupa, wieloletniego pracownika Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W skład zespołu wchodzi m.in. dokumenty osobiste dzieci:

⁴⁴ „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego”.

akt urodzenia Zofii Biskup, Pamiątka Pierwszej Komunii, świadectwa szkolne, dyplomy, karta zdrowia ucznia⁴⁵.

Przedstawienie powyższych dokumentów, ich omówienie wraz ze wskazaniem ważności zachowania dokumentów pokaże uczniom potrzebę zachowania i szanowania własnych dokumentów, które zdobywają przez swoje życie (20 min).

2. Po pokazaniu dokumentów można omówić zagadnienia związane z dbaniem o rodzinne archiwa (30 min)⁴⁶.

Podczas przekazywania treści uczniom można zadawać pytania: „Czy posiadacie już rodzinne pamiątki przekazywane z pokolenia na pokolenie?”, „Jak są przechowywane, czy ktoś je zabezpieczał?”, „Czy została zapisana historia tego dokumentu lub przedmiotu?”, „Czy kiedykolwiek zastanawialiście się, co się stanie z tradycjami, pamiątkami oraz dokumentami, jeśli nie zostanie zapisana wasza historia?”.

3. Następnie przeprowadzane są warsztaty dotyczące zabezpieczenia i konserwacji zbiorów rodzinnych (40 min).

- Uczestnicy otrzymają zestawy materiałów i narzędzi konserwatorskich. W skład takiego stanowiska wchodzi odkurzacz do archiwaliów, który pozbywa je nadmiaru kurzu, zanieczyszczeń oraz bakterii. Do odkurzania akt może przydać się pędzel z miękkim włosiem. Dodatkowo powinny się znaleźć teczki, pudła do przechowywania różnych przedmiotów (medali, zdjęć, biżuterii) i obwolut przeznaczonych do przechowywania dokumentów. Dzięki odpowiednim materiałom do przechowywania rodzinne pamiątki będą odpowiednio zabezpieczone. Dodatkowo na stanowisku powinna znaleźć się taśma archiwizacyjna (bawełniana) lub taśma filmoplast (samoprzylepna bibułka), a także przekładki wykorzystywane do przekładania luźnych akt w teczkę lub fotografię.
- Archiwista musi omówić zebrane przedmioty do zabezpieczenia oraz zaprezentować, jak się z nich korzysta oraz z czego są wytworzone.
- Każdy z uczestników powinien wykonać zakres prac konserwatorskich: odkurzyć akta, opisać fotografię oraz włożyć ją do albumu z pergaminowymi przekładkami (pokazać uczniom, jak nacinać karty albumu, by włożyć fotografię bez jej uszkodzenia), dodatkowo

⁴⁵ Akta profesora Mariana Biskupa, historyka z Torunia, 69/598/0/6/162.

⁴⁶ Chojecka, *Poradnik rodzinnego archiwisty*, 22–8.

opisać fotografię i uwzględnić daty skrajne, złożyć i opisać pudło do przechowywania medali lub biżuterii, opisać odpowiednio teczkę, podklejać uszkodzone kartki specjalną taśmą, a następnie układać materiały archiwalne chronologicznie w teczce i przekładać przekładkami.

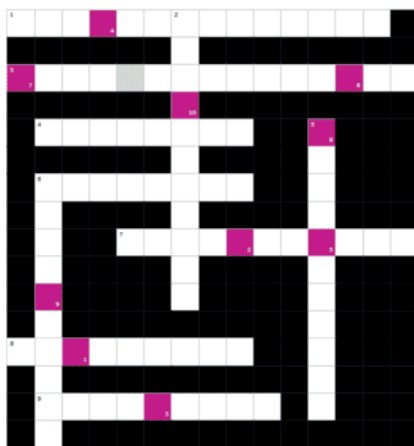
- Inspiracją do takich warsztatów może być film Archiwum Państwowego w Lesznie dotyczący konserwacji materiałów archiwalnych⁴⁷.
 - Po warsztatach każdy z uczestników otrzymuje „pakiet małego archiwisty”, w skład którego wchodzi pudło do przechowywania małych przedmiotów, teczka bezkwasowa, taśma bawełniana, przekładki oraz poradnik, jak postępować z rodzinnymi dokumentami. Poradnik można bezpośrednio pobrać z Internetu, przygotowany poprzez projekt Rodzinne Archiwa Niepodległej⁴⁸.
4. Na zakończenie warto przedstawić uczestnikom strony internetowe dotyczące poszukiwań genealogicznych oraz pomagające w utworzeniu drzewa genealogicznego⁴⁹ (15 min).
 5. Podsumowując spotkanie, można wyświetlić przygotowaną wcześniej wystawę wirtualną, pt. „To my tworzymy historię”⁵⁰. Również można ją wydrukować i rozdać (15 min).

⁴⁷ *Archiwa Rodzinne Niepodległej. Warsztaty.*

⁴⁸ „Poradnik młodego genealoga uczestnika konkursu «Bez korzeni nie zakwitniesz»”, Udostępniono 9.06.2023. <https://archiwarodzinne.gov.pl/upload/2023/02/poradnik-mlodego-genealoga.pdf>.

⁴⁹ Bazy genealogiczne dostępne w sieci pod adresami: <http://www.szukajwarchiwach.gov.pl>, <http://www.powstancyslascy.pl>, <http://www.szukajprzodka.pl>, <http://www.familysearch.org/pl/>, <http://www.geneteka.genealodzy.pl> oraz <http://www.myheritage.pl>.

⁵⁰ „To my tworzymy historię. Archiwa rodzinne w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu”.

Poziomo	Pionowo
1 Spełnianie są jego odpowiednie warunki, aby materiały archiwalne służyły następnym pokoleniom	2 Służy ich rozpoznaniu i opisaniu, usprawnia wyszukiwanie informacji i udostępnianie dokumentów zainteresowanym
3 W jego skład wchodzi tytuł, zawartość, daty skrajne, ilość ponumerowanych stron	5 Uzupełnianie zasobu archiwalnego lub zasobu danego archiwum przez dotrywy i nabytki materiałów archiwalnych
4 Ogół obyczajów, norm, poglądów, zachowań właściwych danej grupie społecznej, znajdujących się w zbiorze przekazywanych z pokolenia na pokolenie	6 Materiały archiwalne przechowywane albo kwalifikujące się do trwałego przechowywania
6 Instytucja o charakterze urzędu administracyjnego, urzędu wiary publicznej oraz placówki w archiwum naukowej powołana do kształtowania, zabezpieczania, gromadzenia, opracowywania oraz trwałego przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych	
7 Zabiegi mające na celu utrzymanie czegoś w dobrym stanie	
8 Oznaczenie liczbą kolejności stron w jednostce archiwalnej	
9 Jest to forma opracowania, które stanowią pomoc w zabezpieczeniu i udostępnianiu materiałów archiwalnych	

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ryc. 10. Krzyżówka do wykładu z warsztatami „Co kryją w sobie archiwa? Nasza spuścizna”

Źródło: praca własna z wykorzystaniem strony internetowej. Udostępniono 9.06.2023. <https://puzzel.org/pl/crossword/play?p=-NXVZPrKyD8G65wE0Ta6>.

Poziono

- Spełnienie są jego odpowiednie warunki, aby materiały archiwalne służyły następnym pokoleniom
- W jego skład wchodzi tytuł stronice, daty, sygnały oraz pomiarowe strony
- Opis własny, który umożliwia zorientowanie się w treści i treściach z przeszłości z punktu widzenia teraźniejszości
- Institucja o charakterze uniwersyteckim, administracyjnym, artystycznym, publicznym, która przechowuje archiwa i udostępnia je do użytku naukowego, dydaktycznego, społecznego, edukacyjnego oraz twórczego
- Zabójca, który ma cel w zabiciu człowieka w określonym czasie
- Opisanie i ocena jakości stron w jednostce archiwalnej
- Jest to forma opracowania, która służy do porównania i oceny jakości i wartości materiałów archiwalnych

Pionowo

- Stwierdzenie, że materiały archiwalne zostały wybrane do przechowania w sposób celowy i świadomy
- Uzasadnienie, które archiwalnego lub zbioru danych archiwalnych jest dokonywane w celu ich zachowania
- Materiały archiwalne, które zostały wybrane do przechowania w sposób celowy i świadomy

1 Spełnione są jego odpowiednie warunki, aby materiały archiwalne służyły następnym pokoleniom

GENEALOGIA

Ryc. 11. Odpowiedzi do krzyżówki „Co kryją w sobie archiwa? Nasza spuścizna”

Źródło: praca własna z wykorzystaniem strony internetowej, <https://puzel.org/pl/crossword/play?p=-NXVZPrKyD8G65wE0Ta6>.

Scenariusz nr 2

Temat: Wpływ Kościoła okresu średniowiecza na rozwój nauki, architektury i sztuki.

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Poznanie miejscowych kościołów i ich historii, umocnienie przynależności do regionu.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Uczeń poznaje rolę Kościoła w średniowieczu, potrafi rozpoznać style architektoniczne na przykładzie świątyń miejscowych oraz wie, jak przyczyniła się epoka średniowieczna do rozwoju kultury. Potrafi scharakteryzować wpływ Kościoła na rozwój społeczeństwa. Nawiązanie do podstawy programowej tzn. „kultura średniowiecza” (charakteryzu-

je sztukę romańską i gotycką, rozpoznaje dokonania okresu średniowiecza w dziedzinie kultury, z uwzględnieniem dorobku polskiego średniowiecza)⁵¹.

Metody edukacyjne:

- pokaz,
- pogadanka,
- wycieczka,
- praca własna.

Narzędzie edukacyjne: prezentacja multimedialna.

Czas trwania: 80 min (z wycieczką 200 min).

Odbiorca: uczniowie szkoły ponadpodstawowej, klasy I.

Przebieg zajęć:

1. Rola Kościoła w średniowieczu (20 min)
 - Średniowiecze trwało ponad tysiąc lat. Niektórzy historycy uznają, iż okres ten kończył się w 1492 r. (odkrycie Ameryki przez Krzysztofa Kolumba), a inni że w 1453 r. (zdobycie Konstantynopola) lub nawet w 1517 r. (początek reformacji). Natomiast epoka ta rozpoczęła się w X w. w Polsce, podczas chrztu Polski⁵². „Społeczeństwo w tym okresie dzieliło się na szlachtę, duchowieństwo, mieszczaństwo i chłopów. Dwa pierwsze były wyżej w hierarchii, cieszyły się większym prestiżem i bardziej uprzywilejowaną pozycją”⁵³. Duchowni byli w średniowieczu najlepiej wykształconą warstwą społeczną. „Klasztory odegrały ogromną rolę w kształtowaniu europejskiej cywilizacji. Spośród najbardziej wykształconych mnichów władcy dobierali sobie doradców. Poza tym klasztory były najważniejszymi ośrodkami kultury. Znajdowały się w nich biblioteki i szkoły, często otwarte też dla ludności świeckiej. Klasztory stały się również ośrodkami produkcyjnymi. Kwitła w nich sztuka rzemieślnicza oraz przyjmowały się wynalazki techniczne. Sztuka średniowiecza odgrywała bardzo ważną rolę w kształceniu społeczeństwa. Podobnie jak literatura i filozofia tej epoki, była ona podporządkowana Kościołowi. Wznoszono więc wspaniałe, bogato dekorowane katedry, klasztory, kościoły, opactwa. Rzeźbiarze zdobili zwieńczenia kolumn oraz

⁵¹ „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego”.

⁵² „Średniowiecze – kiedy, czym było, badania”.

⁵³ „Społeczeństwo stanowe w Polsce”.

dekorowali wejścia i wnętrza świątyni, a malarze ozdabiali cenne rękopisy, takie jak ewangeliarze, psalterze, mszały oraz wzbogacali wystrój budowli kościelnych freskami. Takie świątynie zapoznawały nieznaną pisma ludność z treścią Ewangelii. W literaturze średniowiecznej znajduje się tematyka religijna, czyli liryka maryjna, modlitwy, kazania, misteria, hagiografia oraz wiersze religijno-dydaktyczne. Wszystko to miało służyć ukształtowaniu teocentryzmu. Do ważnej spuścizny literackiej tej epoki możemy zaliczyć też historiografię, to jest ogół dzieł historycznych. Były to prowadzone przez zakonników i kler katedralny krótkie zapiski rocznikarskie, czyli notatki na temat wydarzeń minionego roku oraz kroniki. Uniwersalizm średniowieczny wpłynął na powstanie szkół przykościelnych. Uczono czytania, pisania po łacinie, modlitw i pieśni kościelnych. Kościół miał ogromny wpływ na każdą dziedzinę życia ludzi⁵⁴.

- Przed rozpoczęciem pogadanki o początkach Kościoła w średniowieczu warto uprzedzić, iż na koniec zajęć zostaną rozdane do uzupełnienia karty pracy dotyczące omawianych treści.
- Podczas opowiadania można zadawać pytania i rozdać gadżety promocyjne dla osób udzielających odpowiedzi.
Przykładowe pytania: „Czym jest uniwersalizm?”, „Czym jest teocentryzm?”, „Jaką rolę odegrali duchowni w rozwoju nauki?”.

2. Architektura kościołów (10 min)

- W średniowieczu pojawił się nowy styl architektoniczny – styl romański. Łączył on tradycje budowli z kamienia, łuk półkolisty, odmiany głowicy kostkowej i blokowe bryły budowli⁵⁵. Styl romański został ściśle związany ze sztuką sakralną, gdyż przez samą nazwę nawiązywał do Rzymu i władzy kościelnej. Natomiast styl gotycki pojawiający się w XII w. charakteryzował się strzelistymi, wysokimi budowlami wykonanymi z czerwonej cegły. Okna były wysokie, zdobione witrażami⁵⁶.

3. Pokaz archiwaliów „Kościoły toruńskie” (20 min)

- Po krótkim wprowadzeniu do tematyki kościelnej w średniowieczu oraz omówieniu dwóch stylów architektonicznych należy przejść do

⁵⁴ „Rola Kościoła w średniowieczu – Wypracowanie Referat Streszczenie”.

⁵⁵ „Historia architektury: Styl romański”.

⁵⁶ „Architektura i sztuka polskiego średniowiecza”.

pokazu budowli kościołów toruńskich. Tutaj z pomocą przychodzi gotowa wystawa dostępna online, pt. „Kościoły toruńskie”⁵⁷.

Ryc. 12. Wystawa wirtualna Archiwum Państwowego w Toruniu pt. „Kościoły toruńskie”

Źródło: Archiwum Państwowe w Toruniu. „Kościoły toruńskie”.

Udostępniono 11.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/koscioly-toruńskie/>.

- Dla każdej świątyni można przygotować krótkie omówienie, np. „Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP jest zbudowany w stylu średniowiecznym. Posiada wydłużone okna, masywne filary i gotyckie freski oraz barokowy ołtarz”⁵⁸. Dodatkowo można przygotować prezentację multimedialną, która będzie przedstawiała wnętrze kościoła wraz z jego opisem.
4. Na zakończenie rozdanie kart pracy do wypełnienia. Osoba, która pierwsza skończy, odczytuje odpowiedzi i cała grupa sprawdza. Dla każdego uczestnika drobny upominek po zakończeniu prac (30 min).

⁵⁷ „Kościoły toruńskie”.

⁵⁸ „Kościół Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana W. Frelichowskiego”.

Kościół toruńskie

Karta pracy

1. Style architektoniczne – dopasuj definicje

Styl romański –

Styl barokowy –

Styl gotycki –

a. Za cechy charakterystyczne dla tej architektury uznawana są: bogate i zróżnicowane bryły, przestrzenne kształtowanie elewacji, kontrasty form i efektów świetlnych, monumentalne formy, nietypowe i skomplikowane rzuty

b. jest to styl w architekturze i sztuce dojrzałego i późnego średniowiecza. Cechy charakterystyczne to m.in. krzyżowo-żebrowe sklepienia, łuk ostry, wielkie witrażowe okna. Budowano wówczas wielkie katedry i strzeliste kościoły.

c. styl w sztuce XI–XIII w., głównie w architekturze sakralnej, charakteryzujący się prostymi, masywnymi bryłami oraz półkolistymi sklepieniami i łukami

2. Wyjaśnij jak przyczynił się kościół katolicki do rozwoju społeczeństwa

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

4. Ułóż rozsypankę

1. dziś świątynia. Zachowana do gotycka monumentalna
.....
.....
2. Zgodnie wieży, strony szczyt od trzema regułą z
początku surową zakończony posiadała a jedynie
franciszkańską rynku. od budowla nie sygnaturkami.
.....
.....
.....
3. powstanie 1724 posiadany których utracili toruńskimi
Jego Panny. kościół wiąże Marii ściśle religijnymi roku,
wcześniej z w się miejscowi z wyniku Najświętszej
luteranie zamieszkami
.....
.....
.....
4. miał dopiero zbudowanie z królewską 1754 zewnątrz w
Pozbawieni kościoła. modlitwy, Starym świątyni
przypominać roku zgodę na uzyskali domu na nie który
prostego Mieście,
.....
.....
.....
5. Jakuba Kościół lokowanego dla poł. Miasta wieku
Torunia, parafialna I 1264 XIV został w jako w wzniesiony
św. roku. świątynia mieszkańców Nowego
.....
.....
.....

Ryc. 13. Karta pracy dotycząca zajęć „Kościoły toruńskie”

Źródło: praca własna za pomocą stron internetowych <https://www.canva.com/>
i <https://eduzabawy.com/generatory/karty-pracyg/rozsypanka-wyrazowa/>⁵⁹.

⁵⁹ Karta pracy stworzona w oparciu o: „Kościół Ducha Świętego”, „Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny”, „Kościół św. Jakuba”.

Rozwiązanie zadań 1–3:

- zadanie 1: styl romański – c, styl barokowy – a, styl gotycki – b,
- zadanie 2: indywidualna ocena kilku prac,
- zadanie 3: obrazek 1 – Kościół pw. Ducha Świętego, obrazek 2 – Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, obrazek 3 – Kościół pw. św. Jakuba.

imię: _____

wynik: _____

nauczyciel: _____

data: _____

Kościół toruński

1. Zachowana do dziś monumentalna gotycka świątynia.

dziś świątynia. Zachowana do gotycka monumentalna

Zgodnie z surową franciszkańską regułą budowla od

2. początku nie posiadała wieży, a jedynie zakończony trzema sygnaturkami szczyt od strony rynku.

Zgodnie wieży, strony szczyt od trzema regułą z początku surową zakończony posiadała a jedynie franciszkańską rynku. od budowla nie sygnaturkami

Jego powstanie ściśle wiąże się z toruńskimi zamieszkami religijnymi z 1724 roku, w wyniku których miejscowi

3. luteranie utracili posiadany wcześniej kościół Najświętszej Marii Panny.

powstanie 1724 posiadany których utracili toruńskimi Jego Panny. kościół wiąże Marii ściśle religijnymi roku, wcześniej z w się miejscowi z wyniku Najświętszej luteranie zamieszkami

Pozbawieni świątyni na Starym Mieście, dopiero w 1754 roku uzyskali zgodę królewską na zbudowanie prostego

4. domu modlitwy, który z zewnątrz nie miał przypominać kościoła.

imię: _____

wynik: _____

nauczyciel: _____

data: _____

miał dopiero zbudowanie z królewską 1754 zewnątrz w
Pozbawieni kościoła. modlitwy, Starym świątyni
przypominać roku zgodę na uzyskali domu na nie który
prostego Mieście,

Kościół św. Jakuba wzniesiony został w I poł. XIV wieku

- 5. jako świątynia parafialna dla mieszkańców Nowego
Miasta Torunia, lokowanego w 1264 roku.**

Jakuba Kościół lokowanego dla poł. Miasta wieku Torunia,
parafialna I 1264 XIV został w jako w wzniesiony św. roku.
świątynia mieszkańców Nowego

- 6. Ze względu na swą wyjątkową konstrukcję uważany jest
za najpiękniejszy gotycki budynek sakralny w Toruniu.**

gotycki jest Toruniu. konstrukcję najpiękniejszy w
wyjątkową na sakralny Ze uważany budynek względu za
swą

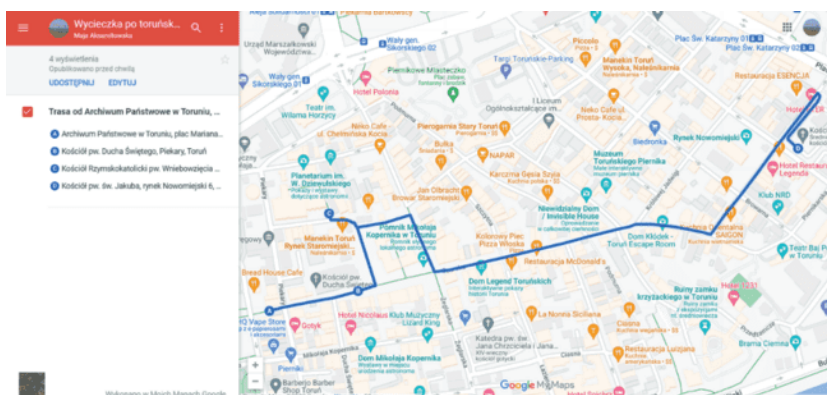
Alternatywnym (dla wirtualnej wystawy) sposobem zapoznania uczestników zajęć z architekturą sakralną może być wycieczka (120 min).

- Spacer powinien rozpocząć się przed gmachem Archiwum Państwowego w Toruniu, następnie udać się do Kościoła pw. Ducha Świętego i Kościoła Rzymskokatolickiego pw. Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego, a wycieczkę kończy zwiedzanie Kościoła pw. św. Jakuba. Tam można zakończyć spotkanie i podziękować uczestnikom za przybycie.
- Przy każdym punkcie można opowiedzieć krótką historię kościoła. Przygotowując materiały, można skorzystać ze stron internetowych.
- Kościół pw. Ducha Świętego – „jest późnobarokową świątynią wzniesioną w połowie XVIII w. jako ewangelicki zbór. Jego powstanie ściśle wiąże się z toruńskimi zamieszkami religijnymi z 1724 r., w wyniku których miejscowi luteranie utracili posiadany wcześniej Kościół Najświętszej Marii Panny. Pozbawieni świątyni na Starym Mieście dopiero w 1754 r. uzyskali zgodę królewską na zbudowanie prostego domu modlitwy, który z zewnątrz nie miał przypominać kościoła”⁶⁰.
- Kościół Rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego – „wzniesiony został w II poł. XIV w. przez franciszkanów, którzy przybyli do Torunia zaledwie kilka lat po lokacji miasta, w 1239 r. Zachowana do dziś monumentalna gotycka świątynia jest trzecim bądź nawet czwartym kościołem zbudowanym w tym miejscu. Zgodnie z surową franciszkańską regułą budowla od początku nie posiadała wieży, a jedynie zakończony trzema sygnaturkami szczyt od strony rynku”⁶¹.
- Kościół pw. św. Jakuba – „wzniesiony został w I poł. XIV w. jako świątynia parafialna dla mieszkańców Nowego Miasta Torunia, lokowanego w 1264 r. Ze względu na swą wyjątkową konstrukcję uważany jest za najpiękniejszy gotycki budynek sakralny w Toruniu”⁶².

⁶⁰ „Kościół Ducha Świętego”.

⁶¹ „Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny”.

⁶² „Kościół św. Jakuba”.

Ryc. 15. Proponowana trasa wycieczki po toruńskich kościołach

Źródło: praca własna z wykorzystaniem aplikacji <https://www.google.com/maps/>.

Scenariusz nr 3

Temat: *Kobiety Torunia.*

Miejsce: Archiwum Państwowe w Toruniu.

Cel kształcenia – wymagania ogólne:

- Uczeń poznaje wybitnych i zasłużonych ludzi miasta Torunia, doświadcza poczucia przynależności regionalnej oraz budzi się w nim patriotyzm.

Cel kształcenia – wymagania szczegółowe:

- Uczeń wskazuje przykłady patriotycznych postaw, charakteryzuje postawy oraz zachowania społeczeństwa polskiego podczas wojny.

Metody edukacyjne:

- pogadanka,
- praca własna,
- analiza.

Narzędzia edukacyjne: skany materiałów archiwalnych.

Czas trwania: 55 min.

Odbiorca: uczniowie klas ponadpodstawowych

1. Przedstawienie postaci Heleny Piskorskiej (10 min):
 - „Helena Piskorska urodziła się 9 X 1895 r. Była historyczką, archiwistką i działaczką na rzecz społeczeństwa. W czasie wojny pracowała w Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny i Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. W 1916 r. została redaktorką miesięcznika «Żebraczek bezdomnych». Ponadto prowadziła tajną szkołkę dla dzieci, w której

uczyła je naszego ojczystego języka. Szkołka ta została zamknięta w 1918 r. przez pruską policję. Po wojnie zajęła się swoją własną edukacją, ale nie zaprzestała prac społecznych⁶³. Kobieta prezentowała postawę patriotyczną, gdyż podjęła działalność charytatywną dla osób pokrzywdzonych podczas działań zbrojnych. Piskorska należała do organizacji kobiecej, tzw. „Wełnianki”. Organizacja służyła w każdej sprawie i pracy społecznej. Podczas I wojny światowej działaczki organizacji przede wszystkim zbierały pieniądze dla potrzebujących. Potem „Wełnianki” przekształciły się w „Koło Panien Pomorskich”. W czasach powojennych Piskorska była zajęta pracami społecznymi, m.in. na Dworcu Głównym w Toruniu uczestniczyła w rozdawaniu posiłków i prowadziła kurs dla wychowawczyń. Sama również kształciła się i została nauczycielką, kończąc Wydział Historyczny Państwowego Instytutu Nauczycielskiego. Helena Piskorska po I wojnie światowej uczyła historii, a potem została kierownikiem Archiwum Miejskiego w Toruniu. Podczas II wojny światowej trafiła do aresztu, następnie pod nadzorem Niemców wróciła na stanowisko kierownicze. Potem przeniesiono ją do Generalnego Gubernatorstwa. Piskorska podczas wojny straciła bliskich. Po wojnie wróciła do archiwum i walczyła o skradziony zasób. Prace wykonane w archiwum przed wojną zostały stracone, zatem organizowała archiwum od nowa. Piskorska ocaliła mnóstwo archiwaliów, a z nowymi pracownikami uporządkowała zasób i wznowiła działanie pracowni naukowej. Po zakończeniu II wojny światowej Piskorska ukończyła studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim⁶⁴. „W 1951 roku, kiedy to toruńskie Archiwum weszło w skład państwowej sieci archiwalnej jako Oddział Terenowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego Bydgoszczy, Piskorska pozostała na kierowniczym stanowisku i zajmowała je do 31 VIII 1958 roku. Dwa lata później przeszła na emeryturę. W tym okresie kontynuowała pracę naukową. Zmarła 19 XII 1973 r. jako ostatnia z członków Polskiej Rady Ludowej. Pochowana została na cmentarzu św. Jerzego w Toruniu⁶⁵. Piskorska

⁶³ „Helena Piskorska 1895–1973”.

⁶⁴ Biskup, *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, 340–4.

⁶⁵ „Helena Piskorska – od zbiórki ubrań dla bezdomnych”.

- otrzymała odznaczenia, tj. Brązowy Medal „Za Długoletnią Służbę” (1938), Srebrny Krzyż Zasługi (1939), Złoty Krzyż Zasługi (1957)⁶⁶.
- Przy prezentowaniu sylwetki należy przedstawić materiały archiwalne dotyczące Heleny Piskorskiej i jej życia, wykorzystane przy wystawie „Helena Piskorska – od zbiórki ubrań dla bezdomnych do odzyskiwania zrabowanych dóbr kultury”⁶⁷.
2. Przedstawienie postaci Heleny Steinbornowej (z d. Kawczyńska) (10 min):
- Urodziła się 10 II 1875 r. w Czarnkowie. Uczucia patriotyczne oraz chęci do pracy społecznej w młodej Helenie zainicjował jej ojciec. Ukończyła szkołę w Poznaniu, potem była współzałożycielką towarzystwa kobiecego „Warta”. W ramach tej organizacji prowadzone były działania samokształceniowe w zakresie literatury i historii Polski, organizowano tajne kursy języka polskiego. Również w tym czasie uczyła się śpiewu, poznawała zasady organizowania imprez kulturalnych oraz kształciła się w zakresie historii sztuki i tzw. sztuki stosowanej. Kawczyńska często wracała do Torunia, podtrzymując więzi rodzinne, poznała tam Ottona Steinborna, z którym zawarła związek małżeński w 1900 r. Jako mężatka rozpoczęła działalność społeczną, najpierw angażowała się w prace Towarzystwa Pomocy Naukowej Dziewcząt, potem Towarzystwa Przemysłowców i Towarzystwa Śpiewu „Lutnia”. Organizowała wiele imprez kulturalnych, występowała jako kierownik literacki i reżyser. Podczas I wojny światowej, podobnie jak działaczka społeczna Piskorska, również Steinbornowa należała do organizacji „Wełnianki”. Organizacja ta przygotowywała i zbierała odzież dla ofiar wojny. Helena Steinbornowa realizowała pomoc wojenną oraz uczyła języka polskiego, propagowała czytanie polskich książek i czasopism. Została działaczką harcerstwa, Towarzystwa Opieki nad Dziećmi oraz założyła grupy Towarzystwa Pomocnic Domowych, była współzałożycielką Okręgu Pomorskiego Polskiego Czerwonego Krzyża. W latach wojennych podupadła na zdrowiu, a w kolejnym czasie pogorszył się stan zdrowia jej męża. Pomimo tych przeciwności dalej była działaczką społeczną. Realizowała się w ramach Pomorskiego Okręgu Polskiego Czerwonego Krzy-

⁶⁶ „Piskorska Helena”.

⁶⁷ „Helena Piskorska – od zbiórki ubrań dla bezdomnych”.

za, Wojewódzkiej Rady Opieki Społecznej, włączyła się w tworzenie toruńskiej Lecznicy Dobrego Pasterza, współorganizowała 400 rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika i jubileusz 50-lecia Towarzystwa Naukowego. W 1935 r. Steinbornowa prowadziła audycje poświęcone dziejom Torunia i jego zabytków w Pomorskiej Rozgłośni Radiowej. Mąż Heleny Steinbornowej zmarł w 1936 r., wtedy nastąpiły zmiany w jej życiu. Po zakończeniu II wojny światowej ponownie ciężko zachorowała, ostatnią jej radością w życiu było opublikowanie biografii męża, Ottona Steinborna. Kobieta zmarła 23 X 1952 r. przez postępującą chorobę serca. Pochowano ją na cmentarzu, na ul. Gałczyńskiego w Toruniu, obok męża⁶⁸.

- Przy omawianiu tej postaci należy wykorzystać materiały archiwalne z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu, zespół „Akta rodziny Steinbornów”, przede wszystkim wspomnienia Adama Steinborna pt. „Steinbornowie na Pomorzu i w Warszawie”⁶⁹ oraz zachowane fotografie, pocztówki, gazety, broszury z lat 1897–1948⁷⁰.
3. Obie kobiety zostały uhonorowane z uwagi na prace społeczne dla Torunia. Ich nazwiskami zostały nazwane ulice w mieście (ul. Heleny Pi-skorskiej oraz ul. Heleny i Ottona Steinbornów).

Zadanie 1. (5 min)

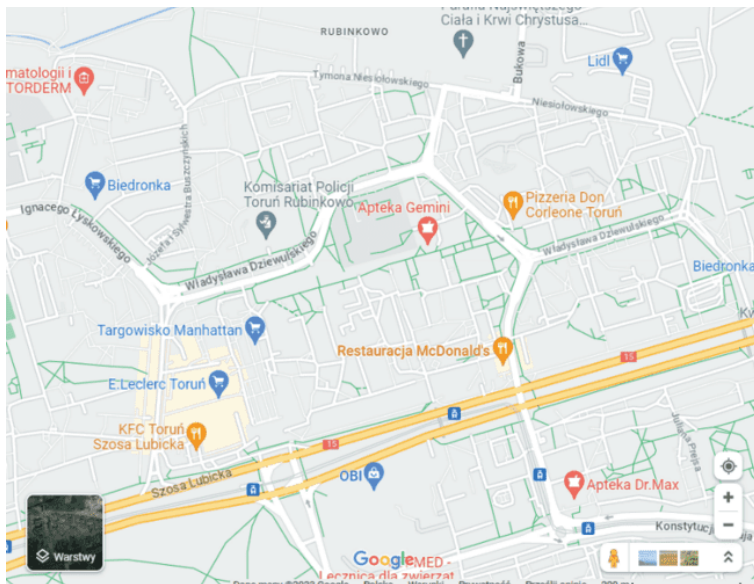
Zaznacz na poniższych mapach obie ulice:

⁶⁸ Biskup, *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, 287–90.

⁶⁹ Akta rodziny Steinbornów, 69/344/0/-/21.

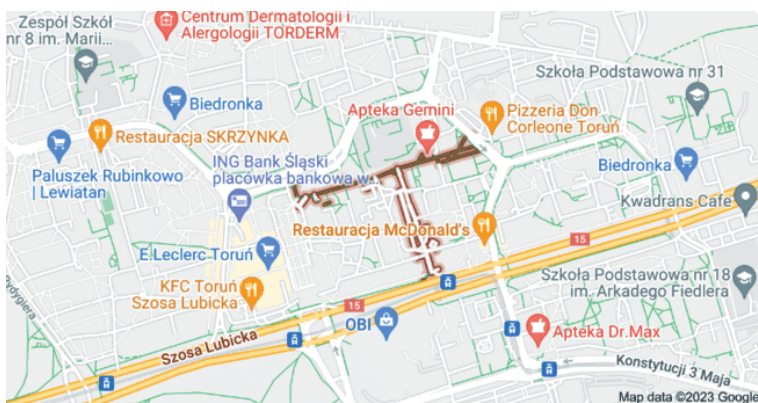
⁷⁰ Ibid., 69/344/0/-/22–26.

A. Ulica Heleny Piskorskiej

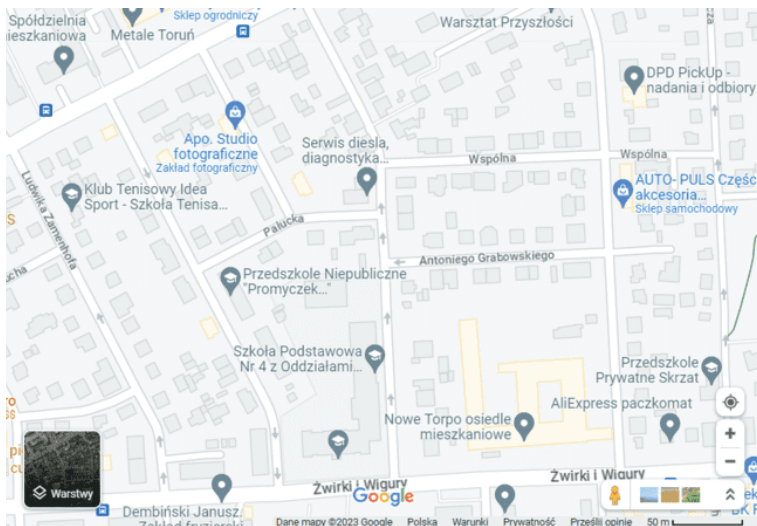
Źródło: przygotowane za pomocą aplikacji <https://www.google.pl/maps>.

Rozwiązanie:

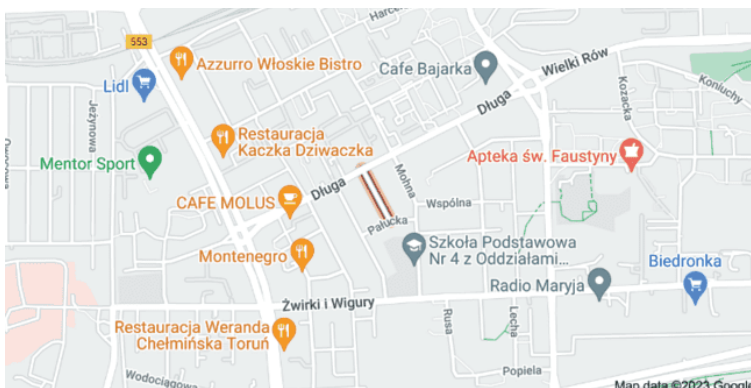
Źródło: przygotowane za pomocą aplikacji <https://www.google.pl/maps>.

B. Ulica Heleny i Ottona Steinbornów

Źródło: przygotowane za pomocą aplikacji <https://www.google.pl/maps>.

Rozwiązanie:

Źródło: przygotowane za pomocą aplikacji <https://www.google.pl/maps>.

Osobę, której uda się poprawnie zaznaczyć podane ulice lub będzie najbliższym rozwiązaniem, warto nagrodzić drobnym gadżetem.

Zadanie 2. (30 min)

Uczniowie otrzymują skany zachowanych materiałów archiwalnych dotyczących Heleny Piskorskiej oraz Heleny Steinbornowej. Zadaniem uczniów jest ułożenie chronologicznie zebranych dokumentów. Następnie należy przeprowadzić ich analizę, tzn. określić datę, miejsce, istotne wydarzenie oraz osoby związane z dokumentem (w miarę możliwości, zależnie od dokumentu). Uczniowie uczą się analizy wydarzeń i procesów historycznych. Zadanie może być wymagające dla uczniów, dlatego archiwista pomaga według potrzeb.

Podsumowanie

Powyższe propozycje edukacyjne mają za zadanie poszerzyć obecny katalog działań realizowanych w Archiwum Państwowym w Toruniu. Zaprezentowane formy pracy w głównej mierze nawiązują do szkolnej podstawy programowej oraz wykorzystują materiały pochodzące ze zrealizowanych już przez archiwum wystaw. Ponadto do projektów zostały zebrane za pomocą strony internetowej www.szukajwarchiwach.gov.pl materiały archiwalne nawiązujące do wybranej tematyki zadań. Obecnie znajdują się w zasobie toruńskiego archiwum. Każdy scenariusz wskazuje metody oraz narzędzia edukacyjne. Wyżej przedstawione działania stawiają na aktywizację i uczenie się poprzez doświadczenie, ale również na formę nauki bez odwoływania się do podręczników szkolnych.

Przedstawiony katalog działań nie ma formy zamkniętej. Warto rozbudowywać przygotowane propozycje o kolejne formy edukacyjne, wykorzystując już istniejące materiały i wykorzystywane dla innych projektów. Przykładowo, warto skorzystać z warsztatów, takich jak organizowane przez Archiwum Państwowe w Toruniu „Literary – historia pisma”⁷¹. Taką aktywność można przenieść do szkół. Archiwista może zaoferować nauczycielom spotkanie warsztatowe w szkole, przygotować skany i inne potrzebne materiały do przeprowadzenia zajęć dotyczących historii pisma. Również przedstawiony scenariusz nr 3 w katalogu przedsięwzięć edukacyjnych dla szkół ponadpodstawowych, pt. „Kobiety Torunia” można przenieść w mury szkoły.

Ponadto warto, aby archiwum utworzyło bazę e-mailingową kontaktów do nauczycieli, którzy odwiedzają archiwum, ale także osób i placówek, które jesz-

⁷¹ Por. „Lekcje i warsztaty. «Literary – historia pisma»”.

cze nigdy nie odwiedziły archiwum. Przy tworzeniu bazy szkół warto wypróbować inne środki dotarcia z ofertą. Poza wysyłaniem e-maili na skrzynkę pocztową sekretariatu można skierować tradycyjny list z ofertą edukacyjną oraz przesłać plakat promujący wydarzenia. Rozwieszony plakat na korytarzach może zainteresować także uczniów, którzy zechcieliby przyjść na spotkanie. Można również zaproponować bezpłatne spotkanie w szkole, podczas którego archiwista opowie nauczycielom i uczniom o działalności instytucji, ofercie edukacyjnej i korzyściach z niej płynącej. Dla uczniów edukacja w archiwum jest atrakcyjną formą ze względu na luźną formę nauki, bez ocen, z elementami pokazu. Warto uwzględnić powyższe propozycje, aby zachęcać użytkowników do odwiedzin instytucji, ale również rozwijać funkcję edukacyjną.

■ Bibliografia

- Akta miasta Torunia 1251–1946 [1961]. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/1/0.
- Akta profesora Mariana Biskupa, historyka z Torunia 1932–2004. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/598/0.
- Akta rodziny Steinbornów 1883–1952 [1975]. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/344/0.
- Archeologia Żywa. „Średniowiecze – kiedy, czym było, badania”. Udostępniono 11.06.2023. <https://archeologia.com.pl/category/epoka/sredniowiecze/>.
- ArchTrav.pl. „Historia architektury: styl romański”, Udostępniono 1.02.2018. <https://architrav.pl/styl-romanski/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Helena Piskorska – od zbiórki ubrań dla bezdomnych do odzyskiwania zrabowanych dóbr kultury”. Udostępniono 11.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/helena-piskorska-od-zbiorki-ubran-dla-bezdomnych-do-odzyskiwania-zrabowanych-dobr-kultury/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Kościoły toruńskie”. Udostępniono 11.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/koscioly-torunskie/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Lekcje i warsztaty. «Litera – historia pisma»”. Udostępniono 11.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/lekcje-i-warsztaty/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Nam twierdzą będzie każdy próg. Obrona Włocławka 1920”. Udostępniono 11.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/nam-twierdza-bedzie-kazdy-prog-obrona-wloclawka-1920/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „To my tworzymy historię. Archiwa rodzinne w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu”. Udostępniono 9.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/to-my-tworzymy-historie/>.

- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Wystawa «Niezwyczajny herbarz rodziny Koyenów – toruński wehikuł czasu»”. Udostępniono 13.09.2022. <https://archiwa.gov.pl/wystawa-niezwyczajny-herbarz-rodziny-koyenow-torunski-wehikul-czasu/>.
- Archiwum Państwowe w Toruniu. „Wystawa wirtualna: «Wieści z Warszawy – wydarzenia wokół uchwalenia Konstytucji 3 Maja w archiwaliach toruńskich»”. Udostępniono 6.06.2023. <https://torun.ap.gov.pl/czym-sie-zajmujemy/popularyzacja/wystawy-wirtualne/wystawa-wirtualna-wiesci-z-warszawy-wydarzenia-wokol-uchwalenia-konstytucji-3-maja-w-archiwaliach-torunskich/>.
- Archiwa Rodzinne Niepodległej. *Warsztaty konserwatorskie – praktyka*, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=GkSzfKi1Uzo>.
- Biskup, Marian, red. *Wybitni ludzie dawnego Torunia*. Prace popularnonaukowe / Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 39. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. <https://kpbc.umk.pl/publication/31478>.
- Cech kowali (podkuwaczy i płatnerzy) z terenu miasta Torunia [1620] 1823–1948. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/27/0.
- Cech kowali z terenu miasta Torunia [1437] 1626–1852. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/874/0.
- Chojecka, Joanna, red. *Poradnik rodzinnego archiwisty*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020.
- Człowiek, który pracuje w ogniu żelaznych zasad, 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=HidPE1mN88g>.
- Herbst, Stanisław. *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*. Toruń: Cechy Toruńskie, 1933. <https://kpbc.umk.pl/publication/265516>.
- histmag.org. „Stanisław August Poniatowski (1732–1798)”, Udostępniono 20.05.2020. <https://histmag.org/Stanislaw-August-Poniatowski-17321798-20689>.
- historia-polski.info. „Rola Kościoła w średniowieczu – Wypracowanie Referat Streszczenie”. Udostępniono 11.06.2023. http://www.historia-polski.info/50-rola_kosciola_w_sredniowieczu/.
- Husar, Bożena, „Dokument wiarygodnym świadkiem historii – z doświadczeń w działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej Archiwum Państwowego w Katowicach”. W *„Educare necesse est” – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, zredagowała Violetta Urbaniak, Warszawa: Archiwum Państwowe w Warszawie, 2017.
- Kobiety Torunia. „Piskorska Helena”. Udostępniono 11.06.2023. <http://kobietytoria.pl/?p=376>.
- Krochmal, Anna, *Pamięć Polski. Lista Krajowego Programu UNESCO „Pamięć Świata”*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2021. https://archiwa.gov.pl/wp-content/themes/archiva/images/docs/Pamiec_Polski-katalog-web-L.pdf.
- Leśniewski, Sławomir, *Wielka historia Polski*, Wierzchy Parzeńskie: Fenix, 2012.
- „Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO”. W *Encyklopedia PWN*. Udostępniono 20.05.2023. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lista-Swiatowego-Dziedzictwa-Kulturalnego-i-Przyrodniczego-UNESCO;3933127.html>.
- Łuczyński, Jan, „Edukacyjne uwarunkowania rozwoju w różnych fazach cyklu życiowego – wprowadzenie”, *Psychologia Rozwojowa* 13, nr 2 (2008): 7–10.

- Mazur, Hubert, „Od odczytu, wykładu, prelekcji do lekcji archiwalnej. Zajęciowe formy edukacyjne w archiwach państwowych w XX w.”. W *(Nie)zależne państwo, społeczeństwo. (Nie)zależna kultura i edukacja*, zredagowały Barbara Techmańska i Małgorzata Skotnicka-Palka, 151–174. Wrocław: Wydawnictwo Avalon, 2020.
- Mikulski, Krzysztof. *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/36938>.
- Mikulski, Krzysztof. *Pałapka niemożności: społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.
- Okoń, Wincenty. *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: „Żak”, 2001.
- „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum”, załącznik nr 1 do „Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia”, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 467 (2018). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000467/O/D20180467.pdf>.
- „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej”, załącznik nr 2 do „Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, poz. 356 (2017). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf>.
- Polski Komitet ds. UNESCO. „Kryteria Wpisu Na Listę Światowego Dziedzictwa”. Udostępniono 20.05.2023. <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria/>.
- „Poradnik młodego genealoga uczestnika konkursu «Bez korzeni nie zakwitniesz»”, Udostępniono 9.06.2023. <https://archiwarodzinne.gov.pl/upload/2023/02/poradnik-mlodego-genealoga.pdf>.
- „Przywilej lokacyjny miasta Torunia z 1251 roku”. *Archiwum Państwowe w Toruniu*. Udostępniono 19.05.2023. <https://www.facebook.com/archiwumtorun/posts/1774255122872291/>.
- Rosa, Agnieszka. *Funkcja edukacyjna archiwów*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2012.
- Parafia Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana W. Frelichowskiego. „Kościół Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana W. Frelichowskiego”. Udostępniono 11.06.2023. <http://www.parafia-wnmp.pl/index.php/kosciol-wnmp/kosciol-wnmp>.
- polskieradio.pl. „Sejm Czteroletni zwany Wielkim”, 6.10.2023. <https://polskieradio.pl/39/156/artykul/948112,sejm-czteroletni-zwany-wielkim>.
- Sejm Wielki i Konstytucja 3 Maja – Lekcje historii pod ostrym kątem – Klasa 6*, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=YGsoSDaT1lw>.

- Spółecznicy toruńscy. Historia i inspiracje. „Helena Piskorska 1895–1973”. Udostępniono 11.06.2023. <http://www.spolecznicy-torunscy.pl/piskorska>.
- torun.pl. „Kościół Ducha Świętego”. Udostępniono 11.06.2023. <https://www.torun.pl/pl/turystyka/zabytki/koscioly-na-starowce/kosciol-ducha-swietego>.
- torun.pl. „Kościół św. Jakuba”. Udostępniono 11.06.2023. <https://www.torun.pl/pl/turystyka/zwiedzanie-miasta/zabytki/koscioly-na-starowce/kosciol-swietego-jakuba>.
- torun.pl. „Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny”. Udostępniono 11.06.2023. <https://www.torun.pl/pl/turystyka/zwiedzanie-miasta/zabytki/koscioly-na-starowce/kosciol-wniebowziecia-najswietszej-marii>.
- torun.pl. „Z historii miasta”. Udostępniono 19.05.2023. <https://www.torun.pl/pl/kultura/z-historii-miasta>.
- „UNESCO”. W *Wikipedia, wolna encyklopedia*, 11.06.2023. <https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=UNESCO&oldid=72467031>.
- Zbiory kartograficzne miasta Torunia 1552–1912. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/2/0.
- Zintegrowana Platforma Edukacyjna Ministerstwa Edukacji i Nauki. „Architektura i sztuka polskiego średniowiecza”. Udostępniono 11.06.2023. <https://zpe.gov.pl/pdf/PuPDYEIUC>.
- Zintegrowana Platforma Edukacyjna Ministerstwa Edukacji i Nauki. „Konstytucja 3 Maja”. Udostępniono 6.06.2023. <https://zpe.gov.pl/a/konstytucja-3-maja/D14citlTB>.
- Zintegrowana Platforma Edukacyjna Ministerstwa Edukacji i Nauki. „Sejm Wielki oraz uchwalenie Konstytucji 3 Maja”. Udostępniono 9.06.2023. <https://zpe.gov.pl/a/sejm-wielki-oraz-uchwalenie-konstytucji-3-maja/DPpfDltVD>.
- Zintegrowana Platforma Edukacyjna Ministerstwa Edukacji i Nauki. „Społeczeństwo stanowe w Polsce w XIV–XV w.” Udostępniono 18.06.2023. <https://zpe.gov.pl/pdf/P3Af7uZS4>.

KRONIKA

Data przesłania artykułu: 30 V 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 6 VI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.006>

MARCIN SMOCZYŃSKI

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

marsmo@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4111-0201

IX WIOSENNE SPOTKANIA ARCHIWALNE: „DOKUMENTY W POSTACI ELEKTRONICZNEJ. PROBLEMY ZARZĄDZANIA”

Toruń, 11–12 maja 2023 r.

W dniach 11–12 V 2023 r. odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa z cyklu Wiosennych Spotkań Archiwalnych. Kolejną, dziewiątą już edycję poświęcono problemom zarządzania, związanym z dokumentami w postaci elektronicznej. Wydarzenie zostało zorganizowane przez Katedrę Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją (Instytut Historii i Archiwistyki, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Komitet organizacyjny stanowili Robert Degen, Marlena Jabłońska, Katarzyna Łukasiak oraz Marcin Smoczyński. Zapraszając na konferencję, organizatorzy pisali:

Przedmiotem tegorocznych, IX Wiosennych Spotkań Archiwalnych uczyniliśmy właśnie dokumenty w postaci elektronicznej w perspektywie całego ich cyklu życiowego. Uznajemy za ważne poznanie mechanizmów postępowania z nimi, nie tylko w kancelarii, ale także w archiwum bieżącym i historycznym. Istotne są dla nas różnorodne konteksty w jakich e-dokumenty się pojawiają, w szczególności: prawny, edukacyjny, historyczny i archiwalny¹.

¹ „Z zaproszenia”.

Początkowe założenia udało się w pełni zrealizować, grono prelegentów i prelegentek zaszczylicili bowiem zarówno teoretycy, jak i praktycy, którzy w codziennej pracy stykają się z e-dokumentem: urzędnicy, zarządcy dokumentacji, koordynatorzy czynności kancelaryjnych oraz archiwiści.

Otwarcie konferencji odbyło się 11 V 2023 r. w Auli im. prof. dr hab. Andrzeja Tomczaka (Collegium Humanisticum). Uroczystość poprowadził Marcin Smoczyński, głos natomiast zabrali: Robert Degen, Marlena Jabłońska, Halina Robótka, pomysłodawczyni cyklu oraz Krzysztof Kopiński, przedstawiciel dyrekcji Instytutu Historii i Archiwistyki, który otworzył obrady.

Jako pierwsza głos zabrała Wanda Krystyna Roman, która w referacie *Narzędzia zarządzania dokumentami elektronicznymi* przedstawiła szeroki przegląd materialnych i niematerialnych narzędzi wykorzystywanych w biurowości, które wpływają na osiąganie efektywności w postępowaniu z dokumentami w postaci elektronicznej. Kolejne wystąpienia odnosiły się do kwestii prawnych w kontekście zarządzania dokumentacją elektroniczną. Polskie regulacje w tym zakresie omówił Marek Konstankiewicz (*Podstawy prawne zarządzania dokumentacją elektroniczną w Polsce od początku XXI w.*) europejskie zaś – Katarzyna Łukasiak (*Dokument elektroniczny w polityce Unii Europejskiej*). Do refleksji na temat kompetencji archiwistów potrzebnych w zarządzaniu dokumentacją elektroniczną skłoniła Ewa Perłakowska, która skonfrontowała stan obecny z oczekiwaniami XXI w. Następnie głos zabrał Wojciech Woźniak, skupiając się na kwestiach natury terminologicznej oraz technicznej w procesie digitalizacji. Do popularnej od lat w Europie Zachodniej, a zyskującej na znaczeniu w Polsce, idei *paperless* nawiązał Łukasz Skowron. Referent przybliżył proces cyfryzacji obsługi spraw obywatelskich w Systemie Rejestrów Państwowych. Robert Stępień z kolei w referacie *Możliwości zastosowania sztucznej inteligencji w zakresie elektronicznego zarządzania dokumentacją – szanse i wyzwania* przedstawił m.in. przykłady wykorzystania AI w polskich i zagranicznych systemach teleinformatycznych. Tematyka narzędzi informatycznych była kontynuowana przez Joannę Kilkowską (*Systemy dziedzinowe a EZD na przykładzie Ministerstwa Zdrowia*), która dzieląc się swym zawodowym doświadczeniem, zwróciła uwagę na relacje pomiędzy systemami do elektronicznego zarządzania dokumentacją, a dziedzinowymi systemami teleinformatycznymi. Ostatni referat pierwszego dnia konferencji wygłosili Dorota Drzewiecka oraz Tomasz Karaś: *Skład informatycznych nośników danych wobec naturalnego dokumentu elektronicznego przechowywanego w systemach teleinformatycznych*.

Poranna część obrad drugiego dnia konferencji została podzielona na dwie sekcje. Pierwsza z nich skupiła przedstawicieli szkół wyższych, którzy podzielili się doświadczeniami w procesie wdrażania systemów EZD. Uwagami koordynatora czynności kancelaryjnych w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego podzielił się Bartłomiej Gajek. Przez pryzmat archiwum uniwersyteckiego spojrział natomiast Piotr Frąckowiak. Sekcję zamknęło wystąpienie Ewy Skoniecznej: *Wdrożenie EZD w uczelni wyższej na przykładzie Politechniki Bydgoskiej im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich*. Na drugą sekcję również złożyły się trzy wystąpienia. Jako pierwsza głos zabrała Magdalena Niedźwiedzka (*Elektroniczna teczka studenta – kilka uwag dotyczących projektu e-teczki studenckiej*). Artur Wójtowicz kontynuował tematykę akt studenckich w referacie *Akta studenckie na przykładzie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu wczoraj, dziś, jutro. Czy cyfryzacja jest nieunikniona?* Krystian Skotarczak następnie podzielił się uwagami dotyczącymi elektronicznego zarządzania dokumentacją w jednostkach Państwowej Straży Pożarnej.

Ostatnią część obrad otworzyła Katarzyna Jaskółka-Leśniak, która skłoniła do dyskusji, zadając w tytule swego referatu pytanie: *Czy archiwa państwowe są gotowe do sprawowania nadzoru nad e-zasobem?* Na proces opracowania materiałów archiwalnych w kontekście metadanych dokumentu elektronicznego zwrócił uwagę Dariusz Makowski. Tomasz Błaszak z kolei wygłosił referat pt. *Od formy tradycyjnej do elektronicznej – bilans doświadczeń w udostępnianiu dokumentów zgromadzonych w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej*. Jako ostatni głos zabrał Bartłomiej Konopa, który przedstawił rozwiązania w zakresie archiwizacji zasobów webowych administracji publicznej.

Zapraszając na konferencję, organizatorzy zachęcali do interdyscyplinarnego spojrzenia na problemy związane z zarządzaniem dokumentami w postaci elektronicznej. Cel ten niewątpliwie udało się osiągnąć. Wystąpiło łącznie 19 referentów i referentek reprezentujących różnorodne instytucje, dziedziny b dań, poglądy. Liczna publiczność, która przyjechała do Torunia z całej Polski i aktywnie uczestniczyła w dyskusjach, nierzadko je inspirując i przenosząc poza salę wykładową, jest dowodem na niesłabnącą popularność Wiosennych Spotkań Archiwalnych oraz potrzebę ich organizacji. Należy zatem wyrazić nadzieję na kontynuację cyklu i kolejne, jubileuszowe X Wiosenne Spotkania Archiwalne w Toruniu wiosną 2024 r.

■ Bibliografia

Wiosenne Spotkania Archiwalne. „Z zaproszenia”. Udostępniono 24.01.2023. https://wsa.umk.pl/pages/IX_Wiosenne_Spotkania_Archiwalne/.

Data przesłania artykułu: 24 VIII 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 9 X 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.007>

MICHAŁ BĄBOL

(Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

mkb1272@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-5235-8594

NATALIA JURKOWSKA

(Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

natalia.jurkowska@student.up.krakow.pl

ORCID ID: 0009-0003-2980-0191

24. OGÓLNOPOLSKI ZJAZD STUDENTÓW ARCHIWISTYKI

Kraków, 31 maja–2 czerwca 2023 r.

W dniach od 31 V do 2 VI 2023 r. w Krakowie odbył się 24. Ogólnopolski Zjazd Studentów Archiwistyki pod hasłem przewodnim „Archiwa w chimerycznym świecie”. Jego celem było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o wyzwania, jakie pojawiają się przed archiwami w korelacji i konfrontacji z ulegającą permanentnym przeobrażeniom rzeczywistością. Organizatorem konferencji była Sekcja Archiwistyki Studenckiego Koła Naukowego Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęli: Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk, Marszałek Województwa Małopolskiego Witold Kozłowski, Prezydent Miasta Krakowa prof. Jacek Majchrowski oraz Prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Karol Nawrocki. Uroczystą inaugurację Zjazdu poprzedziły odbywające się równolegle w różnych lokalizacjach spotkania warsztatowe: oprowadzanie po archiwum najstarszej polskiej uczelni – Uniwersytetu Jagiellońskiego, dostosowany do motywu przewodniego Zjazdu specjalny pokaz archiwaliów w murach

Archiwum Nauki PAN i PAU oraz wykład Karoliny Szlęzak ze Stowarzyszenia „Twoje Korzenie w Polsce” pt. *Genealogia – kierunki rozwoju i perspektywy na przyszłość*. Inaugurację 24. Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki w Auli Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego poprowadziły Przewodnicząca Komitetu Organizacyjnego Sylwia Janiarczyk i Prezes Studenckiego Koła Naukowego Oliwia Bubak. Podczas otwarcia konferencji głos zabrali: Prorektor ds. Studenckich prof. Katarzyna Plutecka, Dziekan Wydziału Nauk Humanistycznych prof. Andrzej Kuropatnicki, w imieniu Prezesa Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Piotr Józefiak, Dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki prof. Agnieszka Chłosta-Sikorska, Przewodnicząca Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich prof. Marlena Jabłońska, Opiekun Studenckiego Koła Naukowego prof. Hubert Chudzio oraz Opiekun Sekcji Archiwistyki Studenckiego Koła Naukowego dr Hubert Mazur. Wśród zgromadzonych na sali gości, obok rzecz jasna studentów, znaleźli się także: Dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie prof. Wojciech Krawczuk i Jego Zastępca dr Kamila Follprecht, Dyrektor Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie prof. Tomasz Pudłocki i Zastępca Dyrektora Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie dr Michał Wenklar. Już pierwszego dnia Zjazdu uczestnicy mieli możliwość wysłuchać (za pośrednictwem platformy MS Teams) dwóch wystąpień: Marka Ďurčanský’ego (Uniwersytet Karola w Pradze) z wykładem pt. *Archiwa szkół wyższych w ramach sieci archiwalnej w Republice Czeskiej* i Joana Carla Camilleri Da Costa (Polytechnic Institute of Porto) z wykładem pt. *The Siege of Malta 1940–1942; The Importance of the Media*. Drugą część inauguracji stanowiła debata ekspercka *Archiwista w chimerycznym świecie*, w której uczestniczyli: Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk, dr hab. Magdalena Biniś-Szkopek, prof. UAM, dr Monika Cołbecka (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), dr Tomasz Czarnota (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), dr Dorota Drzewiecka (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), dr hab. Marlena Jabłońska, prof. UMK oraz Małgorzata Pankowska-Dowgiałło (Centrum Archiwistyki Społecznej, Warszawa). Rozmówcy odpowiadali na pytania dotyczące m.in. wyzwań, z którymi będą mierzyć się przyszli archiwiści, czy też kierunków kształcenia i roli archiwistów w społeczeństwie i państwie XXI w. Po zakończeniu uroczystego otwarcia 24. OZSA studenci i opiekunowie zgromadzili się tłumnie w Klubie RE na integracyjnym spotkaniu towarzyskim.

Drugi dzień Zjazdu (czwartek, 1 VI) był pierwszym, podczas którego rozpoczęły się faktycznie obrady studentów reprezentujących w sumie osiem pol-

skich ośrodków naukowych. Ich wystąpienia zgrupowano w czterech panelach. Obrady w drugim i trzecim dniu zjazdu odbywały się w Sali Miedzianej Pałacu Krzysztofory w siedzibie Muzeum Krakowa, w sercu krakowskiego rynku. Każdy z czterech zaplanowanych na ten dzień paneli wydzielono ze względu na tematykę wystąpień. Pierwszy z nich moderowany był przez Oliwię Bubak oraz Sylwię Janiarczyk. Podczas jego trwania swój referat (*Sztuczna inteligencja w metodyce archiwalnej*) wygłosiła Agata Błaszczak (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Przedstawiła koncepcje teoretyczne i praktyczne wdrożenia sztucznej inteligencji do pracy z materiałami archiwalnymi oraz ogólny zarys rozwoju tej myśli. Kolejne wystąpienie (*Archiwistyka w Internecie – przegląd wybranych repozytoriów*) należało do Moniki Marszałek (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), podczas niego został zaprezentowany ciekawy przegląd repozytoriów internetowych, których zasoby posłużyć mogą studentom oraz naukowcom w pracach badawczych. Istotną częścią prezentacji było skupienie się przez referentkę na technicznych możliwościach poszczególnych baz. Pozostając w tematyce Internetu, Michał Lech (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) skupił się w swojej wypowiedzi zatytułowanej *Archiwizacja Webu na przykładzie Wayback Machine oraz innych wybranych projektów* na istotnym obecnie problemie, który często stanowi przyczynek do głębokiego dyskursu akademickiego, a także próbował ocenić, czy faktycznie możliwe jest zachowanie absolutnie wszystkiego, co znajduje się w Internecie. Nieco luźniejszą tematykę, choć nadal interesującą i rzadko poruszaną, niósł referat Michała Palmąki (Uniwersytet Gdański) pt. *Memetyka w badaniach archiwalnych*. Prelegent skupił się na memach oraz potencjalnych możliwościach ich zachowania. Wskazywał na trudności z ich opracowaniem jako materiału archiwalnego, masowości tego typu dokumentacji oraz szybkości jej narastania. Istotne było wskazanie, że memy łączą się z procesem archiwizacji. Rozwijając nadal myśl ogromu informacji, Tatiana Midura (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) w referacie pt. *Archiwista cyfrowy – infobrokerem?* podjęła się odpowiedzi na pytanie, kim jest infobroker, jakie cechy powinny go definiować oraz jak istotną ogrywa on rolę w badaniach naukowych. Wskazała na ważność procesu wyszukiwawczego w badaniach, jego poprawność oraz zagrożenia, na które można natrafić. Ukazała sposób, w jaki infobroker powinien krytykować źródło internetowe. Pozostając w tematyce globalnej sieci WWW, na pytanie: *Czy strony internetowe to materiały archiwalne?* odpowiedziała za pośrednictwem platformy Microsoft Teams Renata Marczuk (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny

w Siedlcach). Omówiła kwestie unikatowości stron internetowych, a główną myślą jej wystąpienia było stwierdzenie, że informacje w nich zawarte są niepowtarzalne. Istotne było zwrócenie uwagi na trudności z archiwizacją sieci internetowej, liczbą witryn ją tworzących oraz szybkiego wzrostu ilości informacji w nich zawartych. Po ostatnim wystąpieniu nastąpiła programowa, półgodzinna dyskusja oraz przerwa kawowa.

Punktualnie o godzinie 11:30 rozpoczął się drugi panel poświęcony tematyce archiwistyki społecznej. Jego moderatorami byli Michał Bąbol oraz Filip Piątkowski. W wystąpieniu *Biblioteka jako archiwum społeczne na przykładzie Stacji Kultura w Rumi* Paulina Kokosińska (Uniwersytet Gdański) przedstawiła zasób archiwalny, jaki znajduje się w wymienionej instytucji oraz jej misję. Zaakcentowała to, że znaleźć w nim można odbicie historii Kaszub oraz ich mieszkańców. Zwróciła uwagę na pozytywny odbiór społeczny instytucji wśród ludzi zamieszkujących ten fragment Pomorza i przyjeżdżających turystów. W tematyce archiwistyki społecznej pozostało także wystąpienie Natalii Jurkowskiej (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) *Archiwum i Fundacja Wisławy Szymborskiej – historia, zasób, działalność*. Przedstawiła ona zarys historyczny fundacji, jej sposób funkcjonowania i rodzaj funkcji archiwalnych. Referentka szczególną uwagę poświęciła działalności naukowej i popularyzatorsko-edukacyjnej. Ciekawym elementem omawianego panelu była jego przekrojowość, ponieważ Iga Sieńko (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w referacie *Wielcy archiwiści tatrzańscy – wkład Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego w zachowanie dokumentacji dotyczącej Tatr* przeniosła słuchaczy na południe Polski. Powiedziała sporo o sylwetkach wymienionych naukowców, autorów *Wielkiej encyklopedii tatrzańskiej* oraz zwróciła uwagę na istnienie w Zakopanym Ośrodka Dokumentacji Tatrzańskiej. Ważna była dygresja, że Tatry to nie tylko turystyka, ale przecież bardzo bogata historia. Następną prelegentką – Oliwia Bubak (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) w wystąpieniu *Problematyka tworzenia archiwum społecznego na przykładzie archiwum społecznego Zatorszczyzny* przedstawiła swój punkt widzenia na tę kwestię jako uczestniczka projektu *Zator Opowiedziany*. Zaprezentowała słuchaczom ideę oraz historię realizowanej inicjatywy oraz ciekawe dane liczbowe jej dotyczące. Zwróciła także uwagę na ważny temat, jakim był i jest nadal ogromny oraz bardzo wyraźny odbiór społeczny pośród mieszkańców Zatora i okolic. Panel zakończyło wystąpienie Zbigniewa Gruszeckiego (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) o tytule *Nie-archiwista, archiwistą społecznym*. Przemawiający

zwrócił uwagę na brak definicji *archiwisty społecznego*, przy czym zaproponował własną, opartą na jego doświadczeniach i obserwacjach. Zaakcentował znaczenie wrażliwości archiwalnej w pracy archiwisty. Z kolei w ostatnich słowach podjął się próby porównania archiwisty społecznego i społecznika oraz rozgraniczenia tych pojęć. Ta bogata w interesujące treści część wystąpienia w ramach Zjazdu zakończyła się dyskusją, po której nastąpiła przerwa obiadowa.

Kolejny panel moderowały Tatiana Midura oraz Zofia Stech. Poświęcony był w większości tematyce genealogicznej, ale nie zabrakło także elementów paleografii oraz problematyki istnienia studenckich kół naukowych. Prelegent Jakub Gąsecki (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w wystąpieniu *Genealogia w archiwach – wyzwania i rzeczywistość* zachęcał do prowadzenia badań genealogicznych, przedstawiając ciekawe źródła i łatwość dostępu do nich. Oparł się na materiale z zasobu archiwum toruńskiego oraz ogólnodostępnego w Internecie. Zaakcentował sens pracy genealoga jako osoby podejmującej próbę poznania własnej historii i zachowania jej na przyszłość. Do źródeł nawiązał także Michał Bąbol (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie). W referacie *Księgi metrykalne archiwum parafii św. Marii Magdaleny w Rabce-Zdroju jako źródło do badań genealogii chłopskiej* starał się udowodnić, że możliwe jest prześledzenie historii rodzin chłopskich nawet od końca XVI w. Na przykładzie własnej bazy danych zwrócił uwagę na potrzebę zabezpieczania, digitalizacji i indeksacji dokumentów metrykalnych oraz wpływ tegoż na prowadzenie badań. Tematyką nieodzownie łączącą się z genealogią jest język łaciński. Marcelina Kilińska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) podczas swojego wystąpienia *Paleografia łacińska w warsztacie studenta archiwistyki* dowodziła, że nie nam wszystkim jest to temat bliski, choć powinien. Starła się rozstrzygnąć, czy sztuczna inteligencja będzie w stanie pomóc w odczycie lub może pozostaje nam tradycyjna metoda, czyli samodzielna praca. Ostatni referat nieco odbiegł tematycznie od poprzednich wystąpień w panelu, jednak Agnieszka Agata Kwaśnioch (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) podjęła się w swojej wypowiedzi pt. *Członkostwo w kole naukowym a rozwój kompetencji zawodowych młodych archiwistów* próby wskazania roli, jaką w czasie studiów odgrywają koła naukowe. Omówiła działalność Sekcji Studenckiego Koła Naukowego Historyków UAM oraz rolę, jaką odgrywają w nim archiwiści. Po ostatnim referacie przewidziano czas na dyskusje, po czym nastąpiła przerwa kawowa.

W ostatnim panelu tego dnia, który prowadziły Wiktoria Bugajska i Julia Ziąbska, zaprezentowało się czterech referentów. Piotr Korpalski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w wystąpieniu *Efekty zmian w naukach humanistycznych – zagadnienie traumy w archiwistyce* przybliżył słuchaczom kwestię występowania tego pojęcia w dyskursie naukowym humanistów. Skupił się także na najważniejszych koncepcjach z tego zakresu. Ciekawą tematykę poruszył Krystian Skotarczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Jego referat *Archiwalia na straży przeszłości – czyli jak odnaleźć zgubę sprzed ponad stu lat* traktował o archiwum Ochotniczej Straży Pożarnej w Śremie oraz odkryciu w nim dokumentów, które doprowadziły strażaków do znajdującego się w Austrii najstarszego sztandaru ich jednostki. Udowodnił on przydatność materiałów archiwalnych w działaniach mających miejsce współcześnie. W wystąpieniu Adrianny Splitthof (Uniwersytet Gdański) *Historia tramwajów gdańskich – na podstawie zasobu archiwum GAIiT. Zarys problematyki* referentka omówiła zasób archiwum zakładowego przedsiębiorstwa Gdańskich Autobusów i Tramwajów oraz sylwetki jego użytkowników. Skupiła się na działaniach popularyzatorskich tej komórki adresowanej do mieszkańców Gdańska. Wystąpieniem zamykającym ten panel był referat Michała Piłata (Uniwersytet Gdański) pt. *Z trójmiejskiego Archiwum X: co spadło do portu w Gdyni w 1959 roku? – śledztwo historyczno-archiwalne*. Przedstawione zostały wyniki szerokiej kwerendy źródłowej dotyczącej poszukiwań na temat obiektu, który spadł do portu w Gdyni w 1959 r. Referent omówił materiały archiwalne, z których korzystał. Zwrócił także uwagę na komplikacje wynikłe w czasie poszukiwań. Po zakończeniu ostatniej wypowiedzi nastąpiła programowa dyskusja.

Nie był to jednak koniec wydarzeń, jakie organizatorzy 24. Zjazdu zaplanowali na ten dzień. Bowiem o godzinie 18:00, *Pod Adasiem* (pomnik Adama Mickiewicza na rynku Starego Miasta) zebrały się osoby deklarujące wcześniejszą chęć wzięcia udziału w grze miejskiej. W organizacji tego wydarzenia wielkiej pomocy Komitetowi Organizacyjnemu udzielili studenci historii, będący także członkami naszego koła naukowego. W czasie zabawy możliwych było do przejścia kilka wariantów trasy po ulicach Starego Miasta. Ich początkiem i końcem na mapie był wspomniany pomnik Mickiewicza. Celem gry było umożliwienie uczestnikom zapoznania się z najważniejszą topografią tej części Krakowa oraz z najstarszymi zabytkami w tym rejonie. Gracze byli prowadzeni przez Podróżnika w Czasie, który wiedział, że w Krakowie oddycha się historią, którą można dotknąć. Jego przyjaciele jako opiekunowie grup

kierowali uczestnikami. Zadaniem graczy było rozwiązanie zagadek znajdujących się w konkretnych punktach trasy, za co uzyskiwali punkty. Docierali do nich poprzez kolejne listy z podpowiedziami uzyskiwanymi od opiekunów. Przykładowym zadaniem była dziewiętnastowieczna łamigłówka kryminalna albo zaznaczenie na dawnej panoramie Krakowa budynków wspomnianych w średniowiecznym tekście. Studenci musieli zdobyć także zapiski mistrza Twardowskiego dotyczące ingrediencji chemicznych, pozwalających na stworzenie „kamienia filozoficznego”. Innym razem należało w terenie odnaleźć dokumenty znajdujące się w artykule publikowanym w gazecie, gdzie wkraść się chochlik drukarski. Dodatkowym elementem gry były miejsca, gdzie można było spotkać Wiedźmy (jedną z nich na ul. Grodzkiej, drugą pod budynkiem Uniwersytetu Jagiellońskiego przy ul. Gołęziej). Jednej z nich należało przekazać stylizowany „kamień filozoficzny”, a drugiej „pieniądze”. Za to istniała możliwość uzyskania dodatkowych punktów oraz podpowiedzi. Biorący udział w grze korzystali z materiałów archiwalnych zgromadzonych między innymi w Archiwum Narodowym w Krakowie oraz pochodzących z innych źródeł internetowych. Wynik w grze miejskiej nie zależał od czasu, w jakim grupy przeszły zadane trasy, ale liczby punktów, jakie nasi goście zebrali. Zwycięzcami okazała się drużyna z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, która otrzymała nagrody rzeczowe.

Ostatniego dnia zjazdu (w piątek, 2 czerwca) zaproponowano uczestnikom wysłuchanie trzech paneli, również zakończonych dyskusją. Moderatorami pierwszego z nich były Iwona Plaszczyk i Kinga Mizgała. Do wygłoszenia swojego referatu (*Materiały Koła Metodologicznego Historyków UMCS jako przykład dokumentacji studenckiej organizacji naukowej*) zaproszony został Mateusz Jeleń (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), który na przykładzie materiałów Koła Metodologicznego Historyków UMCS przybliżył zagadnienie dokumentacji studenckich organizacji naukowych, w tym jej przechowywania i znaczącej roli archiwum uczelnianego. Następnie głos zabrała Sylwia Janiarczyk (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), występując z referatem pt. *Ułatwienie czy komplikacja? Formularze uczelniane w obiegu wewnętrznym Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie*, która podkreśliła, że w oczach studentów takie formularze (podania, wnioski) są postrzegane zarówno jako ułatwienie, np. w czasie ubiegania się o stypendium Rektora, jak i komplikacja – nadmierna formalizacja. Problematykę funkcjonowania Archiwum Dokumentacji Osobowo-Płacowej przy ul. Polanki, powstałego w sierpniu 2022 r. w strukturze Archiwum Państwowego

w Gdańsku, przybliżył Jan Żelaznowski (Uniwersytet Gdański) w wystąpieniu pt. *Archiwum pozakładowe – miejsce przechowywania dokumentacji osobowo-płacowej zlikwidowanych firm*. W świat rozwiązań informatycznych zabrała nas Karolina Ochmerak (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) z referatem pt. *Informatyzacja polskiego sądownictwa – próba oceny poziomu zaawansowania i wpływu na zarządzanie dokumentacją*, omawiając m.in. Portal Informacyjny, Portal Orzeczeń Sądów Powszechnych, System S24, Portal Elektroniczne Księgi Wieczyste czy Elektroniczne Potwierdzenie Odbioru. *Język polski w kancelarii panów pszczyńskich* był z kolei tematem wystąpienia Darii Winiarskiej (Uniwersytet Śląski), która zaznajomiła studentów z historią pszczyńskiego wolnego państwa stanowego, najważniejszymi urzędami, zwłaszcza z kancelarią, wytwarzaną dokumentacją i jej przykładami.

Po programowej dyskusji i przerwie kawowej rozpoczął się przedostatni panel 24. Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki. Moderatorzy Bartosz Tryl i Bartłomiej Skowron zachęcili do wysłuchania wystąpienia *O użyteczności dokumentów po gen. Stanisławie Klickim w badaniach nad dziejami powstania listopadowego*, będących przedmiotem rozważań Damiana Drzazgi (Uniwersytet Wrocławski). Autor doprecyzował, że mowa o 12 rękopisach, liczących 200–400 kart, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Warszawie Oddział w Łowiczu oraz w Muzeum w Łowiczu. Na pytanie: *Co o garnizonie miasta Torunia w czasach saskich archiwista znajdzie w zespole Akta Miasta Torunia?* odpowiedzi udzielił Patryk Przybylski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), wskazując na rachunki mundurowe, relacje wojsk miejskich z armią koronną, listy żołnierzy, a także regulamin dla – mającej stacjonować w Toruniu – Gwardii Pieszej Koronnej. W dalszej kolejności uczestnicy mieli możliwość wysłuchania referatu Macieja Wlazło (Uniwersytet Śląski) zatytułowanego *Użycie archiwum zakładowego do badania dziejów XX wieku na przykładzie dokumentacji czechowickiej rafinerii* dostarczającej informacji o historii politycznej (m.in. niemieckich normach budowy schronów przeciwlotniczych), gospodarczej (m.in. kryzysie ekonomicznym) i społecznej (m.in. stanowiskach pracy) ubiegłego wieku. Cennym źródłem wiedzy o minionym stuleciu może być także studenckie czasopismo. Charakterystykę prasy okresu odwilży gomułkowskiej – głównie poznańskiego pisma „Wyboje”, ze szczególnym uwzględnieniem stosowanych ingerencji cenzorskich, ich przekazów – przedstawiła Aleksandra Mądrowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) w referacie pt. *Ingerencje cenzorskie jako przykład materiału archiwalnego na przykładzie czasopisma studenckiego „Wyboje”*. Na

koniec prelegentka zachęcała do przeprowadzenia kwerend archiwalnych dotyczących omówionego tematu, po czym nastąpiła planowana dyskusja.

Ostatni panel 24. edycji zjazdu moderowali Natalia Jurkowska i Zbigniew Gruszecki. Zdalne wystąpienie Wojciecha Jarosławskiego (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), otwierające tę część obrad, przypomniało prawdę: *Archiwalia wokół nas – zwykle odkrycia niezwykłych rzeczy* i wzbogaciło o wiedzę na temat jednej z podstawowych funkcji archiwów – gromadzenia. Zwieńczeniem pracy towarzyszącej także pozostałym funkcjom (przechowywaniu, opracowywaniu) jest udostępnianie akt. Jego zakres, formy, statystyki przedstawiła Justyna Bujnik (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w referacie *Udostępnianie zasobu archiwalnego w archiwach państwowych w latach 2015–2019 na przykładzie Archiwum Państwowego w Gdańsku*. Nieraz do odnalezienia dokumentów, które do tej pory uchodziły za zaginione, przyczyniają się prace porządkowe. Dowodem projektu, w którym uczestniczyła aktywnie Jagna Rita Sobel (Uniwersytet Wrocławski), był referat *Skontrum w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu – cele, przebieg, perspektywy*. W ramach prac odnaleziono m.in. pieczęć księcia Władysława Kaliskiego. Funkcję edukacyjną archiwów przybliżyła z kolei Maja Aksamiłowska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w rozważaniu *Edukacja na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, pochylając się nad problematyką interakcji toruńskich szkół z miejscowym archiwum. Całość domknęło przedłożenie Piotra Pietrygi (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) pt. *Mecenat Skarbów Słowa w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie jako przykład popularyzacji i zdobywania środków na zabezpieczenie archiwaliów*, traktujące o zainaugurowanym przeszło 10 lat temu autorskim projekcie gnieźnieńskiego archiwum. Było to jednocześnie ostatnie wystąpienie.

Obrady 24. Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki zamknęli oficjalnie Opiekun Sekcji Archiwistyki Studenckiego Koła Naukowego dr Hubert Mazur wraz z Przewodniczącą Komitetu Organizacyjnego Sylwią Janiarczyk, dziękując gościom za liczne przybycie, dyrekcji za nieocenione wsparcie, studentom (imiennie) za pełne zaangażowanie w przedsięwzięcie. Z przyjemnością ogłoszono, iż jubileuszowy 25. Ogólnopolski Zjazd Studentów Archiwistyki odbędzie się w Poznaniu, na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza. Na koniec zaplanowano czas na wspólne pamiątkowe zdjęcia, uściski rąk, słowa „Do zobaczenia”. Trzydniowa konferencja składała się łącznie z siedmiu paneli, podczas których 33 prelegentów z ośmiu ośrodków uniwersyteckich wygłosiło przygotowane referaty i uczestniczyło w ożywionych dyskusjach. Była to

świetna okazja do dzielenia się zdobytą wiedzą, doświadczeniem, ale też refleksjami nad zawodem archiwisty czy znaczeniem archiwów w zmieniającym się, wręcz chimerycznym, świecie. Organizatorzy dołożyli wszelkich starań, aby pobyt w Krakowie był kształcząco-inspirujący, stąd też liczne wydarzenia towarzyszące (m.in. gra miejska) zarówno integrujące studentów z różnych części Polski, jak i mające na celu poszerzenie horyzontów naukowych w otoczeniu krakowskiej kultury.

Data przesłania artykułu: 21 IX 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 28 IX 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.008>

ROBERT DEGEN

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

rdegen@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-3467-9341

SEMINARIUM SZKOLENIOWE SEKCJI ARCHIWÓW INSTYTUCJI NAUKOWYCH I KULTURALNYCH SAP

Zielona Góra, 13–15 września 2023 r.

Tegoroczne seminarium szkoleniowe Sekcji Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP odbyło się w Zielonej Górze w dniach 13–15 IX, a w jego organizację, oprócz władz Sekcji i tamtejszego oddziału SAP, były zaangażowane trzy tamtejsze archiwa: uniwersyteckie, państwowe i diecezjalne. Przedmiot obrad został ujęty tytułem: „Problemy wartościowania dokumentacji – teoria i praktyka. A co z wartością archiwisty?”. Seminarium zgromadziło liczne grono referentów i ponad 80 słuchaczy.

Pierwszym akcentem seminarium był panel poświęcony 25-leciu SAINiK, który obradował w środę, 13 IX, w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze. Wzięli w nim udział zarząd Sekcji i zaproszeni goście. Spotkanie było okazją do podsumowania działalności SAINiK z perspektywy ćwierćwiecza, roli którą odrywa w środowisku, i jej sukcesów. W czasie dyskusji podejmowano także trudniejsze tematy, wśród których pojawił się wątek trudnych niekiedy relacji między archiwami instytucji kulturalnych i naukowych a państwową służbą archiwalną. W ciekawej i poważnej rozmowie wzięli udział m.in. Anna Domalanus (Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Dorota Kozielska (była pracownica Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie), Piotr Józefiak (Archiwum UAM), Monika Marcinkowska (Archi-

wum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach) oraz Monika Płucienik (Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego). Tłem dla dyskusji była multimedialna prezentacja ilustrująca ćwierćwiecze aktywności Sekcji¹.

Czwartkowe obrady toczyły się w gmachu zielonogórskiej Biblioteki Uniwersyteckiej. Część oficjalną rozpoczął Igor Makacewicz (Przewodniczący Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP). Powitał gości i poprosił o zabranie głosu gospodarzy oraz organizatorów seminarium. W oficjalnej części głos zabrali kolejno JM Rektor Uniwersytetu Zielonogórskiego prof. dr hab. Wojciech Strzyżewski, który objął seminarium honorowym patronatem, Andrzej Jabłoński (Prezes Stowarzyszenia Archiwistów Polskich) oraz Beata Grelewicz (Dyrektor Archiwum Państwowego w Zielonej Górze). Wszyscy, dzieląc się spostrzeżeniami na temat roli archiwistów i archiwów, życzyli „seminarzystom” owocnych i pouczających obrad.

Pierwszym merytorycznym wystąpieniem podczas seminarium był referat Mirosława Świta (Archiwum Uniwersytetu Zielonogórskiego) pod zachęcającym do przemyśleń tytułem: „Człowiek jako przedmiot wartościowania i podmiot wartościujący”. Prelegent podczas wystąpienia wprowadził „seminarzystów” do intrygującego świata refleksji etycznej i moralnej. Przekonywał, że archiwista jako odpowiadający za selekcję materiałów archiwalnych jest ukształtowany przez właściwy dla jego otoczenia zespół norm społecznych, jednak wartości, które w związku z tym przyswoił, nie są wystarczające, by dokonywał trafnej oceny archiwaliów. Zdaniem Świta konieczna jest jeszcze tzw. intuicja archiwalna, która jest cechą wrodzoną u niektórych archiwistów, zaś czasem dojrzewa dzięki doświadczeniu zawodowemu. Drugi referat, przygotowany przez Paulinę Bunkowską (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) i Monikę Marcinkowską (Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach), został wygłoszony w większości przez pierwszą z pań. Głos obu archiwistek był w istocie sprawozdaniem z prac nad wzorcowym wykazem akt dla szkół wyższych. Pomysł jego opracowania archiwistki zgłosiły w 2022 r., w czasie VIII Powszechnego Zjazdu Archiwistów w Łodzi², a zespół ds. opracowania przykładowej klasyfikacji i kwalifikacji dokumentacji dla uczelni został utworzony przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w lutym 2023 r.³. W połowie września, kiedy odbywało się zielono-

¹ Za szczegóły dotyczące panelu uprzejmie dziękuję pani mgr Joannie Kapitan z Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sekretarz SAINiK SAP.

² Bunkowska i Marcinkowska, „Jednolity rzeczowy wykaz akt”.

³ „Zarządzenie nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych”.

górskie seminarium, zespół prawie zakończył prace koncepcyjne, a następnie przygotowuje projekt, by przekazać go do środowiskowych konsultacji. Do archiwów szkół wyższych powinien on trafić w połowie października 2023 r.

Kolejny referat tej części obrad przedstawił ks. Robert R. Kufel (m.in. Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze). Jego głos przybliżył „seminarzystom” złożoną problematykę gromadzenia zasobu archiwalnego, w tym selekcji materiałów archiwalnych, przez instytucje Kościoła rzymsko-katolickiego na przykładzie Diecezji Zielonogórskiej. Ma na nią wpływ niescentralizowana struktura Kościoła i duża niezależność lokalnych wspólnot parafialnych. Po wystąpieniu dyrektora Archiwum Diecezjalnego głos zabrała Teresa Zaręba (Stowarzyszenie Archiwistów Instytucji Wymiaru Sprawiedliwości). Jej wystąpienie było poświęcone podstawowym problemom wartościowania akt spraw sądowych, wśród których pozostają aktualne terminowość i rzetelność pracy przewodniczących składów orzekających, których obowiązkiem jest kwalifikowanie dokumentacji postępowań do trwałego zachowania. Sporo uwagi prelegentka poświęciła także nietypowym elementom dokumentacji, które wraz z aktami trafią do sądowych archiwów. Ostatnim przed przerwą wystąpieniem była prezentacja Romana Tyrna na temat nowoczesnych opakowań archiwalnych. Tym razem właściciel firmy BESKID PLUS przedstawił zalety własnych produktów jako środków zwiększających bezpieczeństwo zasobu w dobie coraz częściej dotykających archiwa katastrof naturalnych i spowodowanych przez człowieka.

Drugą część obrad rozpoczęło wystąpienie Ewy Perłakowskiej (Stowarzyszenie Archiwizjoner), które korespondowało z referatem wygłoszonym w czwartek jako drugi. Tak jak Bunkowska i Marcinkowska, prelegentka skoncentrowała się na problemach współczesnej kwalifikacji archiwalnej i czasie przechowywania dokumentacji w szkołach wyższych. Autorka referatu nie rozwodziła się nad prawnymi ramami wartościowania dokumentacji szkół wyższych i dając przestrzeń na to zagadnienie kolejnemu referentowi, Markowi Konstankiewiczowi. Podzieliła się natomiast własnymi doświadczeniami z opracowywania wykazów akt dla uczelni i przekonywała między innymi, że jedną z najistotniejszych zasad dla konstrukcji tych normatywów jest ścisłe przestrzeganie podziału kompetencji na typowe i specyficzne dla aktotwórców. Jej wdrożenie powinno mieć konsekwencje dla struktury wykazów i nie powinno powstrzymywać twórców przed przesuwaniem niektórych klas powszechnie uważanych za typowe do części z dokumentacją specyficzną. Przykładem, który przywołała Perłakowska odnośnie do wykazów akt szkół

wyższych, była dokumentacja archiwów i bibliotek. Jej zdaniem – zważywszy na zakres zadań uczelni – klasy odpowiadające tym materiałom powinny znajdować się wśród dokumentacji specyficznej, a nie typowej, nie wspominając już o podzieleniu ich między te grupy⁴. Kolejny referat, o czym już wspomniano, wygłosił Marek Konstankiewicz (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie). Nie zawiódł ani przedmówczyni, ani wszystkich obecnych na sali „seminarzystów”. Z właściwą sobie precyzją i rzeczowością przybliżył skomplikowane narzędzia prawne wartościowania dokumentacji narastającej w instytucjach naukowych i kulturalnych. Po tych dwóch bardzo konkretnych wystąpieniach głos zabrał Robert Degen (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Przedstawił ocenę dorobku polskiej archiwistyki ostatniego ćwierćwiecza w zakresie kształtowania zasobu archiwalnego. Zauważył, że te lata były czasem permanentnej dyskusji nad problemami oceny wartości dokumentacji, której uczestnicy postawili sobie za cel poprawę mechanizmu selekcji i brakowania. Jego zdaniem ów mechanizm nie wymaga znaczącej przebudowy, bo wszechstronniejsze materiały archiwalne można wybierać przy zachowaniu ogólnych ram funkcjonującego mechanizmu kształtowania zasobu archiwalnego. Jeśli do świadomej aktywności w zakresie gromadzenia zasobu uda się przekonać aktotwórców niepaństwowych (co jest możliwe i obecnie), wspierane będą archiwa społeczne, to sprawnym narzędziem oceny wartości archiwaliów proveniencji urzędowej mogą być powszechnie wykorzystywane wykazy akt. Byle tylko wykazy były narzędziami indywidualnymi, opracowanymi po analizie procesu przetworzenia informacji, ze stale aktualizowanym kwalifikatorem archiwalnym.

Dwa ostatnie czwartkowe wystąpienia wprowadziły uczestników w popołudniowy program seminarium. Oba – przynajmniej tytułami – nawiązywały wprost do wina i winiarstwa. Arkadiusz Cincio (Dział Winiarski Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze) w bardzo przystępny i interesujący sposób przybliżył historię sfery życia i gałęzi przemysłu, z których słyną Zielona Góra i jej okolice. Z kolei Maciej Jasiński (m.in. Archiwum Urzędu Miasta Marki), mimo że zapowiedział referat intrygującym pytaniem: „Do jakiej kategorii archiwalnej zakwalifikować wino?”, odszedł nieco od tematu. Nie oznacza to jednak, że jego wystąpienie nie było ciekawe i znacząco odbiegało od problematyki poruszanej w czasie seminarium. Wręcz przeciwnie. Wychodząc od informologicznego pojęcia terminu „dokument”, Jasiński pokusił się o refleksję nad

⁴ Por. klasy 016 i 017, „Przykładowa klasyfikacja i kwalifikacja dokumentacji”.

przedmiotem gromadzenia archiwów. Doprowadziła go ona do spostrzeżenia, że w wielu sytuacjach właśnie archiwa dają jedyną szansę na zachowania cennych nośników pamięci, nawet gdy te odbiegają formą od tradycyjnej dokumentacji.

Wyjątkową kontynuacją podjętych przez Cincio i Jasińskiego wątków była wizyta w Zaborze i zwiedzanie Lubuskiego Centrum Winiarstwa⁵. Po części teoretycznej „seminarzyści” udali się do Winnicy Mozów pod Sulechowem⁶, gdzie jej założyciel przeprowadził warsztaty z zakresu kultury spożywania wina. Trzeba przyznać, że uczestnikom seminarium było trudno oderwać się od specyficznej dla Zielonej Góry atmosfery centrum polskiego winiarstwa i na pewno nie sprzyjało temu Winobranie odbywające się w mieście podczas seminarium.

Program piątkowy rozpoczął się od warsztatów, które zostały przeprowadzone z podziałem na grupy osobno w bibliotece uniwersyteckiej i zielonogórskim archiwum państwowym. Pierwszy z warsztatów był prowadzony przez Marlenę Jabłońską (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) i skupiał się na sferze komunikacji społecznej. Toruńska badaczka i wykładowczyni, prezentując formy komunikacji, starała się przekonać uczestników warsztatów, jak istotne w osiągnięciu skuteczności na przedpolu archiwalnym są pierwsze wrażenie, budowanie i utrzymywanie relacji (zarówno wewnątrz, jak i między instytucjami), świadomość własnych mocnych i słabych stron oraz celu, który dzięki relacjom chcemy osiągnąć. Co prawda, w programie warsztatów prowadząca nie przewidziała zadań indywidualnych, jednak uczestnicy mieli okazję przepracować w grupach formy komunikacji i podzielić się spostrzeżeniami na trzy tematy:

- 1) Dlaczego komunikacja społeczna w relacjach zawodowych jest ważna?
- 2) Jakie popełniamy błędy w procesie służbowej komunikacji?
- 3) Co tracimy, źle komunikując się w miejscu pracy?

Drugie spotkanie warsztatowe było okazją do poznania zasobu Archiwum Państwowego w Zielnej Górze. Uczestnicy spotkali się z jego dyrektorką Beatą Grelewicz, by obejrzeć najciekawsze materiały archiwalne z zasobu i przez ich pryzmat poznać historię archiwum. W czasie pokazu nie mogło zabraknąć najstarszego w archiwum dokumentu z 1303 r. (zachowanego w aktach miasta Żagania, spisane na pergaminie i zatwierdzonego przez przedstawicie-

⁵ „Lubuskie Centrum Winiarstwa”.

⁶ „Winnica Mozów – wino, sery, degustacje, imprezy, noclegi na winnicy”.

li miasta Żagania, sędziego Berwicusa i burmistrza Hertelinusa z Jelenina), choć „seminarzyści” obejrzeni również nowsze i niekoniecznie oczywiste materiały, m.in. wzorniki materiałów, z których w XIX w. lubuszanek szyły spódnice, i próbki nici. Ostatnim akcentem warsztatów była prezentacja zachowanego w zasobie zielonogórskiego archiwum reportażu z Lubuskiego Lata Filmowego w Łagowie, w 1970 r.

Po części warsztatowej uczestnicy seminarium ponownie zebrali się w sali konferencyjnej zielonogórskiej biblioteki uniwersyteckiej, by wziąć udział w ostatniej sesji seminarium. Złożyły się na nią cztery wystąpienia. Blok referatów otworzył Łukasz Kozłowski (Archiwum Państwowe w Szczecinie) i przedstawił obraz wartościowania dokumentacji w placówkach naukowych i kulturalnych z perspektywy archiwum państwowego. W referacie syntetycznie zarysował obraz naukowego i kulturalnego przedpola szczecińskiego archiwum i pochwalił m.in. aktotwórców tej grupy za regularne uzgadnianie przepisów kancelaryjno-archiwalnych. Pokusił się o kilka uwag na temat zasad selekcji aktotwórców i procedury ekspertyzy, a na podstawie wykazów akt przeprowadził krótki przegląd materiałów archiwalnych, które powinny być zawsze wybierane z registratur uczelnianych. Występująca po Kozłowskim Monika Płuciennik (Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego) poświęciła referat teorii i praktyce selekcji dokumentacji osobowej pracowników. Skrupulatnie przeanalizowała zmieniające się w czasie pojęcie i zakres dokumentacji osobowej, omówiła przepisy regulujące postępowanie z nią, scharakteryzowała wartość dokumentacji i oceniła potencjał źródłowy. Jej zdaniem – w kontekście doświadczeń zawodowych – dokumentacja osobowa pracowników szkół wyższych w całości zasługuje na trwałe zachowanie: w Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego to właśnie materiały pracownicze najczęściej są przedmiotem kwerend. Kolejnym referentem, który zabrał głos w tej części seminarium, był Szymon Różyński (Archiwum Wojskowe w Toruniu). Przedmiotem jego wystąpienia był proces oceny wartości dokumentacji w praktyce Archiwum Wojskowego w Toruniu. Różyński rozpoczął referat od zarysu historii reprezentowanej placówki i w tym kontekście umieścił obraz systemu nadzoru nad narastającym wojskowym zasobem archiwalnym. Przybliżył formy tej działalności i scharakteryzował procedurę, która w wojskowej sieci archiwalnej prowadzi do wydania zgody na zniszczenie dokumentacji niearchiwalnej. Ostatnim wystąpieniem seminarium był referat Danuty Chać (Archiwum Lotniczej Akademii Wojskowej w Dęblinie), poświęcony archiwum dęblińskiej uczelni i jego roli w kultywowaniu tradycji Szkoły Orłąt. Referentka nie koncentrowa-

ła się w nim na procesie oceny wartości archiwalnej akademii, a raczej przekonywała do korzyści, które płyną z dbałości o wszechstronne gromadzenie materiałów archiwalnych. Okazją do takich wniosków był zarys historii akademii, miejsca, w którym się znajduje, oraz losy płk. pil. Szczepana Ścibora (komendanta Oficerskiej Szkoły Lotniczej Wojska Polskiego w latach 1947–1951), które Gać przedstawiła w oparciu o zachowane w archiwum uczelnianym archiwalia.

Program konferencji szkoleniowej był wzbogacony akcentami kulturalno-rekreacyjnymi. Już 13 IX odbył się wernisaż wystawy pt. „Uczyn klienta bohaterem Twojej historii – z dziejów zielonogórskiej reklamy”, która towarzyszyła obradom⁷. Miejszem ekspozycji było Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, które wraz z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną im. C.K. Norwida oraz zielonogórskim Archiwum Państwowym udostępniło materiały na wystawę. Na ekspozycję złożyły się reklamy prasowe i obiekty reklamowe z XIX, XX i XXI w., wśród których podziwiać można było kartki pocztowe, egzemplarze zielonogórskich czasopism (m.in. „Grünberger Wochenblatt”, „Gazeta Zielonogórska” i „Gazeta Lubuska”), książki adresowe i informatory oraz fotografie ze spuścizny Czesława Łuniewicza.

■ Bibliografia

- Bunkowska, Paulina, i Monika Marcinkowska. „Jednolity rzeczowy wykaz akt dla uczelni i szkół wyższych, pomoże czy utrudni współczesne zarządzanie dokumentacją?”, 2022. https://sap.waw.pl/wp-content/uploads/2022/08/07-Bunkowska_P-Marcinkowska_M-Jednolity-rzeczowy-wykaz-akt.pdf.
- „Lubuskie Centrum Winiarstwa”. Udostępniono 19.09.2023. <https://centrumwiniarstwa.pl/>.
- Polak-Woźniak, Alina. „Uczyn klienta bohaterem Twojej historii”. Muzeum Ziemi Lubuskiej. Udostępniono 19.09.2023. <https://mzl.zgora.pl/wystawy/uczyn-klienta-bohaterem-twojej-historii/>.
- „Przykładowa klasyfikacja i kwalifikacja dokumentacji dla zagadnień ujętych w klasach od 0 do 3 w formie jednolitego rzeczowego wykazu akt”. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, 2023. <https://archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2023/01/Przykladowa-klasyfikacja-i-kwalifikacja-dokumentacji-dla-zagadnien-ujetych-w-klasach-od-0-do-3-stan-na-dzien-02-01-2023-r-propozycja.doc>.
- „Winnica Mozów – wino, sery, degustacje, imprezy, noclegi na winnicy”. Udostępniono 20.09.2023. <http://www.winnica-mozow.pl/>.

⁷ Polak-Woźniak, „Uczyn klienta bohaterem Twojej historii”.

„Zarządzenie nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 21 lutego 2023 r. w sprawie powołania zespołu do opracowania przykładowej klasyfikacji i kwalifikacji dokumentacji dla uczelni”. Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych, 21 lutego 2023. <https://www.infor.pl/akt-prawny/U62.2023.054.0000008,zarzadzenie-nr-9-naczelnego-dyrektora-archiwow-panstwowych-w-sprawie-powolania-zespołu-do-opracowania-przykładowej-klasyfikacji-i-kwalifikacji-dokumentacji-dla-uczelni.html>.

Data przesłania artykułu: 1 XII 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 8 XII 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.009>

WIESŁAW NOWOSAD

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

wnowosad@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-9144-6352

KONGRES MIĘDZYNARODOWEJ RADY ARCHIWÓW

Abu Dhabi, 9–13 października 2023 r.

W dniach 9–13 X 2023 r. w Abu Dhabi w Zjednoczonych Emiratach Arabskich odbył się kolejny Kongres Międzynarodowej Rady Archiwów pod ogólnym hasłem: „Wzbogacanie społeczeństw wiedzy”. Narodowe Centrum Wystawiennicze (NCW) jako miejsce obrad gościło ponad 5 tys. uczestników, niemal 350 referentów na 60 sesjach. Wystąpienia uzupełniała sesja posterowa z ponad 65 prezentacjami, a także Centrum Ekspozycyjne, na którym prezentowali się wystawcy z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki.

Dzień 9 X, jeszcze przed oficjalnym otwarciem Kongresu, został zaplanowany na zajęcia warsztatowe, podzielone na dziewięć grup tematycznych. Objęły one między innymi problematykę związaną z rolą archiwów w edukacji społeczeństw wiedzy, digitalizacją, identyfikacją i ochroną kolekcji fotograficznych, a także podjęły tematykę archiwów hybrydowych, Programu dla Afryki czy zmian klimatycznych, gdzie zainaugurowano prace grupy roboczej dla tego projektu.

Uroczyste otwarcie kongresu odbyło się 10 X i był to oficjalnie pierwszy dzień konferencji. Ceremonia rozpoczęła się przemówieniami Prezydenta Międzynarodowej Rady Archiwów Josée Kirpsa oraz przedstawicieli gospodarzy. Główne przemówienie wygłosił były Prezydent Republiki Francuskiej François Hollande.

Tuż po oficjalnym otwarciu rozpoczęły się prowadzone równoległe sesje w aulach i salach NCW. Aulę główną, w której odbyło się oficjalne otwarcie, przejęła sesja poświęcona roli archiwów w trwających konfliktach, na której podjęto między innymi kwestie dyplomatyki archiwalnej i wpływu konfliktów zbrojnych na archiwa. Pozostałe sesje poświęcone były między innymi zmianom klimatycznym, w tym roli archiwów w redukcji śladu węglowego, problematyce archiwizacji mediów społecznościowych, wzajemnym relacjom archiwistów „zawodowych” z wolontariuszami, sztucznej inteligencji i nauczaniu maszynowemu, historii mówionej i cyfrowej humanistyce, Big Data, ochronie danych, zarządzaniu archiwami czy „Pamięci wspólnoty”, gdzie wskazywano rolę archiwów w ochronie oraz zachowaniu dziedzictwa lokalnych i szerszych wspólnot na przykładach Azji Południowej i Afryki.

Wieczorem 10 X odbyło się również Zgromadzenie Ogólne Międzynarodowej Rady Archiwów, które po raz pierwszy miało formę hybrydową. W zgromadzeniu uczestniczyli przedstawiciele członków MRA wszystkich kategorii. Zadaniem zgromadzenia jako najwyższego organu decyzyjnego rady jest podejmowanie decyzji w sprawach bieżących i ustalanie przyszłych planów działania. W celu podsumowania działań i osiągnięć rady w ciągu ostatniego roku zaprezentowano aktualne informacje od dyrektora wykonawczego, koordynatorów FIDA (Funduszu Międzynarodowego Rozwoju Archiwów), wiceprzewodniczących ds. finansów i programu, a także samej przewodniczącej. Odbyły się też głosowania nad budżetem na najbliższe dwa lata. Wprowadzono również oficjalnie nową identyfikację wizualną MRA.

Jednym z punktów zgromadzenia był również wybór laureatów nagrody ICA Fellows – najważniejszego wyróżnienia za zasługi dla MRA lub archiwów na arenie międzynarodowej. W tym roku byli to: dr Abdulla Alraisi ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Papa Momar Diop z Senegalu, David Fricker z Australii i Dr. Anna Leonor Szejcher z Argentyny.

W dniach 9 i 10 X odbyły się też spotkania i posiedzenia robocze grup eksperckich, sekcji i forów działających w ramach MRA.

W następnych dniach kongresu (11–13 X) uruchomiono kolejne sesje, będące kontynuacją podjętych tematów w dniu poprzednim, choć w nieco innych ujęciach. Dyskutowano więc nad ochroną dziedzictwa kulturowego w kontekście archeologii, ochrony dziedzictwa i pamięci lokalnych społeczności wiejskich. Sporo miejsca poświęcono ochronie i ratowaniu dziedzictwa cyfrowego, również w kontekście długiego trwania dokumentu elektronicznego. Nadal trwały sesje poświęcone historii mówionej czy zmianom klimatycznym.

Swe obrady rozpoczęły sesje poświęcone repatriacji archiwaliów i dekolonizacji w Afryce, a także narzędziom informatycznym i systemom, wystawom archiwalnym, szerszemu udostępnianiu archiwaliów, a nawet tak egzotyczne zagadnienia jak wykorzystanie technologii immersyjnej w celu archiwizacji doświadczeń jednostek lub społeczności (na przykładzie australijskim) czy różnorodne zastosowanie „metaverse”, w tym kształceniu przyszłych archiwistów i zarządców dokumentacji.

Na auli głównej swoje przemówienia wygłosili Jego Ekscelencja Szejk Nahayan Mabarak Al Nahayan, Członek Gabinetu oraz Minister Tolerancji i Współistnienia Zjednoczonych Emiratów Arabskich, dr Laura Millar z Kanady, laureatki ICA Fellows (11 X), Dr Shashi Tharoor, członek parlamentu Indii (12 X), Sheikha Shamma bint Sultan bin Khalifa Al Nahyan, prezes i dyrektor generalny Niezależnych Akceleratorów Zmian Klimatu (UICCA) Zjednoczonych Emiratów Arabskich (13 X).

W ostatnim dniu kongresu odbył się panel dyskusyjny poświęcony roli organizacji pozarządowych w zrównoważonym rozwoju w obszarze dziedzictwa kulturowego i informacji.

Kongres był prawdziwym świętem archiwistów i archiwów, jednak mimo wielu inspirujących i interesujących wystąpień należy zasygnalizować pewien niedosyt. Liczba odbywających się jednocześnie wystąpień, dyskusji panelowych i prezentacji wykluczała możliwość uczestnictwa w wielu wydarzeniach i zapoznania się z częścią problemów poruszanych w tych dniach kongresowych. Tym bardziej więc dziwi, że organizatorzy nie zapewnili uczestnikom drukowanych i cyfrowych materiałów, które przynajmniej streszczałyby poszczególne wystąpienia. Namiastką, zdecydowanie niewystarczającą, są krótkie, podsumowujące relacje z sesji, publikowane na zakończenie dnia na oficjalnych profilach Międzynarodowej Rady Archiwów w mediach społecznościowych, do których wypada odesłać zainteresowanych. Następny kongres przewidziany jest za dwa lata w Barcelonie.

Data przesłania artykułu: 7 XI 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 13 XI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.010>

MARCIN SMOCZYŃSKI

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

marsmo@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4111-0201

BIUROWOŚĆ BRYTYJSKIEGO HOME OFFICE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM Omówienie projektu

W 2024 r., w ramach grantu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (Konkurs „Miniatura”, nr rej. 2023/07/X/HS3/00237) zostanie zrealizowany projekt pt. *Biurowość brytyjskiego Home Office w okresie międzywojennym*.

W polskiej literaturze naukowej z zakresu historii zarządzania dokumentacją rzadko podejmuje się zagadnienie zagranicznej biurowości, choć doświadczenia te z pewnością wpływały także na funkcjonowanie rodzimych urzędów administracji publicznej. Przykładem może być choćby wielka reforma systemu kancelaryjnego z 1931 r.¹ Omawiany projekt ma na celu częściowe uzupełnienie tej dotkliwej luki badawczej poprzez rozpoznanie i wstępną analizę naukową mechanizmu wytwarzania dokumentacji w brytyjskim Home Office, odpowiedniku polskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, który – tak jak w naszym kraju – oddziaływał na biurowość we wszystkich innych jednostkach sektora finansów publicznych szczebla centralnego i terenowego.

W kwestionariuszu badawczym znalazły się pytania dotyczące między innymi stosowanych w wybranej jednostce organizacyjnej systemów kancela-

¹ Zob. m.in. Smoczyński, „Polnische und deutsche Büroreformen”, 75–91.

ryjnych, sposobów tworzenia, poświadczania, wartościowania i bieżącego przechowywania dokumentów, schematów wewnętrznych obiegów dokumentacji, liczebności i fachowości personelu oraz trybu funkcjonowania archiwum urzędu. Intencją będzie także zbadanie ewolucji biurowości w Home Office na przestrzeni dwudziestu lat, w specyficznym, powojennym, a zatem okresie sprzyjającym nadmiernej rozbudowie struktur, formalistyki i narastającej masowości dokumentacji, oraz porównanie tej drogi dziejowej z polskimi, intensywnymi i równoległymi doświadczeniami.

Głównym zadaniem badawczym, które zostanie zrealizowane w ramach grantu będzie pobyt w Londynie oraz kwerenda archiwalna w zasobie The National Archives. Równie ważne będą kwerendy w londyńskich bibliotekach, ze szczególnym uwzględnieniem The British Library, które pozwolą na skompletowanie naukowej literatury przedmiotu oraz materiałów o charakterze źródłowym z prasy codziennej i fachowej, międzywojennych podręczników uczących efektywnej biurowości oraz materiałów edukacyjnych kolportowanych wśród brytyjskich urzędników.

■ Bibliografia

Smoczyński, Marcin. „Polnische und deutsche Büroreformen in der Zwischenkriegszeit”. W *Urkunden, Archive, Kontexte*, zredagowały Magdalena Wiśniewska-Drewniak i Katarzyna Peplowska, 75–91. *Geschichte im mitteleuropäischen Kontext 3*. Göttingen: V&R unipress, 2022. <https://doi.org/10.14220/9783737014724.75>.

RECENZJE

Zgłoszony do druku: 4 IX 2023

Przyjęty do druku: 19 X 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.011>

The History and Contents of the Archive of the Sandomierz College of Canons in the Light of the second volume of Feliks Kiryk's *Inwentarz Rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu*

The second volume of *Inwentarz Rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu*, which covers archive documents from the 12th–20th century, was published by PAU Kraków (Polish Academy of Arts and Sciences) in 2018.¹ The publication, which supplements the following previously published document catalogues, concluded almost two decades of painstaking work ordering a substantial collection of archival material of the Sandomierz Chapter, hitherto unknown to the general public and extremely valuable to researchers: *Pergaminy Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej* (work done in 2001–2002) [Eng. *Parchments of the Archives of the Sandomierz Cathedral Chapter*] and *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku* [Eng. *Inventory of Manuscripts of the Archives of the Collegiate and Cathedral Chapters of Sandomierz, 13th–20th century*], which was compiled in 2002–2010.²

The author of the inventory in question (and of the two earlier publications) is one of Poland's most outstanding historians: Feliks Kiryk. He was a medievalist who researched the history of towns (more than three hundred of them, while also editing or co-authoring more than forty monographs), processes of town foundation, and the organisation of guilds. Last but not least, he published sources. In the 1980s, he began to take a particular interest in the history of the town of Sandomierz, which

¹ Publication funded by the National Science Centre, Poland, under agreement no. UMO-2015/17/B/HS3/00389.

² Kiryk, *Pergaminy*; Kiryk *Inwentarz rękopisów*, 1, II–VI; Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 2, V; Czyżak, “*Inwentarz rękopisów*”, 189.

led to several scholarly publications and to his serving as the editor of a second volume of the history of that urban centre.³ In 2001–2018 he laboured to make new and unique sources available to a wider circle of researchers: first of all the history of the Sandomierz Chapter, but also the history of the city of Sandomierz itself, which he contextualised directly by reference to its governance and to the towns, noble families, and ecclesiastical organisations of the Sandomierz region, and indirectly by reference to a variety of processes and phenomena related to it, which in many cases even involved places, events, and people beyond the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth.⁴ Because history has treated other Old Polish archival material (of a basic nature) related to the Sandomierz region extremely harshly (records of the land courts and castle courts, records of officialates and collegiate chapters, and the products of municipal offices, including council records and records of the lay judges' bench, which were destroyed during the wars with Sweden or during the world wars of the 20th century) the set of documents in question is all the more valuable.⁵ Kiryk's extraordinarily wide-ranging work involved not only exploring hitherto unrecorded documents, but also – due to the dire state of many of them – their urgent revitalisation and preliminary work to safeguard them from complete destruction. The archival materials examined were mostly bundles of loose pieces, grouped according to their size and format, so it took no less effort for the author to classify them and arrange them in chronological and subject order.⁶

The layout of the publication was divided into chapters covering the various categories of archival material: parchments, paper documents, manuscripts and, appearing for the first time in the series, plans and maps. The main part, which consists of descriptions of individual archival items, is preceded by an introduction. Indexes of people, places, and subjects are provided. As in the earlier volumes, the description of the individual archival units includes: the title (in the heading), the consecutive inventory number with the addition of the Roman numeral 'II' to distinguish the documents from those in volume one, and information on the chronological range of the content of the materials. The descriptive section usually gives the dimensions of the unit, the number of pages containing writing, and a characterization.

The part devoted to parchments contains twenty-eight documents from 1392–1772, of which six concern the 14th and 15th centuries, four the 16th century, ten the 17th century, and eight the 18th century. Where the writers and issuers of the documents

³ Noga, „Feliksa Kiryka studia”, IX–XVI.

⁴ Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 1, II–XV.

⁵ Kiryk, *Pergaminy*, 6–7; Lazar, „Rozwój przestrzenny Sandomierza”, 9–10 – brief description of the collections of the chapter archive and on p. 11 an account of the destruction of castle court records, land court records, court records, and chamberlain court records stored in the castle at Sandomierz.

⁶ Kiryk *Inwentarz rękopisów*, 1, I; Kiryk *Inwentarz rękopisów*, 2, V–VI.

are concerned, there are five royal documents (including Władysław II Jagiełło, Zygmunt I Stary, and Zygmunt III Waza), six papal bulls (Alexander VII, Clement X, Innocent XII, Clement XI, Benedict XIV, and Clement XIV), nine episcopal documents (Jan Chojeński, Piotr Gembicki, Michał Radziejowski, Jerzy Albrecht Denhoff), five other church dignitaries (including Abbot Mikołaj of Sulejów, Canon Piotr Strzelicz of Kraków, and Hiacynt Korniewicz, doctor of theology and provincial of Małopolska and Wielkopolska of the Order of St Francis), and three lay people (including Mścisław, heir of Borkowice, Prince Piotr Michałowicz, aedile – commissioner of works – of Trakai, and Wojciech Wielicki, a judge of the Sandomierz region). Documents of note include no. 4II, no. 10II, and no. 28 II on Obrazów near Sandomierz, no. 5II and no. 6II on the parish of Borkowice near Radom, no. 9II on the funding and construction of the renaissance chapel in the castle at Ogradzieniec by Seweryn Boner, no. 12II, no. 14II, no. 15II, no. 20II, no. 25II, and no. 27II on the Conventual Franciscan Monastery in Smardzewice, no. 2II and no. 19II on the Cistercian Abbey in Sulejów, no. 1II and no. 3II on the Cistercian Monastery in Łąd in Wielkopolska, no. 21II on the foundation of the hospital for priests in Sandomierz, and no. 13II, which consists of the articles of foundation of the praepositure at the parish church in Tarłów.⁷

The collection of paper diplomas, which, including transumpt, accounts for two-hundred-and-eight archival items from the years 1121–1818, is considerably larger. Thirty of them concern the Middle Ages, sixty-two the 16th century, seventeen the 17th century, ninety-six the 18th century, and three the 19th century. This chapter begins with the articles of foundation of the Church of the Blessed Virgin Mary in Sandomierz of 1121 (29II) and also covers the 13th century in the form of ducal privileges for the collegiate church (no. 30II and no. 31II), and a bull of Pope Boniface VIII (32II). Two documents (no. 33II and no. 34II) date from the 14th century: the confirmation by King Kazimierz of the privileges of the Archbishopric of Gniezno and a ten-page account of a dispute over tithes involving churches in Konieńoty and Biechowo, as well as three transumpt: a copy of a grant of tithes to the church in Staszów and Rytwiany by Bishop Florian (no. 227II) and two royal documents (no. 226II and no. 228 II) of Władysław I Łokietek and Władysław II Jagiełło. Twenty-one diplomas, including two transumpt, date from the 15th century. The overwhelming majority of them were issued by institutions or clergy, fewer were issued by secular officials, and only two were royal documents. The first, issued by Władysław II Jagiełło in 1417, confirmed the right of the Sandomierz collegiate church to twenty-five villages (no. 35 II), while the second, issued by Kazimierz IV Jagiellończyk in 1448, granted the village of Zbigniew in the Sandomierz Starosty to the master of the royal kitchen (no. 229II).

⁷ After: Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 2, VI–VII, no. 1–28.

The collection also includes two diplomas issued by Jan, Bishop of Kraków (no. 39II and no. 51II).⁸

The group of documents from the 16th century is fairly representative. Of sixty-two diplomas, as many as forty-seven were issued by the royal chancellery. Nine were issued by clergy, two by the offices of courts (land and castle), one by the city council of Sandomierz, and three by state officials. Where the royal documents are concerned, two are associated with Zygmunt I Stary, fourteen with Zygmunt II August, five with Zygmunt III Waza, three with Stefan Batory, and one with Aleksander Jagiellończyk. Of the set of records from the 16th century, it is worth noting that diplomas written in Ruthenian, which deal with the question of settlement in the territory of the Grand Duchy of Lithuania, begin to appear. Of these, it is worth noting the privilege granted by Zygmunt I Stary in 1520 to Bogusz Bohowitynowicz, marshal and scribe of the hospodar, concerning the establishment of the town of Sławatycze on the Bug River, with a market, an inn, and permission to build a castle (no. 58II). The other places then within the Grand Duchy of Lithuania that the documents refer to include Jeziornica (Oziernica, formerly Jeziernica) in the district of Słonim, now in Belarus (no. 57II), Głębokie, a town near Vilnius (no. 59II and no. 72II), and Zabłudów in the district of Surażska (no. 62II). Records related to the demarcation of village boundaries, which often include references to royal estates – including the Sandomierz starosty – constitute another numerous group of royal diplomas. They provide rich material for the study of property relations in the area, as well as of local noble families. Also of interest is the privilege granted by Zygmunt II August in 1569 for the construction of a parish church dedicated to the Holy Cross in the village of Pysznica, which had recently been founded *in cruda radice* (on a site not previously built on).⁹

At seventeen, the number of items in the collection of paper documents from the 17th century is considerably more modest. The majority of them are once again royal diplomas, while four were issued by church dignitaries. Four are associated with Zygmunt III Waza, three each with Władysław IV Waza and August II Mocny, two with Jan II Kazimierz Waza, and one with Jan III Sobieski. The royal diplomas mainly concern confirmations of privileges, endowments, boundary disputes and questions, and immovable property. The four remaining documents contain information on the

⁸ Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 2, VII–IX, no. 29–236. For documents from the Middle Ages, see no. 29II–53, and no. 226–230 (transumpt).
⁹ *Ibid.*, VIII. For documents from the 16th century, see no. 54–112 and no. 231–233. For diplomas on matters of settlement on the territory of the Grand Duchy of Lithuania, see no. 57–60, no. 62–63, and no. 71–73. For matters concerning boundaries, see no. 66–67, no. 74–79, no. 81–82, no. 84–91, no. 93–94, no. 97, no. 102–105, and no. 232.

Monastery of the Holy Spirit in Sandomierz, the Cistercian Abbey in Sulejów, and the parish church in Pysznica.¹⁰

The largest collection of paper diplomas comes from the 18th century. Of the ninety-six documents in this group, the vast majority (56 items) were the product of church chancelleries. The royal diplomas, of which there are thirty-two, are less numerous. Of these, fifteen were produced by the chancellery of King Stanisław II August, eleven by August II Mocny, and six by August III. Very few (eight) documents were issued by lay institutions. Where the ecclesiastical materials are concerned, however, episcopal records and episcopal court records predominate: of the thirty-two archival units, twenty-three relate to cases conducted by Bishop Kazimierz Łubieński, four by Bishop Andrzej Załuski, three by Bishop Konstanty Szaniawski, and one each by Bishop Jan Lipiński and Bishop Kajetan Ignacy Sołtyk. The issuers of the remaining diplomas included Cardinal Fabritius Spada (no. 134II), Jan Ewangelista Stefanini, archbishop of Miłyleno and papal nuncio (no. 198II–no. 199II), Hiacynt Verdesca, Bishop of Carinola (no. 181II), Alojzy Maria Marzoni, Superior General of the Conventual Franciscan Order (no. 212II), Andrzej Potocki, archdeacon and episcopal official (judicial vicar) of Sandomierz (no. 188II), Michał Kunicki and Michał Wodzicki of Granowo, episcopal officials general (judicial vicars general) of Kraków (no. 174II–no. 176II, no. 185II), Tomasz Przyłuski, provost and priest of Pysznica (no. 194II, no. 200II, no. 203II), the Sandomierz Collegiate Chapter (no. 189II), and the Sandomierz Consistory (no. 202II). Of the documents issued by lay offices, it is worth mentioning the records and files of the Sandomierz Castle Court on the subject of fiefs in the royal village of Pysznica (no. 152II), the records and files of the Opoczno land court (no. 218II), the records and files of the Crown Revenue Commission in respect of Pysznica (no. 186II, no. 201II, no. 236II), the records and files of the alderman of Pysznica, and the records and files of Stefan Libiszowski, cupbearer of the Stężyca region, produced on behalf of the starosty of Gródek in respect of that town, which lies in the Lwów region (no. 197II).¹¹

The chapter on paper documents closes with three diplomas from the 19th century produced by Antoni Gołaszewski, Bishop of Przemyśl, for the parish priest of Pysznica (no. 223II), by Franciszek Żochowski, scribe of records and keeper of prerogatives and estates at Kielce, concerning the parish estate of Radoszyce (no. 224II), and by the

¹⁰ Ibid. For documents from the 17th century, see no. 113–127 and no. 234–235II. For the royal diplomas involving disputes, see no. 113, no. 118–119, no. 122–124, no. 126. For the royal diplomas involving the confirmation of privileges and endowments, see no. 114–117, no. 121, no. 125. For ecclesiastical documents, see no. 120, no. 127, and no. 234–235.

¹¹ Ibid. For documents from the 18th century, see no. 128–222 and no. 236. For royal diplomas, see no. 128–133; no. 135–137; no. 146; no. 170; no. 178–180; no. 182; no. 184; no. 193; no. 205–211; no. 213–216; no. 219–222. For episcopal documents and episcopal court documents, see no. 138–143; no. 145; no. 147–150; no. 153; no. 156–166; no. 168; no. 171; no. 173; no. 177; no. 183; no. 191–192; no. 196; and no. 217.

Holy See concerning the reorganisation of the administrative network of the parishes in the Kingdom of Poland in 1818 (no. 225II).¹²

The third section of *Inwentarz rękopisów* [Eng. *Inventory of the Manuscripts of the Archive of the Collegiate and Cathedral Chapter in Sandomierz*] concerns an impressive collection of manuscript sources on quite a wide variety of themes that covers a long period of time. It consists of seventy-three archival units covering the 12th–20th centuries, which are classified by subject and time period. Mainly, they concern ecclesiastical and monastic matters, but they also refer to questions of settlement. The section opens with three-hundred-and-seventy pages of summaries of documents of the Sandomierz Collegiate Church from the 12th–20th centuries (no. 237II–no. 238II).¹³ There then follow archival units (no. 239II–no. 241II) that relate to the Cathedral Church and the Cathedral Chapter in 1693–1878, which primarily present a wealth of information on repair and construction work associated with that temple (507 pages). They include information on stonework, tinsmithing, and locksmithing, as well as on altar paintings, gilding, organ construction, and the purchase, working, and finishing of black and pink limestone, which the sources referred to as marble, from Czerna near Kraków. The book of the Sandomierz officialate from 1657–1675 (no. 242II), hitherto considered lost or destroyed, is particularly noteworthy. It includes an enormous amount of information (957 sheets) relating to the churches and convents of the Sandomierz diocese, but also to the municipal affairs of Sandomierz itself, which is all the more valuable because it concerns the period immediately following the Swedish occupation.¹⁴

Also of interest are the records of the consistory court of the Sandomierz diocese from 1835–1838, which include the cases of dozens of people from a variety of social circles, but mainly from the clergy. This part of the chapter on manuscripts closes with the records of the Sandomierz Diocesan Seminary (no. 245II) and a book of extracts from various cases (no. 244II), mainly on questions of boundaries in the villages of Turbia, Zbigniew, and Wola Kotkowska, which is a valuable source for research into the history of the noble families of this region, including the Bogoria Skotnicka, Chrzastowski, Czyżowski, Dębicki, Morsztyn, Popiel, Romer, Zaklika, and Zborowski families.¹⁵

A further group of manuscripts (15 archival units) consists of records of parish and hospital churches. The first to be presented is a set of materials relating to the Sandomierz parish church of St. Peter and St. Paul from the 12th–18th century (no. 246II). There are copies of documents, summaries of files, inventories, extracts from accounts,

¹² *Ibid.*, 75–6.

¹³ *Ibid.*, no. 237–309; see footnote 18 for more on summary documents.

¹⁴ *Ibid.*, IX–X.

¹⁵ *Ibid.*, no. 243–5.

descriptions of visitations, and extracts relating to Stefan Żuchowski's litigation with the Jesuits. There are also materials documenting the income and expenses of the churches in Sandomierz, Samborzec, and Góry Wysokie (no. 247II), which constitute a unique source of information relating to the rebuilding of the Sandomierz Collegiate Church in 1715–1716.¹⁶

The documents from the parishes in Mielec and Beszowa from the 14th–18th centuries merit particular attention. Their uniqueness derives from the fact that they contain hitherto unknown material on which a history of mediaeval settlement on the right bank of the Vistula, which awaits adequate examination, could be based. The places in question include Rzędzianowice, Trzciana, Chrzastowo, and Chorzewów, which formed a part of the estates of the House of Griffin. The important documents in this archival unit include the act of foundation of Rzędzianowice of 1416 (under the rental terms afforded by settlement according to German law), hitherto unknown information about Jan Łaski (Jan the Younger), who began the process of the foundation of Mielec in 1457, the articles of foundation of the Mielec praepositure, and the inventory of Mielec of 1589. The material associated with Beszowa – on the left bank of the Vistula – and places nearby that belonged to the House of Jastrzębiec (of Lubnice and Rytwian) are of similar historical value.¹⁷

The archival materials on the history of the parish of Modliborzycze (near Opatów), which cover the period 1590–1983, are rich in information. They contain excerpts from registers of vital records, information on the parish school, information on local villages (e.g. Iwaniska, Wojnowice), information on noble families, and 19th century official texts and documents, including minutes of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment.¹⁸

The records of the parish church of nearby Obrazów were also a part of the manuscript collection of the Sandomierz Chapter. They are contained in three bundles of archival material from 1400–1799 and include a substantial cartulary of documents concerning the church, parish, and hospital for the poor in Obrazów, inventories of the Obrazów parish church, material concerning the Reformation in nearby Janikowo, and records of a dispute over patronage rights in respect of the parish church.¹⁹

The section of *Inwentarz rękopisów* [Eng. *Inventory of the Manuscripts of the Archive of the Collegiate and Cathedral Chapter in Sandomierz*] containing manuscript material on parish churches closes with Jan Wiśniewski's source extracts from the vital records of the parish of Skrzyńsko and three archival units of miscellaneous files containing information on the parishes of Białobrzegi, Bogucice, Denków, Dzików,

¹⁶ Ibid., no. 246–60.

¹⁷ Ibid., X, and no. 249.

¹⁸ Kiryk, "Z dziejów Modliborzycze Opatowskich", 31–46; Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 2, X–XI and no. 250–3.

¹⁹ Kiryk, *Inwentarz rękopisów*, 2, XI and no. 254–6.

Goźlice, Olbierzowice, Opatów, Osiek, Samborzec, Staszów, Sulisławice, Szczeglice, Szydłowiec, Studzianna, and others.²⁰

The nature of the next batch of manuscripts, which contains the catalogues of books from 1712 and 1729 in the collegiate library (mentioned above), four volumes of biographical material on politicians, military officers, officials, writers, scholars, artists, the diocesan clergy of Sandomierz, Bishop Józef Juszyński, and Fr Wawrzyniec Szubartowicz, is quite different. The material in the three volumes of Stefan Żuchowski's papers, which runs to over seven-hundred pages, can also be described as biographical.²¹

The non-factual religious and philosophical materials, which date from the 17th–18th century, consist of various reflections on theology, philosophy, morality, the mission of the Great Jubilee, and catechetical teachings.²²

Three further archival units, which cover almost 200 pages convey information on the Sandomierz Convent, the Hospital of the Holy Spirit, and the St Jerome Church and Hospital, should be added to the group of manuscripts related to parish and hospital churches discussed earlier. Chronologically, they cover the years 1596–1816 and, based on the transumptes they contain, they go back as far as 1395. They mainly contain copies of privileges, and information on testaments, donations and endowments of hospitals (Obrazów, Wieprzki [Wierzbiny], Śmiłów), and registers of debtors.²³

A great deal more information is contained in the next batch of manuscripts: two books of records of the Tarnów officialate from 1704–1717 and 1721–1737, and a fragment of a third, much earlier one, from 1533–1535. These materials – hitherto considered lost – primarily shed light on the history of Tarnów and the Tarnów region, including religious life, the state of education in the parishes, religious brotherhoods, owners of Tarnów, the local nobility, and the Tarnów townspeople.²⁴

The records of the Conventual Franciscan Monastery in Smardzowice constitute the final and largest set of materials within the collection of new manuscripts of the Sandomierz Collegiate and Cathedral Chapter Archives. In twenty-seven archival units, they cover the years 1566–1864 and represent the only surviving collection of materials documenting that institution, which was established by the Kujawy

²⁰ *Ibid.*, no. 257–60.

²¹ *Ibid.* For the catalogues of books, see no. 261II–263II. For biographical material, see no. 263–267. For Stefan Żuchowski, see no. 268–270. For more information, see footnote 17.

²² *Ibid.*, no. 271–5.

²³ *Ibid.*, XIII and no. 276–8.

²⁴ *Ibid.*, no. 279–281. It proved possible to recover the record books of the Tarnów officialate (along with other materials) from the family of the late Fr Dr Stanisław Makarewicz, who brought these archival materials from the Archives of the Collegiate and Cathedral Chapters of Sandomierz to Radom. *Ibid.*, no. 279: a few pages detached from the record book of the Tarnów officialate from 1533–1535 that constitute the first pages of the record book (to be found at no. 834) included in the first volume of *Inwentarz rękopisów*.

bishopric. They also offer an interesting example of the history of a monastic convent, from the erection of a wooden church on the site of the former forest chapel of St Anne (1621), the arrival of the monks (1639), the extension of the monastic foundation, to the construction of the brick monastery buildings in the first half of the 18th century and the founding of St Anne's parish in 1775.²⁵

The monastery's documents, which are not especially well organised, can be classified according to the following sets of themes: general records of the monastery and St Anne's Church in six archival units (no. 282II–no. 283II, no. 289II, no. 294II–no. 295II, no. 299II), bequests to the monastery, including bequests benefiting noble estates in the form of rights of repurchase (no. 284II, no. 286II, no. 299II), litigation concerning goods and recorded sums (no. 285II and no. 290II) registers of those in debt to the monastery (no. 287II–no. 288II), boundary disputes – most in Twarda and Tresta (no. 293II, no. 307II–no. 308II), records of an economic nature (no. 292II and no. 306II), financial obligations of the monastery – mainly during wars: 1809, 1918, and 1942 (no. 297II), inventories of buildings (no. 298II), inventories of the library (no. 304II–no. 305II), correspondence of the monastery and of the parish of St Anne (no. 300II, no. 301II), vital records of baptisms, marriages, and deaths in the parish church (no. 303II), and material concerning the novitiate and monastery discipline (no. 302II and no. 309II).²⁶

The last, brief chapter of *Inwentarz rękopisów*, volume II contains eighteen maps and plans on a variety of themes, primarily concerning Sandomierz and towns and villages associated with the Sandomierz Chapter in the 18th–20th centuries. Dating from the 18th century, there are two plans of Sandomierz, which mark the positions of the most important buildings in the city: the castle, the old and the new town hall, the former Jesuit college, and St Magdalene's monastery. In addition, there is a map from 1753 showing the course of the boundaries between the villages of Turbia, Zbigniew, and Kotowa Wola. It was drawn up by the sworn surveyor of the Crown Tribunal, Stanisław Dunczewski of Łązów, and his assistant, Sebastian Adlel.²⁷

There is another plan of Sandomierz from the 19th century showing relative locations, an interesting map of Andrzej Lanckoroński's estate at Błonie, whose boundaries were adjacent to the villages of Krzcin, Koprzywnica, Zarzecze, Sośniczany, Świącica, Ciszycza, and the Cistercian convent of Koprzywnica (1801), a plan of the Stromiec

²⁵ *Ibid.*, XIII–XIV and no. 283–309.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, no. 310–1 (plans) and no. 317 (map). The making of the map was undoubtedly connected with the large number of cases involving the boundaries of these villages, which formed a part of the endowment of the Sandomierz Chapter. The map serves to illustrate the material contained in archival unit no. 244. Compare with footnote 18.

starosty from 1802, a map of the demesne on the Szaniec estate (1815), and a plan of the town of Żarnów (1855).²⁸

The collection includes plans of the Sandomierz diocese (no. 322II), the Kielce diocese (no. 323II), and the Sejny (Augustów) diocese (no. 324II), a map of Serbia, a map of parts of Bosnia and Herzegovina, a map of Wallachia (320II), and a humorous map of Europe from 1883 (no. 321II).

There is also an interesting plan of the Sandomierz Cathedral Church from the 20th century, including a plan of the church and a representation of the crypt, which is supplemented by the names and surnames of the bishops and canons of Sandomierz buried there (no. 316II). Also of value is the plan of the granges (folwarks) on the estate of the Holy Spirit Hospital in Sandomierz: Głazów, Kruków, Obrazów, Śmiechowice, Wieprzki [Wierzbiny], and an area of the land in Gierlachów (no. 315II). The general map of the soil of the Kingdom of Poland also dates from the last century (1907). The chapter, and the entire inventory, closes with a collection of placards from 1933 and French-language chronological tables covering European countries ‘from the birth of Christ to 1685’.²⁹

*

The compilation and publication – in 2018 – of volume two of *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu z okresu XII–XX wieku* [Eng. *Inventory of the Manuscripts of the Archive of the Collegiate and Cathedral Chapter in Sandomierz from the 12th–20th Centuries*] by Feliks Kiryk is a very important event for both regional and national historiography. Some of the documents in it also refer to territories beyond the borders of Poland. It introduces a considerable amount of new material, which covers a very wide range of questions, and sheds new light, primarily, on many issues related to the Sandomierz region. These are not confined only to church history, but also cover topics such as settlement processes. It will surely become the basis for many studies, including many complete monographs. What this publication certainly also demonstrates, however, is that contemporary Polish ecclesiastical archival science still has many challenges and tasks ahead of it, and that they must be entrusted to the right people with the right skills if they are to be negotiated and carried out successfully. A further, positive outcome of Feliks Kiryk’s work in putting the documents of the Sandomierz Chapter in order is that it might encourage further investigations in this area. It would seem that outcomes of this kind are already

²⁸ Ibid., no. 312–4, no. 318, and no. 319. The town of Żarnów was in the possession of the cantoria of the Sandomierz collegiate church (see no. 211). The map of the Błonie estate, in turn, may have found its way into the Sandomierz Chapter Archive together with other material from the library of the Cistercians of Koprzywnica (see no. 133 and no. 271–3).

²⁹ Ibid., no. 315–6 and no. 325–7.

apparent. For example, since 2019, the Sandomierz Diocesan Archive has been participating in a programme known as ‘Support for Archiving’, which is organised by the General Directorate of the State Archives. As a result, by 2021, more than 5,000 archival units had been processed and an eight-hundred-and-fifty-three-page inventory of collections had been prepared for online publication. The participation of the Diocesan Archive in the “Protection of Artefacts and Antiquities” programme, which has succeeded in carrying out conservation work on a number of Old Polish manuscripts, as well as digitising them, is also significant.

Michał Szczerba
(Muzeum Krakowa)
szczerbamichal@interia.pl; ORCID ID: 0000-0002-3214-0003

Tłumaczenie na język angielski: Mark Aldridge
msaldridmasterword@gmail.com

■ Bibliography

- Adamczyk, Jerzy. „Znaczenie dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami oraz Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. dla archiwów kościelnych w II Rzeczypospolitej”. In *Archiwa kościelne w niepodległej Polsce*, edited by Anna Laszuk, 15–41. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020.
- Bober, Piotr. „Najstarsze księgi oficjalatu sandomierskiego”. *Polonia Sacra* 4 (1951): 155–9.
- Buliński, Melchior. *Monografia miasta Sandomierza*. Warszawa: Drukarnia F. Czewieńskiego i S. Niemiery, 1879.
- Chwalewik, Edward. *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*. Warszawa; Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1927.
- Czyżak, Marta. Recenzja wydawnictwa *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, opracowanego przez Feliksa Kiryka. *Studia Źródłoznawcze* 51 (2013): 188–90.
- Dworzak, Agata. *Fabrica Ecclesiae Sandomiriensis: dzieje modernizacji wnętrza kolegiaty sandomierskiej w XVIII wieku w świetle źródeł archiwalnych*. Kraków: Wydawnictwo Attyka, 2016.
- Gajkowski, Jan. „Ustawy kapituły kolegiackiej i katedralnej sandomierskiej”. *Kronika Diecezji Sandomierskiej* 6, No. 9 (1913): 275–85.
- Kardyś, Piotr. Recenzja wydawnictwa *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. Feliks Kiryk, *Sandomierz 2010: [recenzja], Z Dziejów Regionu i Miasta: rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej* 2 (2011): 161–3.
- Kiryk, Feliks. „Książdz Stefan Żuchowski Archidiakon Sandomierski – próba portretu”. In *Stosunki chrześcijańsko-żydowskie w historii, pamięci i sztuce. Europejski kontekst dzieł w katedrze sandomierskiej*, edited by Magda Teter and Urszula Stępień, 157–232. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2013.

- Kiryk, Feliks, ed. *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu*, Vol. 1: XIII–XX wiek. Sandomierz: Biblioteka Diecezjalna, 2010.
- Kiryk, Feliks, ed. *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu*, Vol. 2: XII–XX wiek. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2018.
- Kiryk, Feliks, ed. *Pergaminy Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2002.
- Komorowski, Waldemar. *Uposażenie parafii archidiakonatu sandomierskiego w XV–XVIII wieku*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1998.
- Kufel, Robert Romuald. „Stan polskiej archiwistyki kościelnej. Próba oceny”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 89 (2008): 43–59.
- Kurzydym, Agnieszka. „Uposażenie ziemskie i nieruchomości prałatów kapituły kolegiackiej w Sandomierzu w XV–XVI w.” *Roczniki Humanistyczne* 45, No. 2 (1997): 19–37.
- Lazar, Stanisław. „Rozwój przestrzenny Sandomierza X–XIII w.” *Roczniki Humanistyczne* 6, No. 5 (1957): 5–85.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej. „Nowy, rozszerzony wykaz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych”. Udostępniono 29.05.2023. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rozszerzony-wykaz-czasopism-naukowych-i-recenzowanych-materialow-z-konferencji-miedzynarodowych>.
- Noga, Zdzisław. „Feliksa Kiryka studia nad miastami”. In Kiryk, Feliks. *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, IX–XVI. Mistrzowie Historiografii. Kraków: Wydawnictwo AVALON, 2013.
- Piekosiński, Franciszek, ed. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. [Vol. 1]: 1178–1386. Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia 3. Kraków: Akademia Umiejętności; Drukarnia Wł. L. Anczyca i Spółki pod zarządem S. Gralichowskiego, 1876.
- Randt, Erich. „Die Archive des Generalgouvernements”. *Die Burg* 2 (1941): 51–91.
- Wiśniewski, Jan. *Katalog Prałatów i Kanoników Sandomierskich od 1186 do 1926 r., tudzież sesje Kapituły Sandomierskiej od 1581 do 1866 r.* Radom: S. Nowakowski, 1928
- Wójcik, Walenty. „Archiwum i biblioteka Kapituły w Sandomierzu”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 7 (1963): 5–41.
- Wójcik, Walenty. „Ks. Andrzej Wyrzykowski (1879–1955)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2 (1961): 298–302.
- Wójcik, Walenty. „Ks. Józef Rokoszyński (1870–1931)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 10 (1965): 282–93
- Wójcik, Walenty. „Ksiądz Stefan Żukowski (1666–1716)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 40 (1980): 161–9.
- Wójcik, Walenty. „Rękopisy Biblioteki Kapitulnej w Sandomierzu”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 36 (1978): 80–103.
- Wójcik, Walenty. „Starodruki w Bibliotece Kapituły Sandomierskiej”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 37 (1978): 249–60.
- Zimałek, Marian. „Organizacja sandomierskiej Kapituły kolegiackiej w latach 1581–1717”. *Studia Sandomierskie* 2 (1981): 339–65.

Zgłoszony do druku: 30 XI 2023

Przyjęty do druku: 7 XII 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.012>

Smoczyński, Marcin. *Walczmy o usprawnienie administracji! Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956.*

Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023

W 2023 r. polska literatura archiwalna wzbogaciła się o kolejną ważną publikację z zakresu historii biurowości¹. Stało się to dzięki pracy autorstwa Marcina Smoczyńskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pt. *Walczmy o usprawnienie administracji! Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956*. Już ze „Wstępu” dowiadujemy się, że działania w zakresie szeroko rozumianego usprawniania działań administracyjnych napotykały liczne trudności, choćby w postaci decydentów lub mniej wykwalifikowanych urzędników. Co więcej, duże znaczenie w zakresie właściwego wprowadzania zmian generowała sytuacja społeczna, ekonomiczna i polityczna obecna wówczas w Polsce.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, które kończą się krótkim podsumowaniem, wstępem, zakończenia, wykazu źródeł i literatury, wykazu tabel, schematów i wykresów oraz aneksu.

Przedmiot badań zamieszczony w pracy należy uznać za słuszny. Prześledzenie działań i osiągnięć Komisji, które miały zwiększyć efektywność aparatu administracyjnego, wypełniają swoistą lukę. W ten sposób zostaje poszerzona nasza wiedza z zakresu historii zarządzania dokumentacją w Polsce. Zasadnicze ramy chronologiczne zostały przez autora ustalone na czas dwudziestolecia międzywojennego oraz

¹ Książka została wydana na podstawie rozprawy doktorskiej o tym samym tytule, przygotowanej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu pod kierunkiem Roberta Degena. Praca ta uzyskiwała wyróżnienie w XIV edycji konkursu im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku w zakresie historii najnowszej w 2021 r.

lata 1945–1956. Przerwa w zakresie czasowym podyktowana jest trwaniem II wojny światowej. Za początek autor uznał rok 1918, kiedy swą pracę rozpoczęła pierwsza komisja. Cezura końcowa została wyznaczona ze względu na likwidację w tym czasie ostatniego gremium, którego przedmiotem była problematyka efektywnej pracy administracji. Analizą zostały objęte następujące ciała kolegialne: Komisja Urzędnicza Państwa Polskiego (1918), Międzyministerialna Komisja Kwalifikacyjna (1919), Komisja dla Spraw Oszczędności Państwowych (1920), I Komisja dla Reformy Administracji (1923), Państwowa Rada Oszczędnościowa pod przewodnictwem Nadzwyczajnego Komisarza Oszczędnościowego (1923–1926), II Komisja dla Reformy Administracji (1926), Komisja dla Reorganizacji Biurowości (1926), Komisja dla Reorganizacji Administracji (1926), Komisja dla Usprawniania Administracji Publicznej (1928–1933), Komisja dla zbadania celowości organizacji i stanu etatów osobowych w administracji (1945–1948), Zespół do opracowania instrukcji kancelaryjnej (1947), Komisja Organizacji Administracji Publicznej (1949–1950) i Centralna Komisja Usprawniania Administracji Publicznej (1951–1956). Ich liczebność świadczy o szerokim polu badawczym autora, ale też solidnej kwerendzie źródłowej przez niego wykonanej w celu realizacji założonych celów.

Rozdział I, pt. „Komisje dla usprawniania administracji na świecie do 1956 r.”, stanowi rodzaj swoistego wprowadzenia do problematyki, która będzie omawiana na dalszych kartach publikacji. Co więcej, poszerza to wiedzę z zakresu racjonalizacji biurowości w Polsce poprzez działalność analogicznych gremiów, które prowadziły swą działalność w: Stanach Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Francji, Austrii, Belgii, Niemczech, Włoszech². Pomimo tak licznej reprezentacji największe dokonania dla efektywności miały komisje pracujące w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Wynikało to z wielu czynników, jednak za najważniejszy należy uznać fakt, iż tworzyli je wysoko wykwalifikowani urzędnicy i posiadający odpowiednie przygotowanie politycy. Zebrane w zarysie dane pokazują, w jaki sposób starano się panować nad narastającą dokumentacją oraz jak chciano reformować administrację w innych państwach. Dużym atutem tego rozdziału jest zebranie wybranych doświadczeń międzynarodowych w jednym miejscu. Warto odnotować, że przydałaby się w polskiej literaturze archiwalnej szersza praca na ten temat. Pozostaje mieć nadzieję, że zdobyte doświadczenie posłuży Autorowi do przygotowania kolejnych opracowań dotyczących historii zarządzania dokumentacją na świecie.

Następny rozdział, pt. „Komisje dla usprawnienia administracji w Polsce do roku 1939”, omawia prace poszczególnych komisji utworzonych i działających w pierwszych

² Omawiając prace Komisji, które działały na arenie międzynarodowej, konieczne okazało się wyjście poza ustalone ramy chronologiczne. Dla przykładu podać należy, iż pierwsza komisja w Stanach Zjednoczonych Ameryki rozpoczęła swoją działalność w II połowie XIX w. Zob. Smoczyński. *Walczymy o usprawnienie administracji*, 24.

latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Ponadto ich praca wiązała się bezpośrednio ze stworzeniem sprawnego aparatu administracyjnego w nowej strukturze państwowej zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym. W okresie tym swą działalność prowadziło dziewięć komisji, których głównym celem było usprawnienie szeroko rozumianych funkcji administracyjnych. Autor przedstawił formy ich pracy, które w przeważającej większości toczyły się w ramach obrad plenarnych. Wypracowane w ich ramach rekomendacje wpływały między innymi na „podział administracyjny, kompetencje organów poprzez decentralizację procesów decyzyjnych, struktury organizacyjne ministerstw, zespolenie władz rządowych, a także postulowały i planowały doksztalcanie urzędników”³. Ważnym atutem rozdziału są zestawione w formie tabel wykazy członków tych gremiów, które składały się ze specjalistów w ramach swoich dziedzin.

Rozdział III, „Racjonalizacja biurowości w pracach międzywojennych komisji dla usprawniania administracji”, omawia wszelkie kwestie dotyczące poprawy działań administracyjnych i biurowych, które były przedmiotem obrad i prac komisji. W sposób szczególny zajmowały się one projektowaniem normatywów kancelaryjno-archiwalnych (instrukcje kancelaryjne, instrukcje dla referentów, instrukcje archiwalne). Projektowane akty prawne miały usprawnić biurowość w okresie II Rzeczypospolitej. W zdawkowy sposób w pracach komisji obecne były kwestie działalności składnic akt oraz wyposażenia i architektury poszczególnych biur. Autor w zdecydowany sposób podkreśla, że najwidoczniejszymi efektami, które zostały w ich ramach wypracowane, są rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1920 r. w sprawie biurowości ministerstw⁴ oraz uchwała Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej⁵.

Kolejna część pt. „Komisje dla usprawniania administracji w latach 1945–1956”, podejmuje kwestie zmian w funkcjonowaniu administracji bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. Okres ten w znaczący sposób wpłynął na mapę polityczną i gospodarczą Europy, w tym Polski. We wspomnianym dziesięcioleciu powstało pięć gremiów, których zadaniami były działania w zakresie organizacji pracy odbudowującej się administracji państwowej, ale też zwiększenia jej efektywności i wydajności. W miarę zachowanych źródeł na łamach publikacji utworzono składy osobowe poszczególnych komisji⁶. W ich pracach widać zupełnie inne metody prac. Prócz obrad

³ Ibid., 167.

⁴ „Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1920 roku w sprawie biurowości ministerstw”.

⁵ „Uchwała Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej”.

⁶ Ze względu na brak źródeł nie udało się ustalić Autorowi pełnego składu Komisji do zbadania organizacji i stanu etatów osobowych w administracji.

plenarnych pracowano w ramach „indywidulanych prac zleconych”⁷. Co więcej, o pracach tych gremiów w szerszy sposób, dzięki środkom masowego przekazu (prasa i radio) byli informowani urzędnicy i inne ciała kolegialne w całej Polsce. W wyniku tego doszło do upowszechnienia wiedzy o prowadzonych pracach jak i zgłaszania pomysłów i zmian⁸.

Ostatni rozdział (piąty), pt. „Racjonalizacja biurowości w pracach komisji dla usprawniania administracji w latach 1945–1956” opisuje wpływ pracy komisji w zakresie ulepszenia działań administracji i lepszej jej efektywności. Co ważne, działania te skupiały się na wypracowaniu właściwych wytycznych w zakresie wprowadzania odpowiednich przepisów – instrukcji kancelaryjnych⁹ oraz wprowadzania w życie zgłaszanych projektów usprawnieniowych. Kwestiami poruszonymi w trakcie pracy gremiów były również kwestie prac biurowych, wyposażenia lokali we właściwe utensylia potrzebne do wykonywania codziennych obowiązków¹⁰.

Podsumowując, należy podkreślić, iż praca dotycząca Komisji, których zadaniem było usprawnienie administracji, przyniosła wiele nowych ustaleń zebranych w jednym i kompletnym wydawnictwie. W ten sposób stanowi unikalną całość, która daje podstawy Autorowi do dalszych prac nad tym zagadnieniem. Co więcej, praca została napisana naukowym, lecz bardzo przyjaznym dla czytelnika językiem, który przez zagadnienia dotyczące usprawnienia biurowości jest prowadzony w sposób wzorowy. Uzupełnienie narracji o liczne tabele, wykresy i aneks wprowadza dużą przejrzystość dla rozumienia całości problemu badawczego. Aspekty omówione na jej łamach świetnie wpisują się w prace w zakresie badań nad historią zarządzania dokumentacją w Polsce.

Piotr Józefiak

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

piotr.jozefiak@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2904-8019

⁷ Smoczyński, *Walczyliśmy o usprawnienie administracji*, 313.

⁸ Jak wynika z ustaleń Autora, do Centralnej Komisji Usprawniania Administracji Publicznej złożono ok. 2 tys. sugestii.

⁹ Ich wersje zostały ogłoszone w 1948 r. i w 1952 r.

¹⁰ Należy podkreślić, że po 1945 r. w wielu przypadkach występowały liczne braki w wyposażeniu biur. Najbardziej odczuwalna była niedostępność maszyn do pisania czy materiałów piśmienniczych.

■ Bibliografia

- „Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1920 roku w sprawie biurowości ministerstw”. *Monitor Polski*, nr 251 (1920).
- Smoczyński, Marcin. *Walczmy o usprawnienie administracji! Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023. <https://doi.org/10.12775/978-83-231-5071-8>.
- „Uchwała Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej”. *Monitor Polski*, nr 196, poz. 273 (1931). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19311960273/O/M19310273.pdf>.

Zgłoszony do druku: 7 XII 2023

Przyjęty do druku: 14 XII 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.013>

Flaga-Gieruszyńska, Kinga, Paweł Gut, i Piotr Frąckowiak, red.
Zarządzanie dokumentacją: aspekty prawne i historyczne. Rozprawy
i Studia / Uniwersytet Szczeciński, t. (1364) 1290.
Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2023

Zarządzanie dokumentacją – aspekty prawne i historyczne pod redakcją Kingi Flagi-Gieruszyńskiej, Pawła Guta oraz Piotra Frąckowiaka to pozycja, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Szczecińskiego. Jest to zbiór piętnastu rozdziałów, w których autorzy poruszają problematykę wartości dokumentów na przestrzeni lat, historycznych oraz współczesnych wyzwań i narzędzi zarządzania dokumentacją, a także problematykę terminologii czy aspektów prawnych. W przedmowie autorzy słusznie zauważają, że „dokument jest nieocenionym źródłem wiedzy na temat działalności władzy publicznej oraz organów wymiaru sprawiedliwości [...] To daje ogromny materiał do analiz dotyczących mechanizmów i procedur podejmowania decyzji, okoliczności istotnych dla prawidłowej oceny zjawisk gospodarczych i społecznych, a także uwarunkowań ludzkiego życia”¹.

Pierwszy rozdział, autorstwa Moniki Płuciennik z Uniwersytetu Gdańskiego, porusza kwestie dotyczące terminologii archiwalnej i jej korelacje z terminologią prawną. Autorka na przykładzie trzech aktów prawnych – Dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami (1919 r.), Dekretu o archiwach państwowych (1951 r.) oraz Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (1983 r.) jak również przepisów wykonawczych omawia terminologię używaną w aktach prawa oraz znaczenia analogicznych wyrażań użytych w podręcznikach archiwalnych (1954 i 1974 r.). Autorka ukazuje zakres pojęciowy terminologii używanej w polskim prawie, ale również zmienność znaczeniową pojęć, jednocześnie wskazując na luki

¹ Flaga-Gieruszyńska, Gut, i Frąckowiak, *Zarządzanie dokumentacją: aspekty*, 7.

semantyczne, brak precyzji w nazewnictwie czy nawet używanie pojęć bez dokładnego określania ich znaczenia. Ponadto w artykule ukazana jest zmienność znaczeniowa niektórych pojęć oraz określone są ramy powstania niektórych pojęć. W zakończeniu rozdziału autorka wysuwa tezę, że „najważniejszym zadaniem powinno być wydanie nowego słownika archiwalnego, w którym doprecyzowano by nieścisłości terminologiczne i wypracowane definicje oraz terminy stosowane w archiwistyce współczesnej”². Według autorki jest to jedyna droga do ujednolicenia nazewnictwa stosowanego zarówno w polskim prawie jak i w literaturze naukowej.

Drugi rozdział, autorstwa Radosława Gazińskiego z Uniwersytetu Szczecińskiego, traktuje o zarządzaniu dokumentacją w księstwach pomorskich przez administrację Gryfitów oraz aktami poksiażęcymi przez prowincjonalne władze szwedzkie i brandenburskie w XVII w. Autor na podstawie zachowanych źródeł nakreśla sposoby gromadzenia, porządkowania i przechowywania dokumentów wytwarzanych w XVII w. na ziemiach pomorskich. Autor podkreśla fakt istnienia trzech władz terytorialnych, w których funkcjonowały osobne kancelarie, dwory, archiwa czy sądy. Wykazuje występujące podobieństwa i różnice. W sposób syntetyczny i bardzo ciekawy opisuje zachowane ewidencje oraz historyczne przyczynki do układu, jak również stanu zachowania akt. W rozdziale omówione zostały inwentarze akt poksiażęcych, co stanowić może interesujący materiał zachęcający do zgłębienia badań nad tematem. Jednocześnie po zapoznaniu się z rozdziałem można wysnuć stwierdzenie, iż już w średniowieczu istniały dobrze rozwinięte narzędzia zarządzania dokumentacją, o czym mogą świadczyć zachowane akta pozostające w zdecydowanej większości w układzie nadanym przez twórców. Jest to część książki, która z pewnością może zainteresować zarówno historyka jak i zarządcę dokumentacją.

Kolejna część książki to tekst Pawła Guta z Uniwersytetu Szczecińskiego, pt. „Wykaz akt dla dokumentacji ogólnej instytucji wymiaru sprawiedliwości w Niemczech z 1935 roku”. W rozdziale autor skupia się nad znaczeniem wprowadzenia w 1935 r. instrukcji dla zarządzania dokumentacją w sprawach administracji wydziału sprawiedliwości, omawia rys historyczny wprowadzenia tegoż aktu prawnego, jego budowę oraz zastosowanie. W tekście wykazano również, jak wykaz z lat 30. XX w. różni się od współcześnie istniejących, wykazując podobieństwa, ale też różnice w budowie czy zastosowaniu. Jak zaznaczono, „wykaz akt miał służyć jedynie układowi akt w urzędzie i zarządzania nimi. Dokument ten nie regulował sprawy wartościowania i selekcji dokumentacji, czyli decyzji o uznaniu jej za materiał archiwalny lub dokumentację niearchiwalną”³. Autor podkreśla również uniwersalność dokumentu oraz jego znaczenie dla współczesnego zarządzania dokumentacją, bowiem wykaz ten, jedynie uaktualniany, obowiązuje w Niemczech do dziś. Cały rozdział może być zatem bardzo

² Ibid., 20.

³ Ibid., 41.

przydatny dla badaczy sposobów zarządzania dokumentacją w niemieckim wymiarze sprawiedliwości. Na uznanie zasługuje również bogata bibliografia składająca się z wielu niemieckich źródeł i opracowań.

Czwarty rozdział autorstwa Anny Radziejowskiej z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie został zatytułowany „Śląskie Centralne Archiwum Ewangelickie we Wrocławiu (1934–1945) – rekonesans badawczy”. To skrypt wiedzy o wrocławskim archiwum, a jego treść opiera się na aktach będących w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, dotąd niezbadanych. Jest to pierwszy tekst, w którym omówiono zawartość ksiąg, ale przede wszystkim poruszono kwestię stosowanych przez śląskich ewangelików praktyk archiwalnych. W rozdziale przedstawiono również rys historyczny instytucji, przyczynki historyczne i prawne do jej powstania oraz jej wpływ na powołanie archiwów kościelnych. Tekst traktuje zarówno o zasobie archiwum, lokalu, zasadach obiegu dokumentacji jak i zadaniach archiwistów w latach funkcjonowania archiwum, czyli 1934–1945. Z uwagi na bardzo ciekawy temat, który porusza autorka, oraz fakt, że – jak sama wskazuje – „los większości zasobu archiwum centralnego nie jest dokładnie znany”⁴, tekst może być doskonałym początkiem do badań nad zasobem Śląskiego Centralnego Archiwum Ewangelickiego czy też archiwami kościelnymi.

Kolejnym tekstem w książce jest rozdział Tomasza Błaszaka ze szczecińskiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej, zatytułowany „Dzienniki korespondencyjne jako narzędzie zarządzania dokumentami w kancelarii szczecińskiej Służby Bezpieczeństwa”. Tekst oparto o analizę 364 ksiąg z byłego województwa szczecińskiego, z okresu 1956–1990. Rozdział podzielono tematycznie na trzy części. W pierwszej przedstawiono podstawowe informacje dotyczące aktotwórcy, w drugiej omówiono syntetycznie obowiązujący u aktotwórcy system kancelaryjny a w trzeciej – znaczenie dzienników korespondencyjnych dla zarządzania dokumentacją, ich budowę, rodzaje, sposoby dokonywania zapisów, jak również ilości powstających dokumentów. Rozdział zawiera również przejrzyste tabele, w których zaprezentowano szczegółową liczbę zarejestrowanej korespondencji w podziale na lata i komórki organizacyjne⁵. Z przedstawionej tabeli wywnioskować można, że łącznie w 364 księgach dokonano ponad 450 tys. wpisów. Autor dokonuje również analizy ilości wpisów w kontekście wydarzeń historycznych. Na uwagę zasługuje konkluzja autora, iż dzienniki są cennym źródłem informacji o działaniach dotyczących kontroli społeczeństwa oraz jego zachęta do zgłębiania badań nad ich treścią, sugerując nawet odpowiednią metodę badawczą. W przypadku zainteresowania się takimi badaniami zaprezentowany tekst z pewnością będzie pomocny.

⁴ Ibid., 54.

⁵ Ibid., 66–7.

Szósty rozdział książki to tekst Marka Konstankiewicza, pt. „Kształtowanie się podstaw prawnych zarządzania dokumentacją w Polsce w XX i XXI wieku”. Celem tekstu, zgodnie ze słowami autora, jest „ukazanie, jak w perspektywie ponad 100 lat, czyli od odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r., aż do końca 2022 r., kształtował się stan prawny w obszarze zarządzania dokumentacją”⁶. Autor w sposób przejrzysty omawia wydawane kolejno akty prawa regulujące zarządzanie dokumentacją oraz omawia najważniejsze, wprowadzone tymi aktami, regulacje oraz ich wpływ na kształtowanie zasobu archiwalnego. Sporo uwagi poświęcono ustawie archiwalnej, która z wieloma zmianami obowiązuje nieprzerwanie od blisko czterdziestu lat oraz jej przepisom wykonawczym. Poruszono również kwestię wydanych w 2011 r. przepisów ustalających zasady kancelaryjno-archiwalne dla samorządów terytorialnych, w których to uregulowano wiele spraw związanych z elektronicznym zarządzaniem dokumentacją. Autor poddał również analizie akty prawne regulujące postępowanie z dokumentacją dla niektórych typów instytucji czy grup akt. Autor przedstawił także w formie tabeli zestawienie liczby obowiązujących regulacji prawnych dotyczących przechowywania, brakowania i archiwizacji dokumentacji. Tabela w zestawieniu z bogatą bibliografią z pewnością mogą stanowić ułatwienie dla badających aspekty prawne zarządzania dokumentacją.

„Udostępnianie danych zawartych w księgach wieczystych w internecie” autorstwa Piotra Koprońskiego z Uniwersytetu Gdańskiego to siódmy rozdział omawianej pracy zbiorowej. W zaprezentowanym tekście autor omawia proces, w wyniku którego w pełni z informatyzowano oraz udostępniono księgi wieczyste, tworząc w ten sposób przejrzysty zbiór danych dostępnych dla każdego. Autor przybliży pojęcie społeczeństwa informacyjnego oraz idące w ślad za tym oczekiwania ludności wobec informatyzacji administracji publicznej. W tekście została również omówiona historia powstawania ksiąg wieczystych oraz ewolucja dokonywanych w nich zapisów, skończywszy na rewolucji cyfrowej i uzyskaniu jednolitej bazy dostępnej online. Z tekstu można się również dowiedzieć o zasadach funkcjonowania ewidencji. Tekst przybliży rozwój społeczeństwa informacyjnego w Polsce na przykładzie elektronicznych ksiąg wieczystych i może stanowić zaplecze do rozszerzenia badań na inne typy rejestrów funkcjonujących obecnie w Polsce.

Kolejny rozdział, autorstwa Łukasza Kozłowskiego z Archiwum Państwowego w Szczecinie, nosi tytuł „Dokumenty elektroniczne w systemach teleinformatycznych innych niż EZD – zarys problemu z perspektywy Archiwum Państwowego w Szczecinie”. Autor porusza w tekście bardzo istotny problem braku regulacji prawnych dotyczących danych przechowywanych w systemach teleinformatycznych innych niż EZD, czyli tzw. systemach dziedzicznych. Ponadto wskazuje na mnogość procesów

⁶ Ibid., 75.

i danych przekazywanych wyłącznie przez systemy dziedziczne i zwraca uwagę na możliwość występowania luk we właściwym dokumentowaniu przebiegu spraw, a co za tym idzie – na możliwość niepełnego zachowywania w jednostkach odpowiednich materiałów archiwalnych. Autor wymienia także piętnaście najważniejszych problemów wynikających z gromadzenia dokumentacji w systemach teleinformatycznych, z których każdy mógłby posłużyć jako temat do odrębnych badań. Na uwagę zasługuje teza, że zarówno po stronie użytkowników jak i kontrolerów wymagane są szkolenia, gdyż zwiększenie świadomości i umiejętności lepiej pozwoli na zabezpieczenie przed utratą materiałów archiwalnych występujących w postaci elektronicznej.

Dziewiątym rozdziałem książki jest tekst Iwony Fischer z Archiwum Narodowego w Krakowie, pt. „Praktyczne aspekty udostępniania dokumentacji w archiwum państwowym w obecnym systemie prawnym ze szczególnym uwzględnieniem akt najnowszych”. Autorka podkreśla, że tekst nie jest analizą prawną, choć zawiera odniesienia do przepisów regulujących udostępnianie, a problematyka została przedstawiona przez pryzmat doświadczeń pracowników archiwów państwowych. Tekst jest niezwykle przejrzysty, a jego wartość podnoszą liczne przykłady praktycznego zastosowania przepisów dotyczące udostępniania akt. Z uwagi na to, że tekst traktuje o udostępnianiu akt najnowszych, autorka przytacza kazusy ukazujące konieczność indywidualnej oceny różnego rodzaju spraw. Wspomina również o braku precyzyjnych regulacji prawnych oraz konieczności nierzadko intuicyjnego rozpatrywania wniosków. Tekst może z pewnością być przyczynkiem do głębszych rozważań i jednocześnie w znacznym stopniu wspomóc archiwistów zakładowych w podjęciu decyzji co do sposobów rozpatrywania wniosków o udostępnianie.

Tekst Piotra Frąckowiaka z Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego, pt. „Jak przygotować się do wdrożenia systemu Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją w uczelni – przypadek Uniwersytetu Szczecińskiego” może służyć wielu polskim uczelniom jako swoista instrukcja i analiza przedwdrożeniowa. Początkowo autor przybliży sposób wykonywania czynności kancelaryjnych w uczelni na przestrzeni lat, dając tym samym pogląd na stan funkcjonowania kancelarii i środowisko, w jakim podjęto decyzję o wdrożeniu systemu klasy EZD. Autor podkreśla konieczność przeprowadzenia szkoleń kancelaryjno-archiwalnych wśród pracowników uczelni, bez których wdrożenie systemu nie byłoby realne. W tekście wykazano kolejne kroki podejmowane w celu wskazania EZD jako podstawowego środowiska dokumentowania przebiegu i załatwiania spraw. Niektóre z nich, np. analiza prowadzonych na uczelni rejestrów czy mapowanie procesów, mogą funkcjonować jako narzędzia, które z pewnością ułatwią wdrażanie EZD w instytucjach. Autor porusza również problemy napotkane na drodze wdrożenia, a cały tekst na pewno będzie przydatny dla archiwistów czy zarządców dokumentacją stojących przed podobnym wyzwaniem.

Rozdziałem jedenastym omawianej publikacji jest tekst Błażeja Gadka ze Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Wrocławskiego zatytułowany „Dokument w polskim prawie

cywilnym”. Autor rozjaśnia pojęcie „dokumentu”, dzieląc rozdział na dwie części. W pierwszej systematyzuje pojęcie dokumentu ujęte w prawie cywilnym materialnym. Poddaje również analizie ewolucję pojęcia, przytaczając konkretne przepisy prawa istniejące na przestrzeni lat. W tekście przybliżono także definicję „dokumentu elektronicznego”, odnosząc się do przepisów polskich i unijnych. Druga część artykułu dotyczy dokumentu w ujęciu prawa procesowego cywilnego. Autor podkreśla różnice w znaczeniu dokumentu w kontekście przepisów Kodeksu postępowania cywilnego. Rozważania ilustruje konkretnymi przykładami, czyniąc tekst zrozumiałym dla odbiorcy, a jednocześnie skłaniającym do dalszych przemyśleń.

Ewa Jędrzejewska z Uniwersytetu Szczecińskiego poruszyła problem dowodu dokumentu w sprawach z zakresu ubezpieczeń majątkowych. Na potrzeby rozdziału autorka omawia przykład postępowania dotyczącego dochodzenia roszczeń z obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego. Autorka przytacza przykłady dokumentów szczególnie istotnych w postępowaniach procesowych tego typu, jak również podkreśla możliwe istnienie dokumentów w różnej postaci, przytaczając jednocześnie odpowiednie przepisy prawa. Wskazuje także na istotę dokumentów dla sprawności przeprowadzania postępowań.

Tekstem, w którym również przeanalizowano dokument w ujęciu prawnym, jest rozdział Mariusza Nawrockiego z Uniwersytetu Szczecińskiego, który omawia podmiot przestępstwa poświadczenia nieprawdy w dokumencie. Autor w pierwszej kolejności przytacza definicję „dokumentu” wynikającą z Kodeksu karnego, podkreślając, że może mieć on dowolną postać przy jednoczesnym braku wymagań do posiadania jakichkolwiek atrybutów autentyczności. Swoją uwagę skupia zwłaszcza na dokumentach, wobec których można byłoby zastosować przepisy art. 271 Kodeksu karnego. Wskazuje na brak precyzyjnych przepisów służących jednoznacznej interpretacji tegoż artykułu, zwłaszcza na możliwość rozbieżnego postrzegania pojęcia „osoby uprawnionej do wystawienia dokumentu”. Autor omawia problem na przykładzie postępowania dyscyplinarnego w szkole wyższej, obrazując w ten sposób mnogość sposobów interpretacji przepisu w zależności od kontekstu i ról uczestników procesu.

Tematykę postępowań dyscyplinarnych porusza Marta Jasińska w tekście „Dokumentowanie czynności dokonywanych przez czynnik dyscyplinarny w postępowaniu wyjaśniającym dotyczącym studentów lub nauczycieli akademickich”. Autorka podkreśla istotę rzetelnego przeprowadzenia postępowania przy zachowaniu zasady pisemności, wskazując również różne tryby postępowania w zależności od statusu obwinionego. Tekst podparty jest przykładami oraz odpowiednimi przepisami prawa, dzięki czemu może stać się skryptem przybliżającym procedurę, przydatnym zarówno osobom oskarżonym jak i rzecznikom dyscyplinarnym.

Ostatnim, piętnastym rozdziałem książki, jest tekst Pawła Michalika z Uniwersytetu Szczecińskiego, pt. „Zarządzanie dokumentami przy wsparciu sztucznej inteligencji na przykładzie organów wymiaru sprawiedliwości”. Tekst opiera się na analizie

wykorzystania AI w Brazylii, RPA, Chinach, Indiach i Polsce. Omówiono także możliwości zastosowania rozwiązań zagranicznych w polskim sądownictwie. Autor wykazuje szanse i zagrożenia wynikające ze stosowania sztucznej inteligencji oraz innowacyjność rozwiązań stosowanych już za granicą.

Pozycja *Zarządzanie dokumentacją – aspekty prawne i historyczne* jest interdyscyplinarną skarbnicą wiedzy – zarówno z pola archiwistyki, zarządzania dokumentacją, prawa jak i administracji publicznej. Teksty w zdecydowanej większości poparte są licznymi kasusami, dzięki czemu całość jest przystępna i przyjemna w odbiorze. Bogata bibliografia każdego z rozdziałów z pewnością zachęca do zgłębiania badań z zakresu zarządzania dokumentacją, niezależnie od postaci, w której występuje.

Ewa Skonieczna

(Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich)

ewa.skonieczna@pbs.edu.pl; ORCID: 0009-0001-1439-3509

■ Bibliografia

Flaga-Gieruszyńska, Kinga, Paweł Gut, i Piotr Frąckowiak, red. *Zarządzanie dokumentacją: aspekty prawne i historyczne*. Rozprawy i Studia / Uniwersytet Szczeciński, t. (1364) 1290. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2023. <https://doi.org/10.18276/978-83-7972-651-6>.

